

สาส์นสมเด็จ

เล่ม ๕

ลายพระหัตถ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สาส์นสมเด็จ เล่ม ๕

ลายพระหัตถ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๓,๐๐๐ ฉบับ

พ.ศ. ๒๕๐๔

องค์การค้าของคุรุสภา

ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์

ถนนราชดำเนินกลาง

จัดพิมพ์จำหน่าย

1705

คำนำ

เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๘๖ ประเทศไทยได้สูญเสียบุคคลสำคัญของชาติไป ๑ ท่าน คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสูญเสียครั้งนี้ นับว่าเป็นการสูญเสียครั้งสำคัญยิ่งครั้งหนึ่งของประชาชาติไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นพระบรมวงศ์ที่ทรงบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองเป็นอเนกประการ พระกรณียกิจที่เด่นก็คือ ทรงริเริ่มให้กำเนิดกระทรวงศึกษาธิการ ทรงปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น และทรงเป็นปรมาจารย์ในทางประวัติศาสตร์ไทยและโบราณคดี ได้ทรงนิพนธ์หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา และชีวประวัติบุคคลสำคัญ ๆ ไว้เป็นจำนวนมากยิ่งกว่าบุคคลอื่น ๆ พระนิพนธ์ในทางประวัติศาสตร์ยังคงเป็นที่เชื่อถือและค้นคว้าของนักศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ไทยทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ จนทรงได้รับพระสมญานามว่า "พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย"

ในปัจฉิมวัย ซึ่งเป็นวัยที่บุคคลส่วนมากจะหยุดพักผ่อนหาความสุขสบายตามอัตภาพ แต่สมเด็จกรมพระยาพระองค์

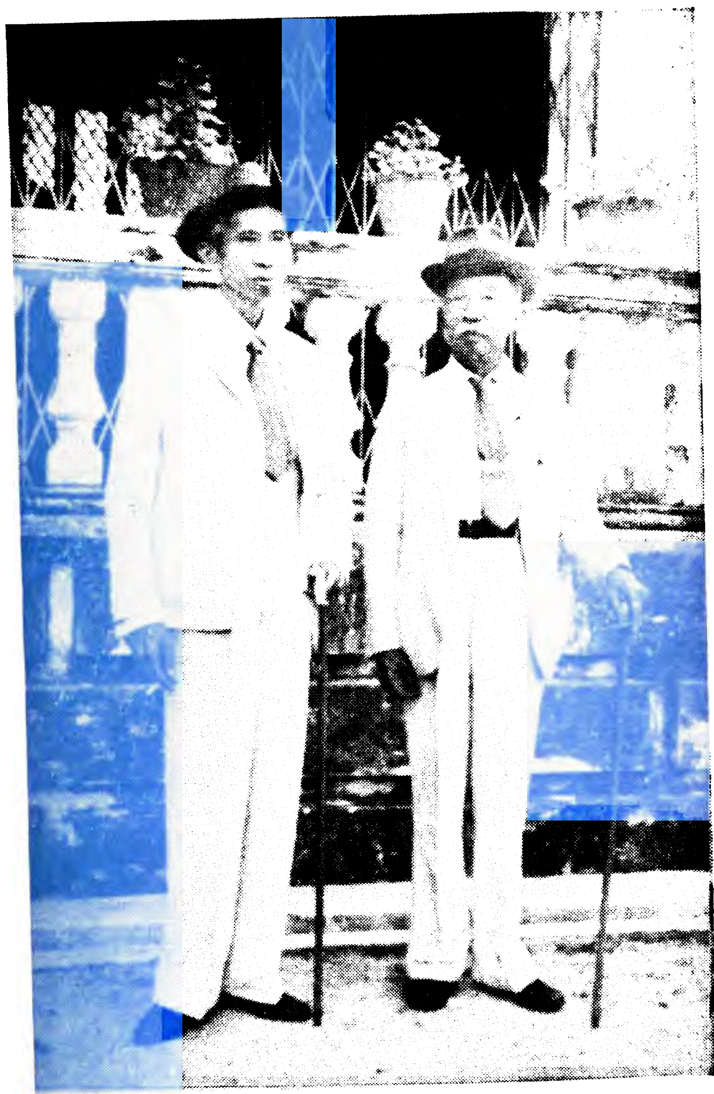
หาได้ทรงพักผ่อนเช่นนั้นไม่ หากได้ทรงใช้เวลาที่ว่างทรงมีลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงโต้ตอบวิจารณ์ ประทานคำอธิบายในระหว่างสมเด็จทั้งสองพระองค์ เกี่ยวกับวิทยาการต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดี ศิลป และอักษรศาสตร์ เป็นต้น เริ่มแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จออกไปประทับอยู่ ณ เกาะปีนัง จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ซึ่งเป็นปีเสด็จกลับมาประทับในประเทศไทย ลายพระหัตถ์ที่ทรงมีโต้ตอบระหว่างสมเด็จทั้งสองพระองค์นั้น จึงมีคุณค่าต่อนักศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วเป็นอย่างมาก ลายพระหัตถ์ดังกล่าวนี้ทายาทของสมเด็จกรมพระยาทั้งสองพระองค์ ได้ประทานให้เป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติ และกรมศิลปากรได้อนุญาตให้เอกชนจัดพิมพ์ขึ้นบางภาคแล้วโดยให้ชื่อว่า "สาส์นสมเด็จ"

ในโอกาสจะครบรอบวันประสูติ ปีที่ ๑๐๐ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๐๕ นี้ ทายาทของสมเด็จกรมพระยาพระองค์นั้นได้ทรงมอบหนังสือ "สาส์นสมเด็จ" ให้แก่คุรุสภาจัดพิมพ์ทูลแสดงพระประสงค์ว่าถ้าหากมีผลประโยชน์เกิดจากการพิมพ์

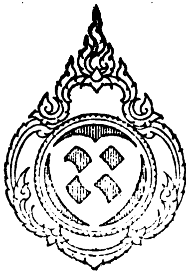
หนังสือชุดนี้บ้างแล้ว ก็จะได้จัดตั้งเป็นมูลนิธิเพื่อช่วยเหลือนักศึกษาที่ขาดแคลนทุนและอุปกรณ์ในการศึกษาเล่าเรียนในชั้นอุดมศึกษา

คุรุสภาได้พิจารณาเห็นว่าหนังสือ "สาส์นสมเด็จ" นี้ถ้าหากได้รวบรวมไว้เป็นชุดพอจะหาซื้อได้สะดวกและในราคาพอสมควรแล้ว จะมีคุณค่าแก่วงการศึกษาต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วกว้างขวางออกไปอีกเป็นอันมาก จึงได้รับสนองตามพระประสงค์ของทายาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นโดยจัดพิมพ์ลายพระหัตถ์ "สาส์นสมเด็จ" นี้ไว้ในหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภาชุดที่ ๑๗ และจัดรวมเล่มใหม่ตามมาตรฐานของหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา และเมื่อจัดพิมพ์จำหน่ายแล้วก็จะได้มอบค่าลิขสิทธิ์ถวายทายาทเพื่อนำไปจัดตามพระประสงค์ต่อไป

อนึ่งในการรวบรวมลายพระหัตถ์ "สาส์นสมเด็จ" เพื่อให้คุรุสภาจัดพิมพ์คราวนี้ ทายาทได้ทรงพบว่า ยังมีลายพระหัตถ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ทั้งสองพระองค์อยู่ก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ อีก คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้นำมารวบรวมไว้เป็นชุดเดียวกัน จึงได้ทรงมอบให้คุรุสภาจัดพิมพ์ ตั้งแต่เริ่มมีมาทั้งหมด.

สมเด็จ ฯ กรมพระยานริศ ฯ - กรมพระยาดำ

สาส์นสมเด็จ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับนี้ในเวลากำลังพวกฮินดูทำพิธีไธปูสัมประจำปี ซึ่งหม่อมฉันได้เคยทูลเสนอรายงานไปเมื่อคราวปีกลายนี้ แต่คราวนี้ใครคน ๑ แต่งอธิบายส่งไปลงพิมพ์ในหนังสือ Straits Echo เมื่อวันที่ ๑๙ หม่อมฉันอ่านได้ความพิสดารขึ้นกว่าที่ได้ทูลไปแล้ว จึงเห็นควรจะทูลเสนอเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

๑. พิธีไธปูสัมนี้ เป็นพิธีของพวกถือลัทธิศิวเวท (เหมือนพราหมณ์พิธีและพราหมณ์โหรดาจารย์ของเรา) ทำกลางเดือนยี่ทุกปี กำหนดงานเป็น ๔ วัน ๆ ที่ ๑ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) แห่รูปพระเป็นเจ้าไปยังโรงพิธี วันที่ ๒ เป็นวันใช้บน สำหรับคนที่ได้บนบวงไปแก้บน วันที่ ๓ เป็นวันฉลองมงคล มีการฟ้อนรำและเลี้ยงคนทั้งหลาย วันที่ ๔ แห่พระเป็นเจ้ากลับ มีจุดดอกไม้ไฟบูชา

พิเคราะห์ดูตรงกับพิธีโล้ชิงช้าและแห่พระนเรศวรของเรานั้นเอง

๒. พวกฮินดูที่ไปในงานนี้งดความรังเกียจกันและกันด้วยต่างวรรณ แม้จำพวกคนจัณฑาลจะถูกต้องเสียดสีกับพราหมณ์ก็ได้ไม่ถือกัน ส่วนบุคคลต่างชาติต่างภาษาใครจะไป พวกฮินดูก็ยินดีต้อนรับเป็นแขกไม่รังเกียจ และไม่บังคับเช่นถอดรองเท้าเป็นต้น ยอมให้เข้าไปในเทวสถานโดยสะดวก

๓. เหตุใดพวกฮินดูในปีนัง จึงแห่และบูชารูปพระขันธกุมารเรียกว่า สุพรหมนิยัม (Subramniam) เป็นประธานนั้น อธิบายว่าพวกอื่นแห่รูปพระศิว แต่พวกเจติชาวอินเดียฝ่ายใต้ที่มาเป็นเศรษฐีด้วยตั้งธนาคาร ให้คนกู้เงินตามเมืองในแหลมมลายูนี้ว่าในกาลครั้ง ๑ พระขันธกุมารได้เคยแบ่งภาคลงมาเกิดในตระกูลเจติ เป็นเหตุให้มีความเจริญรุ่งเรืองจึงพากันนับถือพระขันธกุมารด้วยประการฉะนี้

๔. ประเพณีของพวกเจตินั้น แม้จะร่ำรวยสักเท่าหนึ่งเท่าใดก็ไม่แต่งตัวเหมือนพวกอื่น ชอบโกนศีรษะใช้แต่ผ้าขาวนุ่งผืน ๑ ห่มผืน ๑ แต่มักเอาผ้าห่มคาดพุงอยู่ตัวเปล่า ต่อจำเป็นจึงใส่เสื้อ เครื่องประดับชอบมีแต่สร้อยทองคล้องคอกับใส่แหวนเพชร การกินอยู่ก็เป็นอย่างมัธยัสถ์ นัยว่านอนบนหลังหีบไม่อยู่

บ้านเรือนใหญ่โต และไม่มีออฟฟิศที่ทำการ ถ้าจะต้องประชุมกัน หรือจะต้องมีที่ทำการต่างหาก ก็พากันไปทำที่เทวสถาน เพราะฉะนั้นพวกเจติไปตั้งที่ไหน พอมีกำลังก็สร้างเทวสถานเป็นที่ทำการกุศล และประกอบกิจธุระของคนไปด้วยกัน ใช่แต่เท่านั้น การทำพิธีเช่นพิธีไชปูสัมนี้ พวกเจติเป็นผู้ออกเงินทั้งนั้น จึงเสมอว่าเป็นผู้อุปถัมภ์พวกฮินดูทั้งปวงด้วย

๕. หม่อมฉันได้พาหลานแมวกับหลานน้อยไปดูแห่เทวรูปอีกครั้ง ๑ เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๙ การแห่ก็เหมือนอย่างที่ทูลไปแล้ว เมื่อปีกลายนี้ได้ฟังเสียงแตรกังพูอีกครั้ง ๑ ดูเหมือนคนที่เป่าจะเป็นผู้ชำนาญ เสียงคล้ายช้างร้องจริงอย่างท่านทรงปรารภมาในลายพระหัตถ์ เครื่องประดับรถเงินสิ่ง ๑ ซึ่งท่านเคยทรงสังเกตในรูปฉายาลักษณ์ที่หม่อมฉันถ่ายส่งไปถวายปีกลายนี้ ว่าเป็นฉัตรนั้น วันนี้หม่อมฉันได้เห็นถนัดเป็นของแขวน หาใช่มีคันปักกับพื้นไม่ แต่ก็มาจากฉัตรนั่นเอง ของที่ได้เห็นแปลกมีอีก ๓ อย่าง คือ มีคบไฟใส่กรวยเงินเป็นด้ามถือนำกระบวนแห่อย่าง ๑ มีพวกชายหนุ่มฟ้อนรำนำรถอย่าง ๑ โคคู่ที่เทียมรถแต่งเครื่องหรูหราผ้าปักคลุมเขาแต่งดอกไม้สดและเท้าใส่กำไลเงินอย่าง ๑

๖. หม่อมฉันเข้าไปในเทวสถาน ไปยืนดูพวกฮิ·

เคารพพระเป็นเจ้า เห็นมีกิริยาเคารพต่าง ๆ หลายอย่างอยู่ข้างจะแปลก นอกจากประณมมือไหว้และกราบอย่างเบญจางคประดิษฐ์และอัษฎางประดิษฐ์ ยังมีกิริยาไหว้อย่างอื่น บางคนพอไปยืนประณมมือไหว้แล้วเอาแขนไขว่กัน เอามือประที่หน้าผากและที่แก้มของตนทั้ง ๒ ข้าง ย่อเข่าเยิน ๆ หลายครั้ง แล้วยกมือประณมส่งไปถึงท้ายทอยในเวลาบริกรรมจนจบ ดูแปลกกว่าที่ได้เคยเห็นมาแล้ว

วันจันทร์พรุ่งนี้พราหมณ์ยะหัมพรัมรับจะมาพาหม่อมฉันไปดูงานส่วนฉลองบุญในเวลาค่ำ ถ้าเห็นอะไรแปลกจะถวายรายงานต่อไปในจดหมายฉบับหน้า พร้อมกับรูปฉายาลักษณ์ที่ได้ถ่ายในวันแห่ซึ่งยังกำลังพิมพ์อยู่จะส่งกับจดหมายฉบับนี้ไม่ทัน

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๖ เรื่องพระยาดำรงราชพลขันธ์ ถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นพุทธบูชานั้น หม่อมฉันนึกว่า เจตนาของเธอก็เพื่อจะแสดงว่าจะบวชจนตลอดอายุ และบางทีจะให้เป็นเครื่องห้ามใจตัวเองมิให้คิดสึก แต่พิเคราะห์ตามทางนิตินัยดูชอบกลอยู่ ด้วยเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นเครื่องหมายศักดิ์ อันจะพรากจากตัวได้ด้วยเวนคืนหรือเรียกคืนหรือที่สุดถึงมรณภาพพระยาดำรงราชพลขันธ์จะเอาศักดินั้นไปโอนให้ผู้อื่นไม่ได้ เพราะฉะนั้นการที่ถวายเป็นพุทธบูชาเป็นแต่

ถวายแพรแถบท่อน ๑ กับเงินที่ทำดวงตรา ส่วนเครื่องราชอิศริยาภรณ์ยังอยู่กับตัวพระยาดำรงราชพลขันธ์โดยนิตินัย อีกประการ ๑ ที่เอาเครื่องราชอิศริยาภรณ์ไปห้อยพระประธานไว้เช่นนั้น เป็นทางที่จะเกิดโจษกันอื้อฉาวให้ร้อนใจ และของอาจจะหายไปได้โดยง่าย ถ้าเอาใส่หีบหรือใส่ตู้ไว้ยังจะดีกว่า

ในระหว่างสัปดาหะนี้ แต่งงานเจ้าชายนนทิยาวัตกับเจ้าหญิงสุวภาพเพราพรรณ หม่อมฉันเข้าใจว่าพระยาอนุรักษ์ราชมนเทียรคงจะไปทูลรายงานให้ทรงทราบแล้ว จึงไม่เขียนในจดหมายฉบับนี้

เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๘ นี้ คุณนายเกสร เสนหามนตรี พาลูกสาวมาส่งโรงเรียน คุณหญิงเหิม ฯ ก็มาด้วย ได้มาหาหม่อมฉันทั้ง ๒ คน คุณหญิงเหิม ฯ มาพักอยู่ที่ Cinnamon Hall เหมือนมาคราวก่อน แต่คุณนายเกสรมีลูกเต้ามาด้วยหลายคนไปพักอยู่ที่อื่น คุณหญิงเหิม ฯ ว่ากลับออกมาจากกรุงเทพ ฯ ได้ ๒ วันก็ออกมาปีนัง เล่าถึงหญิงอี่พาไปเที่ยวดูสนุกพอใจมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ มกราคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ชายแอ๊วกลับจากปีนัง เชิญลายพระหัตถ์ซึ่งลงวันที่ ๑๒ ไปให้แล้ว

พระดำรัสชี้แจงถึงบทวลัญนั้นพอใจสิ้นสงสัยแล้ว รูปเป็นท้าวคนก็เป็นวิษณุบาทของพวกพราหมณ์ ไม่ใช่พระพุทธบาทของพวกพุทธศาสนิก

พระดำริในเรื่องคำใช้ของเรา ซึ่งคลุกเคล้าอยู่ด้วยภาษาอื่น ๆ นั้น เป็นข้อกระพือใจให้คิดต่อ ว่าภาษาอะไรจะย่างเข้ามาปนจากทางไหนเมื่อไร เป็นกรณีที่น่าคิดอยู่มาก แต่ก็ยากมากทีเดียว ตามวิถีจิตที่เดินไปแล้วเวลานี้ ได้เจาะดูแต่ภาษาสันสกฤตกับบาลีก่อน ภาษาสันสกฤตเข้ามาก่อนภาษาบาลีนั้นเป็นการแน่ ดังที่ได้ตรัสประทานตัวอย่างให้เห็น เช่นพระสงฆ์ของเราแปลคำสัตถาว่าพระศาสดา เห็นด้วยเกล้าว่าภาษาสันสกฤตจะเข้ามาได้ถึงสองทาง คือมาพร้อมกับลัทธิไสยศาสตร์ทางหนึ่ง กับมาทางพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานอีกทางหนึ่ง กับกับมาทางพระพุทธศาสนามหายานอีกทางหนึ่ง เพราะลัทธินั้น

ใช้ภาษาสันสกฤต คิดเห็นว่าจะมาทางพระพุทธศาสนา ไม่ใช่มาทางศาสนาพราหมณ์ ด้วยมีพยานอยู่ที่ชื่ออุปสมบท อาจารย์ยังบอกสรณคมน์เป็นพุทธังควบกับพุทธัม เพิ่งจะเลิกเสียเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง อาจมาทางเขมรก็ได้ เพราะได้เห็นซากพุทธสถานลัทธิมหายานมีในเมืองเขมรมากนัก หรือจะสืบต่อมาจากจีนก็ได้ เพราะพวกจีนพวกมงคล และพวกธิเบตถือลัทธิมหายานด้วยกันทั้งนั้น ภาษาบาลีก็เข้ามานานแล้วเหมือนกัน ถ้าหากเป็นพระสงฆ์ลังกานำเข้ามาครั้งเมืองสุโขทัยยังมีอำนาจเป็นอิสระอยู่ ก็ถึงหกร้อยปีมาแล้ว แต่อย่างไรก็ดี เราถือพระพุทธศาสนาทางลัทธิมหายานก่อนนั้นเป็นแน่ แล้วเอามาแปลงเป็นหินยานทีหลัง ดังจะเห็นได้ในบทสวดมนต์ เช่น สัมพุทเธ วิปัสสิสส์ นโม เม สัพพเพพุทธาน เหล่านี้เห็นได้ว่ารูปเป็นของมหายาน จะต้องแปลจากภาษาสันสกฤตเข้าสู่ภาษาบาลี ใครแปลก็ไม่ทราบ เราจะแปลหรือทางลังกาจะแปลนำเข้ามาก็ไม่ทราบ ที่ยังเหลือเป็นภาษาสันสกฤตอยู่ทั้งสูตรก็มีจำได้ มหาชัยหรืออะไร ซึ่งฝ่าพระบาท เคยหาคนเข้าไปสวด ถวาย พระบาทสมเด็จ พระพุทธเจ้าหลวงสดับทำนอง ยังประเพณีที่ถือกันปรากฏอยู่ เช่นเข้าใจว่าพระนิพพานเป็นเมืองแก้วนั้นก็คือ เมืองสุขาวดีของลัทธิมหายาน

ทำโบสถ์หันหน้าไปตะวันออกนั้นก็เป็นลัทธิมหายาน เพราะเขาถือว่าพระอมิตาภะประทับอยู่ ณ สุขาวดีทางทิศตะวันตกแห่งโลกเรา เมื่อไหว้พระจะได้ตรงถูกทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ที่สุดจนกระดิ่งแขวน หลังคาโบสถ์วิหารก็เอาอย่างมาจากคำกล่าวทางมหายาน ว่าพุทธวิหารที่สถิตพระพุทธอมิตาภะ ประดับประดาด้วยกระดิ่งพรวน ฟังวิเวกวังเวงในเมื่อลมพัด กับทั้งส่วนในสุขาวดีก็มี มยูร โกญจา โกกิลาเหมือนส่วนท้าวเวสสวัณในภาณยักษ์อาจแปลมาจากหนังสือสันสกฤตทางมหายานอีกก็ได้ ผู้รู้พวกเราแต่ก่อนรู้ดีทั้งบาลีสันสกฤต คำใช้ในหนังสือเก่า ๆ ไม่มีผิดเลย รู้จักเลือกด้วยว่าคำภาษาใดจะเพราะก็ใช้คำภาษานั้น เช่นในปฐมสมโพธิ เมืองราชคฤห์ก็หาเอาราชคหไม่ พระเจ้าอชาตศัตรูก็หาเอาอชาตสัตตุไม่ ส่วนเมืองสาวัตถีก็หาเอาศราวัสตีไม่ เพราะท่านเห็นรุงรังเลือกเอาแต่ภาษาที่ฟังเกลี้ยงหูตกมาถึงผู้รู้ชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ภาษาสันสกฤตไม่กระดิกหูเลย เข้าใจไปว่าคำสันสกฤตเป็นคำคิดแผลงจากคำบาลีไป เสียด้วยซ้ำ ไม่เข้าใจว่าเป็นภาษาอันหนึ่ง ซึ่งมีหลักฐานอยู่อีกต่างหาก เพราะฉะนั้นคำสันสกฤตเก๊ ๆ เช่นสมเสพย อนุสาวรีย์ จึงเกิดขึ้นเป็นอันมาก น่าขายหน้า

ขอบพระเดชพระคุณที่ทรงพระเมตตาโปรดให้ชายแอ๊วนำสมุดรูปศิลาจำหลักผีมือจามซึ่งขุดได้ใหม่ที่พันน้ำเข้าไปให้ดู พิจารณาเห็นเทวรูปกับครุฑนั้นเหมือนของเขมรอย่างเดา ๆ ที่เป็นรูปฐานตรงลูกแก้วจำหลักเป็นปุ่ม ๆ ทอดพระเนตรเห็นเป็นนมคน ดูก็ชอบกล อาจเป็นได้ตามพระดำริ แต่ยังไม่เคยเห็นมีแบบแผนที่ไหนและทำไมจึงทำเป็นนมคนคิดไม่ออก รูปครสีห์ทรวดทรงก็ที่เขมรแต่เขมรไม่มี รูปมังกรเหมือนทางชวา รูปยักษ์นั้นและดีมากกว่าเพื่อน ท่วงที่จมูกตาหนวดเครามาทางยักษ์บ้านเรา เครื่องอาภรณ์ไปทางละครชวา ซึ่งละครเราเค้าก็ไปทางชวาเหมือนกัน ข้อที่ตรัสทักถึงมวยหลังนั้นถูกแล้ว ประเพณีพวกเราทางนี้สังเกตได้ง่าย ถ้าเกล้ามวยบนกระหม่อมเป็นตัวเจ้านาย ถ้าเกล้ามวยท้ายทอยเป็นเสนาและไพร่ เสียใจ ผีมือจามตามหลังเขมรและชวาไม่แยกทางไป ถ้าได้โอกาสใครออกมาจะฝากสมุดนั้นมาถวายคืน

ฟังชายแอ๊วคุยดูรื่นรมย์ดีนเต้นบีนังมาก เธอเห็นจะออกสนุกมากทีเดียว ที่ได้มาเที่ยวปีนัง และแอ๊กตีฟมาก พอกลับถึงกรุงเทพ ฯ วันนั้นก็ไปหาเกล้ากระหม่อมวันนั้น บอกว่าชวนหญิงโสพศให้มาด้วยกันก็ไม่มา ว่าพกรถไฟ ฝ่าพระบาททรง

มีช้างมาก มูลเหตุแห่งแตรคงจะเป็นดังนี้

เกล้ากระหม่อมขอถวายรูปท้าวสุรนารีที่นายเฟโรจีปั้น อันตัดจากหนังสือพิมพ์มาเพื่อทอดพระเนตร ปั้นดีพอใช้ เมื่ออ่านหนังสือได้รูปว่าตั้งและฉลองกันแล้วก็ตกใจ อะไรหล่อแล้วเสร็จเร็วจริง ได้เห็นเมื่อต้นเดือนกำลังทำหุ่นปลาสเตออยู่ยังไม่แล้ว จึงไปฟังข่าวที่นายเฟโรจี ได้ความว่าเอารูปปลาสเตอทาเป็นสีทองสัมฤทธิ์ไปตั้งที่ไหนดูไม่ออก เห็นจะสูงอยู่เพราะเห็นหลังคามุงกระเบื้องหนุนหลังอยู่เบื้องต่ำ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ในจดหมายที่ถวายไปเมื่อวันที่ ๒๐ หม่อมฉันทูลเล่าถึงงานพิธีไธปูสัมของพวกฮินดูที่ทำในปีนี้ยังไม่สิ้นกระแสความ ในจดหมายฉบับนี้จึงจะถวายรายงานเป็นอนุสนธิต่อมาอีกตอน ๑

พระคำริเอาชายใหม่เข้าโรงเรียนนั้นแล้ว ดีกว่าอยู่ทำงานของฝ่าพระบาทแต่เพียงเด็กน้อย

ทีนี้จะกราบทูลต่อเติมเรื่องแตรกัมพู ที่ว่าทำขึ้นโดยเลียนเสียงช้างนั้นเป็นการแน่นอน ในเทศนาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มหาราช ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตทรงพระนิพนธ์ก็มีว่า "ฝ่ายพระคชินทเรศ เศวตคชาพิเชียรพิชัยปัจจัยนาถก็เปล่งเสียงก้องโกญจศัพทประกาศกาหฬคำรนนฤโฆษ" แต่เป็นความกลับกันว่าพระยาช้างเปล่งเสียงเหมือนแตร ตกลงว่าเสียงช้างก็เหมือนเสียงแตร เสียงแตรก็เหมือนเสียงช้าง ทั้งสองอย่างต้องเลียนจากกัน ช้างก็มาก่อน แตรมีมาทีหลัง ต้องตัดสินว่าแตรทำเอาอย่างเสียงช้าง ทำไมจึงทำแตรเอาอย่างเสียงช้าง คิดเห็นว่าเวลาก่อนโน้นช้างเป็นกำลังอันเข้มแข็งของกองทัพ เช่นกับ "แตงก์" ในทุกวันนี้อาจย่ำยีศัตรูให้ย่อยยับได้ด้วยกำลังกองช้าง เพราะฉะนั้นฝ่ายปรปักษ์แม้ได้ยิน แต่เสียงช้างร้องก็ทำให้ขวัญหนีด้วยกลัวจะถูกย่ำยีด้วยกองช้าง อาศัยเหตุอันนี้จึงคิดทำแตรขึ้นปลอมเสียงช้างใช้เป่าในกองทัพเมื่อเดินไป แม้ความจริงจะมีช้างแต่น้อย เมื่อเป่าแตรเข้าประกอบกับเสียงช้างจริง ๆ ด้วย ย่อมทำให้ฝ่ายปรปักษ์ซึ่งได้ยินแต่เสียงมีใจครั่นคร้าม โดยสำคัญว่า

มีช้างมาก มูลเหตุแห่งแตรคงจะเป็นดังนี้

เกล้ากระหม่อมขอถวายรูปท้าวสุรนารีที่นายเฟโรจีปั้น อันตัดจากหนังสือพิมพ์มาเพื่อทอดพระเนตร ปั้นดีพอใช้ เมื่ออ่านหนังสือได้รู้ว่าตั้งและฉลองกันแล้วก็ตกใจ อะไรหล่อแล้วเสร็จเร็วจริง ได้เห็นเมื่อต้นเดือนกำลังทำหุ่นปลาสเตออยู่ยังไม่แล้ว จึงไปฟังข่าวที่นายเฟโรจี ได้ความว่าเอารูปปลาสเตอทาเป็นสีทองสัมฤทธิ์ไปตั้งที่ไหนดูไม่ออก เห็นจะสูงอยู่เพราะเห็นหลังคามุงกระเบื้องหนุนหลังอยู่เบื้องต่ำ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ในจดหมายที่ถวายไปเมื่อวันที่ ๒๐ หม่อมฉันทูลเล่าถึงงานพิธีไชปูสัมของพวกฮินดูที่ทำในปีนี้ยังไม่สิ้นกระแสความ ในจดหมายฉบับนี้จึงจะถวายรายงานเป็นอนุสนธิต่อมาอีกตอน ๑

หม่อมฉันได้ทูลอธิบายไปในจดหมายฉบับก่อน ว่าการพิธีไธปูสัมกำหนดงานเป็น ๔ วัน คือวันกลางเดือนยี่แห่รูปพระเป็นเจ้าไปยังเทวสถานถนนน้ำตกที่ทำการพิธี วันแรมค่ำ ๑ เป็นวันใช้บนวันแรม ๒ ค่ำเป็นวันฉลองบุญ วันแรม ๓ ค่ำแห่รูปพระเป็นเจ้ากลับ มีการจุดดอกไม้เพลิงบูชา รายการเรื่องแห่และเรื่องบูชาพระเป็นเจ้าที่ในเทวสถานหม่อมฉันได้ทูลไปแล้ว ในจดหมายฉบับนี้จะทูลรายการเรื่องใช้บน ซึ่งหม่อมฉันเพิ่งได้เห็นในปีนี้

ลักษณการใช้บนนั้น นัยว่าต้องเพิ่มพิธี ณ เทวสถานหรือศาลเทพารักษ์ในตำบลที่ผู้บนบวงอยู่ หม่อมฉันได้ไปดูการทำพิธีนั้น ณ ศาลเทพารักษ์ริมถนน Kelawei ไม่ห่างจาก Cinnamon Hall นัก พิเคราะห์ลักษณการ ดูเหมือนใครจะใช้บนจะต้องไปบอกเจ้าพนักงานล่วงหน้าไว้ก่อน เพราะมีตัวครูและผู้ช่วยคอยอยู่ที่ศาลสัก ๓ คน ส่วนผู้จะใช้บนก็มีพวกพ้องไปด้วยราวสัก ๑๐ คน ศาลที่หม่อมฉันไปดู ตัวเจดีย์มีโตมรเทพศัสตราทำด้วยเหล็กรูปคมเหมือนใบโพ ปักไว้ที่โคนต้นไม้ใหญ่เล่ม ๑ และมีหลักเหล็ก ข้างบนเป็นแป้นผูกลูกพรวนรอบสำหรับสั่นประโคมเวลาบูชาปักไว้ด้วยอีกหลัก ๑ นอกจากนั้นเอาถังเหล็ก

สำหรับใส่ซีเมนต์วางตะแคง (เพื่อบังลม) จุดประทีปไว้ในถังนั้นดวง ๑ ที่ชานหน้าศาลวางเครื่องพลีกรรมต่าง ๆ มีกล้วยและมะพร้าวเป็นต้น กับทั้งหม้อน้ำ หม้อน้ำนม ตะคันใส่ไม้หอมและเครื่องหอมจุดไฟให้เป็นควันกับตะคันจุดประทีปโหมกูณฑ์อีกอัน ๑ มีเข็มเงินสำหรับแทงตัวในการใช้บน (เหมือนและเท่ากับเข็มเสียบเนื้อซาเต๊ะ) ปักไว้ที่ลูกกล้วยเครื่องสักการ การพิธีทำในที่เปิดเผยใครจะไปห้อมล้อมดูก็ไม่ห้าม

ผู้จะใช้บนคนที่หม่อมฉันไปดู เป็นชายหนุ่มอายุราว ๒๐ ปี นุ่งผ้าสีเหลืองผืน ๑ ถอดเสื้อเหลือแต่ตัวเปล่า ไปลงน้ำดำหัวเปียกโชกทั้งตัวก่อน แล้วจึงมายืนประณมมือเข้าพิธีที่หน้าศาลเทพารักษ์เริ่มการพิธี ตาครูร่ายมนตร์ถวายสักการะบูชาอยู่หลายบท แล้วมายืนตรงหน้าผู้ที่จะใช้บน ถือตะคันเผาเครื่องหอมรอไว้ข้างหน้า ให้ควันปลิวไปเข้าทางปากและจมูกผู้ใช้บน แล้วเอาขี้ธูปหรืออะไรที่เป็นผงโปรยเข้าปากเป็นคราว ๆ (เห็นจะสำหรับให้ดูดเลือดเมื่อเวลาแทงเข็ม) เรื่อยไปในขณะนั้น พรรคพวกผู้ใช้บนก็เข้าห้อมล้อมเป็นหัตถบาส คน ๑ อ่านมนตร์ นอกนั้นเป็นลูกคู่ร้อง เฮ้อว ๆ รับเป็นจังหวะไปช้านาน สันนิษฐานว่าพิธีตอนนี้ จะสะกดให้คนใช้บนสิ้นสติจนใจลอย (ท่านองเดียว

ตอนค่ำในวันที่ ๒๑ เดิมหม่อมฉันคิดจะไปดูการฉลองบุญตาพราหมณ์ยะหัมพรัมรับว่าจะมาพาไปเวลายาม ๑ เผอิญฝนตกจึงไม่ได้ไปดู ผู้ที่ได้ไปเขามาเล่าว่าเข้าไม่ถึง เพราะเขาห้ามรถต้องให้เดินกรำฝนไปแต่ไกล ไปสิ้นอุตสาหะที่ต้องเบียดเสียดพวกสัปปุรุษอินดูเหลือทนจนต้องกลับ แต่ตอนเช้าหม่อมฉันได้ไปเที่ยวดูร้านเพื่อหาของถวายท่าน มีร้านขายเครื่องโลหะอย่างอินเดีย ๓ ร้าน ตรวจดูไม่เห็นมีของแปลกประหลาดหรือที่เป็นของฝีมือดี จึงซื้อแต่หม้อน้ำมนตร์ใบ ๑ ราคา ๒๐ เซนต์ส่งมาถวาย ค่ำวันที่ ๒๒ ได้พาหลานไปนั่งดูดอกไม้ไฟที่สโมสรกอล์ฟอันเป็นที่เหมาะ ดอกไม้ไฟเป็นทำนองเดียวกับที่จุดเมื่องาน รับเสด็จ สมเด็จพระพุทธ เจ้าหลวง กลับจากยุโรป เมื่อคราวหลัง หรูหราน่าดูดี แต่ไปเกิดความด้วยหลานน้อยกลัวเสียงพลุถึงร้องไห้ ดูได้สักหน่อยก็ต้องกลับ

หม่อมฉันได้ส่งรูปฉายาลักษณ์การพิธีไธปูสัม ซึ่งหม่อมฉันถ่ายเองบ้าง ให้ชายใหม่ไปถ่ายบ้าง ถวายมาพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ ๑๕ แผ่น มีบันทึกอธิบายรูปเหล่านั้นถวายมาด้วย ได้ให้ชายใหม่ถ่ายรูปคนใช้บนเมื่อเข็มแทงแล้วรูป ๑ แต่ชายใหม่กำลังเสียวไส้มือสั่นเลยไม่ได้รูปนั้น เสียดายอยู่

นานมาแล้วท่านได้เคยตรัสชวนให้วินิจฉัยถึงเรื่องสร้อยชื่อวัดราชประดิษฐ์ ฯ เหตุด้วยในบัตรหมายใช้ว่า "สถิตย์มหาสีมาราม" แต่ไปปรากฏในคำจารึกใช้ว่า "สถิตย์ธรรมยุติการาม" หม่อมฉันมาพบประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับ ๑ พิมพ์สำเนาไว้ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ปีจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ หน้า ๓๐๑ ในประกาศฉบับนี้แห่ง ๑ ว่า "พระราชทานนามไว้ว่า วัดราชประดิษฐ์สถิตย์มหาสีมาราม" อีกแห่ง ๑ ว่าถ้าจะกราบทูลหรือเขียนบัตรหมาย "ให้ใช้ว่า วัดราชประดิษฐ์ ฯ หรือว่าให้สิ้นชื่อว่า วัดราชประดิษฐ์สถิตย์มหาสีมาราม ให้ยืนยงคงอยู่" ประกาศลงวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรงสัมฤทธิศก ก่อนสวรรคตเพียง ๒ เดือนครึ่ง เป็นหลักฐานว่าสร้อยธรรมยุติการามเกิดขึ้นก่อนสร้อยมหาสีมาราม สันนิษฐานว่าที่มีสร้อยเป็น ๒ อย่างนั้น อาจจะเป็นด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่างนี้ คือเดิมใช้สร้อย "ธรรมยุติการาม" แล้วทูลกระหม่อมทรงโปรด ฯ ให้เปลี่ยนเป็น "มหาสีมาราม" เมื่อภายหลัง หรือมิฉะนั้นจะมีทั้ง ๒ สร้อยมาแต่เดิม ทำนองเดียวกับชื่อวัดพระนามบัญญัติหรือวัดมกุฎกษัตริย์ สร้อยธรรมยุติการามสำหรับใช้แต่ในจารึก แสดงพระราชประสงค์ว่าจ

ตำนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๐ มกราคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว

ตามพระดำรัสอธิบายถึงเรื่องพิธี "ไธปูสัม" เพิ่มเติมไปคราวนี้ ทำให้ได้ความรู้ดีขึ้นอีกมาก พวกเจดีที่ประพฤติมักน้อยบริโภคเพียงผ้านุ่งผืนหนึ่งผ้าห่มผืนหนึ่ง อยู่เรือนเด็กนอนบนหลังหีบ เอาเทวาลัยเป็นที่ทำการนั้นเอง จึงทำให้ได้เป็นเศรษฐี ถ้าหากประพฤติเป็นคนขี้โอ่สุรุ่ยสุร่าย อานุภาพพระขันธกุมารก็เห็นจะช่วยไม่ได้

ฉัตรสี่มุมรถเป็นของแขวนไม่มีคันก็เป็นฉัตรแขวน ไม่เป็นอื่นไปได้ คบไฟใส่กรวยเงินนั้นชอบกล ไม่เข้าทางแบบฝรั่ง ไม่มาทางไทย ชายหนุ่มฟ้อนรำหน้ารถก็คือระบำหน้าช้างอย่างอินทรชิตแปลง การแต่งโคเทียมรถนั้นเป็นของปรกติ โคชนของเราทางแถวหัวเมืองตะวันตก เขาแห่ไปชนก็แต่งกันไปหรูเหมือนกัน

ตรัสเล่าถึง กิริยาเคารพ มาสะดุดใจอย่างหนึ่ง ที่ทำแขนไขว้เกล้ากระหม่อมเคยนึกสงสัยว่าที่เรียกพระรำพึงนั้น หมายถึง

รำพึงอะไรตรงไหน ได้เรียนถามสมเด็จพระวันรัตน ท่านว่ารำพึงธรรมนั้นสิ เกล้ากระหม่อมถามซ้ำว่ารำพึงถึงว่าพระธรรมเป็นของลึกซึ้งจนจะไม่ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ทำให้ร้อนถึงพระพรหมต้องลงมาอาราธนานั้นหรือมิใช่ ท่านตอบว่านั่นแหละ เกล้ากระหม่อมค้านว่า ถ้าเป็นตรงนั้นก็ควรเป็นอาการนั่งไม่ใช่ยืน ท่านก็นิ่งไป ต่อมาอีกนาน เกล้ากระหม่อมสงสัยคำ "สวัสติกะ" ขึ้น จึงพลิกดิกชนะรีสันสกฤตดู เขาแปลว่าเป็นเครื่องหมาย Lucky อย่างหนึ่ง มีลักษณไขว้กันเป็นกากบาท มีทางสี่แพร่งเป็นต้น ตลอดจนแขนไขว้ก็เป็นสวัสติกะ ทำให้สะดุ้งใจขึ้นว่าพระรำพึงจะหมายทำเป็นสวัสดิแก่ผู้สร้างเสียตอกกระมัง มาได้ฟังตรัสเล่าถึงพวกแขกทำเคารพด้วยกิริยาไขว้แขน เป็นเหตุประกอบให้แน่ใจขึ้นอีกว่าทำสวัสติกะแท้แล้ว กิริยาประนมมือไหว้ขึ้นไปจนถึงบนกระหม่อมนั้น ก็เป็นเคารพอย่างหนึ่งซึ่งจะเป็นการกระทำอย่างสูงสุด คงจะทรงระลึกได้ รูปเปรตที่เขียนกันก็ดี ที่ทำรูปหุ่นเช่นเปรตวันทองก็ดี มีมือไหว้อยู่เหนือกระหม่อมทั้งนั้น ฉายาลักษณเทวรูปของจามซึ่งเซเดส์ถวายแล้วโปรดประทานไปดูก็มี รูปประนมมือขึ้นเหนือหัวถึงสองรูป บทเพลงซอของเชียงใหม่ก็มีจำได้ว่า "ยกมือขึ้นเหนือหัว ขอเป็นจุ่ม (จอม)

ดอกบัวบานอยู่กลางน้ำ" แต่กิริยาไหว้อย่างสูงชนิดนั้นเดี๋ยวนี้เราไม่ได้ทำกันเสียแล้ว

ได้นึกถึงภาษาที่เข้ามาปนภาษาไทยต่อไป นึกได้ถึงคัมภีร์ที่เรียกว่า "อมรโกศ" เขาว่าเป็นดิกชนะรีหรือแกรมเมอภาษาสันสกฤตอะไรอย่างหนึ่ง เป็นองค์พยานว่าต้องเคยมีคัมภีร์สันสกฤตอยู่ จึงได้มีเครื่องมือนั้นไว้สำหรับใช้ไข ทางศาสนาพราหมณ์ก็คงได้มีการสั่งสอนเราเหมือนกัน จึงได้มีเรื่องอนิรุทธรามเกียรปรากฏอยู่ คำ สุริยัน จุฬัน ถัสเตียน (เปาถัสตยัน) เป็นคำสันสกฤตปนทมิฬเสียด้วยซ้ำ พราหมณ์เราเป็นพราหมณ์ผ่านมาทางทมิฬย่อมทรงทราบอยู่แล้ว มนต์ที่พราหมณ์เราใช้อยู่บัดนี้เป็นภาษาทมิฬก็มีมาก ภาษาจีนก็เข้ามาถึงสองทาง ที่มาทางเหนือก็มี เป็นภาษาจีนหลวง เช่น ใบชาหยกเป็นต้น เป็นภาษาแต้จิ๋วก็มีมากเห็นจะมาทางใต้ในภายหลัง ภาษาอะไรก็ไม่มากเท่าภาษาเขมร ดูเป็นเท่ายาทั้งหลายเสียทีเดียว แต่ก็จะต้องเป็นเช่นนั้นอยู่เอง เพราะเรามีเวลาติดอยู่แก่เขามาก มีศัพท์ที่เพิ่งรู้ใหม่ควรจะทูลถวายเพราะติดจะขันอยู่ ด้วยเห็นร่างพระราชบัญญัติเขาเขียน "การประมง" เกิดสะดุดใจว่านี่มันหมายความว่าอะไร เป็นภาษาอะไรรูปเป็นที่สันสกฤต มง ควร

จะมีตัว ค์ การันต์ พบกรมหมื่นทิพยาลงกรณจึงลองถามดู เธอว่าเธอค้นภาษาสันสกฤตแล้วไม่พบ นึกขึ้นมาได้ว่าเคยเห็นเขาตีอวนขนาดเด็กเขาเรียกว่าตีมง แล้วก็นึกคำพูดกันว่า "คลุก คลีตีมง" ขึ้นได้อีก เห็นที่จะเป็นภาษาเขมรจึงเปิดดิกชนะรีเขมรขึ้นดู "มง" แปลว่าตาข่าย แล้วให้คำประกอบไว้อีกว่า " มงพิง-พาง" แปลว่าข่ายแมงมุม นึกอดหัวเราะไม่ได้ โพงพางของเรานั้นก็คำเขมร คือมงพิงพางนั้นเอง โพงพางแปลว่าแมงมุมสิ้นเคราะห์ไปที

พระองค์หญิงขาวประชวรมาก พิษพระบังคนเบาเข้าเจือ พระโลหิต การรักษาพยาบาลลำบากยุ่งเก๋ มีคนจงรักภักดีเธอมาก ต่างแย่งกันเป็นเป็นเจ้าไข้ ไม่มีใครบงการสิทธิขาด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ได้ถวายรูปท้าวสุรนารีมาอีกรูปหนึ่ง ทีนี้ให้ความเข้าใจได้ว่าตั้งอุดประตูชุมพล

น.

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ ฉบับ ลงวันที่ ๓๐ มกราคม อธิบายเรื่องพระพุทธรูปรำพึงที่โปรดประทานมา คิดดูชอบกลนักหนา ถ้าจะเอาเข้าเปรียบกับคติในทางพระพุทธศาสนาที่เรารู้กันอยู่ น่าจะว่าหมายความที่พระพุทธองค์ทรงเคารพพระธรรมได้ดอกกระมัง พระพุทธรูปอย่างมหายานมีอยู่ ๒ ปาง ปางหนึ่งยกพระหัตถ์ตั้ง อย่างที่เราเรียกว่าห้ามสมุทรหรือห้ามญาติ เขาว่าเป็นปางทรงอำนวยพร (มีชื่อเรียกในภาษาสันสกฤต แต่หม่อมฉันจำไม่ได้และไม่มีอะไรสอบที่นี่) หม่อมฉันเรียกว่า "ปางโปรดสัตว์" อีกอย่างหนึ่งเอาปลายพระหัตถ์ลง ฝ่าพระหัตถ์ออกข้างหน้า เขาเรียกว่าอภัยมุทรา หม่อมฉันเรียกว่า "ปางประทานอภัย" พระพุทธรูปไขว้พระหัตถ์ที่พระอุระที่สมเด็จพระวันรัตทูลอธิบายว่ารำพึงพระธรรมนั้น จึงเห็นว่าน่าจะเป็นเคารพพระธรรม

หม่อมฉันอ่านหนังสือหมู่นี้ พบอธิบายลักษณะพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรเขาเรียกในภาษาสันสกฤตว่า วชิราสนะ ก็นึก

ขึ้นว่าเราคงรู้คำเดิม จึงเรียกว่าขัดสมาธิเพชร

อธิบายศัพท์ ประมง และโพงพาง ที่ท่านพบนั้นดีนัก

สัปดาหะนี้ประสบเวลาแล้งไม่มีเรื่องอะไรแปลก ๆ ที่จะทูลบรรเลงเกือบจะต้องบอกจำนน เมื่อสักสองสามวันมานี้หม่อมฉันได้เห็นเขาพิมพ์รูปภาพ เสาธงที่ ป้อมเผด็จดัสกร ใน หนังสือพิมพ์ภาษาไทยฉบับ ๑ มีหนังสือบอกความไว้ว่าเป็นของชั้นบรรพบุรุษ ได้เคยเห็นก็นึกประหลาดใจ ด้วยรู้สึกว่าเรื่องสร้างเสาธงนั้น เราได้เคยปรึกษากันในตอนสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จยุโรปครั้งแรกเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ลองคำนวณเวลาดูได้ ๓๑ ปี ถ้าพูดตามภาษาศาสตราจารย์คัลเลนเฟลด์ก็อย่างว่าสร้างเมื่อวานซืนนี้เอง แต่เมื่อคิดถอยหลังขึ้นไปก็ยิ่งเห็นประหลาดที่เราได้เคยเห็นบุรพการีของเสาธงนั้นถอยหลังขึ้นไปจนถึงชั้นทวด คือเสาธงที่ทูลกระหม่อมทรงสร้างขึ้นในบริเวณเก๋งกรงนก อันเป็นเสาธงแรกมีในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาเมื่อสร้างพระที่นั่งใหม่ย้ายเสาธงไปตั้งที่สนามหน้าพระที่นั่งใหม่ ครั้นสร้างพระที่นั่งจักรี ย้ายเสาธงไปตั้งที่หน้าหอรัษฎากรไม้เสาธงนั้นผุจะต้องเปลี่ยนใหม่จึงคิดทำเสาเหล็ก และย้ายไปตั้งที่บนป้อมเผด็จดัสกร น่าลองถามพิศูจน์คนที่มีตัวอยู่ในสมัยนี้ ใครจะจำถอยหลังขึ้น

เสาไปได้จนถึงธงเสาไหน

เมื่อวันที่ ๓ เดือนนี้ หม่อมฉันได้ยินความแปลกและท่านยังไม่ทรงทราบ แต่เรื่องมันเป็น "บิดเกียร์" อยู่สักหน่อย ถ้าไม่พอพระหฤทัยก็ขอประทานโทษด้วย คือมิสเตอร์คูดตัสกงสุลเยเนอราลอังกฤษในกรุงเทพ ฯ ซึ่งเคยเป็นอุปทูตเมื่อก่อนเซอร์โจเซียห์ ครอสบี้ มาถึงนั้นเขาจะกลับไปประเทศอังกฤษชั่วคราว ผ่านมาทางปีนังจึงแวะมาลาหม่อมฉันโดยฐานที่เคยคุ้นและชอบกันมาแต่ก่อน เมื่อสนทนากันไปถึงเรื่องเซอร์โจเซียห์ครอสบี้ เข้ามาเป็นราชทูต หม่อมฉันพูดขึ้นว่าได้ยินเขาเล่ากันว่า เมื่อเซอร์โจเซียห์ ครอสบี้เข้าเฝ้าท่านครั้งแรก เมื่อทูลถวายพระราชสาส์นตามแบบราชการด้วยภาษาอังกฤษแล้ว ทูลท่านด้วยภาษาไทยต่อไปไม่ให้ต้องมีล่าม เป็นการแปลกกับราชทูตคนก่อน ๆ คูดตัสบอกว่าวันนั้นเขาก็เข้าไปเฝ้าด้วย ความจริงเป็นอย่างที่หม่อมฉันได้ยิน แล้วเขาเลยสรรเสริญพระองค์ต่อไปว่าพระอัธยาศัย และมารยาทเป็นสง่าผ่าเผย สมแก่พระเกียรติยศต่อมาเขายังได้สังเกตอีกเมื่องานเฉลิมพระชนมพรรษา มีการประชุมที่สวนศิวาลัย ท่านเสด็จทรงพระดำเนินทักทายปราศรัยข้าราชการจำพวกต่าง ๆ โดยพระมารยาทน่าชม แล้วเลย

ถามหม่อมฉันถึงเรื่องพระประวัติ และการทรงศึกษาของท่านแต่ก่อนมา ด้วยมีความเลื่อมใส หม่อมฉันเห็นแปลกอยู่ด้วยท่านถูกชาวต่างประเทศสังเกต จึงทูลมาให้ทรงทราบไว้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายพระหัตถ์)

☆

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อเมล์วันอังคารที่แล้วมา คอยหาลายพระหัตถ์อยู่วันนั้นตลอดจนวันพุธก็หามีลายพระหัตถ์มาถึงไม่ ให้นึกวิตกว่าจะทรงประชวรไม่สามารถทรงลายพระหัตถ์ได้ ตลอดถึงวันศุกร์เข้าไปทำราชการในพระบรมมหาราชวัง พระยาบริหารนิติธรรมข้าราชการในกรมราชเลขานุการจึงนำลายพระหัตถ์พร้อมทั้งหม้อน้ำมนต์มาส่งให้ ก็เป็นอันเข้าใจได้ว่าเพราะหม้อนั้นเองจึงมิได้ประทานลายพระหัตถ์ไปทางไปรษณีย์ คงจะประทานฝากใคร

เข้าไป ถามพระยาบริหารก็ได้ความแต่ว่ามีคนนำมาส่งที่ออฟฟิศหลวงเป็นเด็กหนุ่มเลยรู้ได้แต่เพียงเท่านั้นเอง

อ่านความตามลายพระหัตถ์ ยังติดใจเรื่องภาษาต่างประเทศที่มาปนภาษาไทยอยู่มาก ตามที่กราบทูลมาก่อน ว่าภาษาสันสกฤตอาจมาได้สองทาง คือทางจีนและทางเขมรนั้น ครั้นได้ฟังตรัสว่าภาษาบาลีมาสองครั้ง คือมาทางพระปฐมเจดีย์กับทางสุโขทัย ทำให้นึกขึ้นอีกได้ว่าภาษาสันสกฤตมาได้สามทาง คือทางศรีวิชัยขึ้นปักษ์ใต้อีกทางหนึ่ง

เรื่องพิธีโขปูสัมซึ่งตรัสเล่าเพิ่มเติม ทั้งประทานรูปฉายาลักษณ์ประกอบไปด้วยนั้น ดีหนักทีเดียว เมื่อได้เห็นรูปรถที่ถ่ายใกล้ก็ลาทันที ที่กราบทูลยืนยันเอาพู่ว่าเป็นฉัตรนั้นผิดถนัดทีเดียว อ้ายที่เป็นปล้องขาวดูรูปถ่ายไกลเข้าใจว่าเป็นช่องอากาศจึงเห็นเป็นฉัตร ที่แท้ก็เป็นของกรองติดกันเป็นพืด เห็นจะมาแต่อุบะดอกไม้ การแก้บนนั้นพิสดารมาก ดูจะคล้ายกับเจ๊กเข้าเจ้าแทงเข็มแห่กันไปในถนนที่ในกรุงเทพ ฯ แต่ก่อน ดูน่าทุเรศเต็มที บ้านเราก็ห้ามแล้ว ทำไมฝรั่งที่ปืนังเขาจึงไม่ห้าม ในอินเดียก็มี เคยเห็นหนังสือเล่าว่าเอาขอเหล็กเกี่ยวหลังชักรอกนั้นเขาก็ได้ห้ามแล้ว

หม้อน้ำมนต์ซึ่งทรงพระเมตตา ชื่อฝากประทานเข้าไปนั้น รูปร่างกระทัดรัดน่าเอ็นดูมาก เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ได้จัดเก็บเข้าตู้ไว้กับที่ติดเทียน ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไปคราวก่อน แม่โตเห็นทักว่าไม่มีฝา เกล้ากระหม่อมว่าฝาเป็นของใหม่แกก็นึกได้ทันทีว่าหม้อน้ำสุวรรณสามก็ใช้ใบบัวปิด

ดีนักทีเดียว ที่ได้ทรงประสบประกาศเรื่องสร้อยชื่อวัดราชประดิษฐ์ เกล้ากระหม่อมผูกใจจะใคร่ทราบอยู่มิได้ทอดธุระ เชื่อว่า ประกาศที่ ตรัสบอกนั้น เป็นประกาศ พระราชทาน สร้อยชื่อวัดราชประดิษฐ์ เปลี่ยนจากสถิตธรรมยุติการาม เป็นสถิตมหาสีมาราม เหตุก็คงทรง พระราช ดำริเห็นว่า ชื่อจำกัด จำเพาะธรรมยุติกนิกายนั้นไม่งดงาม

รูปฐานผีมือจาม ซึ่งถูกแก้วฉลักเป็นนมนั้น ทรงพระดำริว่าหมายถึงกษีรสาครก็ชอบกลอยู่ ตราไว้สังเกตดูที่อื่นต่อไปอีก รูปที่มุมฐานซึ่งเห็นอยู่สองมุมนั้นเป็นรูปครุฑมุมหนึ่งเป็นรูปสิงห์มุมหนึ่ง

เมื่อคืนนี้พระพรหมพิจิตรมาหาแม่โต บ่นอุบอิบว่าพระสาโรชบังคับให้ไปฐกกระจายเสียง จะไปฐกอย่างไร จะถูกหรือผิดก็ไม่รู้ แกคงตั้งใจจะมาหารือเกล้ากระหม่อม แต่ไม่

กล้าเข้าหานายสมบุญ โชติวิจิตร ไปถอดเรื่องพิธีตรียัมพวาย เขาเขาเอามาลงหนังสือพิมพ์ฟังดูก็เต็มที

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับ ลงวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ แล้ว ที่จดหมายของหม่อมฉันกับหม้อน้ำมนตร์ฮินดูที่ส่งไปถวายไปเถลไถลอยู่หลายวัน และที่สุดได้ทรงรับจากราชเลขาธิการนั้นประหลาดน่าพิศวงนักหนา คงเป็นด้วยหม้อน้ำมนตร์เป็นเหตุพาจดหมายไถลไปด้วย ถึงกระนั้นดูก็ยังเป็นการลึกลับ แต่เมื่อได้ทรงรับแล้วก็เป็นแล้วไป

ทางที่ภาษาสันสกฤตเข้าไปเมืองไทยนั้น ไปจากประเทศศรีวิชัยด้วยอีกทาง ๑ เป็นแน่ไม่มีที่สงสัย

เรื่องพระพรหมพิจิตรไปพูดวิทยุแสดงเรื่องการช่างนั้น ลูกหญิงของหม่อมฉันได้อ่านหนังสือพิมพ์ แล้วมาบอกให้หม่อมฉันทราบได้ปรารภกันว่านี่จะไปทูลหารือท่านก่อนหรือไม่ มาได้ความในลายพระหัตถ์ว่าไม่ได้ไปทูลหารือ ลูกหญิงเล่าเนื้อความปาฐกของพระพรหมพิจิตร แกว่าฝีมือช่างเดี๋ยวนี้เลวกว่าฝีมือช่างโบราณ ข้อนี้ทำให้หม่อมฉันนึกถึงวิชาความรู้อย่างอื่น ๆ ดูมันมีเวลาเจริญและเสื่อมเป็นยุคเป็นคราวคล้ายกับสัณฐานลูกคลื่น จะยกอุทาหรณ์ดังเช่นความรู้ภาษามคธเมื่อตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเลวลงเพียงใด เห็นได้ในศุภอักษร "สาขานาวา" ที่มีไปลังกาทวีปมาถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อาศัยทูลกระหม่อมเป็นสำคัญความรู้ภาษามคธก็กลับคืนดีขึ้นได้ ว่าต่อไปถึงบทกลอนที่ปรากฏตัวอย่างอยู่ก็แต่งดีเป็นยุค ๆ คือยุคยวนพ่านแล้วถึงยุคสมุทรโฆษ ครั้นมาถึงตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา แรกชอบเล่นกลอนเพลงยาวกันขึ้น สืบมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สำนวนจับดียิ่งตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ มาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ แล้วก็เสื่อมลง กระบวรช่างก็จะเป็นทำนองเดียวกัน มียุคดีและยุคเลวตามเหตุการณ์ในสมาคมสมัยนั้น ๆ แต่มีข้อสำคัญอย่างหนึ่งอยู่ที่ความนิยม สมัยใดการ

อันใดความนิยมเสื่อมลง การอันนั้นก็เสื่อมลง แต่คนในสมัยนั้นเองก็ยังถือการที่เสื่อมว่าเป็นดีและเลวในการที่เสื่อมด้วยกัน ดูเป็นธรรมดาดังนี้

ในสัปดาหะที่ล่วงมาเป็นเวลาตรุษจีน หม่อมฉันสังเกตพวกจีนที่ปีนัง ทำพิธีตรุษจีนผิดกับจีนในกรุงเทพ ฯ หลายอย่าง จะเป็นด้วยรัฐบาลฝ่ายอังกฤษเข้าเกี่ยวข้องห้ามปรามหรืออย่างไรหม่อมฉันไม่ทราบ เป็นต้นว่าการจุดประทัดจุดกันเฉพาะเวลาสองยามวันซิวอิด นอกจากนั้น มีการเส้นสรวงบรรพบุรุษทำในบ้านเรือน ต่อนั้นก็ไปเยี่ยมเยียนกันในวันปีใหม่ การตกแต่งบ้านเรือนแต่งผิดกันตามชั้นบุคคล บ้านผู้มีทรัพย์แขวนผ้าปักทอง (อย่างเช่นแขวนหน้ามุ้ง) ที่ประตูเรือน ถ้าเป็นคนชั้นขัดสนลงไปก็ขึงผ้าแดงแทน ต่อชั้นเลวจึงปิดกระดาษแดงเขียนตัวหนังสือ เพราะตามบ้านผู้สูงศักดิ์เขามีป้ายลงรักปิดทองแขวนประจำที่บนหลังประตูอยู่แล้ว หม่อมฉันได้ไปเยี่ยมจีนพวกพ้อง ลักษณะการเยี่ยมนั้น แจกเอาการ์ดไปส่งใบ ๑ ฝ่ายเจ้าของบ้านหาเครื่องว่างไว้สำหรับเลี้ยง สิ้นเขตพิธีภายใน ๕ วัน

เวลานี้ละครม้าฮาร์มสตัน (Harmston) มาเล่นอยู่ที่ปีนัง เกิดปัญหาปรึกษากันในครัวเรือนว่าจะไปดูหรือไม่ หม่อมฉัน

ไม่ไว้ใจว่าจะมีอะไรแปลกประหลาดน่าดู จึงให้ชายใหม่พาหลานสองคนที่ยังไม่เคยเห็นละครม้าไปดูก่อน กลับมาเล่าให้ฟังเห็นขันด้วยเล่นตามเคย จนชวนให้คิดถึงหม่อมราโชทัย เลยตกลงไม่ไปดู

เมื่อสองสามวันมานี้ หม่อมฉันอ่านหนังสือฝรั่งคน ๑ ชื่อแฮริส เป็นผู้ส่งข่าวหนังสือพิมพ์ไตมส์มาแต่ก่อน เล่าเรื่องไปเที่ยวเมืองพม่า พรรณนาถึงเมืองมัณฑเล ว่าครั้งพระเจ้าเมงดงสร้างเมืองมัณฑเลเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ นั้น สร้างแต่ตัวเมือง ส่วนปราสาทราชมณเฑียรให้รื้อของเก่าที่เมืองอมรบุระมาสร้าง เพราะฉะนั้นปราสาทราชมณเฑียรเป็นของเก่ากว่าเมืองมัณฑเลดังนี้ ท่านได้เคยเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นได้ทรงทราบและทรงสังเกตหรือไม่ แม้เป็นของสร้างเมื่อเมืองอมรบุระเป็นราชธานีก็ไม่ใช่แปลว่าเป็นของเก่าก่อนขึ้นไปอีกเท่าใดนัก เพราะเมืองอมรบุระนั้นพระเจ้าปดุงสร้างตรงกับรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้นเอง

หม่อมฉันพบเรื่องที่จะทูลเสนออีกเรื่อง ๑ ด้วยเมื่อเร็ว ๆ นี้ไปดูหนังฉายเรื่องนางเคลโอปาตราเมืองอียิปต์ เมื่อดูมาแล้วเกิดอยากรู้เรื่องประวัติของนางเคลโอปาตราให้พิสดารขึ้น จึง

ไปยืมหนังสือที่หอสมุดสำหรับเมืองนี้นั่งมาอ่าน ได้ความรู้เป็นสำ ขาแปลกข้อ ๑ ว่า ตามคติศาสนาของพวกชาวอียิปต์ แต่เดิมนั้น ถือว่าเทพเจ้าอวตารลงมาเป็นสัตว์เดรัจฉาน เพราะฉะนั้นชั้นเดิม ชอบบูชาสัตว์เดรัจฉานที่สำคัญว่าทรงเทพเจ้าเป็นสรณะ และ ทำรูปสัตว์เหล่านั้นด้วยศิลาเป็นเจดีย์ มีรูปเหยี่ยว รูปจระเข้ รูปแกะ รูปลิง รูปงู รูปโค แม้จนรูปแมวเป็นต้น ครั้นเมื่อ ล่วงพุทธกาลสัก ๒๐๐ ปี พระเจ้าอาเล็กซานเดอร์มหาราชเป็น กรีคมะซิโดเนีย มีอานุภาพขึ้นในยุโรปยกกองทัพไปเที่ยวปราบ ปรามนานาประเทศ ได้เมืองอียิปต์และเมืองอื่น ๆ ในยุโรป ทางตะวันออกตลอดมาจนเมืองเปอร์เซียและคันธารราษฎร์ในอิน- เดีย ไว้ในราชอาณาเขต ตั้งแม่ทัพคนสำคัญกับทั้งพวกพล กรีคอยู่ปกครองประเทศนั้น ๆ อยู่ทุกประเทศ เมื่อพระเจ้าอา- เล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์ มีราชบุตรยังเยาว์อยู่ ๓ องค์ ยก ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ถูกทำร้ายเป็นลำดับกันมา จนหมดสิ้น เชื้อสายของพระเจ้าอาเล็กซานเดอร์ พวกนายพลที่ได้ตั้งเป็น อุปราชครองอาณาเขตไหน ต่างก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินแยก อาณาเขตกันปกครอง พวกกรีคที่มาตั้งอาณาเขตในคันธาร- ราษฎร์มาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้นามว่า ชาวโยนก นาย

พวกกรีกที่ปกครองประเทศอียิปต์ชื่อปะโตเลมีตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองอาเล็กซานเดรียชายทะเลเมดิเตอเรเนียนที่ปากน้ำไนล์ ครองราชสมบัติสืบวงศ์ลงมา ๑๔ ชั่วกษัตริย์ตลอดเวลากว่า ๓๐๐ ปี ในระหว่างนั้นมีพวกกรีกพากันไปตั้งภูมิลำเนาเลยเป็นพลเมืองอยู่มากเมืองอียิปต์จึงมีพลเมืองพวกใหญ่เป็น ๒ พวก คือพวกกรีกและพวกอียิปต์ พวกกรีกพาศาสนาของตนที่นับถือเทพเจ้าต่าง ๆ โดยทำรูปอย่างมนุษย์ไปถือในอียิปต์ ครั้นจำเนียรกาลนานมาเมื่อพวกกรีกและพวกอียิปต์ได้ส้องเสพสมาคมคุ้นกันหนักขึ้น การถือคติศาสนาก็เกิดปะปนกันกลาย เป็นถือว่ารูปเทพเจ้า ที่จุติมาบังเกิดในโลก ผิดกับมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน จึงเกิดความคิดทำเทวรูปตัวเป็นคนหน้าเป็นสัตว์ต่าง ๆ เป็นเหยี่ยวบ้าง เป็นจระเข้บ้าง หรือมิฉะนั้นหน้าเป็นคนตัวเป็นสัตว์เดรัจฉาน เช่น สฟิงค์เป็นต้น เป็นของเกิดมีขึ้นต่อเมื่อพวกกรีกไปอยู่ปะปนกับพวกกับพวกอียิปต์ด้วยประการฉะนี้ รูปเช่นว่าเราได้เห็นกันอยู่จนชินตา แต่หม่อมฉันยังไม่ทราบมูลเหตุพึ่งมาทราบ ในจดหมายนี้จึงทูลมาให้ทรงทราบด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว ในลายพระหัตถ์นั้นโปรดประทานคำ "วชฺราสน" ไป ดีเหลือเกิน เกล้ากระหม่อมทราบนานแล้วว่าคำอาสนนั้น ใช้ได้ทั้งแท่นและทั้งท่านั่งด้วย ได้เคยพบชื่ออาสนต่าง ๆ เช่น "กมลาสน" "สีหาสน" เป็นต้นมาแล้วหลายอย่าง แต่ชื่อ "วชฺราสน" ยังไม่เคยได้พบได้ยินเลย พอได้ฟังพระดำรัสในลายพระหัตถ์จับใจก็ขะมักเขม้นเปิดดิกชนะรีสันสกฤตดูก็พบทันที ดีใจตรวจดูคำแปลด้วยอยากรู้เต็มแก่ ในทางแปลแท่นเขาแปลว่า diamond seat or throne ดูก็สมควรอยู่แล้วที่จะแปลเช่นนั้น ส่วนในทางแปลท่านั่งเขาแปลไว้ว่า a particular way of sitting รู้สึกเคืองฉิวขึ้นมาทีเดียว จะบอกท่าให้ดีกว่านั้นอีกสักหน่อยไม่ได้ แต่อย่างไรก็ดี เชื่อแน่ว่าบรรพบุรุษของเราคงได้เรียนรู้มาดีแล้ว ไม่มีผิดอยู่ในนั้น

ขอทูลถวายคำเขมร ซึ่งเพิ่งคิด ออกให้ทรงทราบ อีกคำหนึ่ง

คือ "อับปรีย์สึกบาล" สีเขมรว่ากิน เพราะฉะนั้นก็ได้ความว่า อับปรีย์กินหัวเราง่าย ๆ นี้เอง

เมื่อสองสามวันมานี้ ไปเยี่ยมพระงั่ว แล้วก็แวะขึ้นไปหาสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์สนทนากัน ท่านเล่าให้ฟังถึงเรื่องท่านแปลหนังสือพระลังกาที่ถวายฝ่าพระบาท แปลตกในศัพท์ว่า "ทมิรัง" รู้ได้ว่าไม่ใช่ภาษาบาลีที่ตัว ง. ออกเสียง สำคัญว่าเป็นภาษาลังกา ได้ถามกระทั่งพระสารุศิลสังวรก็ไม่ได้ความ ในที่สุดคิดได้ว่าพระนามฝ่าพระบาท คือ "ดำรง" นั่นเอง พูดกันแล้วก็หัวเราะกัน เห็นกันว่าถ้าเขียน "ตมรังโค" เสียจะดีกว่ามาก แต่เกล้ากระหม่อมก็มานึกได้ว่า ที่เขียน "ทมิรัง" นั้น จะเป็นทางของเขาที่ถนัดประกอบด้วยสระอิ เช่น ติลก ก็เป็น ติลกิ

เรื่องเสาธงที่ป้อมเผด็จดัสกรนั้น เกล้ากระหม่อมได้เห็นในหนังสือพิมพ์ และนึกขันมาก่อนได้รับลายพระหัตถ์แล้ว เสาธงชั้นทวดนั้น เกล้ากระหม่อมจำได้เหมือนเพิ่งรื้อเสียเมื่อสักสามสี่ปีมานี้เอง มีสองเสา เสาข้างตะวันออกเป็นเสาอย่างจีนทาแดง ใช้ชักธงตราประจำพระองค์ตามรัชกาล ในเวลาทำบุญพระบรมอัฐิ เสาข้างตะวันตกเป็นเสาอย่างฝรั่ง ทาปล้องขาวปล้องดำ ใช้ชัก

ธงสแตนดาดทุกวัน ในเวลากลางคืนเสาจีนชักโคมคอนนกแก้วสองดวง เสาฝรั่งชักโคมคันกังหันดวงเดียวคอนกับหางนกยูง ขอให้ทรงคอเรกต์ว่าที่จำได้เช่นนี้ถูกหรือไม่ เมื่อวันไปเลี้ยงพระถวายผ้าจำนำพรรษาที่วัดราชประดิษฐ์ พบองค์ธานีลองถามดู จำไม่ได้ว่าได้เคยเห็นเสาธงในพระบรมมหาราชวังมีที่ไหนเลย

เรื่องที่เกล้ากระหม่อมถูกชาวต่างประเทศสังเกตนั้น ไม่นึกหลากใจ เพราะโผล่ออกมาจากรูให้เขาเห็นตัว เขาก็ดูเป็นธรรมดา แต่ประเดี๋ยวก็จะกลับเข้ารูหายไปอย่างเดิม

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

เมื่อคราวเมล์วันศุกร์ ที่ ๑๕ หม่อมฉัน ได้ฝาก ส้ม เข้า ไปถวาย ซึ่งหวังใจว่าจะทรงได้รับแล้ว แต่ที่ทูลไปในจดหมาย

ว่าเป็นส้มอียิปต์นั้นผิดไป เขามาบอกว่าส้มอียิปต์ก็เขียนไปตามเช้าบอก ต่อมาเห็นกระดาษห่อส้มเมื่อภายหลังจึงทราบว่าเป็นส้มเมืองจัฟฟา อันเป็นท่าเรือขึ้นไปเมืองจะรูซาเลม ในอาณาเขตปาเลสตินส์ ส้มจัฟฟานี้ขึ้นชื่อลือเลื่องอยู่ในยุโรป หม่อมฉันเพิ่งทราบว่าส่งออกมาขายถึงทางนี้

อนึ่งเมื่อสองสามวันมานี้คนขับรถยนตร์ของหม่อมฉัน ไปซื้อตุ๊กตาญี่ปุ่นทำอย่างหนึ่งเป็นตัวหอย มาให้หลานหม่อมฉันเล่น หม่อมฉันเห็นเข้าออกพิศวง จะมีขายที่ในกรุงเทพ ฯ แล้วหรืออย่างไรไม่ทราบ เห็นเป็นของประหลาดช่างคิดจึงซื้อส่งมาถวาย ๓ ตัว ตุ๊กตานั้นภายนอกเป็นแต่กาบหอย ลักษณะจะเล่น ต้องเอาน้ำใส่ถ้วยแก้วอย่างสูงหรือขวดโหลให้มีน้ำสูงสัก ๒๐ เซนติเมตรหรือกว่านั้น เอาหอยทิ้งไปคราวละตัว ๑ แล้วคอยดูมันแผลงฤทธิ์ ถ้าลูกหญิงอียังไม่เคยเล่นตุ๊กตาอย่างนี้คงชอบ

มีเรื่องแปลกที่จะทูลบรรเลงในสัปดาหะนี้อีกเรื่อง ๑ คือที่ชายทะเลตรงหน้าบ้านหม่อมฉันออกไปสัก ๕ เส้น เขาทำเขื่อนและถนนเอสเปลเนด ปักเสาไฟฟ้าเป็นระยะยาวเกือบ ๑๐ เส้นสำหรับเป็นที่คนนั่งเล่นเดินเล่น เดี๋ยวนี้เป็นที่ประชุมท่านองเดียว

กับถนนราชวงศ์ เวลาตอนเย็นไปจนถึงค่ำคืนมีของกินต่าง ๆ ขาย และมีคนไปเที่ยวเตร่กันมาก วันหนึ่งหม่อมฉันเดินออกไปเที่ยวเล่นกับหญิงเหลือ เที่ยวดูหาบของกินที่ทำขายไปเห็นเจ๊กขายขนมจีนน้ำยาอยู่หาบ ๑ มีคนซื้อนั่งล้อมกินกันอยู่ดูเอร็ดอร่อย นึกประหลาดใจด้วยขนมนั้นแม้เรียกชื่อว่าขนมจีน ก็ไม่เคยเห็นจีน ทำขายมาแต่ก่อน ออกสงสัยว่าขนมจีนที่เรากินกันในเมืองไทยจะเป็นของทำขายไทยอย่างหนึ่งท่าช้าง เมื่อมาเห็นเข้าที่นี่ นึกจะลองกิน แต่เห็นกระบวรที่เจ๊กเจ้าของหาบปรุงขายไม่สะอาดก็เกิดรังเกียจ แต่นึกขึ้นในขณะนั้นว่าจะต้องได้ส่วนทำรายงานเรื่องขนมจีนน้ำยาของเจ๊กทูลท่าน จึงแต่งคนให้ไปซื้อเครื่องขนมจีนนั้นแยกเป็นอย่าง ๆ มาพิจารณาเมื่อเวลาจะกินอาหารเย็น ตัวเส้นขนมจีนเหมือนกับที่ขายในเมืองไทยไม่มีผิด เหมือดนั้นมีหอมหัวใหญ่อย่าง ๑ แตงกวาอย่าง ๑ ผักกาดอย่าง ๑ ดอกบัวอย่าง ๑ หั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ มีน้ำพริกหรืออะไรอย่าง ๑ ดูเหมือนกับน้ำพริกลูกมะนาวของเรา ส่วนตัวน้ำยานั้น หม่อมฉันเอามาดมดูกลิ่นเหมือนแกงต้มส้มต้มกะปิ วานให้หญิงเหลือชิมรส พอจิบเข้าไปพักตร์เหยบอกว่ารับไม่อยู่ ได้ชันสูตรเพียงนั้น ถ้าจะลงความสันนิษฐานดูเหมือนขนมจีนจะเป็นของจีนจริง แต่เหมือดกับน้ำ

ยาหรือน้ำพริก จะมาคิดแก้ไขเปลี่ยนแปลงตามชอบใจของชาวเมืองทางนี้ จึงต่างกันดังทูลมา

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๓ หม่อมฉันนึกเรื่องตำนานเศวตฉัตรได้อีก จึงขอทูลสนองและเสนอต่อไป เศวตฉัตรชั้นทวดที่ท่านทรงพรรณนามานั้นถูกต้องกับที่หม่อมฉันจำได้ทุกอย่าง หม่อมฉันลืมเสียอย่าง ๑ ที่เศวตฉัตรจีนชักโคมคู่ในเวลาค่ำ ต่อเห็นอธิบายที่ประทานมาจึงนึกขึ้นได้ คราวนี้จะทูลตามที่นึกได้ต่อไป ธงตราแผ่นดิน ๓ รัชกาลก่อนนั้นมีเป็น ๒ สี ถ้าชักในวันประสูติพื้นสีแดง ถ้าชักวันสวรรคตพื้นสีน้ำเงินแก่ เศวตฉัตรชั้นทวดยังมีต่อออกไปตามป้อม หลังคา ตึดบน กำแพง พระบรมมหาราชวัง จะเป็นกี่ป้อมจำไม่ได้ โดยปรกติจะชักธงพระจอมเกล้าเสมอทุกวันหรืออย่างไรก็จำไม่ได้ จำได้แต่ว่าวันประสูติและวันสวรรคตของพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อน ๆ ชักธงตราแผ่นดินเช่นทูลมาตามป้อมเหล่านั้น และมีธงบริวารด้วย ยังมีเรื่องตำนานเศวตฉัตรต่อไปอีก (หม่อมฉันจะได้ทราบจากที่ไหนเวลานี้นึกไม่ออก) ว่าเมื่อมีเศวตฉัตรขึ้นที่ในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังแล้ว คนทั้งหลายก็เข้าใจกันว่าเศวตฉัตรนั้นเป็นเครื่องหมายพระราชอำนาจ ครั้นต่อมาเมื่อฝรั่งเข้ามาทำหนังสือ

สัญญาและตั้งกงสุลอังกฤษ กงสุลอเมริกัน กงสุลฝรั่งเศษและที่ในกรุงเทพ ฯ พวกกงสุลเหล่านั้นพากันตั้งเสาชักธงชาติของตน ณ สถานกงสุลเหมือนอย่างทำที่เมืองจีน คนทั้งหลายเห็นพากันตกใจลือกันว่ากงสุลจะเข้ามาตั้งประชันพระราชอำนาจ ความทราบถึงทูลกระหม่อมทรงพระราชดำริแก้ไขความตื่นเต้นนั้น ด้วยดำรัสสั่งให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ทำเสาธงชักธงช้างขึ้นตามวัง และตามบ้าน เมื่อมีเสาชักธงกันแพร่หลายความตื่นเต้นก็สงบลง เรื่องนี้มีหลักฐานที่หม่อมฉันจะอ้างได้ ด้วยเมื่อหม่อมฉันรับมรดกบ้านเรือนของคุณตา (ที่ใกล้เชิงสะพานดำรงสถิต) เวลานั้นเสาธงยังมีอยู่ ตอนบนผุคุณตาเอาลงเสียแล้วเหลือแต่ตอนล่าง และหม่อมฉันยังนึกจำได้ว่าเคยเห็น เสาธงที่วังเจ้านายและบ้านขุนนางแห่งอื่นอีกบ้าง บางทีท่านก็จะทรงจำได้บ้างดอกกะมัง ข้อที่พระองค์ท่านยอมตกเรื่องประวัติ เสาธงในพระบรมมหาราชวังนั้นพระชันษาของเธอจะราว ๕๐ ปี ขอให้ทรงสอบสืบสาวต่อไปถึงคนชั้นอายุระหว่าง ๕๐ จน ๖๐ จะมีคนจำได้เพียงชั้นไหน หม่อมฉันนึกว่าเสาธงที่ตรงหน้าพระที่นั่งจักรีนั้น จะต้องถึงชั้นอายุ ๗๐ ปี จึงจะจำได้ แต่เสาธงอยู่ตรงหน้าหอรัษฎาชำนาน คนชั้นอายุ ๕๐ ควรจะจำได้ หรือจะเป็นเพราะเสาธงอยู่ห่างถนนหนทาง คน

ที่เดินเข้าออกกับพระบรมมหาราชวังจะไม่ได้เอาใจใส่สังเกตก็เป็นได้ดอกกระมัง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายพระหัตถ์)

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ ได้รับประทานทราบความทุกประการแล้ว

พระพรหมพิจิตรแกไปถลกว่ากระไร ลงหนังสือพิมพ์อะไร เกล้ากระหม่อมไม่ได้พบไม่ได้เห็น ตามที่ทรงรู้สึกว่าวิชาความรู้ดูเป็นมีเวลา เจริญและเสื่อมเป็นยุคเป็นคราว คล้ายกับสัณฐานดูกคลื่นนั้นถูกแล้ว คลื่นย่อมเจริญด้วยลมฉันใด วิชาก็ย่อมเจริญด้วยความต้องการฉันนั้น กระบวรช่างทางศิลป (อารติสติก) นั้น อย่าหาแต่เราเลย ฝรั่งก็บ่นกันเหมือนกันว่าเดี๋ยวนี้เสื่อมลง

เพราะไปวุ่นกันเสียในทางวิทยาศาสตร์ มีเครื่องบินเป็นต้น พูดถึงศิลปเกล้ากระหม่อมอ่อนใจไปเสียอีกทางหนึ่ง คำว่าศิลปเดี๋ยวนี้ออกจะเข้าใจกันไปกลายเป็นว่าผู้หญิงแก้ผ้า

เรื่องตรุษจีน ฝ่าพระบาทประทับอยู่บึนังได้ช่องดีที่จะพึงทอดพระเนตรเห็นหลายอย่าง เพราะที่ปีนังมีจีนอยู่หลายชั้น ในกรุงเทพ ฯ ไม่มีช่องที่จะได้เห็นจีนชนิดอื่นนอกจากจีนที่อยู่ตามโรงแถว

เรื่องเมืองมัณฑเลนั้น รู้สึกโดยตาเห็นว่าเป็นของใหม่ด้วยว่าอะไร ๆ ก็เป็นสี่เหลี่ยมจตุรัสไปหมด เห็นได้ว่าเป็นของกะสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด ไม่ใช่ของค่อยเป็นค่อยไป ได้ทักในข้อนี้เขาก็บอกให้ว่าเพิ่งสร้างใหม่จริง อินเนียชาติอิตาลีเป็นผู้กะอำนวยการสร้าง แต่เขาไม่ได้บอกว่าปราสาทราชมนเทียรนั้นรื้อเอามาจากอมรปุระ แม้เกล้ากระหม่อมได้เห็นปราสาทราชมนเทียรทั้งนั้นก็จริง แต่ไม่มีความรู้ในชั้นเชิงฝีมือช่างทางพม่าก็ย่อมทราบไม่ได้ ว่าอะไรเป็นเก่าเป็นใหม่

จะทูลให้ทรงทราบอย่างหนึ่ง โดยได้ทรงทราบแล้ว ว่าที่เรียกเมืองปะกันนั้นตรงกับที่เราเรียกเมืองพุกาม กรมหมื่นวิวิธทรงอธิบายว่า เรียกปะกัน แต่เขียนปะกัน จึงเป็นพุกาม

เกล้ากระหม่อมฟังตรัสก็เข้าใจ อำนาจแห่งนฤคหิต จะอ่านเป็น กัง ก็ได้ กัน ก็ได้ หรือ กัม ก็ได้

เรื่องรูปภาพอียิปต์ ซึ่งตัวเป็นคนหัวเป็นสัตว์ หรือตัวเป็นสัตว์หัวเป็นคน ซึ่งผู้แต่งตำนานว่าเกิดขึ้นต่อเมื่อพวกกรีคเข้าปะปนกับอียิปต์นั้น ยังสงสัยอยู่มาก ว่าสงสัยยังอ่อนไป ที่แท้ไม่เชื่อทีเดียว ได้เคยเห็นแบบวัดเก่า ๆ ซึ่งร้างอยู่ในแถวแม่น้ำไนล์เขาถ่ายมา ลวดลายที่มีรูปคนหัวเป็นนกเป็นหมาป่ามีแล้วเป็นแน่นอนจะว่าให้แน่ยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีก มีวิหารเทวดาองค์หนึ่งเรียกชื่ออะไรก็นึกไม่ออกเสียแล้ว ว่ากันว่าเก่าแก่และมีศักดิ์สิทธิ์มาก มีรูปใหญ่จำหลักด้วยศิลาตั้งเป็นประธานอยู่ในวิหารเป็นรูปคนหัวเป็นสิงห์ แม้สพึงตัวใหญ่ที่ใต้ฐานเป็นวิหารนั้นก็ทำก่อนยุคกรีโค–อียิปเชียน

เมื่อวันที่ ๑๒ หญิงมารยาตรนำลายพระหัตถ์กับส้มอียิปต์ของประทานไปให้ เห็นผลส้มก่อนอ่านลายพระหัตถ์ ไม่รู้จักว่าผลอะไร ดูรูปร่างราวกับผลมะงั่ว ถามหญิงมารยาตรได้ความว่าส้มอียิปต์แปลกมาก ได้ให้ไปปอกมารับประทานเดี๋ยวนั้น ชุ่มอร่อยมากถูกปากเกล้ากระหม่อม เพราะเกล้ากระหม่อมชอบผ

เรื่องที่พระยาธรรมสารเนติ ฯ พิมพ์หนังสือพงศาวดาร รัชกาลที่ ๔ แจกนั้นเป็นการดีอยู่ เขามีฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ซึ่งตกต่อมาถึงเจ้าพระยาภานุวงศ์บิดาของเขา แล้วเลยเป็นมรดกตกอยู่แก่ตัวเขา ใช้เป็นต้นฉบับ หนังสือฉบับนี้หม่อมฉันเคยยืมมาสอบกับฉบับของหอพระสมุด ฯ ซึ่งคัดสำเนามาจากฉบับหอหลวง แต่ฉบับที่พิมพ์ขึ้นเจ้าภาพยังไม่ได้ส่งมาให้หม่อมฉัน และหม่อมฉันเกรงว่าเขาจะไม่ส่ง ถ้าท่านโปรดหาประทานมาได้สัก ๒ ฉบับ จะเป็นพระเดชพระคุณนักหนา

เรื่องที่จะทูลบรรเลงในสัปดาหะนี้ หม่อมฉันไปพบเค้าเงื่อนในพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ แห่ง ๑ ที่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗ อีกแห่ง ๑ เป็นเหตุให้คิดปรารภขึ้น คือเรื่องทหารที่เรียกว่า "เกณฑ์หัดอย่างยุโรป" พิเคราะห์ตามอธิบายของศัพท์ที่เอามาประสมกันนั้น "ทหาร" หมายความว่า พลรบ "เกณฑ์" หมายความว่า เฉพาะจำพวกหนึ่งซึ่งได้เลือกสรรมิใช่ทหารอย่างสามัญ "หัด" หมายความว่า ทหารพวกนั้น ไม่ใช่แต่แต่งตัวและถือศัสตราวุธอย่างพวกทหารอาสาเช่นพวกนั่งกลาบาต มีวิชาอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะต้องหัดให้ชำนาญด้วย "อย่างยุโรป" เป็นอธิบายต่อมาจากศัพท์

ก่อนว่า หัดตามแบบทหารฝรั่ง ดังนี้ วินิจฉัยข้อต้น คำว่า "ยุโรป" นั้นเป็นสำเนียงอังกฤษหรืออเมริกันเรียก ไทยเราเรียกกันแต่โบราณตามสำเนียงแขกว่า "อิหรอป" เช่นดินปืนชนิดหนึ่งเรียกกันว่า "ดินอิหรอป" ส่อให้เห็นว่าคำยุโรปนั้นเราเรียก "อิหรอป" อยู่ก่อน มาเปลี่ยนเรียกว่า "ยุโรป" เมื่อชั้นหลัง ชวนให้คิดปัญหาว่าทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปจะมีขึ้นเมื่อใด

ว่าตามหลักฐานในพงศาวดาร ที่เรียกว่า ทหารอาสา นั้นมีมาก่อนเก่า มักเป็นพวกต่างภาษาที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในพระนครศรีอยุธยา ซึ่งได้รับความยกเว้นไม่ต้องทำราชการเหมือนอย่างไทยที่เป็นพลเมือง เวลามีงานราชสงคราม พวกเหล่านั้นรับไปช่วยรบพุ่งเป็นการสนองพระเดชพระคุณ มีตัวอย่างเช่นพวกโปรตุเกสไปช่วยรบพม่าครั้งสมเด็จพระชัยราชาธิราชเป็นต้น พวกอาสาจาม อาสาญี่ปุ่นและอาสาพวกอื่น ๆ ก็เป็นทำนองเดียวกัน เมื่อไปรบพุ่งก็รบตามถนัดของตน พวกอาสาโปรตุเกสจึงได้นามว่าทหารแม่นปืน การที่เกณฑ์ไทยให้ฝึกหัดเป็นทหารตามแบบฝรั่ง ปรากฏในพงศาวดารว่าแรกมีในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เกณฑ์คนให้นายทหาร

ฝรั่งเศสคน ๑ ชื่อ เชวเลีย เดอ ฟอแบงค์ เป็นผู้ฝึกหัดประจำรักษาป้อมวิชัยประสิทธิ์ที่เมืองธนบุรี แต่คงไม่เรียกว่าเกณฑ์หัดอย่างยุโรป เพราะตามภาษาฝรั่งเศสเรียก ยุโรป ว่า อูรบ เมื่อสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไทยไล่พวกฝรั่งเศสไปจากไทย ทหารเกณฑ์หัดพวกนั้นก็เป็นอันเลิก และไม่ปรากฏในพงศาวดารว่ามีทหารไทยที่เอาอย่างยุโรปต่อมา จนถึงรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ บริษัทรัฐบาลอินเดียของอังกฤษแต่งให้ ครอเฟิด เป็นทูตเข้ามากรุงเทพ ฯ มีทหารแขกอินเดียที่หัดอย่างฝรั่ง อังกฤษเรียกว่าทหารสิปอย เข้ามาในเรือกำปั่นรบด้วย ดูเหมือนจะได้เห็นทหารอย่างฝรั่งที่ในกรุงรัตนโกสินทร์เป็นครั้งแรกในคราวนั้น เมื่อครอเฟิดกลับไปแล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรด ฯ ให้จัดไทยเป็นทหารแต่งตัวอย่างสิปอยขึ้นพวก ๑ ไทยเรียกว่า "ทหารสิป่าย" หม่อมฉันได้เคยเห็นรูปภาพในหนังสือฝรั่งแต่งเรื่องเมืองไทยสมัยนั้น มีทหารสิป่ายยืนแถวอยู่สัก ๓๐ คน แต่จำนวนทหารสิป่ายทั้งหมดจะมีเท่าใด และในเวลานั้นยังไม่มีครูฝรั่ง ใครจะเป็นผู้หัดและจะใช้ราชการอย่างใดไม่ปรากฏ หม่อมฉันสันนิษฐานว่าที่ทูลกระหม่อมทรงจัดทหารรักษาพระองค์ (พวกตาหว่างที่เรา

รู้จักกัน) สำหรับยืนเฝ้าทวารพระราชฐานนั้น จะทรงอนุโลมมาจากทหารสิป่ายนั้นเอง แต่ก็ยังไม่เรียกว่า ทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรป ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อเตรียมป้อมปราการต่อสู้ญวนและอังกฤษ ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดญวนและเขมรเข้ารีตเป็นทหารปืนใหญ่และให้สมเด็จเจ้าพระยา ฯ เมื่อยังเป็นที่พระยาศรีสุริยวงศ์ จัดพวกมอญฝึกหัดเป็นทหารปืนเล็กอย่างฝรั่ง สำหรับรักษาป้อมปราการ แต่ครูฝรั่งก็ยังไม่มี มีแต่พวกมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งแล้ว และได้ช่วยท่านทั้ง ๒ นั้นแปลตำรับตำราภาษาอังกฤษ ตำราปืนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งเมื่อรัชกาลที่ ๓ ก็ยังปรากฏอยู่ มามีคำเรียกว่า "ทหารอย่างยุโรป" แรกปรากฏในความที่พรรณนา การพระราชพิธีบรม ราชาภิเษก ของพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่าเมื่อวันเสด็จออกท้องพระโรงนั้น มี "ทหารอย่างยุโรป" ยืนแถวที่หน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ๒๐๐ คน จะเป็นทหารที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงควบคุมกองร้อยหนึ่งที่สมเด็จเจ้าพระยา ฯ ควบคุมกองร้อยหนึ่ง หรือจะมี

ทหารไทยอย่างยุโรปอีกกรมหนึ่งซึ่งจัดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ ข้อนี้สงสัยอยู่ นอกประตูพิมานชัยศรีมีทหารอาสาสิบหมู่ (คือพวกนั่งกลาบาต แต่ให้ยืน) รายทางต่อไปอีก ๑,๐๐๐ คน พวกนี้คือทหารอาสาอย่างเดิม

คำว่า "ทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรป" น่าจะเกิดขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ด้วยมีในจดหมายเหตุบางกอกคาเลนดาร์ของหมอบรัดเล ว่าในปีกุนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์นั้นเอง มีนายร้อยเอกทหารอังกฤษคน ๑ ชื่ออิมเปย์ Impey (ที่เป็นครูของหลวงรัตรณยุทธ์ เล็ก ที่เป็นครูของเรา) เข้ามาจากอินเดียมาขอรับราชการ จึงโปรด ฯ ให้จ้างไว้ฝึกหัดทหารไทย ข้อนี้เป็นหลักฐานว่า ทหารกรมต่าง ๆ ที่ฝึกหัดตามแบบฝรั่ง และใช้คำบอกทหารเป็นภาษาอังกฤษ เริ่มเกิดขึ้นแต่ปีกุนนั้น ส่วนทหารเก่าที่ฝึกหัดมาแต่รัชกาลที่ ๓ ปรากฏว่าทหารญวน (พวกพระยาบันลือ) ย้ายไปเป็นทหารวังหน้า และเข้าใจว่าพวกทหารมอญย้ายไปเป็นทหารมรีน ขึ้นอยู่ในสมเด็จเจ้าพระยา ฯ เมื่อเป็นที่สมุหพระกลาโหม ด้วยเริ่มจัดการทหารเรือขึ้นในครั้งนั้นเหมือนกัน ส่วนพวกทหารบกที่ให้ครูอิมเปย์หัดนั้น เกณฑ์คนในกรมต่าง ๆ ส่งไปเป็นทหาร

ฝึกหัดจัดการบังคับบัญชาและมีโรงที่อยู่ประจำตามแบบทหารฝรั่ง การเหล่านี้เริ่มเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ทั้งนั้น

ปัญหามีต่อมาว่าทหารเกณฑ์ หัดอย่างยุโรปที่จัดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ มีกี่กรม ข้อนี้มาพบเค้าเงื่อนในหนังสือราชกิจจารัชกาลที่ ๕ เมื่อปีจอ ซึ่งหม่อมฉันคัดสำเนาถวายมากับจดหมายฉบับนี้ว่าด้วยทหารถือน้ำประจำเดือน มีรายชื่อกรมทหาร ๙ กรม (ไม่ได้นับทหารมหาดเล็ก เพราะไม่ได้ถือน้ำประจำเดือน) น่าพิจารณาว่าทหารกรมไหนมีขึ้นรัชกาลไหนขอให้ช่วยทรงพิจารณาและสืบสวนถ้ายังสามารถจะสืบได้ หม่อมฉันจะทูลความวินิจฉัยของหม่อมฉันในจดหมายสัปดาหะหน้าต่อไป เพราะไม่มีเวลาพอจะเขียนให้ทันเมล์นี้ได้

ได้ความรู้ แปลกขึ้นอีก อย่างหนึ่ง ว่าประเพณี ทหาร ถือน้ำประจำเดือน ที่เราได้เคยเห็นกันเมื่อแรกเป็นทหารอยู่นั้น เป็นประเพณีพึ่งเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ด้วยความคิดของพระยาพิชัยสงคราม (อ่ำ) เมื่อยังเป็นพระอินทรเทพ แต่เป็นการถูกต้องตามแบบแผนทีเดียว แต่ก่อนหม่อมฉันเคยคิดสงสัยอยู่ว่าเพราะเหตุใดการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒสัตยาจึงมีปีละ ๒ ครั้ง ครั้นไปอ่านหนังสือฝรั่งเศสแต่งว่าด้วย ขนบธรรมเนียมไทยครั้งรัชกาล

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พบอธิบายว่าไพร่หลวงต้องเข้ามาประจำราชการปีละ ๖ เดือน จึงจับเหตุได้ว่าในเวลาเปลี่ยนคนเข้ามาประจำราชการอยู่ใกล้พระองค์ จึงให้ถือน้ำเสียก่อน เปลี่ยนกันปีละ ๒ ครั้ง จึงมีการพิธีถือน้ำปีละ ๒ ครั้ง เมื่อมาตั้งกรมทหารกำหนดเวลาให้ผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรเดือนหนึ่ง ออกเวรสองเดือนจึงต้องให้คนที่เข้ามา ใหม่ถือน้ำในเวลา เปลี่ยนทุกเดือน อันนี้เป็นมูลของทหารถือน้ำประจำเดือน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

☆

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๗ ได้รับประทานแล้ว

ส้มอียิปต์ที่ ทรงพระเมตตา โปรดประทาน ไปกลาย เป็นส้มเมืองจัฟฟาท่าเมืองเจรูซาเลมนั้น ดูพิสดารขึ้นอีกมาก เกล้ากระหม่อมยังไม่เคยได้ยินชื่อเมืองจัฟฟามาเลย รู้จักแต่เมือง

เจริญชาเดิมทำให้ระลึกถึงเพลงร้องเมื่อครั้งกระโน้น

ตุ๊กตาญี่ปุ่นในกาบหอย ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไปนั้นเป็นการใหญ่มาก ไปรษณีย์ส่งถึงแต่วันอังคารที่ ๑๙ เวลาเย็นแต่จะเล่นไม่ได้ เพราะหลาน ๆ กลางวันไปเรียนหนังสือ เกล้ากระหม่อมก็ไปราชการ กลับบ้านเวลาค่ำ หลานหลานก็ง่วงนอนงัวเงีย ตกลงเป็นอันต้องรอไว้เล่นวันอาทิตย์ซึ่งเป็นวันที่หลาน ๆ หยุดเรียนอยู่บ้านพร้อมกันหมด และเกล้ากระหม่อมก็ไม่ต้องไปไหน แต่ครั้นจะทิ้งหอยนั้นวางไว้ก็กลัวหลานคนใดคนหนึ่งจะมาแหกดูเสียเพราะแต่ละคนซนมิใช่เล่น ต้องเอาเก็บเข้าลิ้นชักซ่อนไว้ด้วยใจตึกตักก่อน จนถึงวันอาทิตย์จึงได้ประชุมเล่นตุ๊กตา เอาลงทิ้งน้ำตามที่ตรัสสั่ง บัดเดี๋ยวเดียวมันก็แผลงฤทธิ์ฝาหอยเปิด สิ่งที่อยู่ภายในก็ทะลึ่งขึ้นมาหรูหราเป็นสีเขียว ๆ แดง ๆ เด็กเชียร์กันอึกทึกสนุกพอทีเดียว ขอบพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง

ตามพระดำรัสเล่าถึงขนมจีนน้ำพริก นึกขึ้นมาได้ว่าเมื่อเกล้ากระหม่อมไปสิงคโปร์ครั้งกระโน้น ได้เคยรับขนมจีนของพระยาอัษฎงคต (กิมเจ่ง) แกส่งมาให้กิน แกจะทำเองหรือซื้อมาให้อย่างไรก็ไม่ทราบ หน้าตาก็เป็นขนมจีนอยู่ในชาม ที่

เหมือดโรยหน้า มีน้ำพริกราดทับบนเหมือด แต่น้ำพริกนั้นไม่น่ากิน ดูเป็นน้ำขมิ้นปนกับพริก รสชาตจะเป็นอย่างไรไม่ทราบ น่าสายหยิดไม่ได้รับประทาน อ้ายกับข้าวใส่ขมิ้นนั้นสันนิษฐานว่าเป็นของแขกจึงได้นึกว่าขนมจีนนั้นเป็นของแขกหรือไร ยังไม่ทราบอะไรแน่นอนจนเดี๋ยวนี้

ธงตราแผ่นดินสามรัชกาลเก่า ทำเป็นสองสี่ ใช้ชักต่างกาละ ถูกตามที่ทรงจำไว้ได้จริงแล้ว นึกตามพระดำรัสตรัสอ้างถึงเสาธงตามป้อม จำได้ว่ามีที่ป้อมเล็กเหนือและใต้พระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ระหว่างพระที่นั่งกับประตู แต่จะได้เคยชักธงอะไรจำไม่ได้นอกจากนั้นก็จำได้ว่ามีที่ป้อมเหนือตำหนักแพ ที่นั้นเวลาเสด็จลงตำหนักแพแล้ว ชักธงตราแผ่นดินที่เดียว เสาธงตามวังเจ้านึกไม่ได้เลยนอกจากที่วังหน้า ได้ลองถามแม่โตแกจำเสาธงที่หน้าหอรัษฎากับที่ป้อมเผด็จได้ พระองค์เจ้าธานีก็ควรจะจำได้ แต่เธอจะเสียทีที่เธอไปเมืองนอกเสียแต่เล็ก กลับมาเขาก็เอาลงเสียหมดแล้ว เสาหน้าพระที่นั่งจักรีคนเคยเห็นจะต้องอายุ ๗๐ แน่

พระที่นั่งเมืองมัณฑเลนั้น ลักษณะทำเป็นฐานก่ออิฐถมดินเป็นชาลากว้างใหญ่ มีบันไดก่อเป็นทางขึ้นหลายแห่ง บนนั้น

ปลูกพระที่นั่งและเรือนข้างในเป็นเรือนไม้ทั้งนั้น เกล้ากระหม่อมคิดสำคัญในใจว่าอ้ายฐานก่อถมขึ้นนี้แหละ ได้แก่ที่โบราณว่าเกยลาดกหล่นจากคำเกยชาลา กรมหลวงสรรพสิทธิ์ตรัสเล่าถึงวังที่เวียงจันทร์ก็เช่นเดียวกันนั้น แต่เรือนไม่มีแล้ว เหลือแต่เกยลาฝ่าพระบาทก็เคยตรัส ว่าแต่ก่อนเรือนที่อยู่เป็นไม้ทั้งนั้น บรรดาของก่อล้วนเป็นพุทธวิหารและเทวาลัยทั้งสิ้น จึงมาเกิดสงสัยขึ้นบัดนี้ว่าเรือนคนจะทำเป็นตึกกันขึ้นเมื่อไรเล่า พระที่นั่งในกรุงเก่าที่เป็นของก่อเหลืออยู่ สังเกตเห็นไม่แก่เกินแผ่นดินพระนารายณ์ขึ้นไปเลย ฝ่าพระบาทเคยทรงพระดำริทางนี้อยู่บ้างหรือหาไม่

ในกรุงเทพ ฯ เวลานี้ มีละครสัตว์เข้ามาโรงหนึ่งชื่ออิสาโก (Isako) ยังไม่เคยได้ยินชื่อมาก่อนเลย ตั้งเต็นต์ลงเล่นที่สวนสนุกกลางคืนแต่งไฟฟ้าเขียว ๆ แดง ๆ หรูหราตลอดทางเข้า แต่จะเล่นตามเคยหรือน่าดูยังไม่ทราบ จะต้องสืบถามคนที่ไปดูมาแล้วเสียก่อน แต่ดูเหมือนมีสัตว์มากกว่าโรงที่เข้ามาแล้วแต่ก่อนหญิงอี่ได้พาลูกหลานไปดูสัตว์ เขาว่าค่าดูคนละ ๓ สตางค์ ครั้นไปถึงมันจะเอาคนละ ๖๐ สตางค์ เงินเอาไปไม่พอเข้าไม่ได้เลยเราะดูตามรั้วแล้วก็กลับ

เมื่อวันเสาร์เกิดการตื่นเต้นกันยกใหญ่ ด้วยหลวงพิบูลสงครามถูกคนยิงที่ท้องสนามหลวง ไม่จำเป็นที่จะเล่าถวายยิ่งไปกว่านี้ เพราะหนังสือพิมพ์เขาลงละเอียดละออ หลาน ๆ คงจะได้อ่านแล้วเล่าถวายโดยถี่ถ้วน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันมีกิจใคร่จะขอทูลวานให้ช่วยทรงเป็นพระธุระสงเคราะห์เรื่อง ๑ ด้วยในเดือนมิถุนายนวันที่ ๓ จะเป็นวันเฉลิมพระชันษาของพระเจ้ายอร์ชประเทศอังกฤษครบ ๗๐ ปี พระเจ้ายอร์ชได้ทรงแสดงพระเมตตาแก่หม่อมฉันมาเสมอ จึงคิดใคร่จะถวายของขวัญวันเฉลิมพระชันษา สนองพระคุณในปีนี้สักสิ่ง ๑ หม่อมฉันเลือกขันถมเก่าที่หม่อมฉันมีอยู่เป็นของถวาย แต่เห็นว่าควรจะให้มีฐานรองอย่างที่จีนเขาเรียกว่าหย่งด้วย แต่จะ

ต้องคิดรูปฐานให้เข้าที่ ไม่แลเห็นใครอื่นนอกจากพระองค์ท่านที่จะช่วยคิดแบบอย่างให้เข้าที่ได้ จึงได้สั่งให้หญิงจงส่งขันถมไปถวาย หม่อมฉันขอพระบารมีเป็นที่พึ่งในเรื่องนี้ จะทำฐานด้วยไม้ดำ หรือด้วยงา หรือด้วยเงิน แล้วแต่จะทรงพระดำริเห็นสมควร ถ้าโปรดหาว่าจ้างช่างทำให้สำเร็จตลอดได้ยิ่งจะเป็นพระเดชพระคุณเพิ่มขึ้น ถ้าจะทำด้วยงาดูเหมือนงาท่อนยังมีที่วังวรดิศ ทรงตรัสเรียกจากหญิงจงให้ส่งไปถวาย

กำหนดเวลาที่จะทำมีอยู่ ด้วยของนั้นจะฝากเรือกำปั่นยนต์ของ ห้างอิสต์เอเซีย ติดไปให้ ถึงลอนดอนทัน วันเฉลิม พระชันษานึก ประมาณ เรือ ลำ นั้น คง ออก จาก กรุงเทพ ฯ ใน ต้น เดือน พฤษภาคม มีเวลาที่จะทำฐานอยู่เดือนเศษ หม่อมฉันเข้าใจว่าคงจะพอทำทันได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรง ราชานุภาพ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ ฉบับลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ขอทูลสนองความในลายพระหัตถ์ก่อน

พระราชมนเทียรแต่โบราณใช้แบบก่อฐานถมดินเป็นชาลากว้างใหญ่ แล้วปลูกพระที่นั่งเครื่องไม้บนชาลาเหมือนกันทุกประเทศเหล่านี้ ตั้งแต่เมืองพม่าไปจนเมืองเขมร ในเมืองไทยของเรานี้ ฐานพระราชมนเทียรพระร่วงที่เมืองสุโขทัยก็ยังปรากฏอยู่ แต่ก่อนนั้นขึ้นไปยังมีที่เมืองนครปฐมอีกแห่งหนึ่ง เรียกกันว่าเนินปราสาท ก็เป็นรอยฐานถมดินปรากฏอยู่ในบริเวณพระราชวังสนามจันทร ราชมนเทียรในนครธมก็เป็นเช่นเดียวกัน พระราชมนเทียรที่ทำเป็นตึก หม่อมฉันสันนิษฐานว่าจะเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ เป็นองค์แรก ทำเป็นตึกสองชั้นตามความคิดฝรั่ง นอกจากนั้นไปมีพระที่นั่งตึกหลายองค์ยังปรากฏอยู่ที่เมืองลพบุรี กับที่ธารเกษม พระพุทธบาท และที่พระนครหลวง หม่อมฉันก็เข้าใจว่า สร้างครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทั้งนั้น

สร้างแทนพระที่นั่งเครื่องไม้ของเดิมบ้าง สร้างใหม่บ้าง และยังมีชื่อเรียกในพงศาวดารว่า " ตำหนักตึก " ที่กรมหลวงโยธาทิพ กรมหลวงโยธาเทพ เสด็จอยู่ในพระราชวัง ก็ส่อให้เห็นว่าเป็นของใหม่ ตำหนักที่วัดหันตราตำหนักที่บ้านคำหยาดแขวงเมืองอ่างทอง ก็เป็นของสร้างภายหลังแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทั้งนั้น หม่อมฉันเห็นว่าจะลงความเห็นเป็นเด็ดขาดว่าเมื่อก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชมนเทียรและตำหนักรักษาเป็นเครื่องไม้ทั้งนั้นก็เห็นจะได้ เพราะเหตุใดเมื่อสร้างปราสาทเป็นตึกแล้ว จึงไม่สร้างพระราชมนเทียรที่ประทับเป็นตึก วิสัชนาข้อนี้หม่อมฉันมาประจักษ์ใจเมื่อไม่ช้านัก วันหนึ่งหม่อมฉันมีกิจไปหาพระอมรโมลีเมื่อยังเป็นเปรียญอยู่วัดบวรนิเวศ ฯ เธอย้ายไปอยู่กุฎิฝากระดานที่คณะรังษี หม่อมฉันถามขึ้นว่า อยู่กุฎิฝากระดานกับกุฎิตึกที่คณะแดงวัดบวรนิเวศ ฯ รู้สึกผิดกันอย่างไรบ้าง เธอบอกว่าอยู่กุฎิฝากระดานสบายกว่าอยู่กุฎิตึก เพราะกุฎิตึกชักร้อนอึดอัดและมักชื้นด้วย แต่กุฎิฝากระดานมีทางลมเดินได้สะดวกสบายดี หม่อมฉันก็นึกในขณะนั้นว่าคนโบราณคงรู้สึกว่าอยู่เรือนไม้สบายกว่า จึงไม่สร้างพระราชมนเทียรเป็นตึก

เรื่องหลวงพิบูล ฯ ถูกยิงเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๓ นั้น ทราบมาถึงปีนังแต่วันอาทิตย์ที่ ๒๔ ด้วยมีผู้ส่งข่าวโทรเลขบอกมาถึงหนังสือพิมพ์ Sunday Gazette แต่ในค่ำวันเสาร์นั้น พอวันอาทิตย์เช้าหนังสือพิมพ์ก็บอกข่าว หม่อมฉันเห็นหนังสือพิมพ์ตกใจ ไม่รู้ว่าจะมีเหตุการณ์อย่างไรและใครเป็นผู้ยิง รถไฟมาถึงตอนเย็นวันนั้นให้คนไปสืบก็ไม่ได้ความ เพราะรถไฟออกก่อนเกิดเหตุสัก ๓ ชั่วโมง ถึงวันอังคารพวกผู้ฟังวิทยุบอกว่าผู้ยิงชื่อเพิ่ม (หรือพุ่ม) นามสกุล ไทยแท้ แต่ก็ไม่รู้ว่าเป็นคนชั้นไหนมาแต่ไหน จนรถเมล์มา เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ เห็นหนังสือพิมพ์กรุงเทพ ฯ จึงได้ทราบรายการ

กถามรรคที่หม่อมฉันจะทูลเสนอในสัปดาหะนี้ จะทูลเรื่องทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปต่อไป เป็นอนุสนธิกับจดหมายสัปดาหะก่อนตามที่ได้ทูลสัญญาไว้ ชื่อกรมทหารต่างๆที่ปรากฏในรายงานของพระยาพิชัยสงคราม (อ่ำ) ๙ กรม เป็นทหารรักษาพระองค์ ๓ กรม จะทูลวินิจฉัยเรื่องทหารรักษาพระองค์นั้นก่อน

หม่อมฉันเคยได้ยินมาว่าคนกรมรักษาพระองค์นั้น เดิมเป็นตัวเลกข้าในกรมของพระเจ้าแผ่นดินเมื่อก่อนเสวยราชย์ เมื่อเสวยราชย์จึงโอนมาตั้งเป็นกรมรักษาพระองค์ เพราะเป็นข้าเก่าไว้

ใจได้ แต่ประเพณีที่โอนเลกข้าหลวงเดิมมาเป็นกรมรักษาพระองค์ จะเกิดขึ้นเมื่อใดดูเป็นปัญหาอยู่ ด้วยในทำเนียบศักดินาพลเรือนก็มีกรมรักษาพระองค์ซ้ายขวา ซึ่งหลวงกันภยุบาทและหลวงราชเสวกเป็นเจ้ากรม ส่อให้เห็นว่าจะมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว ทราบแต่เมื่อโอนข้าหลวงเดิมมาเป็นรักษาพระองค์ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร ว่าเมื่อเข้ากระบวนแห่เสด็จโปรด ฯ ให้ถือปืนทองปราย คือปืนเล็กทำด้วยทองเหลืองปากกระบอกบานสำหรับยิงลูกปราย (ตัวอย่างมีอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน) ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อโอนเลกข้าหลวงเดิมมาเข้ากรมรักษาพระองค์โปรด ฯ ให้ถือปืนปลายหอกจึงเกิดชื่อเรียกว่า "กรมรักษาพระองค์ปืนทองปราย" และ "กรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอก" ขึ้นด้วยประการฉะนี้ ดูเหมือนจะปรากฏอยู่ในริ้วกระบวนแห่เลียบพระนครรัชกาลที่ ๔ ความที่กล่าวมานี้สมกับที่ในบัญชีเรียกอีกกรมหนึ่งว่า "รักษาพระองค์ข้าหลวงเดิม" ความหมายว่า โอนเลกข้าหลวงเดิมของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไปเป็นกรมรักษาพระองค์ตามแบบรัชกาลก่อน แต่ไม่ได้จัดอาวุธอย่างใดให้ถือเป็นที่สังเกต จึงเรียกว่ากรมรักษาพระองค์ข้าหลวงเดิม เข้าใจว่ากรมรักษาพระองค์นอกจากพวกยืนเฝ้า

พระทวาร จะยังไม่ได้จัดเป็นทหารในรัชกาลที่ ๔

กรมทหารต่าง ๆ ตามบัญชีของพระยาพิชัยสงคราม (อ่ำ) นั้น กรมทหารเกณฑ์หัดน่าจะเก่าก่อนเพื่อน อาจจะมีมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อจ้างนายร้อยเอกอิมเปย์ Impey ไว้เป็นครู จึงแบ่งคนพวกเกณฑ์หัดนั้นส่งไปแล้วตั้งเป็น "กรมทหารหน้าอย่างยุโรป" เหตุใดจึงเรียกว่าทหารหน้าข้อนี้สันนิษฐานว่าเห็นจะสำหรับแห่เสด็จเป็นกระบวนหน้า เหมือนอย่างที่เรียกว่าตำรวจหน้า สันนิษฐานต่อไปว่าเดิมคงจะกะให้มีทหารหลังอีกกรม ๑ เหมือนอย่างตำรวจหลัง แต่ไม่ทันจัด ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ มีทหารมหาดเล็กขึ้นแซงกระบวนหลังจึงงดเรื่องทหารหลัง

"ทหารกรมล้อมพระบรมมหาราชวัง" หม่อมฉันนึกไม่ออกทีเดียวว่ามีแล้วในปีจอ พ.ศ. ๑๔๑๗ เข้าใจว่าพึ่งจัดขึ้นเมื่อครั้งกรมหลวงประจักษ์ ฯ คิดหาเค้าเงื่อนก็ยังไม่ออก

"กรมรามัญ" นั้น คือทหารมรีนที่สมเด็จเจ้าพระยา ฯ ได้บังคับมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ อยู่มาจนรวมกับทหารกรมแสงจัดเป็นทหารเรือ

"ทหารกรมมหาดไทย" นั้นทราบเป็นเค้าอยู่บ้าง ว่าเกณฑ์เลกมหาดไทยตั้งขึ้นเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ เห็นจะตั้งในปี

มะเส็ง พ.ศ. ๒๔๑๒ กรมรักษาพระองค์ก็น่าจะจัดเป็นทหารขึ้นในคราวเดียวกัน

"ทหารกรมช้าง" ยังจำได้ดีไม่ต้องทูลอธิบาย

ในบัญชีของพระยาพิชัยสงคราม (อ่ำ) ขาดทหารที่มีแล้วในสมัยนั้น ๒ กรม คือทหารมหาดเล็กกรม ๑ แต่คงเป็นเพราะโปรดให้ถือน้ำปีละ ๒ ครั้งอย่างมหาดเล็กจึงไม่เข้างบ อีกกรม ๑ คือทหารปืนใหญ่ญวนพวกคลองผดุง ซึ่งเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์บังคับเมื่อยังเป็นพระอมรวิสัยสรเดช ขาดไปเพราะเหตุใดหาทราบไม่

ว่าถึงอายุของกรมทหารเหล่านี้ ถ้าเรียงลำดับที่หัดเป็นทหารอย่างยุโรปก่อนและหลังกัน หม่อมฉันสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นดังนี้ คือ

๑. ทหารรามัญ ติดต่อมาแต่รัชกาลที่ ๓

๒. ทหารเกณฑ์หัด (อาจะมีมาแต่ในรัชกาลที่ ๓)

๓. ทหารหน้า

๔. ๕. ๖. ทหารรักษาพระองค์

๗. ทหารล้อมพระบรมมหาราชวัง

๘. ทหารมหาดไทย

๙. ทหารกรมช้าง

หลักที่หม่อมฉันจับได้ดังทูลยังคลอนแคลน ถ้าท่านพบใครที่มีความรู้ ทรงสืบสวนต่อไปบางทีจะได้ความดีขึ้น

หม่อมฉันพบขุมทรัพย์สำหรับหาเรื่องทูล บรรเลงได้ อีกขุม ๑ คือกฎมนเทียรบาลพม่า ซึ่งรัฐบาลอังกฤษให้เซอร์ยอร์ชสกอตต์เป็นหัวหน้ากรรมการ ตรวจตำราราชประเพณี และถามข้าราชการพม่า แต่งขึ้นเมื่อแรกได้เมืองพม่า เขาพิมพ์ไว้ในหนังสือ Gazetteer เมืองพม่าเหนือ หม่อมฉันกำลังปลื้มอยู่จะเริ่มทูลแต่สัปดาหะหน้าเป็นต้นไป ขอทูลในจดหมายฉบับนี้ แต่ศัพท์ที่ไปพบเข้าศัพท์หนึ่งในตอนว่าด้วยราชาภิเศก ซึ่งแห่เสด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระยานมาศ พระยานมาศนั้นเรียกในภาษาพม่าว่า วอ (Waw) คำนี้มันพ้องกับที่เราเรียก วอ ที่เจ้านายทรง จะเกี่ยวข้องกันอย่างไรบ้างดอกกระมัง หม่อมฉันเคยได้ยินว่า วอ เป็นของเกิดใหม่ในรัชกาลที่ ๒ ก่อนนั้นใช้แต่สีวิกา ขอให้ทรงพิจารณาดู

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายพระหัตถ์) ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ได้รับทราบความทุกประการแล้ว เกล้ากระหม่อมได้จัดหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทรรัชกาลที่ ๔ ส่งมาถวายทางไปรษณีย์ต่างหากในคราวนี้สองเล่ม ตามพระประสงค์แล้ว ในนั้นมีคำที่ราชบัณฑิตไม่เข้าใจ เขียนไม่ถูกอยู่หลายคำ เช่นน้ำสี่สระเป็นน้ำศีรษะเป็นต้น

เรื่องทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปนั้น ในส่วนทหารรักษาพระองค์ไม่ต้องไปสืบใคร เกล้ากระหม่อมสามารถที่จะทูลถวายได้ดีกว่าใคร ๆ ที่มีชีวิตอยู่เวลานี้ทั้งหมด เพราะได้โปรดเกล้า ฯ ให้เกล้ากระหม่อมจัดทหารรักษาพระองค์ เกล้ากระหม่อมควานได้ความรู้ไว้มาก ได้รวบรวมผู้คนไว้พร้อมพรัก แต่ยังไม่ทันจัดตั้งขึ้นเป็นกองใหญ่ ก็เกิดกรมยุทธนาธิการขึ้น เกล้ากระหม่อมต้องไปเป็นเปมาสเตอเยเนราล กรมยุทธนาธิการ ให้กรมหมื่นมรุพงศ์เข้าจัดทหารรักษาพระองค์ ก็จัดได้ใหญ่โตทันที เพราะเกล้ากระหม่อมได้ทำมาแล้วนานจนพรักพร้อม ย่อมทรงทรา

ฝ่าพระบาทอยู่แล้ว แต่ขอประทานทูลเกล้าที่จะทูลชี้แจงกรมรักษาพระองค์นั้นในวันหน้า

มีเรื่องที่จะทูลถวายเรื่องหนึ่ง คือเมื่อวันที่ ๓ เดือนนี้ สมเด็จพระพันวัสสาทรงบำเพ็ญพระกุศลพระชนม์เสมอ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เริ่มด้วยเสด็จไปบูชาพระบรมรูปปฐมบรมราชานุสรณ์แล้วเสด็จไปวัดพระเชตุพน ทรงจำแนกอาหารบิณฑบาตถวายพระสงฆ์ทั้งวัด แล้วเลี้ยงพระสงฆ์ราชวงศ์ เสร็จแล้วทรงทอดผ้าสบงกับย่าม พระสงฆ์ทั้งนั้นสดับปกรณแล้วเป็นเสร็จ การเลี้ยงพระสงฆ์ราชวงศ์นั้นเลี้ยงโต๊ะฝรั่ง เจ้านายเข้าเสิฟโต๊ะสนองพระเดชพระคุณ จึงเป็นช่องได้สนทนาด้วยพระสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ตั้งปัญหาถามเกล้ากระหม่อมว่าพระไพรีพินาศนั้นเป็นพระอะไร มาแต่ไหน ทำไมจึงมาอยู่วัดบวรนิเวศเหตุใดจึงมีชื่อว่าไพรีพินาศ เกล้ากระหม่อมหงายท้อง ไม่สามารถตอบได้ อยากรู้เหมือนกันเคยทูลถามฝ่าพระบาทก็ไม่ทรงทราบเหมือนกัน หันไปหันมาเห็นกรมหมื่นพงศา จึงลองจดเข้าทูลถามดู ตรัสบอกว่าใครก็ทรงจำชื่อไม่ได้เสียแล้วเป็นผู้นำมาถวายทูลกระหม่อมเมื่อยังทรงผนวชอยู่ เป็นเวลาติดต่อกับที่หม่อมไกรสรถูกสำเร็จโทษ จึงโปรดตั้งพระนามว่าพระ

ไพร่พินาศ เกล้ากระหม่อมเห็นเค้าความเข้าที่หนักหนา ทูลถามว่าทรงทราบมาแต่ไหน ตรัสว่าเสด็จอุปัชฌาย์เล่า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๙ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันที่ ๖ หญิงจงนำส้มจัฟฟาไปให้อีก ว่าฝ่าพระบาทฝากประทานไป เป็นพระเดชพระคุณล้นพ้น ดีใจรับประทานเสมอด้วยอร่อยนัก

หม่อมเจิมก็ไปพร้อมด้วยหญิงจง บอกลาว่าจะออกมาปีนัง เกล้ากระหม่อมก็ถือเอาโอกาสนั้น ฝากฉายาลักษณรูปต่าง ๆ ฝีมือจามซึ่งเซเดส์ถวายแล้วโปรดส่งประทาน เข้าไปดู นั้นให้นำมาถวายคืนด้วย

ละครสัตว์อิสาโก ซึ่งทูลมาก่อนนี้ ได้ความว่านายโรงเป็นญี่ปุ่น กระนั้นชื่ออิสาโกก็เป็นชื่อญี่ปุ่น

บัดนี้เปลี่ยนแผ่นดินใหม่แล้ว คงจะทรงทราบละเอียดได้จากหนังสือพิมพ์ ซึ่งคงจะส่งออกมาถึงปีนังวันนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้ทราบความจากผู้ฟังวิทยุกระจายเสียง ว่ามีประกาศเมื่อคืน วันที่ ๗ ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้า อยู่หัวเสด็จ สละราชสมบัติแล้ว พระองค์เจ้าอานันทมหิดลเสวยราชย์แทน และกรมหมื่นอนุวัตร พระองค์เจ้าอาทิตย์ กับเจ้าพระยายมราช เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน หม่อมฉันไม่ประสงค์จะกล่าวถึงการเมืองในจดหมายที่มีถวายท่าน จะทูลแต่ความปรารภส่วนพระองค์เมื่อหม่อมฉันได้ทราบ ว่าท่านหลุดพ้น จากหน้าที่ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้ว ขอทูลตักเตือนให้ทรงปรารภบำรุงพระ

องค์และพระกำลัง ด้วยต้องทรงรับงานหนักตรากตรำมากว่าปี ในเวลาเมื่อพระชันษาชรามากแล้ว คงจะบอบช้ำมิมากก็น้อย ขอให้ทรงคิดอ่านแปรสถาน เที่ยวเตร่หรือ ทำอย่างไรให้ได้ ความผาสุก จะได้ทรงเจริญพระชันษายั่งยืนต่อไป อันนี้หม่อมฉันผูกใจเห็นเป็นข้อสำคัญอย่างยิ่ง จึงทูลก่อนข้ออื่นในจดหมายฉบับนี้

หม่อมฉันได้ทูลไปในจดหมายฉบับก่อนว่าได้พบกฎมนเทียรบาลพม่า และจะพยายามแปลถวายเป็นเครื่องบรรเลงให้สำราญพระหฤทัยนั้น หม่อมฉันได้แปลตอนพิธีราชาภิเษกซึ่งเขาวางไว้เป็นตอนต้นตำรา ถวายมากับจดหมายฉบับนี้ตอน ๑ ขอให้ทรงแยกไว้สำหรับต่อกับตอนอื่นที่จะแปลถวายต่อ ๆ ไปอีกหลายคราว

สังเกตดูกฎมนเทียรบาลพม่า ก็เป็นเค้าเดียวกับกฎมนเทียรบาลในกฎหมายเก่าของเราอาจจะมาแต่ครูเดียวกัน แต่ผลความแตกต่างห่างกันไปตามเหตุการณ์ในประเทศ การแปลกฎมนเทียรบาลพม่ามีความลำบากที่ต้นฉบับแต่งเป็นภาษาอังกฤษ ยกศัพท์พม่ามาใช้ในบางแห่ง ที่เป็นภาษาพม่ามิคมนไม่เข้าใจ ที่เป็นภาษามคธพม่าก็อ่านสำเนียงไปอย่างหนึ่งต่างหาก หม่อมฉันเ

ใจว่าต้นฉบับภาษาอังกฤษ ความก็จะคลาดเคลื่อนกับตำรา ภาษาพม่าอยู่แล้วด้วยตัวตำราน่าจะเป็นภาษาเก่า ทำนองเดียวกับ กฎมนเทียรบาลของเรา ฝรั่งคงเข้าใจไม่ได้ ถามพวกข้าราชการ พม่าแก่ก็จะพุ่งให้ตามรู้ตามเห็น แต่ถึงกระนั้นก็ยังได้หลักฐาน อยู่บ้าง หวังว่าคงพอพระหฤทัยที่จะทรง

เมื่อวันเสาร์ที่ ๒ มีเรือชื่อ เอมเปรสส์ ออฟ บริเตน ลำใหญ่ ที่สุดในตะวันออก พานักท่องเที่ยวมาอีก มีพวกชาวกรุงเทพ ฯ ที่มาอยู่ปีนังยังไม่เคยเห็น อยากดูมาวานหม่อมฉัน จึงจัดการ ขออนุญาตเขาไปดูอีกครั้ง ๑ ครั้งนี้เรือลำนั้นไม่เข้าเทียบท่าเพราะ มีเรืออื่นเทียบอยู่ท่าไม่ว่าง จึงทอดอยู่กลางช่องเกาะ ต้องลงเรือ ยนต์ ไปอีกชั้นหนึ่ง หม่อมฉันเคยพรรณนาลักษณะเรือเอม—เปรสส์ ออฟบริเตน ถวายเมื่อไปดูคราวก่อนแล้ว คราวนี้ได้ ถ่ายรูปฉายาลักษณ์จึงส่งมาถวาย ๓ แผ่น

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ ขอทูลสนอง ความเรื่องพระพุทธไพรีพินาศที่อยู่วัดบวรนิเวศ หม่อมฉันได้ ไปพิจารณาดูองค์พระพุทธรูปนั้น เป็นพระพุทธรูปศิลาแบบ มหายานปางนั่งประทานอภัย คือเหมือนพระมารวิชัยแต่หงาย พระหัตถ์ขวา หม่อมฉันเคยพบเรื่องในประกาศพระราชพิธีจร

ว่าทูลกระหม่อมทรงบำเพ็ญพระราชกุศล "ผ่องพ้นไพรี" เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ (ปีที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จสมภพ) ความในประกาศนั้นกับพระนามพระพุทธรูป บ่งชัดว่าบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยพ้นภัยจากหม่อมไกรสร พระพุทธรูปองค์นี้ทูลกระหม่อมเห็นจะทรงได้ไว้แต่ยังทรงผนวช ใกล้ ๆ กับเวลากำจัดหม่อมไกรสร จึงทรงถือเป็นนิมิตร เดิมเห็นจะเอาไว้ที่อื่นที่โปรด ๆ ให้สร้างเก๋งประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นั้นไว้ที่พระ–เจดีย์วัดบวรนิเวศ เห็นจะเป็นตอนปลายรัชกาลที่ ๔ หม่อมฉันนึกจำได้เป็นเงา ๆ ว่าเมื่อหม่อมฉันบวชเณร เก๋งนั้นยังไม่แล้ว ท่านก็เสด็จประทับอยู่วัดนั้น เมื่อทรงผนวชจะทรงจำได้บ้างดอกกระมัง แต่พระพุทธรูปองค์นี้จะมีใครถวายหรือจะทรงได้มาจากไหนไม่ทราบ

อนึ่งพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ สองฉบับที่ประทานมานั้น ได้มาถึงหม่อมฉันแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กฎมนเทียรบาลพม่า

คัดความ จากหนังสือ คาเสตเตีย พม่าเหนือ Gazetteer of Upper Burma ซึ่ง เซอร์ ยอร์ช สกอตต์ J. George Scott แต่งเป็นภาษาอังกฤษ และบอกไว้ในหนังสือนั้นว่าเป็นตำราอยู่ในคัมภีร์โลกพยุหะหมวดอินยอน (Inyon) อันรวมไว้ในหนังสือ Yzawindaw (มหาราชวงศ์) กรุงมัณฑเล.

ว่าด้วยราชาภิเศก

ตอนเตรียมการ

๑. มีท้องตราให้หาเจ้าประเทศราชไทยใหญ่ กับทั้งเจ้าเมืองทั้งปวงเข้าไปในงานหมด

๒. ให้เปลี่ยนหนังหุ้มกลอง (อินทเภรี) ทุกใบ เปลี่ยนผ้าขาวหุ้มเศวตฉัตร เปลี่ยนเครื่องทรงและซ่อมเครื่องต้นมีพระมหามงกุฎเป็นต้น

๓. ให้ซ่อมแซมป้อมปราการพระนครที่ชำรุด

๔. ให้ทำราชวัติผูกต้นกล้วยต้นอ้อย และปักธงรายตามถนนในพระนครวันราชาภิเษก

๕. ให้สร้างโรงพิธีราชาภิเษก (ในบริเวณพระราชวัง)

แห่ง ๑ มีที่สรงเรียกว่า Thaga-nan (น่าจะเป็น "กายะสนาน") ต่อที่สรงไปปลูกพลับพลาที่ประทับ และที่ประชุมเจ้านายและขุนนางทั้งปวง

๖. ให้ตักน้ำบริสุทธิ์จากที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ แห่มารวมไว้ ณ ที่สรง

๗, จัดปรอททอง (Golden Quick silver) กับพลอยนพรัตน์ และเครื่องรางต่าง ๆ รวมลงหีบใบ ๑ ตั้งไว้ที่โรงพิธี

๘. เตรียมนกต่าง ๆ ไว้สำหรับทรงปล่อยเมื่อราชาภิเษก

๙. วางทหารราย ๒ ข้างตลอดทางเสด็จจากพระราชมน–เทียรไปจนถึงโรงพิธี

๑๐. เจ้านายชายหญิง เสนาบดี เจ้าประเทศราช เจ้าเมืองกับทั้งภรรยาแต่งเต็มยศ เข้าไปคอยตามเสด็จในกระบวรแห่

ราชาภิเษก

๑. ถึงวันกำหนด พอได้เวลาฤกษ์พระเจ้าแผ่นดินขึ้นทรงพระยานมาศ (Waw) มีหญิงพรหมจารีย์นั่งประนมมือ ๔ คน พอพระราชยานถึง "ต้นมะโยบิน" (เห็นจะหมายว่าพอจะออกจากเขตพระราชมนเทียร) เจ้าพนักงานลั่นกลองอินทเภรี ๒ ใบ มีชื่อ

เรียกว่า สิโดสอน (Sidosôn) เป็นสัญญา เจ้านายและข้าราชการที่เตรียมตามเสด็จก็ไปเข้ากระบวรตามตำแหน่งของตน

๒. เมื่อแห่ไปถึงโรงพิธีแล้วเสด็จสู่ที่สรง สระพระเกศาผลัดเครื่องทรงหลายหน (เห็นจะหมายว่าผลัดเครื่องทรงเมื่อแห่เป็นเครื่องสรงครั้ง ๑ แล้วทรงเครื่องอีกอย่าง ๑ เมื่อสรงแล้ว)

๓. เมื่อเสร็จพิธีสรงแล้ว เสด็จประทับที่ราชอาสน์พราหมณ์ (Ponna) ๘ คน ถวายน้ำมนตร์กับดอกไม้อย่างหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นของวิเศษเรียกว่า "ปะเยียดปั้น" (Payeitpan)

(พิเคราะห์ดูน่าจะถวายสิ่งอื่นสำหรับพระยศด้วยตรงนี้ แต่ในหนังสือไม่กล่าวถึง)

๔. ทรง อุทิศ เครื่อง สัก การะ บูชา พระ มหา เจดีย สถาน ที่สำคัญ เจ้ากรมอาลักษณ์ (Nahkandaw) ขานชื่อมหาเจดีย์ให้เจ้าพนักงานเชิญไปยังที่นั้น ๆ (คงให้ปล่อยนกตรงนี้ แต่ในตำราไม่กล่าวถึง)

๕. เสด็จทรงพระยานมาศแห่กลับ เมื่อเสด็จถึงเขตพระราชมนเทียร เจ้าพนักงานตีกลองอินทเภรีอีก ๒ ใบเรียกว่า "วุนติตอนสอน" (Wuntitônsôn) เป็นสัญญา

๖. เมื่อกลับถึงพระราชมนเทียรแล้ว ทรงบำเพ็ญทานแก่

สมณะพราหมณ์และราษฎร และให้ประกาศพระราชทานอภัยทาน คือ

ก) ปล่อยนักโทษที่ต้องเวรจำ

ข) ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ ๗ วัน

ค) ปิดศาลระงับถ้อยความ ๗ วัน

ฆ) ห้ามมิให้วิวาทข่มเหงหรือกักขังกัน ๗ วัน

ประกาศนี้ให้เที่ยวตีฆ้องกลองร้องป่าวให้ชาวราษฎรทราบทั่วพระนคร สังเกตในการราชาพิธีภิเษก มีกล่าวถึงสมณะ (พระสงฆ์) แห่งเดียว แต่ว่าถวายไทยธรรมเมื่อเสด็จกลับจากพลับพลาราชาภิเษก ชวนให้เข้าใจว่าจะนิมนต์พระสงฆ์เข้าไปสวดมนตร์งานเฉลิมพระราชมนเทียรก่อนวันราชาภิเษกวัน ๑ หรือ ๓ วัน แต่สันนิษฐานยาก ด้วยไม่ทราบว่าประเพณีพิธีสงฆ์ เมืองพม่าเป็นอย่างไร

พิธีเถลิงสีหาสน์

พิธีนี้เรียกในภาษาอังกฤษว่า Formal Ascending of the Throne หาฤกษ์ทำอีกวันหนึ่งต่างหากเมื่อเสร็จพิธีราชา ภิเษกแล้ว

ตอนเตรียมการ

๑. ทำพิธีห้องท้องพระโรงหน้าในมหาปราสาท ตั้งเศวตฉัตร ๒ ข้างพระที่นั่งสีหาสน์ (Thihathna) ข้างละ ๔ คัน มีข้าราชการ ประจำ คอยเผยพระ ทวารทอง (หลังพระที่นั่งสีหาสน์) ทางเสด็จออกข้างละคน และมีพระราชวงศ์กับข้าราชการผู้ใหญ่ยืนอยู่ริมฐานพระที่นั่งสีหาสน์ข้างละคน เพื่อเป็นผู้ประกาศพระนามพระเจ้าแผ่นดินและพระนามพระอัครมเหสี

๒. เอากลองสำหรับเมือง (State Drum) ๒ ใบมาตั้งไว้ที่หน้าท้องพระโรง สำหรับตีเป็นสัญญาเวลาเสด็จออกและเสด็จขึ้น

๓. สิ่งของต่าง ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีจะส่งไปสักการะบูชามหาเจดีย์สถานต่าง ๆ ก็เอามาจัดเรียบเรียงไว้ในท้องพระโรง

๔. จัดที่สำหรับเจ้านายและเสนาบดี เจ้าประเทศราชและข้าราชการทั้งปวง กับทั้งภรรยาเฝ้าตามตำแหน่ง บรรดาผู้ที่เข้าเฝ้าต้องแต่งเต็มยศ มีของถวาย (น่าจะเป็นดอกไม้ธูปเทียน) เป็นเครื่องเคารพทุกคน

๕. ข้างหน้าท้องพระโรงวางทหาร ๒ แถว ทั้งภายใน และภายนอกพระราชวัง ให้ปิดประตูวังชื่อตะงา-นิ (Taga-ni) และ

โยดอ-ยุ (Yodaw-yu) (พิเคราะห์ความต่อไปที่อื่น ส่อว่าประตูที่ว่านี้อยู่ใกล้ท้องพระโรง) ทั้ง ๒ ประตู และจัดวางเครื่องราชบรรณาการของเจ้าประเทศราช กับทั้งของถวายของข้าราชการ (หัวเมือง) ไว้ข้างนอกตรงประตูนั้น

เสด็จออกมหาสมาคม

๑. ลักษณการเสด็จ ออกมหาสมาคม มีพรรณนาในที่อื่นว่า เจ้านายและข้าราชการเข้านั่งประจำที่ก่อนเสด็จออก พระมหาอุปราชต้องเสด็จเข้าไปที่หลังคนอื่น พอพระมหาอุปราชประทับที่แล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จออก

๒. พอได้เวลาพระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสี เสด็จจากพระราชมนเทียร มเหสีองค์อื่นกับทั้งเจ้านายผู้หญิงและนักสนมตามเสด็จเป็นกระบวรมานั่งตามตำแหน่งของตน เจ้าพนักงานเผยพระทวารทอง พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จออกประทับเหนือพระที่นั่งสีหาสน์ ขณะนั้นตีกลองสัญญา ๔ ใบ เจ้านายและข้าราชการทั้งปวงถวายบังคมพร้อมกัน

๓. เสด็จออกแล้วจึงเปิดประตูตะงา– นิและประตูโยดอ –ยุ ขนของเครื่องราชบรรณการของเจ้าประเทศราช และข้าราชการหัวเมือง เข้าไปตั้งถวายในท้องพระโรง

๔. เจ้านายกับขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นพนักงานอ่านประกาศพระนาม ก็เดินเข้าไปยืนตรงหน้าพระที่นั่ง แล้วอ่านพระนามพระเจ้าแผ่นดินกับพระนามพระอัครมเหสี

ยก ตัวอย่าง พระนาม พระเจ้ามินดง ว่า ศิริ ปวร วิชย นันท ยศบัณฑิต มหา ธมม ราชาธิราช พระนามอัครมเหสีพระเจ้ามินดงว่า ศิริ ปวร มหาราเชนทาธิบดี รัตนเทวี

พระนามพระมเหสีของพระเจ้ามินดงอีก ๓ องค์นั้นว่า

ศิริ ติลก มหา รตน เทวี องค์ ๑

ศิริ มหา รตน มงคล เทวี องค์ ๑

ศิริ รตน สุสันต เทวี องค์ ๑

พระนามพระเจ้าสีป่อนั้นว่า ศิริ ปวร วิชย นันทน ยศติลก (Yathatilawka) ธิบดี บัณฑิต มหา ธมม ราชาธิราช

พระเจ้าสีป่อมีแต่พระอัครมเหสีพระองค์เดียว พระนามพระนางสุพยาลัตอัครมเหสีว่า ศิริ ปวร ติลก มงคล มหา รตน เทวี ดังนี้

เมื่อประกาศแล้วผู้อ่านม้วนคำจารึก (พระสุพรรณบัฏ) ถวายต่อพระหัตถ์ทรงรับใส่ไว้ในหีบทอง ส่วนตัวผู้อ่านกราบถวายบังคมแล้วถอยออกไปอยู่ตามตำแหน่งเฝ้า

๕. นะกันดอ (เห็นจะเป็นเจ้ากรมอาลักษณ์) อ่านบัญชีของทรงพระราชูทิศถวายมหาเจดีย์สถาน และสันดอขัน อ่านบัญชีของบรรณาการเจ้าประเทศราชและเจ้าเมืองถวาย แล้วพนักงานขนของนั้นไป

๖. ต่อนั้นลั่นฆ้องเงินเรียกว่า มงคล–เงวมอง ๕ ครั้ง และตีกลอง ๔ ใบเป็นสัญญา (ข้าเฝ้าถวายบังคม) แล้วเสด็จขึ้นเป็นเสร็จการพิธีราชาภิเษกเท่านี้

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ ได้รับประทานทราบความทุกประการแล้ว

เรื่องพระราชมนเทียรที่ทำเป็นตึก เป็นอันญัตติตกลงได้ว่ามีขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นประเดิม โดยกระแสพระราชดำริต้องกันกับ ที่เกล้ากระหม่อมคิดสงสัยว่าจะเป็นเช่นนั้น การอยู่เรือนไม้เข้าใจว่าสืบมาแต่อยู่ใต้ร่มไม้ แล้วก็ทำปะรำใบไม้และพะเพิงอยู่ตาม สถานที่พอใจ แทนต้นไม้ธรรมดา

ที่อยู่ได้ภายใต้ร่มไม้และพะเพิงก็เพราะอากาศร้อน อาศัยลมพัดโตรกเย็นสบายจึงพอใจอยู่ในฐานะอย่างนั้น ส่วนเรือนตึกนั้นเข้าใจว่ามาแต่เคยอยู่รูก่อน คือขุดดินอยู่ หรืออาศัยรูที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ เช่นถ้ำ แล้วภายหลังเอาดินและหินมาพูนพอกขึ้นอาศัยอยู่ภายในต่างรู ลักษณะอยู่รูนี้จะต้องเกิดขึ้นในประเทศที่อากาศหนาวก่อน เหมาะที่จะอยู่อย่างนั้นเพื่อความอบอุ่นแล้วก็เอาอย่างกันไปในประเทศต่าง ๆ ด้วยมิได้คำนึงถึงความอยู่สุขตามที่กราบทูลออกจะเป็นทางไป นับได้ว่าเป็นลูกศิษย์ศาสตราจารย์คัดเลนเฟล

ทีนี้จะกราบทูลเรื่องกรมรักษาพระองค์ ตามที่รับไว้ว่าจะทูลถวาย ที่แรกได้โปรดเข้าพระทัยเสียก่อนว่า กรมรักษาพระองค์กับทหารรักษาพระองค์นั้น เป็นคนละพวกทีเดียว กรมรักษาพระองค์นั้นไม่ต้องสงสัย ได้ตั้งมาแล้วแต่ครั้งกรุงเก่า แต่จะเป็นมาอย่างไรไม่ทราบ ในภายหลังที่สุดกรมรักษาพระองค์ได้แบ่งเป็น ๓ พวก ๖ กรม คือรักษาพระองค์ปืนทองปรายซ้ายขวา กรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอกซ้ายขวา และกรมรักษาพระองค์ข้าหลวงเดิมใหม่ซ้ายขวา อันรักษาพระองค์ปืนทองปรายนั้น นัยหนึ่งเรียกว่ารักษาพระองค์เก่า คนในกรมนั้นจะสืบ

มาจากไหนไม่มีใครทราบ และที่ได้ชื่อว่ารักษาพระองค์ปืนทองปรายนี้ก็สืบไม่ได้ว่าใครตั้งให้แต่เมื่อไร ตัวปืนทองปรายเห็นมีพาดบันไดแก้วไว้ที่ใต้พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ดูเหมือน ๖ หรือ ๘ กระบอก ที่ปลายปากกระบอกทำเป็นปากมังกรมีอยู่สองกระบอกเห็นฝีมือทำจะไม่ต่ำกว่ารัชกาลที่ ๓ นอกนั้นก็ปากเป็นลำโพงบ้างปากเหมือนปืนใหญ่อย่างฝรั่งบ้าง ต่างกันเป็นคู่ ๆ ได้ไต่สวนว่าถือกันอย่างไรเขาบอกว่ามีย่างสามขุม คนเคยถือยังมี จึงให้หาตัวมาทำให้ดู ที่ก็เป็นรำกระบี่กระบองนั้นเอง และก็ถือไปอย่างเชิญพระแสงปืนตามเสด็จฉะนั้น รักษาพระองค์ปืนปลายหอกนั้นไต่สวนได้ความว่าเป็นเดกข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔ ยกเข้ามาสมทบเมื่อเสวยราชสมบัติแล้ว แต่ทำไมจึงได้ชื่อว่ารักษาพระองค์ปืนปลายหอกก็ไม่ได้ความและปืนปลายหอกก็ไม่เคยถือ ทำให้สันนิษฐานว่า ทูลกระหม่อม จะพระราชทาน ชื่อให้ ปรับเข้าคู่กันได้กับปืนทองปรายเท่านั้น รักษาพระองค์ข้าหลวงเดิมใหม่นั้น เป็นเดกข้าหลวงเดิมรัชกาลที่ ๕ ยกเข้ามาสมทบเมื่อเสวยราชสมบัติ แล้วแบบเดียวกับรัชกาลที่ ๔ แต่ไม่มีใครเอื้อเรื่องชื่อกรม เรียกกันเอาเองเพื่อความเข้าใจมาอย่างไรก็คงอยู่อย่างนั้น

หน้าที่ของกรมรักษาพระองค์ ได้ทำการรักษาพระรา-

มนเทียรที่ประทับ มีแต่ผัวกว่าคจุดตะเกียงเลี้ยงนกหนูตีตุ๊กแกรดน้ำต้นไม้ ไม่มีท่วงทีว่าเป็นทหารเลย แม้ชื่อเจ้ากรมปลัดกรมรักษาพระองค์เก่า มีหลวงกันภยุบาทว์ หลวงราชเสวก และขุนอินทรปราสาท ขุนราชพิมาน เหล่านี้ก็มีความไปในทางรับใช้ในพระราชมนเทียร ไม่เป็นไปในทางทหารเลย แต่ตกมาถึงรักษาพระองค์รัชกาลที่ ๔ ชื่อเจ้ากรมยังปรากฏเป็นคนรับใช้ในพระราชมนเทียรอยู่ คือ หลวงภิบาลภูวนาถ หลวงราชฤหรักษ์ แต่ปลัดกรมเป็นชื่อทหาร คือ ขุนอาจอัคนิกร และขุนอมรศักดาวุธ ชะรอยจะทรงพระราชดำริตั้งให้มีชื่อขนาบคาบเกี่ยว เป็นรักษาพระราชมนเทียรอย่างเก่าก็ได้ หรือพึ่งให้เป็นทหารตามชื่อกรมอันมีปืนก็ได้ฉะนั้นกระมัง ส่วนตัวเจ้ากรมปลัดกรมนายเวรกรมรักษาพระองค์นั้น แต่งตัวเข้าสมทบตำรวจแห่เสด็จหมดด้วยกัน แต่ตัวไพร่ไม่ปรากฏว่าได้สมทบแห่เสด็จ มีแต่ยืนยามประตูตามที่เคยทอดพระเนตรเห็นมาแล้ว การประจำหน้าที่รักษาพระราชมนเทียรนั้น ตามรูปการเป็นว่าปันกันเป็นเวร แต่เปล่าความจริงถึงเวรใครก็เอาเงินมาให้นายนิดหน่อย นายจัดจ้างคนเข้าแทนคนแทนนั้นก็คือคนรักษาพระองค์นั้นเอง มิใช่คนลำล่อนเข้ามาเช่นตาหว่างอ้ายนวมอ้ายสี เหล่านั้นเป็นต้น พวกเหล่านั้นมันถือ

เอาพระราชฐานเป็นเรือนรับจ้างอยู่ประจำตาปีสืบตาชาติ คนเวร หนึ่งนับจำนวนด้วยร้อย นายเก็บเอาเงินมาจ้างคนนับแต่สิบ ประจำการ นายก็ได้กำไรเป็นผลประโยชน์แบบกินเดกอย่าง เก่าอยู่ได้สบาย

ทีนี้จะกราบทูลถึงทหารรักษาพระองค์ คือว่าโปรดเกล้า ฯ ให้เกณฑ์เลือกเอาคนรักษาพระองค์ทั้ง ๖ กรม มีจำนวนจำกัด ส่งไปเข้ากองเกณฑ์หัดทหารอย่างยุโรป พวกนี้ไปขึ้นกรมทหาร ขาดจากกรมเดิมไปทีเดียว แต่ก็คงมีชื่อกรมทหารรักษาพระองค์ ปืนทองปรายปลายหอกและข้าหลวงเดิมใหม่อยู่ตามเดิม แต่เขา ตั้งนายควบคุมใหม่ คือพวกตาทิมตาพราหมณ์ซึ่งทรงรู้จักอยู่ แล้ว พวกนี้ขึ้นอยู่ในบัญชีพระยาพิชัยสงคราม อ่ำ เจ้ากรมปลัด กรมรักษาพระองค์จะล่วงไปบังคับอะไรไม่ได้มิได้ ทราบเกล้าว่า เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ในกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ข้างหน้ามี ทหารหน้าแห่ข้างหลังมีทหารรักษาพระองค์แห่เป็นทหารหลัง ครั้น ถึงรัชการที่ ๕ มีทหารมหาดเล็กขึ้น จึงให้ทหารมหาดเล็กแห่ หลัง ยกทหารรักษาพระองค์ไปสมทบทหารหน้าแห่หน้า

ต่อมาจะมีเหตุอะไรเกิดขึ้นไม่ทราบเกล้า โปรดเกล้า ฯ ให้ เกล้ากระหม่อม จัดกรม รักษาพระองค์ ทั้งที่เป็นทหารแล้ว และยังมี

ได้เป็นทหาร รวมตั้งขึ้นเป็นกรมทหารรักษาพระองค์ หน้าที่รักษาพระราชมนเทียรนั้นกรมเด็กชารับไป ที่แรกเกล้ากระหม่อมก็โอนทหารรักษาพระองค์มาจากกรมทหารหน้าก่อน แล้วก็ชำระเรียกลูกหมู่รักษาพระองค์ทุกกรมเพื่อส่งเข้าเป็นทหาร แต่เวลานั้นที่อยู่มีแต่โรงแถวริมกำแพงถนนหน้าพระลาน จัดขึ้นไม่ได้เท่าไรก็เต็มกำลังคิดขยับขยายหาที่อยู่ก็พอตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้น เกล้ากระหม่อมย้าย จากหน้าที่ผู้บังคับการทหารรักษาพระองค์ ไปเป็นเปมาสเตอเยเนราล กรมหมื่นมรุพงศ์เข้าทำการต่อ จับเอาวังหน้าเป็นที่ตั้ง จึงได้มีกรมทหารรักษาพระองค์ตั้งขึ้นเป็นกองใหญ่ได้ในกาลนั้น

เรื่องราวของกรม รักษาพระองค์ ที่กราบทูล ทั้งนี้เท่าที่รู้เห็น หวังว่าคงเป็น ประโยชน์ที่จะได้ทรงพิจารณา สันนิษฐานเอารูปได้ไม่มากก็น้อย

ทหารล้อมวัง จำไม่ได้ว่าก่อนกรมหลวงประจักษ์ทรงจัดทหารหน้า ทหารช้างจำได้ แต่ทหารอื่น ๆ มิด จะลองสืบถามคนเก่า ๆ ต่อไป ได้ความประการใดจะกราบทูลให้ทรงทราบ

พอได้ยินตรัสถึงกฎมนเทียรบาลพม่าก็หูผึ่ง เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์ดีแก่เราเป็นแน่ และเชื่อเสียก่อนได้พิเคราะห์ทีเดียว

ว่าวอนั้นเป็นคำพม่าแน่ คำพม่าเข้ามาปนอยู่ในภาษาไทยเห็นจะไม่น้อยตามที่รู้มา เช่น แง พม่าแปลว่า เด็ก ลูกแง ลูกเด็ก ถึก แปลว่า ใหญ่ โคถึก โคใหญ่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ในสัปดาหะนี้หม่อมฉันแปลกฎมนเทียรบาลพม่าส่งถวายเพิ่มเติมมาอีกตอน ๑ ว่าด้วย "ฐานาเทวี" กับ "ราชกุมารศักดิ์" การแปลอยู่ข้างลำบาก ด้วยนามศัพท์ภาษาพม่าถ้าเป็นภาษามคธ พม่าเขียนตัวอักษรตามเสียงของพม่า บางทีต้องคลำอยู่นาน ๆ ที่ใช้ศัพท์พม่าก็ไม่เข้าใจ ลองหาอภิธานพม่าที่หอสมุดเมืองปีนังก็ไม่มี ได้แต่สังเกตความ การแปลจึงเสียเวลามาก

หม่อมฉันได้เขียนจดหมายไปถึงหญิงใหญ่ ว่าถ้าท่านจะเสด็จแปรสถานลงมาประทับที่หัวหิน ให้เชิญเสด็จประทับที่เรือนของหม่อมฉัน จดหมายที่มีไปสวนกันกับจดหมายของเธอที่บอกมาว่าได้ทูลเชิญเสด็จแล้ว หม่อมเจิมก็ได้มาบอกความอย่างนั้น คิดดูเรือนหลังที่หม่อมฉันอยู่ จะเป็นที่ประทับได้สบายดีกว่าที่ตำหนักทูลกระหม่อมชาย เพราะได้คิดทำฝากันลมและที่นั่งนอน เมื่อได้เคยอยู่หัวหินจนเข้าใจระดูของที่นั่นแล้ว ขนาดเรือนก็พอเหมาะมีทั้งห้องที่ท่านประทับ ห้องคุณโตและเจ้าหญิง และที่สำหรับหลานเล่นชั้นล่างด้วย ผู้ที่มาเขาบอกว่าในกรุงเทพ ฯ เวลานี้กำลังร้อนจัด เสด็จออกมาอยู่หัวหินเห็นจะสบายดี

ลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๓ หม่อมฉันได้รับแล้ว ในสัปดาหะนี้ไม่มีเรื่องอื่นที่จะทูล เห็นจะเป็นเพราะไปสาละวนยุ่งอยู่ในเรื่องตรวจกฎมนเทียรบาลพม่านั่นเอง จึงไม่มีเวลาที่หาเรื่องอื่น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

ฐานาเทวี

๑. ตามราชประเพณีพระเจ้าแผ่นดินพม่าย่อมมีพระภรรยาเจ้า (เรียกในภาษาอังกฤษว่า (Queen) ๘ องค์ มียศหลั่นกันเป็น ๓ ชั้น คือ พระอัครมเหสีองค์ ๑ พระมเหสี ๓ องค์ พระชายา ๔ องค์)

๒. พระอัครมเหสีนั้นเรียกในภาษาพม่าว่า นันมะดอ มิบุยะ ขยอง คยี กั้นเศวตฉัตรและประทับร่วมราชอาสน์กับพระเจ้าแผ่นดินได้องค์เดียวในเวลาออกงาน

๓. มเหสี ๓ องค์นั้น องค์หนึ่งเรียกว่า มยอ กนันดอ มิบุยะ มเหสีฝ่ายเหนือ องค์หนึ่งเรียกว่า อะเลนันดอ มิปุยะ มเหสีกลาง อีกองค์หนึ่งเรียกว่า อะนอกนันดอ มิบุยะ มเหสีฝ่ายตะวันตก กั้นกลดปักทอง

๔. พระชายา ๔ องค์นั้น องค์หนึ่งเรียกว่า มยอก ซองดอ มิบุยะ เจ้าตำหนักเหนือ องค์หนึ่งเรียกว่า ตอง ซองดอ มิบุยะ เจ้าตำหนักใต้ องค์หนึ่งเรียกว่า มยอกซเว เยซอง มิบุยะ เจ้าห้องทองเหนือ อีกองค์หนึ่งเรียกว่า ตองซเว เยซอง มิบุยะ เจ้าห้องทองใต้

๕. นักสนมมี ๒ ชั้นเรียกว่า มโยสา – ชั้น ๑ ยะวาสา – ชั้น ๑

๖. มเหสี ๔ องค์ (พระอัครมเหสี กับมเหสีอีก ๓ องค์) นั้น

ก) อยู่ในบริเวณพระราชมนเทียร ต่างมีห้องที่ประทับ (พระปรัศว์) ไม่ห่างกับที่พระเจ้าแผ่นดิน

ข) กั้นพระกลดและทรงรองพระบาทได้หน้าที่นั่ง

ค) พระภรรยาเจ้าองค์อื่น จะทูลพระเจ้าแผ่นดินต้องหมอบกราบ และต้องถวายบังคมพระอัครมเหสี

ฆ) พระมเหสีและเจ้านาย ถวายบังคมกันตามหลั่นยศ

ง) นางในจะออกนอกวังต้องทูลลา แต่พระมเหสีทั้ง ๔ สั่งเจ้ากรมสนม อะนอกดอ ให้อนุญาตนางในที่ขึ้นอยู่ในสำนักตนให้ออกนอกวังได้

๗. พระมเหสีทั้ง ๔ อยู่ประจำพระองค์ไม่มีเวร แต่พระชายานั้นกำกับนักสนม ผลัดกันเป็นยาม (Roster) ซ้ายและยามขวาเข้าเวรรับราชการ

ราชกุมารศักดิ์

ยศศักดิ์เจ้านาย มีปรากฏในหนังสือกฎมนเทียรบาล ที่ฝรั่งแปล แต่ว่าพระมหาอุปราชมีฉัตรทอง ๕ คันเป็นเครื่องยศ เจ้านายลูกเธอมีฉัตร ๒ คัน แต่ตรวจดูพจความในตอนกฎมนเทียรบาล ประกอบกับตอนว่าด้วยเรื่องพงศาวดารในรัชกาลพระเจ้ามินดง (พ.ศ. ๒๓๙๕ – ๒๔๒๑) ดูเค้าเงื่อนคล้ายกับในกฎมนเทียรบาลเก่าของไทย ว่าเจ้านายแต่ละองค์มีพระนาม ๓ ประเภท

ประเภทที่ ๑ พระนามที่เรียกกันมาแต่ยังทรงพระเยาว์ เช่น พระเจ้ามินดงทรงพระนามเดิมว่า "มองลวิน" พระเจ้าสีป่อพระนามเดิมว่า "มองปุ" เป็นต้น ทำนองเดียวกับ "พระองค์ทับ" หรือ "พระองค์มั่ว" ของเรา

พระนามประเภทที่ ๒ เป็นราชทินนาม (จะจารึกในพระสุพรรณบัฏหรืออย่างไรไม่กล่าว) พระองค์ชายมักลงท้ายว่า "ธรรมราชา" พระองค์หญิงมักขึ้นต้นว่า "ศิริ" ลงท้ายว่า "เทวี" เป็นแบบ ได้คัดมาลงไว้ในนี้พอเป็นตัวอย่าง

พระนามพระองค์ชาย

มหาสุธรรมราชา (องค์นี้เป็นน้องยาเธอและได้เป็นพระมหาอุปราชของพระเจ้ามินดง)

ศิริธรรมราชา

ศิริมหาธรรมราชา (เป็นลูกเธอองค์ใหญ่ของพระเจ้ามินดง)

มหาสุศิริธรรมราชา

ศิริมหาสุธรรมราชา

สุธรรมมหาธรรมราชา

พระนามพระองค์หญิง

ศิริกัญจนเทวี

ศิริบทเทวี

ศิริศักดิ (Seikta) เทวี

ศิริสุนันทาเทวี

ศิริรัตนมงคลเทวี

ศิริสุบุปผ (Pappa) เทวี (คือสุพยาลัต)

ศิริสุรัตนเทวี

ตั้งพระนามเดียวซ้ำกันกว่าองค์หนึ่งก็มี การเฉลิมพระนามลูกเธอนั้นทำในพิธีเจาะหู ทำที่ท้องพระโรงเป็นการเต็มยศและทำขวัญคล้ายพิธีโสกันต์ของไทย ลูกวังหน้าก็ทำที่วังหน้าทำนองเดียวกัน

พระนามประเภทที่ ๓ นั้น คือพระเจ้าแผ่นดินโปรด ฯ ให้เจ้านายองค์ใด "กิน" เมืองใดก็เอาชื่อเมืองนั้นเรียกเป็นพระนาม เช่นพระเจ้าแผ่นดินพม่าที่เรียกพระนามในพงศาวดาร ว่าพระเจ้าสารวดี (สาวัตถี) ก็ดี พระเจ้าพุกาม (Pagan) ก็ดี พระเจ้ามินดงก็ดี พระเจ้าสีป่อก็ดี ล้วนเรียกตามนามเมืองที่ได้กินเมื่อก่อนเสวยราชย์ทั้งนั้น ที่เรียกว่า "กินเมือง" หมายความต่างกันกับ "ครองเมือง" กินเมือง—คือได้ส่วยสาอากรที่เกิดในเมืองนั้นเป็นผลประโยชน์ แต่ส่วนพระองค์คงอยู่ในราชธานี ครองเมือง — ต้องออกไปประจำบังคับบัญชาการอยู่ที่เมืองนั้น พระนามประเภทที่ ๓ นี้ก็เห็นจะได้พระราชทานพร้อมกับราชทินนามในงานเจาะหูนั้นเอง

ประเพณีให้กินเมือง พม่าใช้กว้างขวางมาก พระมเหสี พระมหาอุปราช เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ ๆ ได้กินเมืองทั้งนั้น รองลงมาถึงชั้นนักสนมและขุนนางชั้นรองก็ได้กินบ้านส่วย ฟังมา

เปลี่ยนประเพณีในรัชกาลพระเจ้ามินดง เมื่อเสียหัวเมืองข้างใต้ไปเป็นของอังกฤษหมด จึงตั้งภาษีขึ้นใหม่เรียกว่า "สัสเมธะ" เก็บเงินรายตัวราษฎรโดยอัตราสิบชักหนึ่งตามที่ทำมาหาได้ เอาเงินมาแจกเบี้ยหวัดแทนส่วย ถึงกระนั้น พระอัครมเหสีและพระมหาอุปราชก็ยังกินเมืองอยู่อย่างเดิม

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้ ได้รับประทานทราบความแล้ว พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าที่ทรงพระเมตตาตรัสตักเตือนให้คิดบำรุงร่างกายในเมื่อพ้นจากงาน เป็นธรรมดาอยู่เอง เมื่อพ้นจากแอกแล้วก็จะเที่ยวไปหาหญ้าน้ำกินตามที่พึงใจ เป็นการบำรุงร่างกายไปในตัว ได้กำหนดแล้วจะออกเที่ยวในวันที่ ๒๕ เดือนนี้ ในที่ใกล้ ๆ และในเวลาอันสั้นก่อน เพราะยังมีภาระพะวงหลังอยู่ ลายพระหัตถ์ซึ่งเคยประทานไปด้วยเมล์วันจันทร์ ควรงดตั้งแต่วันจันทร์ที่ ๒๕ เดือนนี้ไป จนกว่าจะได้ทรงรับหนังสือเกล้ากระหม่อมกราบทูลมาเมื่อกลับถึงบ้านแล้ว

พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาโปรดตั้งพระทัยจะทรงแปลกฎมนเทียรบาลของพม่าประทาน เป็นสิ่งที่น่ารู้ยิ่งหนัก ในภาคราชาภิเษก ซึ่งทรงพระเมตตาแปลส่งประทานไปกับลายพระหัตถ์วันที่ ๒๐ นั้น อ่านได้ความพอใจเป็นอันมาก เห็นว่าของเขาเป็นหลักฐานดีกว่าของเรา พิจารณาหลักแห่งการราชาภิเษกก็เห็นว่ามีองค์สองเท่านั้น คือรดน้ำยกตำแหน่งพระราชาถวายประการหนึ่ง กับขึ้นพระแท่นราชอาสน์มุขมนตรีเฝ้ารับรองพระองค์ว่าเป็นพระราชาแห่งตนอีกประการหนึ่ง การกระทำของพม่ามีเท่าที่ว่านี้จึงว่าดี ของเราคิดจะพ้นเฝือเลอะเทอะได้จดบันทึกความสำนึกในใจในพิธีราชาภิเษกของพม่า ถวายมาทอดพระเนตรด้วยแล้ว

ขอประทานกราบทูลรายงานการค้นคว้าต่อไป ได้พบคำที่เราใช้ว่า "ปราบดาภิเษก" เข้าโดยบังเอิญ ด้วยหาคำซึ่งฝรั่งเขาเรียกว่า "Accession" อาจารย์ทางสันสกฤตเขาจะให้คำสันสกฤตว่ากะไร จึงพบ เขาให้คำแปล "Accession of the throne" ว่า "ราชฺยปฺราปฺติ" ให้เกิดสะดุ้งใจด้วยคำที่เราใช้ว่า "ปราบดาภิเษก" นั้น มีความเข้าใจกันว่ามีการปราบปรามฆ่าแกงกันอยู่ในนั้น จึงหันไปค้นหาคำ "ปฺราปฺต" อีกทอดหนึ่ง ได้

คำแปลว่าได้ว่าถึง "ปราบดาภิเษก" ก็แปลว่าได้รับอภิเษกเท่านั้นเอง ไม่มีฆ่าแกงอะไรอยู่ในนั้นเลย เหมือนคำว่า "พิธีประถมกรรม" เราก็เข้าใจกันว่ามีฆ่าอยู่ในนั้นเหมือนกัน แต่ที่จริงเปล่าเลย ประถมกรรมแปลว่าทำเบื้องต้นเท่านั้น คำนี้ใช้ในพิธีทุกอย่าง มีพิธีคชกรรมเป็นต้น จัดเป็น "ประถมกรรม" "มัธยมกรรม" และ "อุดมกรรม" เห็นจะเป็นพิธีอย่างน้อยอย่างกลางและอย่างใหญ่

ขอบพระเดชพระคุณ ที่ทรงพระเมตตาโปรดส่งรูป ฉายาลักษณ์แห่งเรือ "เอมเปรสส์ ออฟ บริเตน" ไปประทาน ทำให้รู้สึกได้ดีขึ้นมากว่ามันมีขนาดใหญ่โตเพียงไร พวกมาเที่ยวกับเรือนั้น เห็นเข้าไปเดินเกะกะอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ณ กรุงเทพ ฯ มากมาย

ขอบพระเดชพระคุณ ที่ทรงพระเมตตาโปรดตรัสบอกเรื่องพระพุทธไพรีพินาศเพิ่มเติมประทานไป จะได้เก็บความที่รู้ทั้งหมด บอกสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ไปให้ทราบ โดยที่ท่านอยาก ทราบเก่ง ที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปองค์ นั้น เกล้ากระหม่อมนึกไม่ได้ว่าได้เห็นกำลังทำ เห็นเสร็จเรียบร้อยอยู่แต่

ไหนแต่ไรมาแล้ว วิหารเก่งทางวิหารพระศาสดานั้นดอกที่เห็นทำค้าง

ข่าวกรุงเทพ ฯ มีแต่พระองค์เจ้าปฤษฎางค์สิ้นพระชนม์ ก็ไม่ประหลาดอะไร พระชนมายุเธอล่วงไปถึง ๘๕ ปีแล้ว ที่อยู่มาได้ก็เป็นบุญลาภหนักหนาแล้ว ได้นำพระศพไปก่อประจุไว้ที่วัดกฤษบดีรอการพระราชทานเพลิง

เมื่อวันที่ ๑๒ หญิงมารยาตรนำขันถมกับลายพระหัตถ์ ซึ่งทรงแสดงพระประสงค์ให้ทำหย่องรองไปให้ ไม่ยากอะไร เกล้ากระหม่อมเคยทำมาแล้วแก่ของหลวง ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ทำส่งไปพระราชทานเจ้าฝรั่งเห็นจะเป็นมกุฎราชกุมาร อิตาลีเมื่ออภิเษกสมรสหย่องนั้นจำต้องทำด้วยไม้ดำ จะได้ดูเลวส่งขันให้เป็นของสำคัญขึ้น จะทำด้วยงาหรือเงินไม่ได้ มันจะสุกใสข่มให้เห็นขันดำพ่ำพ่าเลวลง ได้ให้ทำอยู่แล้ว และได้จัดให้ทำหีบมีนวมข้างใน เป็นที่เก็บขันอย่างเรียบร้อยด้วย จะแล้วเสร็จในวันที่ ๒๐ เมษายน ทันกำหนดที่ต้องพระประสงค์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บันทึกความสำนึกในวิธีราชาภิเษกแบบพม่า

พิจารณาตำราสถาปนาพระเจ้าแผ่นดินแบบของพม่า ได้ความพอใจเป็นอันมาก ด้วยเขาทำการแบ่งเป็นส่วนดี ทำพิธีเป็นสองภาคต่างวารต่างฤกษ์กัน คือพิธีรับราชาภิเษกภาคหนึ่ง และพิธีเถลิงพระแท่นสิงหาสน์อีกภาคหนึ่ง

ภาคราชาภิเษก ทำ ณ โรงพิธี (ต้องกับที่มีในพระบาลีเรียกว่ามณฑป คือ ปะรำเครื่องสด) อันปลูกขึ้นจำเพาะการที่ภายนอกพระราชฐานชั้นใน แห่เสด็จออกไปสู่โรงพิธี เริ่มงานด้วยทรงสนานพระกายก่อน เข้าใจว่ามีความหมายเพื่อทำพระกายให้บริสุทธิ์ก่อนเข้าพิธี ดุจพราหมณ์ทำอาคมศุทธเริ่มก่อนทำพิธีใด ๆ ฉะนั้นสรงแล้วจึงเสด็จขึ้นประทับบนอะไรอันหนึ่งซึ่งจะว่าเตียงว่าตั่ง พราหมณ์ ๘ คนถวายอภิเษกเป็นพระราชาแล้วเป็นเสร็จการแห่เสด็จกลับเข้าพระราชมนเทียร

ภาคเถลิงพระแท่นสิงหาสน์ ทำในพระราชมนเทียร เสด็จออกประทับพระแท่นสิงหาสน์พร้อมด้วยพระอัครมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งในกรุงและหัวเมืองเฝ้า อาลักษณ์อ่านพระสุพรรณบัฏประกาศพระนามแล้วถวาย ทรงรับพระสุพรรณบัฏแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลี

พระบาทถวายเครื่องสักการะ เจ้าประเทศราชถวายเครื่องบรรณาการ เสร็จแล้วเสด็จขึ้นเป็นเสร็จการ

จะอธิบายลักษณะพระราชมนเทียรของพม่า ตามที่ผู้บันทึกเรื่องนี้ได้เคยไปเห็นมาที่เมืองมัณฑเล ซึ่งหวังว่าจะช่วยผู้อ่านตำราราชาภิเษกของพม่าได้เข้าใจดีขึ้น คือที่ประทับเสด็จออกนั้นตั้งคาบอยู่กับฝาด้านหน้าพระที่นั่งซึ่งตรงนั้นมีช่องพระทวารสูง พระแท่นอยู่นอกพระที่นั่งทับแนบกับหน้าพระทวาร หลังพระทวารมีบันไดขึ้นทางภายในพระที่นั่ง เวลาจะเสด็จออกนั้นเผยพระทวารก่อน แล้วเสด็จขึ้นบันไดออกพระทวารถึงพระแท่นเสด็จประทับทีเดียว ที่พระบรมวงศานุวงศ์ และ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทเฝ้านั้นเป็นศาลา สามหลังปลูกเรียงกัน อยู่หน้าพระที่นั่งแต่ไม่ติดกับพระที่นั่ง ในสถานที่เสด็จออกนั้นมีกำแพงกันล้อมเป็นขอบเขต มีช่องประตูเข้าออก ท่าทางคล้ายที่เสด็จออกมุขเด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทของเรานี้

สิ่งที่น่าสนใจในตำราราชาภิเษกของพม่ามี

๑) พระราชยาน ซึ่งทรง เสด็จออกไปโรงราชพิธีนั้น เรียกว่า "วอ" ทำให้รู้ขึ้นว่าคำ วอ นั้นเป็นคำพม่า แต่ว่าสังเกต

ลักษณะไม่ใกล้กับวอของเราเลย ดูจะใหญ่โตมาก เพราะมีนางขึ้นนั่งบนนั้นได้อีกถึง ๔ คน

๒) นาง ๔ คนซึ่งขึ้นบนวอไปด้วยนั้น จะเป็นผู้รับอภิเษกเป็นพระมเหสีด้วยกระมัง

๓) พราหมณ์ ๘ คนที่ถวายน้ำมนต์นั้น เห็นจะไม่จำเป็นว่าต้องถวาย ๘ ทิศ จะเป็นแต่กำหนดคณะพราหมณ์เท่านั้นก็ได้ เช่นพราหมณ์ที่ไปขอประทานช้างแต่พระเวสสันดรก็กล่าวว่า ๘ คน

๔) "ปะเยียดบั้น" ที่ว่าเป็นดอกไม้วิเศษ ซึ่งพราหมณ์ทั้ง ๘ ถวายพร้อมทั้งน้ำมนต์นั้น เห็นจะไม่พ้นใบมะตูมไปได้

๕) ใช้เศวตฉัตรตั้งข้างสิงหาสน์ถึง ๘ คัน ใกล้มาทางเครื่องอภิรมจัดเป็นสำรับทางเรา เหนือสิงหาสน์นั้นกั้นเศวตฉัตรไม่ได้ เพราะพระแท่นติดแนบกับพระทวาร

วันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๔๗๗

นริศ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๖ ทรงพระเมตตาโปรดประทานคำแปลกฎมนเทียรบาลพม่า ตอนฐานาเทวี กับกุมารศักดิ์ เป็นตอนต่อราชาภิเษกไปนั้น ได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า วันนี้จะทูลลาไปเที่ยว จึงเขียนหนังสือตอบถวายเสียให้สิ้นเชิง

กฎมนเทียรบาลคราวหลังนี้ มีข้อที่จับใจ อันจะพึงจดบันทึกได้น้อย ได้จดถวายมานี้แล้ว

เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาโปรดอนุญาตให้อาศัยตำหนักที่หัวหิน แต่รู้สึกว่าไกล จะหอบกันไปอยู่ไม่กี่วันกลับเห็นเป็นลำบาก เอาไปออกไปที่หลัง เมื่อมีโอกาสได้อยู่นานด้วยไม่มีภาระถ่วงหลังจึงจะไปอยู่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายพระหัตถ์) จิตรเจริญ

บันทึกข้อที่น่าสนใจในกฎมณเฑียรบาลของพม่า
(ภาค ๒)

๑) พระมหาอุปราชมีฉัตรทอง ๔ คันเป็นเครื่องยศนั้น ฉัตรสี่คันคงเดินสี่มุมยาน อย่างกรรชิงของเรา ส่วนลูกเธอที่มีฉัตรแต่ ๒ คันนั้น คงเดินนำยานซ้ายขวาข้างละคัน

๒) พระนามพระองค์เจ้าชาย ซึ่งมี "ธรรมราชา" เป็นหลักนั้น เจ้าแห่งเมืองเราซึ่งมีพระนามธรรมราชา โดยมากครองเมืองสุโขทัยนั้น น่าจะเกี่ยวข้องเป็นแบบมาทางพม่า

๓) พระนามพระองค์เจ้าหญิง ซึ่งตั้งต้นด้วยคำ "ศิร" นั้น ดูจะรับอย่างมาแต่ประเทศอินเดียทางภาคใต้ ซึ่งเขาใช้คำ "ศิรี" นำชื่อทั้งปวงอันประสงค์ให้สูงขึ้น เช่น "ศิรีสูรย" "ศิรีอินทร" เป็นต้น อย่างเดียวกับเรานำด้วย "พระ" ซึ่งเป็นแบบเขมร

วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๗๗

นริศ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๖ เมษายน ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานกราบทูลรายงาน ว่าเกล้า กระหม่อม กลับมาถึงบ้านแล้ว ไปเที่ยวไหนไม่รอดร้อนเต็มที่ แม่โตเอาอ้ายบุญเรือง (แขกกลิงค์) ตามไปเที่ยวกรุงเก่า กลับมาก็เป็นบ้าไปเสียแล้ว ให้มีแต่ความกลัว ที่บ้านเวลานี้กำลังร้อยฉัตรดอกไม้กันชุลมุน เพื่อจะนำไปถวายบูชาพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่ปฐมบรมราชานุสรณ์เย็นวันนี้

เกล้ากระหม่อมได้ตัดรูปที่เขาลงหนังสือพิมพ์มาถวายสะดุดใจที่รูปข้างบน เขาว่าเป็นรูปประตูสะพานหัน แต่เห็นไม่ใช่เลย ประตูที่มีหอรบข้างบนเช่นนั้นในกรุงเทพ ฯ ไม่มี เท่าที่จำได้มีแต่ที่นครราชสีมากับสงขลา รูปนี้คล้ายประตูที่สงขลา แต่ว่ากำแพงมิได้ก่อด้วยหินก้อน ๆ จึงเป็นอันว่าไม่ใช่สงขลา ที่นครราชสีมาจำได้แต่ประตูชัย แต่ที่ประตูนั้นหอรบเป็นไม้หลังคาเป็นทรงไทยคฤหสามตอน ประตูด้านอื่นจำไม่ได้ ตัดถวายมาเพื่อพึ่งฝ่าพระบาททรงพยากรณ์ ที่เขาลงรูปเทียบไว้อีกสองรูปนั้น ด้วยเขาเข้าใจว่าถนนที่ปรากฏในรูปบนนั้นเป็นถนนมหาชัย ภายในกำ-

แพง แต่เกล้ากระหม่อมดูกำแพงเห็นเป็นด้านนอกไม่ใช่ด้านใน นึกถึงนครราชสีมานึกไม่ได้ว่าถนนริมกำแพงที่มีตึกกว้านร้านตลาดที่มีตรงไหน นึกได้แต่ในถนนตรงที่เข้าไปสู่ประตูชัยก็เป็นตึกกว้านทั้งสองฟาก ที่มีท่อน้ำใช้อยู่กลางถนนนั้นแหละทำให้หน้าตาเป็นนครราชสีมาอยู่มาก

ที่กราบทูลมาแล้วในเรื่องกรมรักษาพระองค์เห็นจะผิดพลาดอยู่มาก เพราะนานแล้วหลงลืมไป เจ้ากรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอกที่ทูลว่าหลวง อภิบาลภูวนาถกับหลวง ราชฤทธิรักษ์ นั้นชื่อหลังเอาเข้าปรับผิดคู่ คู่ของเขาคือขุนผดุงศรีสถาอาสน์ ขุนราชฤทธิรักษ์เป็นขุนพิเศษในกรมรักษาพระองค์ปืนทองปราย ชื่อเจ้ากรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอกคู่ด้วยหลวงอภิบาลภูวนาถนั้นยังนึกไม่ออก ชื่อขุน ๆ หลวง ๆ ร่วง ๆ ในกรมรักษาพระองค์นึกได้มาก แต่ปรับเข้ายังไม่ถูก นึกได้ขุนสุดกระบวนรบกับขุนจบกระบวนยุทธ์คู่หนึ่ง อยู่ในกรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอกว่าเป็นนายทหารดูชื่อก็สมเช่นนั้น แต่ผู้ดำรงศักดิ์อันนั้นที่เกล้ากระหม่อมพบก็ไม่เคยคุมทหารแปลว่าเป็นใหม่ แต่เมื่อมีตำแหน่งนายทหารอยู่ก็นำไปให้เห็นว่าได้เคยจัดเป็นทหารมาแล้วก่อนเกณฑ์ส่งไปหัดอย่างยุโรป นึกได้ลาง ๆ ดูเหมือนหนังสือฝรั่งแต่ง

เรื่องเมืองไทยฉบับใดฉบับหนึ่งในยุครัชกาลที่๔ มีรูปสถานที่ต่างๆ เช่น กรงนกและหอนาฬิกาเป็นต้นนั้น ดูเหมือนรูปหนึ่งมีทหารอยู่ในนั้น ท่วงทีเป็นทหารครั้งนโปเลียนโบนาปาต ถ้าไม่ใช่ฝัน แล้วทหารนั่นจะต้องเป็นทหารรักษาพระองค์ปืนปลาย หอกชั้นเดิม อนึ่งตามที่กราบทูลมาก่อนว่าเขามาทำท่าปืนทองปรายให้ดูเหมือนกระบี่กระบองนั้น คิดต่อมาเห็นว่าจะเป็นการที่เขาหลอก ไม่เห็นมีมูลอะไรที่จะพึงมีท่าทาง

พระยาอัพภันตร์ กับ พระยาสุรนาถ (เทิ่ง) ตายแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๖ เมษายนไปรษณีย์เอามาส่งวันที่ ๙ เวลาเช้า พออ่านแล้วจะกลั้นอยู่ไม่ได้ด้วย

ชื่นใจ จึงลงมือร่างจดหมายฉบับนี้ในเช้าวันนั้น ทั้งรู้ว่าจะส่งไปได้ต่อวันศุกร์ที่ ๑๒ ก่อนกำหนดส่งวันจันทร์ตามเคย

ตั้งแต่ หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ตรัสบอกว่า จะเสด็จไปเที่ยวประพาส อย่าให้เขียนจดหมายไปในระหว่างนั้น จนกว่าจะตรัสมาให้ทราบว่าเสด็จกลับแล้ว ก็หยุดเขียนมารู้สึกอ้างว้างรำคาญอยู่บ้าง ถึงกระนั้นก็ยินดีที่ทราบว่าเสด็จแปรสถานเที่ยวเตร่บำรุงพระองค์ แต่ไม่ได้ตรัสมาให้ทราบว่าจะเสด็จไปทางไหน ปรึกษาหายกันกับลูกก็เห็นกันต่าง ๆ ต่อมาได้เห็นในหนังสือพิมพ์ Bangkok Times ว่าเสด็จไปบางปอินก็เห็นเหมาะดี เสียแต่ผิดฤดูคงจะร้อนจัด ตามลายพระหัตถ์ก็ปรากฏว่าเป็นอย่างคาด ฤดูร้อนทางข้างเหนือใช้ไม่ได้ทีเดียว ได้แต่ลงข้างใต้ ถึงแรกฤดูฝนทางบางปอินก็ไม่ดีเพราะมักมีพายุจัด ถ้าจะเสด็จเที่ยวอีกต่อนี้ไปขอทูลแนะนำให้เสด็จทางข้างใต้ หัวหินเป็นเหมาะดี ถ้าต่อไปถึงเดือนมิถุนายน มณฑลนครศรีธรรมราชเป็นดี

บุญเรือง แซกกลิงค์ไปเกิดเสียจริตนั้น หม่อมฉันรู้สึกสงสารหวังใจว่าจะรักษาหายได้ ดูมันสามิภักดิ์ดีอยู่ ควรคุณโตจะ ̄าษาเอาไว้ใช้สอยต่อไป

รูปในหนังสือพิมพ์ตัดที่ประทานมานั้น หม่อมฉันทูลถวายอธิบายได้ รูปบนที่เป็นประตูมีหอรบนั้น คือประตูเมืองสงขลาด้านริมทะเลสาป นอกประตูมีตลาดและบ่อน้ำจืดรายไปตามถนน เป็นของสร้างครั้งรัชกาลที่ ๓ มีอยู่ในเรื่อง "จดหมายหลวงอุดมสมบัติ" รูปที่ ๒ ที่อยู่กลางเป็นรูปประตูยอดนั้นประตูสะพานหันจริง สร้างในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ คราวเดียวกับประตูท่าขุนนาง ประตูมีหอรบข้างบนที่มีในกรุงเทพ ฯ หม่อมฉันสันนิษฐานว่าประตูพระบรมมหาราชวังด้านใต้จะเก่าก่อนเพื่อนเป็นของสร้างขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ (ดูเหมือนจะคงรูปอยู่จนบัดนี้) ได้แบบมาแต่เมืองจีนหรือเมืองญวน ถึงรัชกาลที่ ๓ จึงสร้างประตูเมืองมีหอรบอยู่ข้างบนเช่นนั้น และใช้แบบนั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ หม่อมฉันยังจำ "ประตูใหม่" ที่มาแก้เป็นประตูสามยอดได้อยู่ เพราะบ้านอยู่ริมประตูนั้น ประตูมีหอรบที่สร้างตามหัวเมืองนอกจากเมืองสงขลา มีเมืองนครราชสีมากับเมืองจันทบุรี สงสัยว่าเมืองราชบุรีและเมืองกาญจนบุรีก็มีด้วยแต่ ๒ เมืองข้างหลังจำไม่ได้แน่ เห็นว่าเป็นของสร้างครั้งรัชกาลที่ ๓ ทั้งนั้น

ชื่อข้าราชการในกรมรักษาพระองค์ ที่เป็นคู่กับหลวง อภิบาลภูวนาถนั้น คือ หลวงราชวรานุรักษ์ หม่อมฉันเคยรู้จักคน ๑ ชื่อเหรา เป็นลูกพระยาพิษณุโลก (พุ่ม) ดูเป็นชื่อสมัยรัชกาลที่ ๔ ทั้งคู่ เช่นเดียวกันกับขุนผดุงสัสดาอาสน์ ขุนราชคฤหรักษ์ ชื่อตามทำเนียบเดิมเห็นจะมีแต่หลวงกันภัยบาทว์ หลวงราชเสวก

รูปทหารไทยแต่งอย่างฝรั่งที่ท่านเคยทรงเห็นใน หนังสือฝรั่งแต่งเรื่อง ๑ อันมีรูปหอนาฬิกาอยู่ด้วยนั้น หม่อมฉันก็ได้เคยเห็นและได้พิจารณาสมุดเล่มนั้น ดูเหมือนจะพูดเรื่องได้เดิมเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๒ อังกฤษให้ หมอ ยอน ครอเฟิด (John Craufurd) ที่เราเรียกกันว่า "การฝัด" เป็นทูตเข้ามาด้วยเรือรบ มีทหารแขกอินเดียที่ฝรั่งจัดขึ้นเรียกว่า ทหารสิปอย (Sepoy) มารักษาตัวประดับเกียรติยศด้วย เมื่อครอเฟิดกลับไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรด ฯ ให้จัดทหารไทยเอาอย่างพวกสิปอยขึ้นพวก ๑ ไทยเราเรียกว่า "ทหารสิป่าย" หม่อมฉันสันนิษฐานว่าคนที่เป็นทหารสิป่ายนั้นเห็นจะเอามาจากพวกรักษาพระองค์นั้นเอง และเข้าใจต่อไปว่าคงจะเป็นมูลที่ทูลกระหม่อมทรงจัดทหารรักษาพระองค์ พวกตา

หว่าง ในรัชกาลที่ ๒ นั้นยังไม่มีฝรั่งมั่งค่า ถ้ามีครูก็คงจะเป็นแขกอินเดีย จึงเห็นว่าทหารสีป่ายชั้นเดิม เห็นจะไม่ได้ฝึกหัดอย่างฝรั่งเท่าใดนัก หมดคดีที่จะทูลสนอง คราวนี้ถึงส่วนที่จะทูลเสนอต่อไป

หม่อมฉันกำลังอ่านหนังสือเรื่อง ๑ เรียกว่า Pageant of Asia Dr. Kenneth Saunders ในมหาวิทยาลัย Cambridge แต่งขึ้นใหม่ อธิบายอริยธรรมของอินเดีย จีน และ ญี่ปุ่น ได้ความรู้ที่สงสัยมาช้านานข้อ ๑ คือเมื่อไม่ช้ามานัก พนักงานตรวจค้นโบราณวัตถุสถาน เขาไปขุดค้นเมืองโบราณแห่ง ๑ ทางตะวันตก อยู่ใกล้แม่น้ำอินดุส (หรือสินธู) พบเมืองโบ-ราณแต่ดึกดำบรรพ์ ก่อนสมัยพวกอาริยัน ได้สิ่งของต่าง ๆ ในซากเมืองนั้นหลายอย่าง อย่างหนึ่งคือรูปลึงค์ อันเป็นเจดียวัตถุของมนุษย์พวกนั้นมีเรียรายอยู่ เป็นอันได้หลักฐานว่าการบูชารูปลึงค์ พวกชาวอินเดียชั้นก่อนประวัติศาสตร์บูชากันมาแล้วช้านาน เป็นแต่พวกฮินดูรับคติเดิมมาแก้ไขให้เข้ากับศาสนาฮินดูจึงเกิดมีศิวลึงค์ ความที่กล่าวนี้ยุติต้องกับหนังสือที่นายสืบรู้ คแต่งว่าได้ไปพบพวกมนุษย์ที่อยู่กลาง ทวีปอาฟริกา บูชารูป

ถึงคิเป็นเจดีย์วัตถุ ดูเหมือนหม่อมฉันจะได้เคยทูลไปแล้วแต่ก่อน จึงนับว่าเป็นความรู้ที่ได้ใหม่อีกเรื่อง ๑

ในคราวนี้หม่อมฉันส่งกฎมนเทียรบาลพม่ามาถวายอีกตอนหนึ่ง ว่าด้วยพระราชานุกิจอย่าง ๑ กับขนบธรรมเนียมในพระราชสำนักอีกอย่าง ๑ และยังมีเรื่องที่จะส่งถวายต่อไปอีก ๒ คราวจึงจะหมด ที่จริงหม่อมฉันได้แปลเสร็จแล้วตลอดเรื่อง แต่นึกว่าถ้าส่งมาถวายในคราวเดียวทั้งหมด จะลำบากในการทรงพิจารณา สู้แยกส่งมาเป็นตอน ๆ ไม่ได้

หม่อมฉันหวังใจว่าทั้งพระองค์ท่านและสมาชิกจิตรพงศ์ ที่ไปตามเสด็จ จะได้ความสุขสบายเป็นกำไรกลับมาด้วยกันทั้งหมด พวกหม่อมฉันอยู่ที่นี่ก็มีความสุขสบายดีอยู่ด้วยกัน เวลานี้ให้หลานหญิงแมว กับหญิงน้อยกลับ เข้าไปเยี่ยม พ่อแม่ที่ ชุมพร ทางนี้ไม่มีเด็กเล่นเหงาอยู่สักนิด แต่ไม่อีกกี่วันก็จะกลับมา

มีเรื่องเนื่องกับหลานแมวที่จะทูลต่อไป วันหนึ่งอุ้มลูกหมาขึ้นมาให้หม่อมฉันดูตัว ๑ ว่าแขกเอามาขายเรียกราคาเพียง ๕๐ เซนต์จะขอซื้อไว้ หม่อมฉันเห็นน่าเอ็นดูก็ยอมให้ซื้อและให้ชื่อว่า "ยาหยี" แล้วมานึกสงสัยว่าเหตุใดมันจึงขายเพียง ๕๐

เซนต์ มันจะลักขโมยลูกหมาของใครมาดอกกระมัง แต่ก็ปลงใจว่าถ้ามีเจ้าของมาตามก็จะคืนให้เขา ต่อนั้นมาหลายวันจึงมาทราบเหตุที่จริง ว่าที่เมืองปีนังนั้นมีกฎหมายนคราทรบังคับเจ้าของหมาให้เอาไปลงทะเบียน และเรียกค่าธรรมเนียมหมาตัวผู้ ๓ เหรียญ หมาตัวเมีย ๕ เหรียญ ถ้าไม่ลงทะเบียนพบหมาเข้าจับฆ่าเสียหมด ทราบดังนี้ก็คิดเห็นเหตุว่าคงเป็นเพราะเจ้าของเดิมกลัวต้องเสียค่าธรรมเนียมนั่นเอง เพราะลูกหมาตัวที่ซื้อเป็นตัวเมียเลี้ยงไว้จะต้องเสียเงินมากนัก จะฆ่าเสียก็สงสารจึงเอามาเที่ยวขายราคาถูก ๆ เช่นนั้น

อนึ่งเมื่อวันที่ ๒ หม่อม ฉัน ได้จัด เครื่องบูชา ตั้ง พระรูปพระแก้วมรกต กับพระรูปสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๗ พระองค์ พร้อมกันกระทำสักการะบูชาในวันมหาจักรี และมีไทยด้วยกันบ้านอื่นมาบูชาด้วยบ้าง หม่อมฉันขอถวายพระกุศล

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายมือชื่อ)

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พระราชานุกิจ

๑. พระเจ้าแผ่นดินพม่าเสด็จออกขุนนางวันละ ๓ ครั้งเป็นนิจ แต่โดยปกติเสด็จออกห้องที่เฝ้าแห่งอื่น ต่อเป็นการมหาสมาคมอย่างเต็มยศใหญ่จึงเสด็จออกในมหาปราสาท โดยปกติเสด็จออกเช้าเวลา ๘ นาฬิกาเศษครั้ง ๑ เสด็จออกเวลาบ่าย ๑๕ นาฬิกาครั้ง ๑ และเสด็จออกที่รโหฐานเวลาค่ำ ๑๙ นาฬิกาอีกครั้ง ๑

๒. เมื่อเสด็จออกเวลาเช้า เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าเฝ้าพร้อมกันหมด ประภาษราชการแผ่นดินกับทั้งเศรษฐการ เสด็จออกเวลาบ่ายเข้าเฝ้าแต่เจ้าหน้าที่ ประภาษราชการในพระองค์ และการในพระราชฐาน (เทียบกับพระราชานุกิจไทย เห็นว่าที่จริงเห็นจะทรง พิพากษาคดี) เสด็จออกเวลาค่ำมีแต่หัวหน้าข้าราชการในราชสำนัก (เห็นจะประภาษราชกิจในพระองค์และการในพระราชฐานตอนนี้) บางทีก็ทรงสนทนากับข้าราชการแต่บางคนเฉพาะตัวต่อไป

๓. พระเจ้าแผ่นดินเสวยวันละ ๔ เวลา เวลาเช้าระหว่าง ๗ กับ ๘ นาฬิกา เมื่อก่อนเสด็จออกขุนนางครั้ง ๑ เวลาเที่ยงวันครั้ง ๑ เวลาเย็นครั้ง ๑ และเวลาค่ำอีกครั้ง ๑

๔. พระภรรยาเจ้าทั้งหลายกับเจ้านายผู้หญิง เป็นพนักงานปฏิบัติในเวลาเสวย พระมเหสีตั้งเครื่อง พระชายาและเจ้านายผู้หญิงเชิญเครื่อง และถวายอยู่งานพัดเป็นต้น

๕. เครื่อง เมื่อเสวยแล้วเลื่อนถวายเจ้านายที่ปฏิบัติเสวย

๖. เวลาเสด็จเข้าที่บรรทม มีนางสนมผลัดเวรกันอยู่ยามนอกห้องบรรทม อ่านหนังสือเช่นเรื่องชาดกเป็นต้นถวายทรงฟังตลอดรุ่ง

๗. เวลาพระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่อง เฉพาะแต่พระมเหสีเป็นพนักงานปฏิบัติ

๘. พระชายากับนักสนม ต้องผลัดเวรกันประจำยามอยู่ในพระราชมนเทียรทั้งกลางวันกลางคืน และคอยตามเสด็จประพาสภายในพระราชวัง และมีชั้นที่รับใช้ด้วย

ขนบธรรมเนียมในพระราชสำนัก

๑. เจ้านาย เสนาบดี ข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือน

ต้องเข้าเฝ้าเมื่อเสด็จออกเวลาเช้าทุกวัน ถ้าใครขาดเฝ้าโดยไม่จำเป็นต้องระวางโทษขัง ๓ วัน

๒. ถ้าเกิดไฟไหม้ในพระนคร เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าไปลงชื่อในพระราชวังทุกคน ถ้าใครขาดโดยมิจำเป็นต้องระวางโทษเอาตัวแก้ผ้ามัดตากแดด

ข้อนี้พบอธิบายในตอนพงศาวดาร ว่าเพราะผู้ก่อการขบถย่อมจุดไฟเผาบ้านเรือนเป็นสัญญากัน จึงตั้งข้อบังคับให้เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าไปในพระราชวังเมื่อเกิดไฟ เพื่อแสดงความบริสุทธิ์และช่วยปราบผู้ร้าย

๓. เวลาเสด็จออกนั้น ขุนนางตำแหน่ง สันดอซิน (Thandawzin เห็นจะเป็นเจ้ากรมอาลักษณ์) เป็นพนักงานอ่านหนังสือ ราชการ ถวายทรงฟังและ อ่านราย ชื่อผู้เข้า เวรประจำซองในวันนั้นถวายให้ทรงทราบเมื่อเสด็จออกเวลาบ่ายด้วย

๔. ประตูพระนคร ๑๒ ประตู ปิดกลางคืนแต่เวลา ๒๑ นาฬิกาไปจนรุ่งสว่างทุกวัน และปิดเมื่อมีเหตุการณ์เหล่านี้ด้วย คือ

ก) เวลาเสด็จออกมหาสมาคม (Kadaw)

ข) ไฟไหม้

ค) เกิดจลาจลในพระนคร หรือใกล้พระนคร

ฆ) เวลาเมื่อสำเร็จ โทษเจ้านาย หรือข้าราชการผู้-ใหญ่

๕. ขุนนางตำแหน่ง นะกันดอ (Nahkandaw) ผู้รับสั่ง เป็นพนักงานนำรายงานราชการประจำวันในศาลาลูกขุน หลุดดอ-(Hlut-daw) กับฎีกาที่มีผู้ถวาย ส่งขึ้นที่ให้นำขึ้นถวายในเวลาค่ำทุกวัน

๖. ใครจะถวายฎีกา จะยื่นที่ศาลาลูกขุน หรือที่ บเย–แตก (Bye-taik) สำนักงานกรมวังก็ได้

๗. เมื่อทรงรับสั่งราชการ ผู้รับสั่งต้องนำความไปแจ้งแก่อัตวินหวุ่น (Atwinwun) หัวหน้ากรมวัง ให้เขียนส่งไปยังศาลาลูกขุน

๘. เงินภาษีอากร ที่เจ้าเมืองหรือข้าหลวงผู้เก็บส่งมาจากหัวเมืองต้องส่งที่ศาลาลูกขุน (เมื่อลูกขุนหักจ่ายการอื่น) แล้วส่งไปยังสำนักกรมวัง (หักจ่ายในการราชสำนัก) แล้วส่ง (เงินเหลือ) ไปยังพระคลังมหาสมบัติหรือพระคลังข้างที่ตามควร

๙. ข้าราชการทุกคนเมื่อรับตำแหน่งต้องถือน้ำกระทำสัตย์

๑๐. ข้าราชการผู้ออกไปมีตำแหน่งอยู่หัวเมือง ต้องให้ภรรยาอยู่เป็นตัวจำนำในพระนคร

๑๑. เจ้าประเทศราชและเจ้าเมือง ต้องมาเฝ้าปีละครั้ง ๑ เป็นอย่างน้อย

๑๒. เวลาเสด็จออกมหาสมาคม (Kadaw) ในมหาปราสาท พระมหาอุปราชต้องเข้าไปที่หลังผู้อื่น ทอดที่พระมหาอุปราชประทับทางฝ่ายซ้ายพระราชบัลลังก์ เมื่อพระมหาอุปราชประทับที่และปิดประตู (ชาลาพระราชมนเทียร) แล้วจึงเสด็จออก เมื่อเสด็จขึ้นแล้วก็ต้องให้พระมหาอุปราชเสด็จกลับก่อน แล้วผู้อื่นจึงตามออกจากท้องพระโรงตามลำดับยศ

๑๓. นอกจากพระมหาอุปราช เจ้าพระยา (Wungyi) และมะโยหวุ่น (Myowun) จะเทียบยศอย่างไรสงสัยอยู่) ๒ คน บรรดาเจ้านายและข้าราชการทั้งฝ่ายทหารพลเรือน ต้องผลัดเปลี่ยนเป็นเวรกันเข้าไปนอนประจำซองที่ในพระราชวัง ถ้าขาดโดยมิจำเป็นต้องระวางโทษขัง ๓ วัน

๑๔. ลักษณะที่เจ้านายกับข้า ราชการไปเข้า เวรประจำซองในพระราชวังนั้น ต้องไปลงชื่อที่ท้องพระโรงรับเวรเวลา ๑๘ นาฬิกา แล้วแบ่งกันนั่งยามเป็น ๓ พวก พวกหนึ่งนั่งยามแต่

๑๘ นาฬิกาถึงเที่ยงคืน พวกหนึ่งนั่งยามแต่เที่ยงคืนจน ๓ นาฬิกา อีกพวกหนึ่งนั่งยามแต่ ๓ นาฬิกาจนรุ่งสว่าง เวลากลางวันอยู่พร้อมกันหมดจนพวกเวรใหม่มาเปลี่ยนเมื่อ ๑๘ นาฬิกา

๑๕. ทหารที่เข้าเวรประจำในพระราชวังนั้นเปลี่ยนกันเดือนละครั้ง ๑

๑๖. ถ้าพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออก (ไปประทับแรม) นอกพระราชวัง ยิงปืน ๓ นัดเป็นสัญญาปิดประตูพระนครทั้งหมด จนเสด็จกลับคืนเข้าพระราชวังแล้วจึงเปิดอย่างเดิม เจ้านายและข้าราชการต้องไปตามเสด็จ เว้นแต่ที่ติดประจำหน้าที่ ถ้าไม่ไปตามเสด็จต้องระวางโทษขัง

๑๗. ถึงวันปีใหม่วันแรกให้ยิงปืนใหญ่ ๓ นัดทุกประตูพระนคร บอกให้ราษฎรรู้ฤกษ์สงกรานต์

๑๘. (ข้อนี้และต่อไปอีกข้อหนึ่ง ดูไม่เกี่ยวกับกฎมนเทียรบาลคือ) ราษฎรเป็นความกันในโรงศาล เมื่อยอมตามคำพิพากษาต้องรับเมี่ยงกินเป็นสัญญาทั้ง ๒ ฝ่าย ถ้าได้กินเมี่ยงแล้วจะเอาคดีนั้นรื้อว่ากล่าวหรืออุทธรณ์ต่อไปไม่ได้ ใครฝ่าฝืนต้องระวางโทษให้เอาตัวเที่ยวตีฆ้องตระเวนให้เฆี่ยนทุกมุมเมือง แต่ถ้าคดีถึงศาลาลูกขุน ถึงคู่ความไม่ยอมคำพิพากษาก็เป็นเด็ดขาด

๑๙. โทษตระเวนแล้วเฆี่ยนนั้น มีต่อไปถึงผู้กระทำผิดในคดีเหล่านี้ คือ

ก) ลอกทองพระ

ข) ทำเงินปลอม

ค) ลักหญิงชาววัง

ฆ) วางเพลิง

ง) เป็นข้าราชการรับสินบน

จ) ต้มเหล้าเถื่อน

ฉ) ปล้นสะดม

ผู้มีความผิดที่กล่าวต่อไปนี้ก็ต้องระวางโทษตระเวน แต่ไม่เฆี่ยน คือ

ช) เล่นเบี้ย

ซ) เมาหล้า

ฌ) ฆ่าโค

ญ) กินเนื้อโคเป็นนิจ

๒๐ ถึงเข้าวัสสา ให้เจ้าพนักงานขี่ช้างเที่ยวตีกลองประกาศแก่ชาวพระนคร เตือนให้ถือศีลทำทาน และห้ามมิให้ขายเนื้อขายปลาในพระนครตลอดวัสสา

๒๑ การเสด็จออกมหาสมาคมในมหาปาสาท โดยปกติมีปีละ ๓ ครั้งคือ

ก) เสด็จออกเมื่อขึ้นปีใหม่เรียกว่า หนิด–สิด กาดอ (Hnit-thit Kadaw) ให้เจ้านายและข้าราชการถือน้ำกระทำสัตย์

ข) เสด็จออกเมื่อเข้าวัสสาเรียกว่า วา–วิน กาดอ (Wa-win Kadaw) เฝ้าแต่เจ้านายและข้าราชการในกรุง

ค) เสด็จออกเมื่อออกวัสสาเรียกว่า วา–คยุต กาดอ (Wa-gyut Kadaw) เจ้าประเทศราชและเจ้าเมืองเข้ามาสมทบด้วย มีการถือน้ำกระทำสัตย์เหมือนเมื่อขึ้นปีใหม่

๒๒. ในการเสด็จออกมหาสมาคม เจ้านายและข้าราชการฝ่ายในกับทั้งภรรยาข้าราชการ ก็ต้องเข้าเฝ้าเหมือนกับฝ่ายหน้า แต่เฝ้าที่ท้องพระโรงหลังอยู่ทางหลังวัง

๒๓. การที่เข้าเฝ้ามีข้อบังคับหลายอย่าง คือ

ก) ต่อมีรับสั่งให้หาหรือได้รับพระราชานุญาต จึงเข้าเฝ้าได้

ข) ต่อมีพระราชดำรัสด้วยก่อน จึงกราบทูลสนองได้

ค) เวลา เสด็จ ประทับ อยู่ใน ห้องพระราชมนเทียรหรือในพระราชอุทยาน ใครจะเข้าไปไม่ได้เว้นแต่ตรัสเรียก

ฆ) ถ้ายังไม่เสด็จขึ้น ข้าเฝ้าจะกลับก่อนหรือจะเปลี่ยนที่นั่งไม่ได้

ง) ห้ามมิให้สูบบุหรี่หน้าพระที่นั่ง

จ) นอกจากพระมเหสีทั้ง ๔ ห้ามมิให้ใครใส่เกือกหน้าที่นั่ง และจะถือร่มไปในกระบวนเสด็จก็ไม่ได้

ฉ) ในมนเทียรแก้ว (Hmannandaw) อันเป็นที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่ อยู่ประจำได้แต่พระ-มเหสี ๔ องค์ ซึ่งมีห้องอยู่ใกล้กับห้องบรรทมของพระเจ้าแผ่นดิน

ช) จะส่งสิ่งอันใดถวายพระเจ้าแผ่นดิน ต้องถวายบังคม (Shikeo) ก่อน เมื่อรับอะไรจากพระหัตถ์ก็อย่างเดียวกัน

ช) สิ่งใดซึ่งเป็นเครื่องราชูปโภค จะเรียกต้องเพิ่มคำ ดอ (Daw) แปลว่า "หลวง" (Royal) เข้าข้างท้ายชื่อของสิ่งนั้น และจะจับต้องต้องถวายบังคมก่อน

ฌ) เวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาใกล้ ต้องถวายบังคม ๓ ครั้ง เมื่อเสด็จไปจากที่นั้นก็ต้องถวายบังคม ๓ ครั้งเหมือนกัน

ญ) นอกจากพระอัครมเหสี เมื่อทูลพระเจ้าแผ่นดินต้องกราบ (Shikhoing) ทุกครั้ง.

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับนี้มาถวาย เพื่อให้ตรงวันตามเดิม และได้ส่งกฎมนเทียรบาลพม่าถวายเพิ่มเติมมาด้วยอีกตอนหนึ่ง ว่าด้วยราชบัลลังก์อย่าง ๑ ราชมนเทียรสถานอย่าง ๑

เรื่องอื่นที่จะทูลเสนอเป็นข่าวในสัปดาหะนี้ มีแต่เจ้าชายอุทัยเฉลิมลาภหลานหม่อมฉันซึ่งเป็นลูกกรมหลวงสิงห์ฯ กลับมาถึงจากยุโรป เธอไปเรียนวิชาทหารเรือ เดิมเป็นนักเรียนส่วนพระองค์พระเจ้าอยู่หัว ไปเรียนจนถึงได้เป็นนักเรียนนายเรือในทหารเรืออังกฤษ ครั้นเมื่อตัดรายจ่ายในพระองค์ กรมทหารเรือไม่รับโอนเอาไป พ่อก็ไม่มีกำลังพอจะให้อยู่เล่าเรียนต่อไป จึงต้องให้กลับมาทำนองเดียวกับชายใหม่ของหม่อมฉัน กำลังคิดจะหาที่ให้เล่าเรียนวิชาเป็นอาชีพต่อไป ส่วนชายใหม่นั้นเข้าโรงเรียนของรัฐบาลเป็นหลักแหล่งแล้ว จะเรียนสำเร็จได้ราวเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙

ที่ปีนังเวลานี้กำลังตระเตรียมจะทำการ Jubilee รัชมงคลของพระเจ้ายอร์ช สังเกตรายการที่กะตามปรากฏในหนังสือพิมพ์ดูเหมือนจะเป็นการหรูหราใหญ่โต ยิ่งกว่างานอื่นที่เคยทำมาในปีนังแต่ปางก่อน จะมีงานถึง ๗ วัน ตั้งแต่วันที่ ๕ พฤษภาคมเป็นต้นไป และแห่แหนกันต่างๆ เห็นจะสนุกน่าดูมาก หญิงมารยาตรจะออกมาหาหม่อมฉันในวันที่ ๒๗ นี้ หม่อมฉันคิดถึงหญิงอาม นึกอยากจะชวนให้ออกมาดูแห่ อาจจะมาและกลับไปด้วยกันกับหญิงมารยาตรได้ง่ายๆ ที่คิดถึงหญิงอามก็เห็นจะเกิดแต่

คิดถึงพระองค์ท่านนั้นเอง แต่ทางโน้นจะขัดข้องอย่างไรบ้าง หม่อมฉันทราบไม่ได้แล้วแต่พระหฤทัย ถ้าหญิงอามมาอยู่ด้วยแม้เพียงสักสองสามวัน คณะดิศกุลจะชื่นชมยินดีกันทั่วหน้า ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

ราชบัลลังก์

ในกฎมนเทียรบาลพม่า ต่อเรื่องราชาภิเษกกล่าวถึงราชบัลลังก์ (Yaza Balin) ในราชมนเทียรสถานว่ามี ๘ แห่ง บอกอธิบายรายชื่อไว้ดังนี้

๑. สิงหาสนบัลลังก์ (Thihathana Balin) ใหญ่และสำคัญกว่าเพื่อน จำหลักรูปราชสีห์ประดับ อยู่ในองค์ปราสาท มีเศวตฉัตรปักข้างละ ๔ คัน เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกมหาสมาคมหรือรับทูตต่างประเทศ เป็นการเต็มยศใหญ่

๒. หังสาสนบัลลังก์ (Henthathana Balin) จำหลักรูปหงส์ประดับอยู่ในท้องพระโรงกลาง (Zatawun Saung) เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกทิรโหฐาน และทำราชพิธี (Religious Ceremony)

๓. คชาสนบัลลังก์ (Gagyathana Balin) จำหลักรูปช้างประดับ อยู่ในพระที่นั่งเย็นฝ่ายซ้าย (Byadeik Saung) เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกขุนนางแห่งหนึ่ง

๔. สังขาสนบัลลังก์ (Thinkathana Balin) จำหลักรูปสังข์ประดับอยู่ในพระที่นั่งเย็นฝ่ายขวา (Hopondaw Saung) เป็นที่ประทับทรงสดับพระธรรมเทศนา

๕. ภมราสนบัลลังก์ (Bamarathana Balin) จำหลักรูปตัวผึ้งประดับ อยู่ในมนเทียรแก้ว (Hmandaw Saung) มีเพดานผ้าขาวปกเป็นที่บรรทม

๖. มิคาสนบัลลังก์ (Migathana Balin) จำหลักรูปกวางประดับ อยู่ที่พระที่นั่งปลักองค์หนึ่ง (Taung Smôk Saung) เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกขุนนางแห่งหนึ่ง

๗. มยุราสนบัลลังก์ (Mayanyothana Balin) จำหลักรูปนกยูงประดับอยู่ที่พระที่นั่งอีกองค์หนึ่ง (Mayauk Smôk Saung) เป็นที่ประทับทอดพระเนตรช้างเผือก

๘. ปทุมาสนบัลลังก์ (Padonmathana Balin) จำหลักรูปดอกบัวประดับ อยู่ที่ท้องพระโรงหลัง (Anauk Smôk Saung) เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกมหาสมาคม

มีคำฝรั่งบอกอธิบายต่อไปว่าราชบัลลังก์ทั้งปวงนั้น ทำด้วยไม้จำหลักปิดทองประดับกระจก เป็นแท่นแต่มีฐานทรวดทรงเหมือน "นาฬิกาทราย" คือคอดกลางผายข้างบนและข้างล่างอย่างเดียวกันทั้งนั้น เป็นแต่ขนาดใหญ่เล็กและสูงต่ำผิดกัน มักตั้งต่อฝาด้านใน มีพระทวารทางเสด็จออกข้างหลังราชบัลลังก์ได้เห็นรูปฉายาลักษณ์ "สีหาสน" ในปราสาท ลาดเลาก็ทำนองเดียวกับพระแท่นที่ประทับท้องพระโรงใน หน้าพระทวารพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ผิดกันแต่รูปฐานและต่ำเพียงขนาดบุษบกมาลาในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย แต่มีลวดลายประกอบฝา และซุ้มพระทวารหรูหรามาก

ราชมนเทียรสถาน

ในหนังสือกาเสตเตียพม่าเหนือมีแผนผัง พระราชวังพิมพ์ไว้

[redacted]
ด้วย จึงเก็บอธิบายประกอบกับเรื่องพงศาวดารมาพรรณนาในตอนนี้

เมื่อพระเจ้ามินดงสร้างกรุงมัณฑเลใน พ.ศ. ๒๔๐๐ (ตรงกับปีมะเส็ง รัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์) ให้สร้างตามแผนผังกรุงรัตนบุรราชธานีเก่า คือวางแนวกำแพงพระนครเป็น ๔ เหลี่ยมจัตุรัส และตั้งพระราชวังตรงศูนย์กลางพระนคร วางแนวกำแพงเป็น ๔ เหลี่ยมเหมือนกัน ส่วนปราสาทราชมนเทียรตลอดจนตำหนักรักษาของเดิมที่กรุงอมรบุระ อันล้วนเป็นเครื่องไม้ สิ่งใดยังใช้ได้ให้รื้อเอามาปลูกในพระราชวังกรุงมัณฑเลเหมือนอย่างเดิมทั้งนั้น

พระราชวังพม่าเรียกว่านันดอ (Nandaw เห็นจะตรงกับว่า "วังหลวง") หันหน้าทางทิศตะวันออก แนวกำแพงวังแต่เหนือไปใต้ยาว ๒,๒๒๕ ฟุต ทางตะวันออกไปตะวันตกแคบกว่าหน่อยหนึ่งเพียง ๒,๑๒๕ ฟุต ชั้นนอกปักซุงไม้สักสูง ๒๐ ฟุตเป็นระเนียดต่อระเนียดเข้าไปไว้ที่ว่างประมาณ ๑๐๐ ฟุต แล้วมีกำแพงก่ออิฐถือปูนอีกชั้นหนึ่งสูง ๑๕ ฟุต มีประตูวังด้านละประตู แต่ด้านเหนือมีประตูน้ำสำหรับเป็นทางเรืออีกประตูหนึ่ง ในวังมีกำแพงก่ออิฐถือปูนกั้นปันเขตวังเป็นชั้นนอกชั้นกลางและชั้นใน ไว้ที่

เป็นลานวังชั้นนอกทางด้านหน้าใหญ่ยาวกว่าด้านอื่น (ทำนองเดียวกับพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพ ฯ นี้) สถานที่ทำราชการต่าง ๆ บรรดาที่เอาไว้ในวังอยู่ในลานชั้นนอกแทบทั้งนั้น จะพรรณนาแต่สิ่งสำคัญข้างฝ่ายใต้ แนวถนนทางเข้าวังมีศาลหลวงเรียกว่า หลุดดอ (Hlutdaw) ตรงกับศาลาลูกขุน และพุทธาวาสที่ทรงผนวชเจ้านายกับโรงแสงสรรพยุทธ์ ทางฝ่ายเหนือมีโรงพิมพ์ โรงไปรษณีย์ โรงกษาปณ์ อยู่ริมกำแพง กลางลานสร้างมณฑปที่ฝังพระศพพระเจ้ามินดง กับฝังพระอัฐิธาตุพระอัครมเหสี และมีพระที่นั่งทรงศีลของพระเจ้ามินดงอยู่ด้วย

ในเรื่องตอนพงศาวดาร กล่าวว่าเมื่อพระอัครมเหสีของพระเจ้ามินดงสิ้นพระชนม์ พระเจ้ามินดงให้เผาพระศพที่ในลานพระราชวังทางด้านหลัง แล้วเชิญพระอัฐิธาตุไปฝังไว้ในมณฑป (ไม้) ซึ่งสร้างขึ้นในลานพระราชวังด้านหน้า พระเจ้ามินดงทรงอาลัยพระอัครมเหสีมาก จึงให้สร้างพระที่นั่งขึ้นสำหรับไปประทับทรงศีลใกล้ที่ฝังนั้น แต่เมื่อพระเจ้ามินดงสิ้นพระชนม์ พระเจ้าสีป่อให้เชิญพระศพไปฝังไว้เคียงที่ฝังพระอัฐิธาตุของพระอัครมเหสีแล้วให้สร้างมณฑปเป็นเครื่องอิฐปูนตรงที่ฝังพระศพ และปรากฏต่อไปว่าลูกเธอ ของพระเจ้าสีป่อที่เกิดด้วยนางสุพยาลัตสิ้น

พระชนม์ แต่ยังเยาว์ ๒ องค์ ก็ให้ฝังไว้ในพระราชวัง เพราะเผาบ้าง ฝังบ้างดังนี้ จึงจับประเพณีไม่ได้ว่าพม่าถือเป็นกำหนดกฎเกณฑ์อย่างใดในการปลงพระศพเจ้านาย

ที่ริมประตูวังด้านหน้ามีหอสูง ๒ ข้าง ข้างเหนือเป็นหอนาฬิกา มีกลองและระฆังสำหรับตีให้รู้ทุ่มโมงทั่วทั้งพระนคร (ตามอธิบายของฝรั่งว่าตีกลองบอกนาฬิกา ตีระฆังบอกส่วนนาฬิกา แต่สันนิษฐานว่าเห็นว่าจะตีกลองกลางคืน ตีระฆังกลางวัน) หอข้างใต้ว่าเป็นที่ไว้พระเขี้ยวแก้ว

ลานวังต่อเข้าไปถึงชั้นกลาง ด้านหน้ามีสนามสำหรับการกีฬา (ทำนองสนามชัย) อยู่หน้าพระราชมนเทียร ริมกำแพงมีทิมพล ทางข้างเหนือและข้างใต้มีโรงช้างต้น ม้าต้นและโรงราชรถต่อเข้าไปตอนใกล้พระราชมนเทียรมีโรงช้างเผือก และสำนักงานกรมวังกับคลัง

วังชั้นใน ตอนกลางถมดินยกพื้นที่ให้สูงขึ้น ๑๐ ฟุต ก่อเขื่อนอิฐถือปูนรอบ ลานสูงนี้ยาวแต่ด้านหน้าไปหาด้านหลัง ๑,๐๐๐ ฟุต กว้าง ๕๕๐ ฟุต ปราสาทราชมนเทียรและตำหนักใหญ่น้อยสร้างบนลานสูงนี้ทั้งนั้น เดิมล้วนเป็นเครื่องไม้พื้นชั้น

เดียวทั้งนั้น มามีตึกสร้างครั้งพระเจ้าสีป่อตึกสองสามหลัง ยกพื้นสูงขึ้นแต่ก็ยังเป็นชั้นเดียวอยู่นั่นเอง

พระราชมนเทียรด้านหน้ามีท้องพระโรง ๓ หลัง อยู่ข้างหน้ามหาปราสาท หลังกลางคล้ายกับมุขปราสาท อีก ๒ หลัง ปลูกขวางต่อหลังกลางไปทั้ง ๒ ข้าง ทั้ง ๓ หลังข้างในเปิดเป็นห้องเดียวกันกว้าง ๒๕๐ ฟุต เวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกประทับมหาสีหาสน์ในปราสาท ข้าเฝ้าเฝ้าในท้องพระโรงทั้ง ๓ หลังนั้น ตัวมหาปราสาทแผนผังเป็น ๔ เหลี่ยมไม่มีมุข พม่าเรียกว่าปราสาททอง (Shwe Pyathat) แต่ในเมืองพม่าทำปราสาทกันตามวัดวาและบนป้อมประตูเมือง มีปราสาทดื่น คำว่า "ปราสาท" จึงหมายความแต่ว่าเป็นเรือนมียอด ไม่ถือว่าวิเศษเหมือนในเมืองไทย เพราะฉะนั้นเมื่อเรียกมหาประสาทรวมกันกับราชมนเทียรสถานอันเนื่องกับมหาปราสาทจึงเรียกว่า Mye-nan ฝรั่งบอกอธิบายว่า หมายความเทียบด้วยภูเขาอันอยู่กลางระหว่างโลกทั้ง ๔ (เราเข้าใจได้ว่าคือ "เขาพระสุเมรุ") แต่ฝรั่งเลยเยาะว่า พม่าอวดว่ายอดมหาปราสาทนั้นอยู่ตรงศูนย์โลกที่จริงคำว่า Mye น่าจะมาแต่ "เมรุ" นั่นเอง

ต่อมหาปราสาทมีราชมนเทียรปลูกต่อๆ กันตรงไปข้างหลัง ว่าตามแผนผัง ต่อปราสาทเข้าไปถึงหอพระที่ไว้รูปพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนกับหนังสือมหาราชวงศ์พงศาวดาร ต่อนั้นเข้าไปถึงท้องพระโรงกลาง ตั้งหังสาสนบัลลังก์ที่เสด็จออกขุนนางอย่างรโหฐานและบำเพ็ญพระกุศล ต่อนั้นถึงราชมนเทียรแก้ว ตั้งภมราสนบัลลังก์ที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่ เป็นที่สุดหมู่มหามนเทียรทางด้านหลังปรา สาทราชมนเทียรที่กล่าวมาว่าปิดทองทั้งนั้น บางห้องก็จำหลักและประดับกระจกเช่นมนเทียรแก้วเป็นต้น แต่เห็นจะเป็นราชมนเทียรเดิมที่รื้อมาจากกรุงอมรบุระ จึงปรากฏว่าพระเจ้ามินดงมิได้เสด็จอยู่ในมนเทียรแก้ว ไปสร้างที่ประทับอยู่ต่างหากเรียกว่า "มนเทียรทอง" (Golden Palace) ห่างจากมหามนเทียรไปทางข้างขวา แต่ตรัสสั่งไว้ให้รื้อไปสร้างถวายเป็นพุทธวิหารเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าสีป่อเสวยราชจึงต้องสร้างมนเทียรทองที่ประทับขึ้นใหม่ เป็นตึก อยู่ต่อมนเทียรแก้วไปข้างหลัง

ต่อหมู่ราชมนเทียรไปข้างหลังมีตำหนัก ๘ หมู่ สร้างเรียงกันเป็น ๒ แถว ๆ ละ ๔ หมู่ แถวหน้าเป็นตำหนักพระมเหสี ...วหลังเป็นตำหนัก พระชายาแล้วถึง ตำหนักเจ้านาย และนักสนม

เรียงรายอยู่รอบล้วนปลูกบนลานชั้นสูงด้วยกันทั้งนั้น ที่สุดลานตรงแนวพระราชมนเทียรไปมีพระที่นั่งอีกองค์ ๑ อยู่ต่างหาก หันหน้าไปทางข้างหลังเรียกว่า อนอก สมก สอง (Anauk Smôk Saung) เป็นท้องพระโรงหลัง ตั้งปทุมาสนบัลลังก์เป็นที่เสด็จออกให้สตรีมีบรรดาศักดิ์เฝ้าในการพิธีและโดยปรกติเป็นที่ทอดพระเนตรละครและเป็นที่พระอัครมเหสีรับแขกด้วย แผนผังพระที่นั่งองค์นี้ทำนองเดียวกับท้องพระโรงหน้าเป็นแต่ย่อมกว่า คือ ห้องที่เฝ้าปลูกขวางข้างหน้าห้องที่ตั้งราชบัลลังก์ที่ประทับ ต่อนั้นไปถึงบันไดลงจากลานพระราชมนเทียร ที่พื้นต่อตรงท้องพระโรงหลังลงไปเป็นสนามเหมือนด้านหน้าแต่ย่อมกว่า ว่าเป็นที่สำหรับเล่นละคร ขอบสนามปลูกเรือนที่อยู่ของพวกหญิงข้าหลวง

ในพระราชวังด้านหลัง ที่ปันเขตเป็นชั้นกลางและชั้นนอกเพียงแต่ตอนใกล้ประตูวังด้านหลัง เพราะที่ตอนมุมวังด้านหลังทำเป็นสวนขวาและสวนซ้ายใหญ่โตทั้ง ๒ มุม มีคลองไขน้ำมาแต่บึงแห่ง ๑ มาลงคูพระนครแล้วไขต่อมาลงสระและคลองที่สวนในวัง ถึงอาจใช้เรือประพาสไปจนถึงบึงได้ ในสวนขวามีตำหนักที่ประทับ ในสวนซ้ายก่อเป็นภูเขาทำเป็นป่า ว่าช่างชาวอิตาลีเป็นผู้ให้แบบทั้ง ๒ สวน พรรณนาพระราชวังโดยสังเขปสิ้นเนื้อความเพียงเท่านี้.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวานนี้ องค์ธานี มาชวนไปเที่ยวบ้านพระยานครพระราม เพื่อดูเครื่องถ้วยชามโอ่งไหซึ่งแกเก็บไว้ แกเก็บไว้ได้มากจริง ไม่เคยเห็นใครเก็บได้มากเท่าแก ในพวกของรุ่นเก่ามีของหลายประเทศ จัดเข้าตู้ทำประกอบไว้กับฝาห้องสิ้นสามด้าน เกล้ากระหม่อมไม่สู้เข้าใจนักในเรื่องถ้วยชามหม้อไห ไปอินเตอเรสต์แต่เครื่องตุ๊กตาอะไร ๆ ก็เคยเห็น เช่นตุ๊กตาอุ้มลูกคอหัก และช้างม้าเป็นต้น ที่แปลกไม่เคยเห็นมีแต่พระพุทธรูป ที่ได้เป็นองค์บริบูรณ์มาสององค์ แต่รูปร่างเต็มที่พวกเดียวกับตุ๊กตาเสียกบาล นอกกว่านั้นยังมีหน้าพระพุทธรูปใหญ่ประมาณ ๓ ถึง ๔ นิ้วอยู่สองหน้า มีพุทธลักษณะงดงามตามทางฝีมือช่าง แต่ได้มาครึ่งซีกเท่านั้น ถามแกบอกว่าได้มาจากเชียงแสน แปลว่าแกไปเที่ยวที่ไหนก็หาไป เที่ยวสั่งเขาไป แกหาได้มาด้วยตนเองบ้าง คนอื่นส่งมาให้บ้าง

เวียงกาหลงนั้นแกได้ไปถึงเอง แกเขียนเอาแผนที่มาด้วย เอาออกอวดเมื่อวานนี้ เป็นเมืองตั้งอยู่ริมแม่น้ำลาวฝั่งตะวันออก แม่น้ำลาวไปบรรจบกับแม่น้ำกก แม่น้ำกกไปออกแม่น้ำโขง พิจารณาแผนที่เวียงกาหลง เห็นว่าสร้างแล้วได้ขยายให้ใหญ่ออกถึงสามครั้ง ครั้งแรกขยายไปทางตะวันออกครึ่งเท่าเดิม ครั้งที่สองขยายไปทางเหนือ ครั้งที่สามขยายไปทางเหนือ หมดด้วยกันที่ขยายใหญ่เกือบสามเท่าที่สร้างเดิม เห็นได้ว่าเป็นเมืองที่เจริญจึงต้องขยาย แต่ก็ไม่มีอะไรนอกจากคูกับเชิงเทินเท่านั้น แกว่าเตาถ้วยชามนั้นมีตั้งอยู่ตามฝั่งแม่น้ำลาวมากกว่ามาก

ความเห็นของแกในทางโบราณคดีนั้นพุ่งซ่านตามแกไม่ทัน

เมื่อนึกถึงเตาถ้วยชาม ความคิดอันหนึ่งมาผุดขึ้นว่า เตาทุเรียงจะเป็นเตาเชลียงได้หรือไม่ ช กับ ท ก็เป็นพยัญชนะที่ใกล้กันอาเทศกันได้

เห็นในหนังสือพิมพ์เขาว่าผู้แทนราษฎรหมู่ใหญ่ออกมาปีนังพักที่โฮเตลถนนเกเดไว ถนนที่ประทับฝ่าพระบาท ให้รู้สึกว่าจะประชิดติดพันมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๓ จะทูลสนองข้อความในลายพระหัตถ์ก่อน

เรื่องเครื่องถ้วยชามของโบราณ ที่พระยานครพระรามพบที่เวียงกาหลงนั้น ตามความในลายพระหัตถ์ฉบับนี้ได้หลักฐานดีขึ้นมาก ด้วยปรากฏว่าเวียงกาหลงนั้นเป็นเมืองที่ตั้งอย่างมั่นคง และเครื่องถ้วยชามที่พบที่นั่นมีเตาตั้งทำเป็นแน่นอนหม่อมฉันคิดดูเห็นมีหลักฐานที่จะวินิจฉัยดังจะทูลต่อไปนี้

การพบเตาเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงนี้ จะต้องให้เป็นเกียรติยศแก่พระยานครพระรามฐานเป็นผู้ไปพบ ตามวินิจฉัยของพระยานครพระราม ดูเหมือนจะเห็นว่าวิชาทำเครื่องถ้วยชามพวกไทยนำลงมาจากเมืองจีนทางบก และมาทำในมณฑลพายัพก่อน แล้วจีนอีกพวกหนึ่งจึงนำวิชามาทางทะเลมาตั้งทำที่ในมณฑลพิษณุโลก เพราะเห็นว่ามีเตาทำเครื่องถ้วยชามที่เวียง

กาหลงอยู่เหนือมณฑลพิษณุโลก และห่างทางทะเลขึ้นไปมาก มีวินิจฉัยของพระยานครพระรามอีกข้อ ๑ เคยเขียนมาถึงหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ว่าพบพระพุทธรูปทำด้วยเครื่องถ้วยที่เวียงกาหลงนั้น สังเกตปลายนิ้วพระหัตถ์ทำเท่ากันพระชินราชและพระชินสีห์จึงสันนิษฐานว่าผู้ที่สร้างพระชินราชพระชินสีห์ จะเอาแบบพระพุทธรูปที่เวียงกาหลงมาทำ ส่อให้เห็นว่าการทำเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงจะเก่าก่อนทำที่เมืองสวรรคโลก สุโขทัย

หม่อมฉันพิจารณาหลักฐาน เนื่องด้วยเรื่องเตาทำถ้วยชามที่เวียงกาหลงกลับเห็น "ย้อนเกล็ด" ตรงกันข้ามกับทางที่พระยานครพระรามคิด ดังจะทูลอธิบายต่อไป

๑. กุปไลย์ข่าน พวกมงคล ได้เมืองจีนไว้ในอำนาจตั้งราชวงศ์หงวนปกครองต่อราชวงศ์ซ้องเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ คิดสันนิษฐานเทียบ ตามเหตุ การณ์ที่มา ปรากฏ ครั้งพวกเม่ง จูมาได้เมืองจีนเมื่อภายหลัง เห็นว่าคงมีพวกจีนหนีชาวต่างประเทศที่มาได้บ้านเมือง อพยพกันมายังเมืองไทยเช่นเดียวกันทั้ง ๒ คราว ว่าตามลักษณะของ โบราณฝีมือ จีนที่มาทำใน ประเทศนี้และยังมีอยู่เป็นหลักฐาน พวกจีนที่อพยพมาครั้งหนีราชวงศ์หงวน เห็นจะมาเริ่มตั้งทำเครื่องถ้วยชามในประเทศสยามนี้เป็นที่แรก ตั้ง

เตาที่บ้านเตาไหแขวงเมืองพิษณุโลกแห่ง ๑ ทำแต่เป็นเครื่อง เครื่องดินเผาแล้วรมเป็นสีเหล็กไม่เคลือบ ตัวอย่างของเช่นว่า มีอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานหลายชิ้น มักขุดพบที่บ้านเตาไห เตาอีกแห่ง ๑ ตั้งที่เมืองสุโขทัยทำเป็นของด้วยหิน พื้นม้าเคลือบอย่างหยาบ ๆ เช่นตุ่มใหญ่ที่เรียกกันว่า "ตุ่มสุโขทัย" หรือ "นางเลิ้ง" มีอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานหลายใบเหมือนกัน

๒. ในจดหมายเหตุจีนที่พระเจนจีนอักษรแปล มีว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ พระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์หงวน ให้ราชทูตเข้ามาทำทางไมตรีกับ "เสียมก๊ก" คือกรุงสุโขทัย พระเจ้ารามคำแหงมหาราชรับทำทางไมตรีกับจีน ในจดหมายเหตุจีนนั้นกล่าวต่อมาว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๗ พระเจ้าเสียมก๊กเสด็จไปเมืองจีนครั้ง ๑ และเสด็จไปใน พ.ศ. ๑๘๓๘ อีกครั้ง ๑ พระเจ้าเสียมก๊กที่ว่าไปเมืองจีนนี้ เทียบศักราชตรงกับพระเจ้ารามคำแหงมหาราช จึงสันนิษฐานว่าเพราะ ทรงพระ ราชดำริเห็นว่า ถ้วยชามที่พวกจีนเข้ามาตั้งทำในเมืองไทยฝีมือยังหยาบและเลว จึงชักชวนพวกจีนช่างทำเครื่องถ้วยชามที่ฝีมือดีเข้ามายังเมืองไทย เดิมเห็นจะให้มาทำที่เตาเมืองสุโขทัยในราชธานี แต่มาปรากฏว่าหินพื้นม้าที่นั่นเนื้อดีสู้ที่เมืองสัชนาลัยไม่ได้ จึงให้ย้ายที่ขึ้นไปตั้งที่

เตาทุเรียง ก็สำเร็จประโยชน์ใหญ่หลวงจนสามารถจำหน่ายเครื่องสังคโลกไปถึงเมืองชวา มลายู มนิลา และนัยว่าถึงอินเดียด้วย

๓. พิจารณาเครื่องถ้วยชามที่ทำ ณ เตาทุเรียง มีทั้งฝีมือดีเทียบเกือบถึงของทำในเมืองจีน และเลวลงมาเป็นชั้น ๆ จนถึงชามกะลา ทำรูปร่างและใช้ลวดลายอย่างจีนเป็นพื้น มีของที่ทำรูปอย่างไทยเช่นนาคปัก รูปยักษ์ เป็นต้น ฝีมือหยาบทั้งนั้น ข้อนี้เป็นเค้าให้สันนิษฐานว่า ช่างจีนที่พระเจ้ารามคำแหงมหาราชได้มา เห็นจะได้พวกฝีมือดีมามาก แต่เมื่อมาตั้งเป็นหลักแหล่งมีเมียมีลูกแล้วล้มตายไป ช่างทำถ้วยชามชั้นหลังเป็นแต่ลูกจีนได้รับความฝึกหัดอบรมในประเทศนี้ ความรู้และความชำนาญไม่ถึงพวกที่ชำนาญมาจากเมืองจีน ฝีมือทำเครื่องถ้วยชามที่เมืองสัชนาลัยจึงเลวลง จะทำของอย่างดีวิเศษไม่ได้เหมือนแต่ก่อน ถึงกระนั้นของที่ขายได้มากเป็นของชั้นราคาถูก และมีที่ทำใหญ่โตราวกับว่าเมืองอันหนึ่ง ยังทำเครื่องสังคโลกเป็นสินค้าส่งไปจำหน่ายถึงนานาประเทศได้กว้างขวางก็คงทำกันต่อมาเป็นแต่ฝีมือไม่ถึงปู่นแรก

๔. เหตุที่การทำเครื่องสังคโลกที่ใน มณฑลพิษณุโลก จะเสื่อมสูญนั้น ตามเรื่องพงศาวดารปรากฏว่าเมื่อกรุงสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ย้ายเมืองหลวงไปตั้งที่เมืองพิษณุโลกแล้ว ครั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราช "สามพระยา" ทรงตั้งพระราเมศวรราชโอรสไปครองเมืองเหนือ ครั้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๑ พระราเมศวรราชโอรสได้รับรัชทายาททรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จลงมาปกครองประเทศสยามอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา ทางเมืองเหนือโปรด ฯ ให้แยกการปกครองเป็นอิสระแก่กัน ๔ เมือง คือ เมืองกำแพงเพชรเมือง ๑ เมืองสุโขทัยเมือง ๑ เมืองพิษณุโลกเมือง ๑ และเมืองเชลียงเมือง ๑ (เมืองเชลียงนั้นเป็นเมืองเก่าก่อนเพื่อน ครั้งกรุงสุโขทัยสร้างป้อมปราการเป็นเมืองใหม่ขึ้นข้างเหนือ ไม่ห่างกับเมืองเชลียงเดิมอีกเมือง ๑ ขนานนามว่าเมืองศรีสัชนาลัย จึงเกิดเรียกเป็น ๒ ชื่อ ในจารึกสุโขทัยเรียกว่าเมืองศรีสัชนาลัย แต่ชาวกรุงศรีอยุธยาและเชียงใหม่คงเรียกว่าเมืองเชลียงตามชื่อเดิม จึงเป็นเหตุให้ขนานนามรวมกันทั้ง ๒ เมืองว่าเมืองสวรรคโลกแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาสืบมา) การปกครองเมืองทั้ง ๔ เมืองนั้นเป็นปกติอยู่สัก ๗ ปี ในระหว่าง

นั้นจะมีเหตุอย่างใดไม่ปรากฏ ในหนังสือยวนพ่ายกล่าวว่าพระยายุทิษฐิระเจ้าเมืองเชลียง (ในพงศาวดารเชียงใหม่เรียกว่า "ยุทิษเจียง") เอาใจไปเข้าด้วยพระเจ้าติโลกราช (คือท้าวลก) เมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีอานุภาพขึ้นในเวลานั้น พระเจ้าติโลกราชเห็นได้ทีที่จะชิงเอาหัวเมืองเหนือของไทย จึงยกกองทัพลงมาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๙ ตีได้เมืองกำแพงเพชร และลงมากวาดต้อนผู้คนถึงเมืองชัยนาท แล้วไปตีเมืองสุโขทัยแต่หาได้ไม่ พอกองทัพกรุงศรีอยุธยายกขึ้นไป กองทัพเมืองเชียงใหม่ก็ถอยกลับไป ต่อนั้นมาต้องรบขับไล่พวกเชียงใหม่อยู่จน พ.ศ. ๒๐๐๓ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงให้เตรียมทัพจะยกไปตีเมืองเชลียง พระยายุทิษฐิระเห็นเหลือกำลังจะต่อสู้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า "พระยาเชลียงคิดกบฏพาเอาครัวทั้งปวงไปถวายพระมหาราชเจ้าเมืองเชียงใหม่" คืออพยพกวาดต้อนผู้คนเมืองเชลียงไปยังมณฑลพายัพ พวกช่างทำถ้วยชามที่เตาทุเรียง ก็คงถูกกวาดไปด้วยในคราวนี้ การทำเครื่องถ้วยชามที่เตาทุเรียงจึงเป็นอันเลิกแต่นั้นมา

๕. ในหนังสือตำนานโยนก เรื่องพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ว่าพระเจ้าติโลกราชยกย่องความชอบของพระยายุทิษฐิระมาก ถึง

ตั้งให้ไปครองเมืองแห่ง ๑ ว่าตามหลักฐานที่พบใหม่คงเป็นเวียงกาหลงนั่นเองไม่มีที่สงสัย พระยายุทิษฐิระกวาดเอาพวกช่างทำเครื่องถ้วยชามไปด้วย จึงให้ไปตั้งเตาทำเครื่องถ้วยชามเป็นอาชีพของคนพวกนั้นที่เวียงกาหลง เวียงกาหลงจึงมีเตาทำเครื่องถ้วยชามด้วยประการฉะนี้ ยังมีข้อพิสูจน์ต่อไปด้วยลักษณะพระพุทธรูปทำที่เวียงกาหลง ทำปลายนิ้วพระหัตถ์เท่ากัน ก็เพราะทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปในมณฑลพิษณุโลก ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่สร้างพระชินราชพระชินสีห์เป็นต้นมา

๖. เรื่องต่อนี้ไป ความในหนังสือพระราชพงศาวดารก็ยุติต้องกับพงศาวดารเชียงใหม่ (เป็นแต่ลงศักราชเคลื่อนคลาด) ว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๐ (ที่ถูก ๒๐๐๕) "พระยาเชลียงนำกองทัพพระเจ้าติโลกราชมาตีได้เมืองสุโขทัย แล้วไปตีเมืองพิษณุโลกแต่ตีไม่ได้ย้ายไปตีเมืองกำแพงเพชรก็ตีไม่ได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จ ยกกองทัพหลวง ขึ้นไปได้รบพุ่ง เป็นตะลุมบอน สมเด็จพระอินทราชาราชบุตรต้องปืนที่พระพักตร์ แต่กองทัพพระเจ้าติโลกราชต้องถอยกลับไป เพราะเหตุที่เกิดรบพุ่งติดพัน

ในเมืองเหนือดังกล่าวมานี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงต้องเอาเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานี เสด็จขึ้นไปประทับอยู่ ณ ที่นั้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๖ มาจนตลอดรัชกาล ถึงปลายทางเมืองเชียงใหม่อ่อนกำลังลงด้วยราชวงศ์เกิดวิวาทกันเอง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทีจึงยกกองทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองเชียงชื่น (เข้าใจว่าที่เรียกว่าเมืองลองเมื่อภายหลัง) เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๗ อันเป็นตัวเรื่องที่แต่งหนังสือยวนพ่าย พระเจ้าติโลกราชเสียเมืองเชียงชื่นก็ให้มาขอเป็นไมตรี เลิกรบพุ่งกันเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๘ เตาทำเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงจะทำอยู่ช้านานเท่าใดไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้

โฮเตลถนน Kelwaei ที่ตรัสถามนั้นชื่อว่าโฮเตลเซียงไฮ้อยู่ริมทะเลห่าง Cinnamon Hall ที่หม่อมฉันอยู่สัก ๕ เส้น แต่ว่าไม่เป็นที่ที่หม่อมฉันชอบไปเที่ยวเตร่ จึงไม่ได้พบกับใครที่มาอยู่โฮเตลนั้น นอกจากผู้ที่มีแก่ใจมาหาหม่อมฉันถึง Cinnamon Hall นาน ๆ จึงจะมีสักคน ๑ ด้วยตั้งแต่หม่อมฉันมาอยู่ Cinnamon Hall ได้ตั้งเป็นบัญญัติไว้ว่า ผู้ที่หม่อมฉันจะพบนั้นต้องมาหาหม่อมฉันก่อน ถ้าไม่มาหาหรือไม่บอกมาถึงหม่อมฉันก่อนว่าจะมาปีนัง หม่อมฉันไม่ไปหาหรือไม่ไปรับใคร ถ้าเป็นไทยมาห-

หม่อมฉันต้อนรับ โดย ฉันเป็น เพื่อนร่วมชาติ อย่างเดียว กัน ทุกคน ไม่ถามและไม่ถือว่าเป็นพวกไหน ๆ และขออีกอย่างหนึ่งว่าอย่าให้มาคิดอ่านการเมืองที่บ้านหม่อมฉัน หม่อมฉันได้ถือบัญญัตินี้อย่างเคร่งครัดเสมอมา ที่ปีนังหมู่นี้ดูเหมือนจะมีไทยไปมามาก แต่หม่อมฉันไม่ใคร่ได้พบ ได้พบคนสำคัญแต่คน ๑ เมื่อไม่ช้ามานัก เวลาเย็น ๆ หม่อมฉันมักขึ้นรถไปเที่ยวตากอากาศ เมื่อวันจันทร์ที่ ๑๕ ขึ้นรถไปเที่ยวสวนหลวงกับหญิงเหลือ สวนกับรถหลัง ๑ ซึ่งมีคนนั่งอยู่ในนั้น ๒ คน เป็นผู้ใหญ่คน ๑ หนุ่มคน ๑ คนผู้ใหญ่เห็นหม่อมฉันเข้าเปิดหมวกยกมือถวายบังคม หม่อมฉันรู้ว่าไทยก็เปิดหมวกรับคำนับแล้วรถก็พ้นกันไป หม่อมฉันถามหญิงเหลือว่าใคร รู้จักหรือไม่ หญิงเหลือว่าไม่รู้จัก ก็แล้วกันไป ครั้นจากลับเห็นรถหลังนั้นจอดนิ่งอยู่ที่หน้าเทวสถานมีแต่คนหนุ่มยืนอยู่กับรถ เมื่อรถเฉียดมาหม่อมฉันร้องถามว่ารถเสียหรือ เขาตอบว่ากระไรไม่ได้ยินด้วยรถกำลังแล่นเร็ว ครั้นรุ่งขึ้นวันอังคารที่ ๑๖ หม่อมฉันกับลูกหญิง ๓ คนจะไปเยี่ยมตอบพระศรีสุรินทรภักดี (ตนกูบาดีจะ) ลูกเจ้าพระยาไทรซึ่งได้เป็นรายามุดาขึ้นใหม่ที่เมืองไทร ขึ้นรถไปถึงท่าเรือจ้าง เวลากำลังจะเอารถลงเรือ เห็นรถของไทยหลังที่ผ่านกันเมื่อวันก่อน

คอยลงเรือจ้างอยู่เหมือนกัน คนหนุ่มยืนอยู่กับรถ หม่อมฉันผ่านไปใกล้ ๆ จึงถามว่าเมื่อวานนี้รถเสียหรือ เขาตอบว่าไม่ได้เสีย เป็นแต่น้ำมันหมดไม่รู้ตัว ในขณะนั้นคนที่เป็นผู้ใหญ่ก็โผล่มาเปิดหมวกคำนับ หม่อมฉันเห็นถาดเถาเป็นคนสุภาพก็จับมือด้วย ถามว่าจะไปไหนเขาบอกว่าจะไปอีโปะห์ในแหลมมลายู พอลงในเรือจ้างคนผู้ใหญ่นั้นมานั่งเก้าอี้ตรงหน้าที่นั่งของหม่อมฉัน ๆ ถามว่ามาจากหาดใหญ่หรือมาจากกรุงเทพ ฯ เขาตอบว่ามาจากกรุงเทพ ฯ แล้วบอกต่อไปว่า "ข้าพระพุทธเจ้าชื่อ มังกร สามเสน เคยเป็นข้าฝ่าพระบาทมาแต่ก่อน" ก็เป็นอันรู้ว่าได้พบคนสำคัญ เลยนั่งพูดกันต่อไปเป็นสัมโมทนียกถา ฝ่ายเขาก็แสดงอัชฌาศัยอ่อนน้อม จนเรือข้ามถึงฟากโน้นเขาตามไปส่งหม่อมฉันจนขึ้นรถไปเมืองไทร หม่อมฉันได้พบคนประหลาดอีกคน ๑ เป็นจีนชื่อ ตังไช้ ให้คนพามาหาหม่อมฉันวันหนึ่ง บอกว่าเขาจะมาตั้งโรงเกาเหลาที่เมืองปีนังให้เหมือนอย่างโรงเกาเหลาที่ถนนราชวงศ์ในกรุงเทพ ฯ หม่อมฉันตอบว่าดีแล้วที่เมืองปีนังนี้โรงเกาเหลามักสกปรกไม่น่าไปกินเหมือนโรงเกาเหลาที่ในกรุงเทพ ฯ เขาเลยเล่าประวัติของเขาให้ฟังต่อไปว่า เดิมเข้าไปตั้งร้านขายของอยู่ในกรุงเทพ ฯ ถึง ๒๓ ปี ถูกจับคราวพระองค์เจ้าบวรเดช

วุ่นวาย เดิมถูกเอาไปขังที่กลาโหม "พร้อมกับท่านชายน้อยอยู่ห้องใกล้ ๆ กัน แต่ท่านชายน้อยได้อยู่เพียงชั้นมัธยมแล้วออกไปเสีย เกล้ากระหม่อมได้ไปอยู่ถึงมหาวิทยาลัยที่บางขวาง" และถูกอัยการฟ้องศาลพิเศษ แต่ศาลตัดสินว่าหลักฐานไม่พอจะเอาผิดจึงถูกเนรเทศกลับไปเมืองซัวเถา เมื่อไปถึงเมืองซัวเถาแล้วจะไปบ้านเดิมซึ่งอยู่พ้นเมืองซัวเถาไปข้างหลัง เผอิญที่บ้านเดิม อยู่ในสมรภูมิชัยที่กองทัพรัฐบาลจีนกับพวกคอมมิวนิสต์รบกัน ญาติถูกฆ่าตายเสีย ๒ คนแล้ว บ้านก็เห็นจะถูกเผาไฟในไม่ช้า จะไปอยู่บ้านไม่ได้จึงคิดกลับมาหากินที่ปีนัง ที่มาหาหม่อมฉันประสงค์จะขอเชิญไปกินเกาเหลา ในวันที่เปิดภัตตาคาร Teang Nam Low ของเขา หม่อมฉันได้ทราบเรื่องเห็นว่าเจ๊กตั้งใช้มีเรื่องประวัติเกี่ยวข้องกับโปลิติคมากนัก จึงขอตัว เป็นแต่ให้ไปซื้อเกาเหลามากินเมื่อวันเปิดภัตตาคาร ยังไม่ได้ไปกินที่นั่นเองจนทุกวันนี้ ขอทูลเรื่องโฮเตลประดับพระปรีชาญาณต่อไปที่เมืองปีนังนี้ มีโฮเตลฝรั่งเป็นโฮเตลใหญ่อยู่ ๒ แห่ง เรียกค่าอยู่กินวันหนึ่งตั้งแต่ ๑๐ เหรียญจนถึง ๑๒ เหรียญ นอกจากนั้นยังมีโฮเตลเล็ก ๆ ของจีนและญี่ปุ่นตั้งอีกหลายแห่ง พวก

โฮเตลเล็ก ๆ นี้ เรียกค่าอยู่วันละเหรียญครึ่ง ส่วนการกินนั้น จะไปกินที่ไหนก็ตามใจ หรือจะกินที่โฮเตลนั้นเองให้ประกอบอาหารแต่เป็นสิ่งเป็นอย่างก็ได้ เพราะราคาถูก พวกที่มีทุนน้อยจึงชอบไปอาศัยโฮเตลเล็ก ๆ ได้ยินว่าแต่ก่อนมาพวกไทยที่มาเกาะหมากชอบไปอาศัยโฮเตลปีนกัง อยู่กลางเมืองอย่างถนนเสาชิงช้าของปีนังนี้ เมื่อเร็ว ๆ นี้มีผู้เช่าบ้านเศรษฐีจีนที่ว่างเปล่าอยู่ริมทะเลตั้งเป็นโฮเตลเซี่ยงไฮ้ อย่างเดียวกับโฮเตลเล็ก ๆ ที่อื่น เป็นที่อยู่ริมชายทะเล เย็นดีกว่าโฮเตลปีนกัง พวกไทยที่มาในตอนนี้จึงชอบมาอยู่ที่โฮเตลเซี่ยงไฮ้

หม่อมฉันส่งเรื่องกฎมนเทียรบาลพม่าถวายมากับจดหมายฉบับนี้อีกตอนหนึ่ง ว่าด้วยพิธี ๑๒ เดือนเป็นตอนที่สุด จะคิดหาเรื่องอื่นสำหรับทูลบรรเลงต่อไป หม่อมฉันหวังใจว่าท่านได้ทรงผ่อนพักจากการงาน จะทรงเป็นสุขสบายดีขึ้นกว่าแต่ก่อน หม่อมฉันต้องทูลขอประทานโทษความเขลาที่ทูลไปในจดหมาย ฉบับก่อนชวนให้หญิงอาม ออกมาเที่ยว ปีนังกับหญิงมารยาตร์ เมื่อเขียนจดหมายฉบับนั้นไม่ได้นึกถึงวันที่ ๒๘-เมษายนว่าเป็นวันเฉลิมพระชันษาของท่านครบ ๖ รอบ หม่อมฉัน

ได้ทราบว่ารัฐบาลอินเดียเขาพิมพ์หนังสือเรื่องพระพุทธรูปคันธารขึ้นใหม่ ได้ให้สั่งไปซื้อที่เมือง Calcatta นานแล้ว หวังว่าจะถวายในงานเฉลิมชันษาของท่านในปีนี้ แต่เมื่อเขียนจดหมายนี้ยังมาไม่ถึง จึงรู้ไม่ได้ว่าจะมาทันส่งถวายในวันเฉลิมพระชันษาของท่านหรือไม่

อนึ่งหญิงมารยาตรได้ส่งหีบขันถมที่จะถวายพระเจ้ายอร์ชในงานเฉลิมพระชนม์พรรษาครบ ๗๐ ปี มาถึงหม่อมฉันแล้ว ฐานที่รองและหีบที่ใส่ขันถมทำเรียบร้อยดีมาก ขอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง ของนั้นหม่อมฉันจะส่งลงเรือในวันที่ ๒๖ เดือนนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พิธี ๑๒ เดือน

เดือน ๕ (Taen) พิธีสงกรานต์ (Hnitthit Thigyandaw Pwè) ด้วยถือกันว่าเทวดามหาสงกรานต์ (Thingan Nat) ลง มาอยู่ในมนุษยโลกปีละ ๓ วัน

วันแรกให้ตักน้ำในแม่น้ำเอราวดีใส่หม้อดินประดับดอกไม้ ข้าราชการผู้ใหญ่แห่มาถวายพระเจ้าแผ่นดิน และมีพิธีทำน้ำมนต์ แล้วแบ่งน้ำมนต์นั้นส่งไปสรงพุทธเจดีย์ที่สำคัญ ทั้งในกรุงมัณฑเลและกรุงอมรบุระ

วันเถลิงศก เวลาเช้าพระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จสู่มณฑปกายสนาน ทรงสระพระเกศา โหรพราหมณ์ถวายพรชัยมงคล (จะเป็นวันเถลิงศกหรือวันหลังต่อไปไม่ปรากฏ) มีการเสด็จออกมหาสมาคมเป็นการเต็มยศใหญ่ที่มหาปราสาท เจ้านายและข้าราชการกับทั้งเจ้าประเทศราชไทยใหญ่ และเจ้าเมืองทั้งหลายเข้ามาเฝ้าถือน้ำที่ท้องพระโรงหน้า แล้วเสด็จออกท้องพระโรงหลังให้สตรีมีบรรดาศักดิ์ทั้งในกรุง และหัวเมืองเข้าเฝ้าและถือน้ำ

ส่วนประชาชน เมื่อถึงนักขัตฤกษ์สงกรานต์สาดน้ำกันและกันตลอดทั้ง ๓ วัน

เดือน ๖ (Kason) ทำพิธีสมโภชน้ำเสก (พม่าเรียก Nyaung Ye Pwè) ฝรั่งแปลว่า Consecrated Water Feast

วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เจ้าพนักงานตักน้ำในแม่น้ำเอราวดีมา (ใส่-หม้อ) รักษาไว้ในเรือนหลวง (Court House) แห่งหนึ่งที่ในพระราชวัง ถึงวันกลางเดือนแบ่งน้ำนั้นเป็น ๒ ส่วน

ส่วนหนึ่งเรียกว่า Nyaung Ye เชิญไปถวายพระเจ้าแผ่น-ดิน อีกส่วนหนึ่งเรียกว่า Anaug Nyaung Ye เชิญไปถวายพระอัครมเหสีในวันกลางเดือนนั้นเอง พระเจ้าแผ่นดินให้เจ้าพนักงานสรงน้ำพระพุทธรูปที่ในพระราชวัง รุ่งขึ้นวันแรมค่ำ ๑ สรงพระ-พุทธรูปด้วยน้ำส่วนของพระอัครมเหสี (มูลจะมาแต่พิธีทูลน้ำล้างพระบาทกระมัง)

เนื่องการพิธีนั้นมีละคร (Gat Pwè) ที่สนามในวังด้านหลังตั้งแต่วันขึ้นค่ำ ๑ (พระอรัญรักษา ซอเหลียง เป็นชาวเมืองมัณฑเลเล่าว่ามีละครหลายวัน แต่จะกี่วันไม่ทราบ)

เดือน ๗ (Nayon) มีการพิธีต่าง ๆ ๔ พิธี คือ

๑) พิธีขอฝน (Mo-nat Puzaw Pwè)

๒) สอบพระปริยัติธรรม (Sadaw Pyan Pwè) หรือเรียก อีกอย่างหนึ่งว่า (Patama Sa-pyan -me Pwè)

๓) พิธีขอขมาภัย (Kint-thit Kadaw Pwè) ฝรั่งแปลว่า Beg Pardont Festival

๔) พิธีแรกนา (Mingala Ledaw Pwè)

พิธีขอฝนนั้นทำในสัปดาหะต้นของเดือน ๗ พระราชาคณะ (Sadaw) สงฆ์ ประชุมกัน ณ โรงพิธีข้างหน้าศาลาลูกขุน สวดพระปริต (Nya Payeik) คาถาพระยาปลาช่อนใน ๑๒ ตำนาน ขอฝนพราหมณ์ทำพิธีที่ริมประตูเมืองด้านใต้ ปลูกโรงพิธีเป็นมณฑป ๒ หลัง ปั้นเทวรูปกับรูปสัตว์น้ำเป็นประธานในมณฑปนั้น พราหมณ์ร่ายมนต์ขอฝนแล้วแห่เทวรูปกับรูปสัตว์เหล่านั้นไปทิ้งลงในแม่น้ำเอราวดี ในการพิธีขอฝนพระเจ้าแผ่นดินหาได้เสด็จออกไม่

การสอบพระปริยัติธรรมนั้น กำหนดวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๗ พระราชาคณะสงฆ์ ประชุมกัน ณ สุธัมมศาลา (Thuthama Zayat`

[illegible]

ประโยค [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ประโยค [illegible]

[illegible]

[illegible]

มาติกา

ธาตุกถา

ยมก ๑—๕

ประโยค [illegible]

กจฺจายน

อภิธมฺมสงฺคห

มาติกา

ธาตุกถา

ยมก ๑—๑๐

อภิธานปฺปทีปิกา

ฉนฺท

อลงฺการ

ประโยค ๔

กจฺจายน

อภิธมฺมสงฺคห

มาติกา

ธาตุกถา

ยมก ๑—๑๐

[illegible]

อภิธานปฺปทีปิกา

ฉนฺท

อลงฺการ

สังเกตตามชื่อที่ใช้หนังสือคัมภีร์เดียวกันสอบทั้ง ๔ ประโยค พึงสันนิษฐานว่าคงเลือกตอนง่ายเป็นประโยคต้น แล้วสอบตามที่ยากยิ่งขึ้นเป็นลำดับไป น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งที่ใช้คัมภีร์พระปรมัตถเป็นหลักสูตรเป็นพื้น ข้อนี้ไปเข้ากับเรื่องนิทาน (ในหนังสือเรื่องใดนึกไม่ออก) ว่าเมื่อเชิญพระไตรปิฎกมาจากลังกาทวีป พายุพัดพาเรือลำบรรทุกคัมภีร์พระวินัยพลัดไปเมืองมอญ ลำที่บรรทุกคัมภีร์พระสูตรพลัดมาเมืองไทย จึงเป็นเหตุให้พระสงฆ์มอญชำนาญพระวินัย พระสงฆ์ไทยชำนาญพระสูตร น่าเติมความในนิทานนั้นว่าเรือลำบรรทุกคัมภีร์พระปรมัตถ์ พลัดไปเมืองพม่า แต่ถ้าว่าตามเค้าเงื่อนทางโบราณคดี พม่าน่าจะถ่ายแบบการสอบพระปริยัติธรรมไปจากมอญ จึงจัดระเบียบเป็น ๔ ประโยคอย่างเดียวกัน คงเห็นว่าความรู้พระวินัยรุ่งเรืองอยู่แล้วในเมืองมอญ (อันเป็นอาณาเขตของพม่าอยู่แล้ว) จึงบำรุงความรู้พระปรมัตถ์ในเมืองพม่า มีเรื่องปรากฏต่อมาว่าตั้งแต่เมืองพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นศาสนูปถัมภก การสอบพระปริยัติธรรมก็เลิกมาช้านาน จนเมื่อเร็ว ๆ นี้พระเถรานุเถรสงฆ์พม่าเข้าชื่อกันร้องทุกข์

ต่อรัฐบาลอังกฤษ ด้วยเกรงว่าพระศาสนาจะเสื่อมสูญ รัฐบาลอังกฤษจึงกลับให้มีการสอบพระปริยัติธรรมขึ้นอีก

พิธีขอภัยนั้น อธิบายว่าเป็นประเพณีบ้านเมือง ผู้น้อยต้องแสดงความเคารพขอภัยผู้ใหญ่ในการพิธีนี้ เป็นต้นแต่บุตรกับบิดา ญาติที่อ่อนอายุกับญาติผู้ใหญ่ บ่าวกับนาย ผู้น้อยกับผู้ใหญ่จนที่สุดข้าราชการกับพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนพิธีหลวงนั้นเสด็จออกเป็นการเต็มยศแต่เดิมเจ้านาย และข้าราชการต้องถือน้ำพิพัฒน์สัตยาอีกครั้งหนึ่งแต่พระเจ้ามินดงตรัสสั่งให้งดเสีย เพราะถือเมื่อปีใหม่แล้ว

พิธีแรกนานั้น พอฝนตกพื้นดินอ่อนก็กำหนดฤกษ์ พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกทรงไถนาหลวงที่ทุ่งหลังเมืองมัณฑเล ห่างสักไมล์ ๑ แต่งพระองค์อย่างจอมทัพ เจ้านายและข้าราชการแต่งเต็มยศ มีไถทองไถเงินและเครื่องแต่งตัวโคอย่างหรูหรา เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ก็มีหน้าที่ต้องไถนาขวัญด้วย พวกพราหมณ์ก็ทำพิธีบูชาขอพรเทวดาตลอดเวลาที่ไถนานั้น

เดือน ๘ (Waso) มีพิธีบวชนาคหลวง เรียกว่า Pyinsin-daw kan Pwè หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า Pyinsin Shin-pyu อย่าง ๑ กับวิธีเข้าวัสสาเรียกว่า Wawin Kadaw อย่าง ๑

พิธีบวชนาคหลวงนั้น คืออุปสมบทพวกสามเณรที่แปลหนังสือได้เป็นเปรียญในปีนั้น บวชวันขึ้น ๘ ค่ำ ณ วัดหลวงที่เชิงเขามัณฑเล และมีการฉลองอย่างครึกครื้น

พิธีเข้าวัสสานั้น ในกฎมนเทียรบาลกล่าวแต่ว่ามีการเสด็จออกมหาสมาคมที่มหาปราสาท เจ้านายข้าราชการในกรุงและเจ้าเมืองทั้งหลาย ต้องเข้ามาเฝ้าพร้อมกัน

เดือน ๙ (Wagaung) มีการ Sayedan Pwè อธิบายว่าถึงวัน แรม ๘ ค่ำ พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานจตุปัจจัยทานแก่พระภิกษุสงฆ์เท่าจำนวนปีพระชันษา และทรงทำพลีกรรมแก่เทพารักษ์ (Nat) ด้วย

เดือน ๑๐ (Thawthalin) มีการพิธี Hledaw Pwè หรือเรียกอย่างหนึ่งว่า Ye–thabin Hle Pwè คือแข่งเรือในแม่น้ำเอราวดี

เดือน ๑๑ (Thadingyut) พิธีออกวัสสา

ก) ให้ผูกโครงเป็นเขาพระสุเมรุ ขึ้นที่นอกพระราชวังด้านหน้าประดับด้วยดวงประทีป เป็นที่ประชุมชาวพระนครตั้งแต่วันขึ้นค่ำ ๑ ไปจนถึงขึ้น ๓ ค่ำ

ข) ตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำมีหุ่น (คือมหรสพ) รายรอบพระราชวัง ๗ วัน

ค) วันกลางเดือนแห่เครื่องบูชา (เห็นจะเป็นผ้าป่า) ไปถวายตามวัด มีทั้งที่เป็นของหลวงและของราษฎร์ มีกระบวนแห่ไปทางบกบ้าง ไปทางน้ำด้วยเรือกลไฟหรือเรือพายบ้าง มักผูกหุ่นเป็นสัตว์ต่าง ๆ รองเครื่องบูชา และมีเครื่องดนตรีกับคนฟ้อนรำไปกระบวนแห่ เป็นการรื่นเริงอย่างใหญ่

ฆ) เสด็จออกมหาสมาคม อย่าง เมื่อ เข้าวัสสาอีกครั้ง ๑ และมีการถือน้ำ ครั้งนี้อนุญาตให้พวกพ่อค้าและเศรษฐีเข้าเฝ้าด้วย

ง) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ ไปจนถึงแรม ๘ ค่ำ ตามวัดแต่งประทีบ และมีการมหรสพต่าง ๆ (ฉลองบุญ)

เดือน ๑๒ (Thasaungmon) มีพิธีทอดกฐิน (Kateindaw Pwè) อย่าง ๑ พิธีเผารูปปราสาทจำลอง (Tazaungdaing Pwè) อย่าง ๑

[illegible]

[illegible] แล้วพระราชทาน[illegible]ไปทอด กฐินที่พระอารามหลวงในวัน (วัน ๑๕ ค่ำ) นั้น หาได้เสด็จไป ทอดเองไม่

ครั้นในวันกลางเดือน ๑๒ นั้น พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปบูชา เทวรูป ณ หอเทวาลัย เจ้านายและข้าราชการทั้งปวงก็ไปบูชา ด้วย

พิธีเผาโครงปราสาทจำลองเห็นจะเป็นพิธีเสดาะพระเคราะห์ ในกฎมนเทียรบาลกล่าวว่า ถึงวันแรม ๗ ค่ำ ให้เอาปราสาท (Pyathat) ซึ่งผูกโครงด้วยไม้ไผ่ ๗ หลัง ถวายพระเจ้าแผ่นดิน กับพระมเหสีจับพระหัตถ์ แล้วแห่ไปเผา ณ พระอารามที่สำคัญ ๗ แห่ง

เดือนอ้าย (Nadaw) มีการพิธีถวายข้าวใหม่เรียกว่า Maha Peinne Pwèdaw คือเมื่อเกี่ยวข้าวใหม่ที่ปลูกในนาหลวงได้แล้ว เอาไปถวายบูชาพระพุทธรูปมหามัยมุนี(ที่พระเจ้าปะดุงเชิญมาจากเมืองยะไข่) ขุนนางเรียกว่า Loamaing wun กับ Loamaing Saye (สันนิษฐานว่าในกรมนา) เป็นพนักงานทำพ้อมสานผูกเป็นรูปโค กระบือและกุ้ง ใส่ข้าวเปลือกและพืชพรรณไม้อื่นที่เก็บเกี่ยวได้ผลในฤดูเดียวกัน แล้วขนไปถวายที่วัดยะไข่

อนึ่งเมื่อถึงวันพระจันทร์ขึ้นด้วยกันกับดาวฤกษ์ กติ–เกยา (Kyattiya) และ โรหิณี (Yawhani) ให้เชิญเทวรูปพระขันธกุมาร (Maha Peinne) อันทรงนกยูงออกมาตั้งทรงบูชา แล้วโปรยทานและแจกผ้าแก่ประชาชน

เดือนยี่ (Pyatho) มีการพิธีออกสนามเรียกว่า Mying daw Pwè พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จออกท้องพระโรงหน้า และปลูกปรำข้าราชการพักข้างหน้าเขื่อนราชมนเทียร มีการกีฬาที่ท้องสนามชัย

การกีฬา ชุดแรกเป็นของเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่กับนายทหารจัดมาประกวดกัน

ก) ชนช้างตัวเปล่า

ข) ชนช้างมีคนขี่

ค) ช้างสู้เสือ (บางทีก็เสือจริง บางทีก็หุ่นเสือ)

ฆ) ขี่ม้าวิ่งพุ่งหอกให้ถูกเป้า

ชุดหลัง พวกทหารม้าทั้งนายไพร่ประกวดกัน

ก) ยืนบนหลังม้าวิ่งแทงห่วง

ข) ยืนบนหลังม้าวิ่งพั้น Chatty (ติดศัพท์นี้แปลไม่ออก) มิให้ตกถึงดิน

ค) ยิงเป้า

ใครตกม้าถูกปรับเอาเงินไปรวมเป็นรางวัลคนชนะ

อนึ่งในเดือนนี้ เจ้าฟ้าประเทศราชไทยใหญ่ส่งกล้วยไม้ (เอื้องแซะ) มาถวายด้วย

เดือน ๓ (Tabodaw) มีพิธีทำข้าวยาคู (Yagu) คือถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ กลางเดือนให้พวกฝ่ายทหารหุง (Cooking) แป้งเข้าด้วยน้ำมะพร้าวเจือเนยและเครื่องหอม ใช้ไม้หอมต่าง ๆ มีจันทน์เป็นต้นเป็นฟืน รุ่งขึ้นวันกลางเดือนเอาไปถวายพระเจ้าแผ่นดินทรงเจือน้ำมนต์ แล้วส่งไปถวายพระสงฆ์ตามพระอาราม

ในกรุงมัณฑเลและเมืองอมรบุระ พวกพลเมืองต่างก็หุงข้าวยาคูถวายพระเป็นประเพณีบ้านเมือง

เดือน ๔ (Tabaung) มีพิธีบวงสรวงเทพารักษ์และก่อพระทราย

การหลวงนั้น ส่งเครื่องพลีกรรมไปบวงสรวงเทพารักษ์ที่รักษาประตูพระนครทั้ง ๔ ทิศ และบวงสรวงเทพารักษ์ที่ศักดิ์สิทธิ์ ณ เทวสถานต่าง ๆ อีก ๓๗ แห่ง ส่วนประชาชนก็เล่นผีกันเป็นประเพณีทั่วไป

การก่อพระทราย (ตามวัด) นั้น ทำเป็นการกุศลและเป็นประเพณีบ้านเมืองเหมือนกัน สิ้นเรื่องพิธี ๑๒ เดือนเพียงนี้

ในตอนเรื่องพงศาวดารกล่าวถึงพิธีเลียบพระนคร อีกอย่างหนึ่ง ว่าได้มีครั้งพระเจ้าสีป่อ แต่ไม่ปรากฏว่าเนื่องกับราชาภิเษก หรือพิธีประจำปี คือให้แต่งเรือพระที่นั่ง "การเวก" (เคยเห็นรูปฉายาลักษณ์ เมื่อทำรับเสด็จ Prince of Wells หัวเรือเป็นรูปหัสดีลิงค์ กลางลำมีบุษบกที่ประทับ) แห่เสด็จพระเจ้าแผ่นดินทางคลองคูรอบพระนคร และมีภาชนะสำหรับรับฎีกาตั้งรายตามฝั่งคลอง ใครมีทุกข์ร้อนถวายฎีกาได้ในเวลาเสด็จเลียบพระนคร

สันนิษฐานว่าการเลียบพระนคร ตามแบบเดิมเห็นจะเป็นการจรแล้วแต่จะเสด็จเมื่อใด มีอยู่ในเรื่องเวสสันดรชาดกก็ไม่เกี่ยวกับพิธีราชาภิเษก ในรัชกาลหนึ่งอาจจะเลียบได้หลาย ๆ หน

สิ้นเรื่องกฎมนเทียรบาลพม่าเพียงเท่านี้

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๙ ได้รับประทานแล้ว ทำให้เกิดความชื่นใจเหมือนกัน ในระหว่างที่ไปเที่ยวนอนซ่อนตัวอยู่รู้สึกว้าเหว่อยู่เหมือนกัน ที่เคยได้รับลายพระหัตถ์แล้วไม่ได้รับ

ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ที่โปรดประทานกฎมนเทียรบาลพม่าตอนพระราชานุกิจ กับธรรมเนียมในพระราชสำนักไป ได้พิจารณาและจดบันทึกความเห็นถวายมานี้แล้ว โปรดประทานไปแต่ทีละตอนเช่นนี้ดี ได้มีเวลาตรวจตราเป็นคราว ๆ

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๓ ประทานกฎหมายเทียรบาลพม่าไปอีกตอนหนึ่งได้รับประทานแล้วเหมือนกัน ขอประทานกราบทูลคราวหน้า

ได้ส่งขันถม อันได้ทำหย่องรองและหีบบรรจุ ส่งหญิงมารยาตร์ไปแต่วันที่ ๑๖ แล้ว ได้ยินว่าฝากนายเอตมุน กรุต นำออกมาถวาย หวังว่าบ้านนี้คงได้ทรงรับแล้ว มีที่ยังไม่พอใจในการทำนั้นอยู่บ้างลางอย่าง จะให้ทำแก้ไขให้เรียบร้อยก็ไม่มีเวลา หญิงมารยาตร์เร่งจะเอาส่งมาถวายด้วยกลัวจะไม่ทันการ ก็ต้องส่งทั้งยังไม่พอใจ ขอประทานโทษ

พระสุจริตสุดามาปรึกษา อยากจะพิมพ์หนังสือสำหรับงานศพ อยากได้บทละคร จะช่วยนำความประสงค์ไปคิดกับใครก็ไม่เห็นตัว จนใจเหลือเกิน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บันทึกความเห็น

เรื่องกฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พระราชานุกิจ

๑. เสด็จออกสามเวลาอยู่ข้างจะมาก แต่เห็นจะกล่าวไว้เป็นว่าอย่างเต็มที่ ถ้าทรงเหน็ดเหนื่อยก็อาจลดลง เอาแต่เพียงสองเพลาหรือแต่เพลาเดียวก็คงได้

๒. เสด็จออกเวลาเช้าเป็นเวลาสำคัญ ที่ตรัสว่าราชการงานเมืองเพลานั้น ผิดกับกฎมนเทียรบาลไทย ซึ่งเสด็จออกว่าราชการเป็นเพลาบ่าย แต่กำหนดเวลาออกนั้นไม่เป็นสิ่งสำคัญ คงจะได้เปลี่ยนแปลงไปตามความสะดวกของพระเจ้าแผ่นดินเป็นคราว ๆ ไม่อยู่ที่

๓. พระเจ้าแผ่นดินเสวยวันละ ๔ เพลา คือเช้า กลางวัน เย็น ค่ำนั้น ที่แท้ก็คงเป็นแต่ ๓ เพลาเท่านั้น เพลาค่ำคงเป็นของแถม หากว่าเสด็จอยู่ดึกจึงเรียกเครื่องว่างเวลาค่ำ

๔. พระภรรยาเจ้ากับเจ้านายผู้หญิงปฏิบัติในเวลาเสวยนั้นงดงาม ทั้งนั้นก็เป็นการตามปกติแห่งพระเจ้าแผ่นดินทางแถบนี้

๕. เมื่อเสวย แล้วเลื่อน เครื่อง ถวายเจ้า นาย ที่ทรง ปฏิบัติเสวย นี่ก็เป็นปกติเหมือนกัน ซึ่งควรแล้วที่จะเป็นเช่นนั้น

๖. นางสนม ผลัดเวรกันอยู่ ยาม ในเวลา เข้าที่พระ บรรทมนอกห้องพระบรรทมนั้น ก็เป็นประเพณีปกติ ที่ว่าอ่านหนังสือถวายทรงฟังตลอดรุ่งนั้น เห็นจะเป็นอุบายพอให้เป็นที่สังเกตได้ว่าผู้อยู่ยามมิได้หลับเสียเท่านั้น

๗. หน้าที่พระมเหสีปฏิบัติเวลาทรงเครื่องนั้น ดูไม่สู้จำเป็นว่าจะต้องเป็นเช่นนั้น

๘. พระชายากับ นักสนม เป็นเวรกัน ประจำ อยู่ในพระราชมนเทียรนั้นก็เป็นการปกติ แต่ที่กล่าวว่ามีขันทีใช้ด้วยนั้นสะดุดใจอยู่ เราก็เคยมีขันทีใช้เหมือนกัน แต่เห็นจะเลิกเสียนานมาหนักหนาแล้ว ได้เคยเห็นรูปเขียนเรื่องพระภูริทัตในสมุดหนังสือสวดของโบราณ ตอนอาลัมพายนำพระภูริทัตไปเล่นถวายพระเจ้าตรุง ที่บนพลับพลาท้ายนางนักสนมมีแขกนั่งต่ออยู่สองคน จะเป็นอื่นไปไม่ได้นอกจากเป็นขันที ทำให้ได้ความรู้ขึ้นว่าขันทีนั้น เราตั้งเอาขันทีแขกเข้ามาใช้ ไม่ได้ทำไทยให้เป็นขันที เชื่อว่าพม่าก็น่าจะเป็นเช่นเดียวกัน

ขนบธรรมเนียมในพระราชสำนัก

๑. เจ้านาย เสนาบดี ข้าราชการ ขาดเฝ้าต้องรับโทษนั้น อยู่ข้างจะเป็นการเรี่ยวแรงเกินเหตุ

๒. เวลาเกิดไฟไหม้ เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าไปในพระราชวัง ถ้าไม่เข้าไปมีโทษนั้น เป็นการระวังกบฏ มีเหตุพอให้เห็นการกระทำได้

๓. ขุนนาง อ่านราย งานและ รายชื่อ ผู้ เข้าเวร ประจำซองถวายนั้น ทางเราก็มี แต่เป็นมหาดเล็กอ่านถวายในเวลาค่ำในพระที่นั่งอมรินทร ประทับทรงสดับในพระที่นั่งไพศาล ก่อนอ่านต้องเป่าสังข์ให้ทรงทราบก่อน

๔. ปิดประตูพระนครทุกคืนนั้น เข้าใจว่าแต่ก่อนเราก็ปิดเหมือนกัน การยิงปืนเช้ามืดเป็นสัญญาให้เปิดประตู แต่ที่หลังเราเลิกไม่ปิดเพราะเห็นเป็นการลำบาก คงยังปิดแต่ประตูพระราชวัง

๕. การนำฎีกาขึ้นถวายเราก็มีเหมือนกัน แต่หน้าที่ผู้ถวายไม่ตรงกัน

๖. ประเพณีถวายฎีกา ทางเราชั้นแรกถวายต่อพระหัตถ์ใครมีคดีก็มาตีกลองร้องฎีกาให้เสด็จออกรับ ยังมีห้องกลอง

วินิจฉัยเกรียอยู่ที่ทิมดาบกรมวัง เพิ่งรื้อเลิกเสียเมื่อรัชกาลที่ ๕ เพราะว่าประเพณีเปลี่ยนไป เป็นยื่นฎีกา ที่ตำรวจหลวงนำขึ้นถวาย อย่างเดียวกับประเพณีพม่า ไม่ต้องตีกลอง

๗. ทางรับสั่งราชการพม่ากับไทยตรงกันไม่ได้กระดิก

๘. เมื่อก่อนนี้การเสียภาษีอากรของเรา ส่งอย่างไร และจ่ายอย่างไร หาได้เรียนทราบวิธีไว้ไม่ เห็นแต่พระยาไชยยศสมบัติทำบัญชีรับจ่ายทูลถวายเท่านั้น จึงเป็นการยากที่จะเอามาเทียบกับพม่าได้

๙. ข้าราชการรับตำแหน่งใหม่ต้องถือน้ำนั้น เป็นการที่เขาถี่ถ้วนมากกว่าเรา

๑๐. ข้าราชการออกไปรักษาราชการหัวเมือง ต้องให้ภรรยาอยู่เป็นตัวจำนำนั้น อยู่ข้างเป็นการแสดงความขลาดมาก

๑๑. เจ้าประเทศราชต้องเข้ามาเฝ้าปีละครั้งนั้น ทางเราเห็นจะกำหนดสามปีต่อครั้ง

๑๒. ความถี่ถ้วนในเรื่องพระมหาอุปราชของเรา ไม่ค่อยจะเคยได้ยิน

๑๓. เจ้านายและข้าราชการที่เข้าไป นอนประจำซองในพระราชวัง ของเราเคยมีแต่เวลาเสด็จไม่อยู่ เรียกว่าเฝ้าวัง

๑๔. ผู้เข้าไปเฝ้าวังต้องนั่งยามนั้นเราไม่เคยทำ

๑๕. ทหารเข้าเวรประจำในพระราชวัง เปลี่ยนกันเดือนละครั้งนั้นตรงกัน

๑๖. พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกนอกพระราชวัง ต้องปิดประตูเมืองจนเสด็จกลับ เห็นจะไม่หมายถึงเสด็จไปค้างแรม ถ้าปิดประตูเมืองตลอดเวลาเสด็จไปค้างแรม ราษฎรจะต้องติดประตูอดตาย

๑๗. ยิงปืนใหญ่สัญญาบอกเวลาสงกรานต์เราไม่ได้ทำ

๑๘. วิธียอมความเป็นทางปฏิบัติในศาลหลวง แต่เข้ามาอยู่ในกฎมนเทียรบาล ก็เพราะแต่ก่อนพระเจ้าแผ่นดินทรงพิพากษาความเอง

๑๙. ลักษณะลงโทษก็อย่างเดียวกันกับที่กล่าวแล้วในข้อ๑๘

๒๐. ห้ามขายเนื้อขายปลาในเวลาเข้าพรรษานั้น เอาการบุญในศาสนามาใช้เป็นอาญาเกินสมควร

๒๑. เสด็จออกมหาสมาคมปีละสามครั้งนั้น หนแรกขึ้นปีใหม่ กับหนหลังออกพรรษานั้น ตรงกับเสด็จออกถือน้ำตรุษสารทของเรา แต่เสด็จออกหนกลางเข้าพรรษานั้นเราไม่มี เห็นจะเป็นการนับถือศาสนามากพาไป

๒๒. เสด็จออกมหาสมาคมปีละสามครั้ง เจ้านายและข้าราชการฝ่ายใน ทั้งภรรยาข้าราชการ ต้องเข้าเฝ้าฝ่ายในเหมือนฝ่ายหน้านั้น ทางเรามีเสด็จออกแต่สองครั้งก็มีฝ่ายในและภรรยาข้าราชการเฝ้าเหมือนกัน คือถือน้ำตรุษสารท

๒๓. ข้อบังคับในการเข้าเฝ้า ดูจะไม่ผิดกัน การสูบบุหรี่ก่อนนี้เราก็เห็นจะสูบไม่ได้ แต่เดี๋ยวนี้เคลื่อนคลายไป การสวมรองเท้าแต่ก่อนเราก็สวมไม่ได้ แต่เดี๋ยวนี้เปลี่ยนธรรมเนียมแล้วจึงสวมได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อเมล์มาวันอาทิตย์ที่ ๒๑ หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๐ กับบันทึกพระวินิจฉัยเรื่องกฎมนเทียรบาลพม่า

ในลายพระหัตถ์ฉบับนี้ตรัสปรึกษามาว่า พระสุจริตสุดาไปทูลหารือถึงเรื่องหนังสือที่จะพิมพ์ในงานศพ หม่อมฉันเข้าใจว่าศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีผู้บิดา โปรดให้หม่อมฉันช่วยเลือกหนังสือถวายนั้น หม่อมฉันปรึกษากับหญิงเหลือด้วยเธอเอาใจใส่ด้วยเรื่องบทละครอยู่ เธอมีความเห็นว่าหนังสือที่เหมาะที่สุดนั้นคือบทละครเรื่องสาวิตรี พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ต้องพิมพ์รูปภาพฝีพระหัตถ์ของท่านด้วย ท่านคงจะยังทรงจำได้รูปภาพสาวิตรีชุดนั้น เจ้าพระยาธรรมา ฯ เอามาให้หม่อมฉันเมื่อเป็นนายกราชบัณฑิตยสภา หม่อมฉันได้ให้นายมิกี้ส่งไปสืบราคาจะพิมพ์ที่เมืองญี่ปุ่นแต่ราคาแพงไม่สำเร็จจึงค้างอยู่ รูปภาพชุดนั้นจะอยู่ที่ไหนเดี๋ยวนี้หม่อมฉันก็จำไม่ได้ แต่นายมิกี้กับ นายสมบุญ โชติจิตรคงจะรู้ เห็นพอจะค้นคว้าเอามาได้ ขอให้ทรงไต่สวนดู

บทละครเรื่องอื่น ถ้าจะเอาที่เป็นแบบบทละครสำหรับบ้านเมืองมีที่ยังไม่ได้ชำระพิมพ์อยู่อีกเรื่อง ๑ คือเรื่องอุณรุทถ้าได้ชำระพิมพ์เข้าชุดกับเรื่องอิเหนา รามเกียรติ์ ที่หอพระสมุด ฯ พิมพ์แล้วก็จะดีเหมือนกัน แต่การชำระนั้นจะต้องมีผู้ชำนาญจริง ๆ เป็นผู้ชำระสักคน ๑ ไม่ใช่ "นักปราชญ์รู้หลัง" สมัยใหม่

(คำนี้เป็นคำของหญิงเหลือ เธอเอามาใช้ขึ้นใหม่) แต่จะเป็นหนังสือมากสักหน่อย

มีอีกสถานหนึ่ง รวมบทละครเรื่องสั้น ๆ พิมพ์แสดงให้เห็นสำนวนบทละครต่างสมัยผิดกันอย่างไร คือบทละครครั้งกรุงศรีอยุธยา บทละครกรุงธน บทละครรัชกาลที่ ๑ บทละครรัชกาลที่ ๒ บทละครรัชกาลที่ ๓ (สำนวนกรมหลวงภูวเนตร) บทละครรัชกาลที่ ๔ บทละครรัชกาลที่ ๕ และบทละครรัชกาลที่ ๖

บทละครสมัยต่าง ๆ เหล่านี้ หม่อมฉันรวมไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณอีกมาก ถ้าโปรดให้นายสมบุญเอาบัญชีมาถวายทอดพระเนตรเห็นว่าพอจะทรงเลือกได้

ตามที่ทูลมานี้ หม่อมฉันออกตะขิดตะขวงนึกท้อใจอยู่บ้าง ด้วยรู้สึกว่าความนิยมของหม่อมฉัน หรืออาจจะกล่าวเลยไปถึงว่า พระนิยมของพระองค์ท่านเองด้วย มันเป็นอย่างเก่าพ้นสมัย อย่างที่เราเห็นว่าดี พิมพ์ออกไปก็ไม่แลเห็นว่าใครจะชอบในสมัยนี้ แต่จะเลือกให้ต้องตามความนิยมถูกสมัยในปัจจุบัน ใจหม่อมฉันก็ไม่นิยม มันอึดอัดขัดข้องอยู่อย่างนี้

เมื่อวันอาทิตย์ หญิงแก้วมาจากชุมพร พาหลานกลับมาส่งที่ Cinnamon Hall ค่อยหายเงียบเหงาแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานตอบลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๓ ขอบพระเดชพระคุณที่โปรดประทานกฎมนเทียรบาลพม่าไปอีกตอนหนึ่ง ได้พิจารณาแล้ว และจดบันทึกความเห็น ถวายมานี้แล้ว ตามที่สะดุดใจ

ยูบิลีพระเจ้ายอชดูจะทำกันใหญ่มาก เห็นหนังสือพิมพ์เขาลงโปรกรามม์จะทำการติดต่อกันไปถึงสามเดือน เป็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่งแล้วที่ตรัสชวนให้หญิงอามมาดูแห่ที่ปีนัง แต่ขอประทานโทษให้มากไม่มีใครใช้ช่วยงานวันเกิด แต่ที่จริงก็ไม่มี

งานใหญ่โตอะไรมิได้ จะทำบุญเล็กน้อยเท่านั้น หากแต่ครอบครัวเด็ก ยิ่งคิดไม่อาศัยใคร ดูกก็ยิ่งจำเป็นต้องการมาก

ตามที่ตรัสถึงประตูพระบรมมหาราชวังทางด้านใต้ ว่าเป็นประตูมีหอรบข้างบน เกล้ากระหม่อมไม่รู้สึกนึกไม่ออกเลย ต่อแต่ได้รับลายพระหัตถ์แล้วเข้าไปในวังจึงเจาะดู ทำชอบกล เป็นหลังคาคฤห์ แต่ตัดช่องประตูขึ้นไปเกือบถึงชายคา บนหลังประตูไม่มีห้องมีห้องอยู่สองข้างประตู แต่ไม่มีช่องที่จะต่อสู้ทางด้านหน้าเรยตันทึบ มีแต่ประตูเล็กทางด้านข้าง ออกได้ทางเชิงเทินข้างในเท่านั้น ดูจะเป็นห้องพักของผู้กำกับหน้าที่มากกว่าหอรบ ที่จันทบุรีเกือบจำได้ ดูเหมือนมีหน้าต่างเปิดออกมาทางด้านหน้าได้ แต่ที่ราชบุรีกาญจนบุรีจำไม่ได้เลย ที่นครราชสีมาได้สอบถามพระยาเพชรดา ได้ความว่าที่มีหอรบปรากฏอยู่ก็แต่ประตูชัยเท่านั้นประตูอื่นข้างบนหักพังไม่มีอะไรเหลือ จะเคยมีหอรบหรือไม่มีไม่ทราบ

เรื่องฝรั่งขุดค้นเมืองโบราณแถวแม่น้ำสินธู พบรูปลึงค์ซึ่งเป็นของที่นับถือมาก่อนพวกอารยัน ยุติต้องกันกับที่ว่าพบในกลางทวีปอาฟริกานั้นดียิ่งมาก เป็นหลักให้รู้ความจริงยาวออกไปได้ เมื่อตรัสบอกไปคราวที่ได้ทรงทราบมาครั้งก่อนนั้น

ได้ตรัสถามเข้าไปด้วย ว่าได้ทราบทางฮินดูเขาว่ากระไรกันบ้าง ในเรื่องลึงค์ เกล้ากระหม่อมไม่สามารถกราบทูลให้เป็นหลักฐานได้ เพราะท่านพวกครู ๆ ฮินดูนั้น ลิ้นแกยาว แกเล่านิทานหลอกเล่นตามชอบใจ อย่าหาอื่นไกล เอาแต่เพียงว่าทำไมจึงทำรูปพระคเณศหัวเป็นช้าง เท่านั้นเกล้ากระหม่อมก็ได้พบนิทานถึงสามเรื่องที่บอกเหตุ แต่ไม่เหมือนกันเลย

เมื่อถวายผ้าจำนำพรรษาที่วัดราชประดิษฐ์ เกล้ากระหม่อมขึ้นไปบูชาพระบรมรูปทูลกระหม่อมบนปราสาท ดูดูรู้สึกว่าไม่ดีนึกว่าสู้ที่ปราสาทเมืองเพชรไม่ได้ จึงสั่งไปให้เขาถ่ายส่งมาให้ แต่เผอิญเขาถ่ายไว้แล้ว เขาพิมพ์ส่งมาให้หลายแผ่น จึงได้ส่งมาถวายแผ่นหนึ่ง ดูกลับจะเลวกว่าที่วัดราชประดิษฐ์ซ้ำไปเสียอีก

เมื่อวานซืนนี้ พระยาเทวาคัดบทระเบง กุลาตีไม้ และชื่อท่าโหม่งครุ่มมาให้ แกว่าค้นพบจดไว้ในกองพิธีที่กระทรวงวังเป็นลายมือพระยาราชเวศม เข้าใจว่าพระยาธรรมาจะให้สืบจดไว้ เกล้ากระหม่อมได้รับก็พอใจ เพราะที่รู้ก็เท่าที่ได้ยิน

ไม่ครบถ้วนเท่าที่จดมา แต่พิจารณาเห็นเถอะเทอะ จึงได้ตอง จัดเรียบเรียงใหม่ ได้คัดถวายทอดพระเนตรเล่นด้วยแล้ว

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ ได้รับประทานแล้ว ขอประทานถวายตอบคราวหลัง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

◎ ◎ ◎

บันทึกความเห็น

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

ราชบัลลังก์

อันชื่อราชบัลลังก์ทั้ง ๘ นั้น ๒ ชื่อคือสีหาสนกับปัทมาสน เป็นชื่อแบบเดิมสืบมาแต่ประเทศอินเดีย สีหาสนเป็นที่นั่งกษัตริย์ ซึ่งเดิมที่ขาจำลักเป็นรูปสิงห์ ปัทมาสนเป็นแท่นรองพระพุทธรูป พระเทวรูป ซึ่งจำลักเป็นกลีบบัว

อีก ๔ ชื่อเทียบด้วยพาหนะพระเป็นเจ้า ตรงกับพระราชลัญจกรของเราอยู่สามชื่อ คือ หังสาสน ตรงกับหงสพิมานคชาสนตรงกับไอยราพต สังขาสนตรงกับสังขพิมาน มยุราสนหมายถึงพาหนพระขันธกุมาร แต่พระราชลัญจกรทางเราไม่มี

อีกชื่อ ๑ มิคาสน ที่จะเห็นรูปที่ทางอินเดียทำพุทธอาสนปางปฐมเทศนาณมฤคทายวัน ซึ่งมีรูปกวางอยู่เชิงแท่นนั้นนำมาเป็นชื่อราชอาสน

อีกชื่อ ๑ ภมราสน คืออาสนผึ้งนี้ คิดไม่เห็นวี่แววทางที่มาเลย แปลกหนักหนาอยู่

จำได้เมื่อไปเที่ยวที่เมืองมัณฑเลอยู่แต่ ๒ องค์ คือสีหาสน กับมยุราสนตั้งอยู่ระหว่างฝาแนบกับทวารทั้งสององค์พระแท่นอยู่นอกห้อง ทางขึ้นอยู่ในห้องดังได้พรรณนาไว้แล้วในบันทึกตอนต้น ทรงแห่งราชอาสนก็ทำอย่างที่ช่างไทยเราเรียกกันว่าบัลลังก์ คือมีบัวหงายติดกับบัวคว่ำ แต่ตรงท้องไม้ที่บัวต่อกันเขาทำคอดเข้าไปมาก จนฝรั่งเห็นว่าเป็นนาฬิกาทราย

ราชมนเทียรสถาน

พระราชมนเทียรสถานนั้น ไม่มีสิ่งใดที่ติดใจจะกล่าวถึง แต่ลักษณะแห่งเมืองมัณฑเลนั้นติดใจยิ่งนัก จำจะต้องกล่าวชมว่าไม่มีเมืองใดบรรดาที่ได้เห็นมาจะงามเท่า วงกำแพงแลเห็นเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส กำแพงด้านหนึ่ง แต่มุมหนึ่งถึงอีกมุมหนึ่ง ย่อเป็นกะเปาะสี่เหลี่ยมยื่น ออกมาเป็น ป้อมหรือ หอรบมากหลาย มีระยะเป็นจังหวะเท่ากัน บนกะเปาะนั้นปักเสาสี่มีหลังคาไม้ทำเป็นหลังคามณฑปทาแดง ตรงกะเปาะกลางตัดขาดเป็นช่องประตูเข้าออก ก่อกำแพงอิฐเป็นลับแลกันหน้าประตูกันยิงทำสายบานประตู เมื่อดูไปตามกำแพงด้านหนึ่ง จะเห็นยอดมณฑปสล้างเป็นระยะตลอดไปงามยิ่งนัก ห่างกำแพงออกมามีคูกว้างใหญ่ มีน้ำเต็มล้อมกำแพงอยู่โดยรอบอีกชั้นหนึ่ง ตรงกลางย่านมีสะพานใหญ่ข้ามตรงเข้าประตูทั้งสี่ด้าน รอบนอกคูออกมามีถนนใหญ่ล้อมอยู่อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งจะขับรถชมเมืองได้โดยรอบ และในขอบเขตนั้นไม่มีต้นไม้ใหญ่อันจะพึงบังทรรศนวิสัยให้เสียงามไปได้แม้แต่น้อยหนึ่งเลย เห็นได้ว่าเป็นเมืองใหม่ทำด้วยความคิดกะการโดยรอบคอบ เขาว่าฝรั่งชาติอิตาลีเป็นผู้อำนวยการสร้าง

นอกจากเรื่องพระราชวังและเมืองแล้ว ก็ยังมีเหลือที่สงสัยอยู่อย่างเดียวแต่พระศพ เหตุใดจึงฝังบ้างเผาบ้าง เข้าใจไม่ได้เลย ตามประเพณีแห่งชาติ ชาติไหนถือเผาก็เผากันทั้งนั้น ที่ถือฝังก็ฝังกันทั้งนั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บทระเบง

(ตามที่สืบสวนมาได้)

โอดะพ่อขอถวายบังคม โอดะพ่อเทวันมาบอก
โอดะพ่อพร้อมกันทั้งปวง โอดะพ่อประนมกรทั้งปวง
โอดะพ่อกลับซ้ายไปขวา โอดะพ่อกลับขวามาซ้าย
โอดะพ่อบัวตูมทั้งปวง โอดะพ่อบัวบานทั้งปวง
โอดะพ่อกลับหน้าเป็นหลัง โอดะพ่อกลับหลังเป็นหน้า
โอดะพ่อจะไปไกรลาศ โอดะพ่อขวางหน้าอยู่ไย (มีซ้ำ)
โอดะพ่อยกออกจากเมือง
รักแก้วข้าเอยจะไปไกรลาศ รักพี่ข้าเอยจะไปไกรลาศ
รักน้องข้าเอยจะไปไกรลาศ รักพี่ข้าเอยจะไปชมนก
รักน้องข้าเอยจะไปชมนก รักแก้วข้าเอยจะไปชมนก
รักน้องข้าเอยจะไปชมไม้ รักพี่ข้าเอยจะไปชมไม้
รักแก้วข้าเอยจะไปชมไม้
โอดะพ่อขวางหน้าอยู่ไย โอดะพ่อหลีกไปให้พ้น

โอดะพ่อตั้งตะบะทั้งปวง โอดะพ่อถ่งศรทั้งปวง
โอดะพ่อแผลงศรทั้งปวง

บทพระกาล

โอดะพ่อสดบทั้งปวง โอดะพ่อพื้นขึ้นทั้งปวง
โอดะพ่อยกกลับเข้าเมือง โอดะพ่อเรามาถึงเมือง

(จบ)

บทระเบง

บทร้องระเบงตามที่สืบสวนได้มานั้น ดูไม่เป็นระเบียบ เชื่อว่าผู้เล่นไม่เอาใจใส่ เล่นแต่พอเป็นราชการพาให้เลอะเลือนไป ได้ลองจัดให้เป็นระเบียบขึ้นดังต่อไปนี้ ผิดถูกไม่ทราบ

รำถวาย

โอดะพ่อขอถวายบังคม โอดะพ่อประนมกรทั้งปอง
โอดะพ่อบัวตูมทั้งปวง โอดะพ่อบัวบานทั้งปวง *
โอดะพ่อกลับซ้ายไปขวา โอดะพ่อกลับขวามาซ้าย
โอดะพ่อกลับหน้าเป็นหลัง โอดะพ่อกลับหลังเป็นหน้า

* หมายถึงมือประนมไหว้ และบี่คมือจากประนมไหว้

เดินดง

โอดะพ่อเทวันมาบอก โอดะพ่อยกออกจากเมือง
โอดะพ่อจะไปไกรลาศ รักแก้วข้าเอยจะไปไกรลาศ
รักพี่ข้าเอยจะไปไกรลาศ รักน้องข้าเอยจะไปไกรลาศ
รักแก้วข้าเอยจะไปชมนก รักพี่ข้าเอยจะไปชมนก
รักน้องข้าเอยจะไปชมนก รักแก้วข้าเอยจะไปชมไม้
รักพี่ข้าเอยจะไปชมไม้ รักน้องข้าเอยจะไปชมไม

ปะทะ

โอดะพ่อขวางหน้าอยู่ไย โอดะพ่อหลีกไปให้พ้น
โอดะพ่อพร้อมกันทั้งปวง โอดะพ่อตั้งตบะทั้งปวง
โอดะพ่อก่งศรทั้งปวง โอดะพ่อแผลงศรทั้งปวง

พระขันธกุมารสาป*

โอดะพ่อสลบทั้งปวง โอดะพ่อฟื้นขึ้นทั้งปวง

คืนเมือง

โอดะพ่อยกกลับเข้าเมือง โอดะพ่อเรามาถึงเมือง

---

* เรียกกันว่าพระกาล แต่เห็นควรเป็นพระขันธกุมาร เพราะขึ้นกยูง และมาต้านทานพระอิศวรซึ่งสิงไกรลาศ

ท่าไหม่งครุ่ม

ชื่อท่ารำไหม่งครุ่มตามที่สอบสวนได้มานี้ เป็นคำที่มีผู้คิดแต่งแล้ว เพื่อให้คล้องจองเพราะพริ้ง คำเดิมคงเป็นคำง่าย ๆ อย่างเดียวกับชื่อท่าละคร ได้ลองเดาไว้ดูเล่นเท่าที่คิดได้ ถูกหรือไม่ถูกไม่ทราบ

สืบได้มา	เดาชื่อเดิม
ประทุมทองวิมลมาศ	บัวตูม
จงกลกาบผกากลิ่น	บัวบาน
วายุพินทราร่อน	ลมพัด — — ?
จักรวรรดิงามงอนทรงเครื่อง	
มังกรเยื้องย้ายหาง	มังกรฟาดหาง
พระจันทรกุมกรกางกลด	พระจันทร์ทรงกลด
เทพประนตประนมกร	เทพประนม
พระยากุญชรประสานงา	ช้างประสานงา
เมขลาเล่นวลาหก	เมขลาล่อแก้ว

รามสูรยกอสุนี | รามสูรขว้างขวาน
ไมราพณ์อสุรีรำฤทธิ์ | ไมราพณ์แผลงฤทธิ์
พระยาอินทรชิตแปลงกายา | อินทรชิตแปลงกาย
องค์ศิริอนุชาเชิดชู | พระลักษณ์ชูศร
หน่อนรินทรแผลงผลาญ
หน่อชมพูพานง้างคีรี
ราชกระบี่ถวายแหวน | หนุมานถวายแหวน
รำแพนปลายพฤกษา | นกยูงรำแพน
องค์อินทรเจ้าฟ้าเป่าสังข์ | พระอินทร์เป่าสังข์
เทพลังพระสุทธ | เทวดารั้งพระสุเมรุ

หมด

บทกุลาตีไม้

บทร้องกุลาตีไม้ จะเป็นโคลงหรือกาพย์น่าสงสัย หาก เป็นอะไร ลักษณะที่จะเขียนก็ต้องต่างกันดังนี้

ถ้าเป็นโคลง

ศักดานุภาพเลิศล้ำ แดนไตร

สิทธิครูมอบให้ จึ่งแจ้ง
ฤทธาเชี่ยวชาญชัย เหตุใด นาพ่อ
พระเดชพระคุณปกเกล้า ไพร่ฟ้าอยู่เย็น ฯ

ถ้าเป็นกาพย์

ศักดานุภาพ เลิศล้ำแดนไตร
สิทธิครูมอบให้ จึ่งแจ้งฤทธา
เชี่ยวชาญชัย เหตุใดนาพ่อ
พระเดชพระคุณปกเกล้า ฯ ไพร่ฟ้าอยู่เย็น* ฯ

๏ ๏ ๏

บ้านซินนามอน ปีนัง
วันที่ ๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๘ เมษายนเวลาบ่าย หม่อมฉันได้รับพระโทรเลข ตอบโทรเลขที่หม่อมฉันถวายพรเฉลิมพระชันษาครบ

---

* ระเบียบแห่งโคลงเก่า ย่อมไม่ถือจำนวนคำ สัมผัสและเอกโทเคร่งเครียดนัก คำ "พระเดชพระคุณปกเกล้า" นั้นเกรงจะหลงไป ถ้าหากเป็น "เหตุพระคุณปกเกล้า" จะกินความกันดีขึ้นมาก

๒ รอบไปในตอนเช้า ครั้นเวลาเย็นวันนั้นหญิงมารยาตร์ออก มาถึงนำเครื่องเดือน ที่ท่านประทานเนื่องในงานเฉลิมพระชันษามา ส่ง ล้วนเป็นของเลือกสรรโดยประณีตบรรจง หม่อมฉันมีความ ยินดีขอบพระเดชพระคุณ และขอบคุณคุณโตกับหญิงอี่ด้วยเป็น อันมาก รุ่งขึ้นวันจันทร์เวลาเช้าไปรษณีย์นำลายพระหัตถ์ฉบับ ลงวันที่ ๒๗ มาส่ง ในซองลายพระหัตถ์นั้นมีฉายาลักษณ์พระ- บรมรูปทูลกระหม่อมที่อยู่ ณ เมืองเพชรบุรีส่งมาด้วย หม่อมฉัน รู้สึกชื่นใจที่ได้เห็นพระบรมรูปองค์นั้น คงงามสู้องค์ที่อยู่วัดราช ประดิษฐ์ไม่ได้อยู่เอง เพราะองค์หลังเป็นของถ่ายแบบองค์ ก่อน และแม้ใช้ในสมัยเมื่อรู้จักปั้นรูปคนดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

เมื่อสองสามวันมานี้มีพระสงฆ์กรุงเทพ ฯ จาริกมาถึงเมือง ปีนัง ๓ องค์ เป็นเปรียญและพระอันดับวัดเทพศิรินทร ๒ องค์เป็น เปรียญวัดราชประดิษฐ์องค์ ๑ มหาภุชงค์วัดราชประดิษฐ์บอก ว่างานถวายผ้าจำนำวัสสาปีนี้มีเจ้านายอยู่ข้างน้อย ที่เป็นบรม- วงศ์ผู้ใหญ่มีแต่พระองค์ท่านกับพระองค์ประดิษฐาเท่านั้น หม่อม ฉันเลยถามพระสงฆ์รูปนั้นต่อไป ถึงเรื่องพระสงฆ์เป็นเก็กเหม็งขึ้น

อีกตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ เธอเข้าใจว่าเห็นจะมีคฤหัสถ์ยุยง แต่อย่างไรก็ดีมีผลต้องรับถึงตัวเธอด้วย เดี๋ยวนี้คนทำบุญน้อยลงแม้ออกบิณฑบาตก็ได้ข้าวไม่ใคร่พอฉัน

ที่ท่านทรงได้คำขับของพวกกระเบง และกุลาตีไม้ไว้แล้วจดประทานมานั้นดีหนักหนา เพราะมันเป็นของใกล้จะสูญเต็มทีอยู่แล้ว คำที่ทรงปรุงประทานมานั้นหม่อมฉันเห็นชอบด้วย เดิมคงจะเป็นเช่นนั้น แต่หากมาขับกันสับสนจึงแหลกเหลวไป ได้อ่านลายพระหัตถ์ทำให้หม่อมฉันคิดวินิจฉัยต่อไป ถึงหลักฐานเรื่องการเล่นระเบง โมงครุ่ม และกุลาตีไม้ หม่อมฉันเห็นว่าคงเป็นการเล่นในอินเดีย ไทยเรารับมาแต่อินเดียภาคใต้แต่โบราณจึงมีปรากฏในกฎมนเทียรบาล นานมาแล้วหม่อมฉันไปเมืองตรังครั้ง ๑ เห็นพวกแขกกลิงค์ที่เป็นกุลีมันกำลังเล่นกันถือไม้มือละอันยืนเป็นวงร้องเพลง ตีไม้ที่ถือนั้นสลับเพื่อนที่ยืนต่อกันทั้ง ๒ ข้างเป็นจังหวะ ก็นึกขึ้นในขณะนั้นว่าอ้อ นี่เองเป็นเดิมของกุลาตีไม้ แต่มานึกต่อไปในคราวนี้ว่าคำร้องของเดิม

คงเป็นภาษาทมิฬหรือภาษาอินเดียอื่นที่ใกล้เคียงกัน ไทยเราเอาเอามาแปลให้ร้องเป็นภาษาไทย จึงเห็นเป็นปัญหาคำที่ทรงจดประทานมานั้น จะเป็นคำแปลตรงตามคำของชาวอินเดีย หรือมาแต่งขึ้นใหม่ หรือมาแก้ไขความบ้าง อีกประการหนึ่ง เรื่องที่เล่นระเบงตามที่ได้ยินเล่ากันมา ว่าพระอิศวรจะทำพิธีโสกันต์พระคเณศร์หรือพระขันธกุมาร พวกกษัตร์ร้อยเอ็ดเจ็ดพระนครจะไปช่วย พระขันธกุมารมาห้ามไว้ พวกกษัตริย์ไม่ฟังจึงถูกพระขันธกุมารสาปให้สลบ แล้วต้องกลับคืนยังบ้านเมืองมาเกิดคิดสงสัยขึ้นว่าเรื่องเดิมจะไม่เป็นอย่างเล่า เพราะเมื่อกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดไปพบพระขันธกุมาร พระขันธกุมารห้ามควรจะยำเกรง หรือมิฉะนั้นก็พูดจาว่ากล่าวกันโดยดี นี่กลับจะฆ่าฟันพระ-ขันธกุมาร ดูไม่สมกับที่จะไปช่วยงานด้วยความเคารพพระอิศวร เรื่องระเบงนี้ ก็คงมาจากอินเดียฝ่ายใต้ คือพวกทมิฬเหมือนกัน พวกทมิฬนับถือพระขันธกุมารเป็นใหญ่อยู่จนทุกวันนี้ แม้ที่ในเมืองปีนังดังที่หม่อมฉันได้เคยทูลไปแต่ก่อนแล้ว น่าจะมีเรื่องที่จริงเป็นอย่างอื่นเพราะฉะนั้นเรื่องระเบง โมงครุ่ม และกุลาตีไม้

นี้ ถ้องตรัสได้เดียงตาพราหมณ์ศาสตรีดูสักที่เป็นไร บางทีจะได้ความรู้ที่เป็นแก่นสารต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายพระหัตถ์)

◎ ◎ ◎

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

จะกราบทูลตอบลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ เดือนก่อน

พระดำริเรื่องการทำถ้วยชามในเมืองไทย เป็นทางสมเหตุสมผลทุกอย่าง เกล้ากระหม่อมเห็นชอบด้วยพระดำริทุกประการ คำยืนยันของพระยานครพระรามข้อหนึ่งว่าที่สรรคโลกทำถ้วยชามก่อนพระเจ้ารามกำแหงเสด็จออกไปเมืองจีนมาแล้ว เพราะแกขุดได้เครื่องถ้วยในพระเจดีย์เก่า ซึ่งสร้างก่อนพระเจ้ารามกำแหงเสด็จออกไปเมืองจีน พระยานครพระรามกล่าวคำนี้เพื่อจะคัด

คำที่มีคนกล่าวว่า พระเจ้ารามกำแหงไปพาเอาเจ๊กเข้ามาตั้งทำถ้วยชามที่สวรรคโลก แต่คำคัดค้านของพระยานครพระรามนั้นกลับสมด้วยพระดำริของฝ่าพระบาท ที่ว่าเจ๊กเข้ามาตั้งทำถ้วยชามอยู่ก่อนแล้ว พระเจ้ารามคำแหงเป็นแต่ไปพาเอาเจ๊กที่มีฝีมือดีเข้ามา ทำการส่งเสริมให้ได้ของดีเป็นประโยชน์ใหญ่ขึ้น น่าอัศจรรย์หนักหนาที่มาถูกต้องตรงกับพระดำริได้

ขอบพระคุณที่โปรดประทานรูปผู้แทนเข้าไป และตรัสอภิปรายถึงโฮเตลที่ปีนัง เป็นทางทราบเกล้าดีทุกประการ เรื่องที่ได้ทรงพบคนสำคัญนั้นก็น่าสนุก ที่ได้ทรงพบคนประหลาดก็ประหลาด แต่ไม่เป็นแก่นสาร ไม่พบเสียดีกว่า

กฎมนเทียรบาลพม่าตอนพิธีสิบสองเดือน ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไปอ่านเสียยุ่งใจ ได้บันทึกความเห็นตามสติปัญญาถวายมาคราวนี้แล้ว

ลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๒๔ เมษายน ประทานพระดำริเรื่องพิมพ์หนังสือของพระสุจริตสุดานั้นได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ขอประทานโทษที่กราบทูลไม่ละเอียดว่าเป็น

งานศพใคร พระสุจริตอยากจะพิมพ์ถึงสองเล่ม สำหรับศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีเล่มหนึ่ง สำหรับศพท้าววนิดาพิจาริณีเล่มหนึ่ง ท่านตกลงแล้ว สำหรับศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีนั้นท่านไม่เอาบทละคร ท่านจะพิมพ์หนังสือพงศาวดารโยนก ซึ่งพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม) แต่ง ส่วนสำหรับงานศพท้าววนิดาพิจาริณีนั้นท่านจะพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์สาวิตรี เรื่องรูปสำหรับเรื่องนั้นมีใครเคยบอกว่าหายเสียแล้ว เกล้ากระหม่อมจะไปไต่ถามก็จะเป็นจุ้นจ้าน ได้แนะพระสุจริตไปว่าขอให้พิมพ์สาวิตรีแล้ว ควรจะขอให้เขาพิมพ์รูปที่เกล้ากระหม่อมเขียนติดไปกับหนังสือนั้นด้วย เมื่อมีคำขอเขาก็คงไปค้นคว้าหากันเอง การพิมพ์หนังสือสำหรับงานศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีนี้ที่จะสนุกข่าวว่าลูกหลานต่างคนต่างพิมพ์ เป็นการประชันขันแข่งกันด้วย เห็นจะได้หนังสือหลายเล่ม

งานวันเกิดเกล้า กระหม่อมได้สำเร็จเรียบ ร้อย แล้วในวันที่ ๒๗ เดือนก่อน เวลาเช้าตั้งพระบรมรูป นิมนต์พระ ๗๓ รูปมาสดับปกรณ์ แล้วถวายอาหารบิณฑบาต เวลาเพลเลี้ยงพระ-

สงฆ์ ๑๐ รูป เวลาเย็นไปถวายบังคมพระบรมรูปที่ปฐมบรมราชานุสรณ์เท่านั้นเป็นเสร็จไปอย่างเงียบ ๆ ขอถวายพระกุศล

เกล้ากระหม่อมขอประทานทูลลาไปเที่ยวในวันที่ ๑๑ เดือนนี้ คราวนี้จะไปกับเพชรลอยล่องของบริษัทเรือไฟไทย เที่ยวไปตามฝั่งทะเลทางปักษ์ใต้ จะไปที่ไหนบ้างตั้งใจจะไปคิดเอาข้างหน้าสุดแต่จะเป็นการสะดวก ขอได้โปรดหยุดลายพระหัตถ์ไว้คราวหนึ่ง ถ้าหากว่าไปหยุดพักเป็นหลักแหล่งลงที่ไหนนานวัน อันอาจจะรับลายพระหัตถ์ที่นั้นได้ ก็จะกราบทูลมาให้ทรงทราบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๏ ๏ ๏

บันทึกความเห็นในกฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พิธีสิบสองเดือน

เดือน ๕ พิธีสงกรานต์ ทำอะไรเหมือนกับเมืองเราทุกอย่าง ต่างไปแต่การสรงมุรธาภิเษก มีพระอัครมเหสีขึ้นพระมณฑป สรงด้วย ซึ่งทางเราสรงแต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว กับข้าราชการตักน้ำในแม่น้ำแห่มาถวายพระเจ้าแผ่นดินนั้น ทางเมืองเราไม่มีทำ เห็นจะเป็นด้วยเมืองพม่าตั้งชื่อแม่น้ำที่ตั้งเมืองหลวงเรียก "อิจิรวดี" ตามชื่อแม่น้ำแถวหนึ่งในห้าแห่งประเทศอินเดีย ซึ่งถือกันว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงตักน้ำในแม่น้ำนั้นมาถวายสรงเพื่อเกิดสวัสดิมงคล แต่นามอิจิรวดีนั้นเลือนไปเสียเป็น "อิราวดี"

เดือน ๖ พิธีสมโภชน้ำเสก ทางเมืองเราไม่มีทำที่จะพึงเอามาเทียบกันได้ ดูจะเป็นพิธีทางพระพุทธศาสนา เหตุว่าลงท้ายน้ำนั้นเอาไปสรงพระพุทธรูป ส่วนการมีละครนั้น ดูจะมาตรงกับที่ทางเรามีละครบวงสรวงในพระบรมมหาราชวัง แต่เราทำในเดือน ๕ เป็นงานขึ้นปีใหม่

เดือน ๗ ซึ่งมีวิธีสี่อย่าง คือ

(๑) พิธีขอฝน วิธีทำก็คล้ายกันกับทางเมืองเรา แต่เราไม่ได้ทำเป็นงานประจำปี ต่อปีใดฝนแล้งเราจึงทำ

(๒) พิธีสอบปริยัติธรรม เมืองเราก็มีเหมือนกัน แต่กำหนดวันสอบและหลักสูตรไม่ตรงกัน

(๓) พิธีขออภัย ทางเมืองเราทำกันแต่ทางวัด พระภิกษุนำดอกไม้ธูปเทียนไปถวายพระเถรกล่าวคำขมาโทษ ทำกันในกาลเข้าพรรษา ดางที่ทางเมืองพม่าจะเห็นชอบในการกระทำอันนั้นถ่ายทอดมาให้คฤหัสถ์ทำกันขึ้น

(๔) พิธีแรกนา มีการกระทำตรงกัน แต่ทางพม่าพระเจ้าแผ่นดินยังคงเสด็จออกทรงจรดพระนังคัลด้วยพระองค์เอง ตามประเพณีโบราณอยู่ ทางเราใช้วิธีแต่งผู้แทนพระองค์ไปจรดพระนังคัลเสียแล้ว พิธีแรกนาเราทำกันในเดือน ๖ ฝนจะตกหรือยังไม่ตกก็ทำ โดยถือว่าเข้าฤดูฝนแล้ว การที่เราทำโดยรีบรุดเช่นนั้น เพราะดูเหมือนแต่ก่อนจะมีข้อห้ามไม่ให้ใครลงมือทำนาก่อนพระเจ้าแผ่นดินทรงทำการแรกนาแล้ว หากว่าไม่รีบรุดทำพิธีแรกนาเสียโดยเร็ว แขวงหัวเมืองที่ฝนตกก่อนราษฎรจะเสียผ-

ด้วยต้องรอการทำนาไว้ภายหลังในกรุง แต่ทางเมืองพม่าเขาถือเอาการไถนาได้จริงเป็นหลัก จึงลากมาถึงเดือน ๗

เดือน ๘ ซึ่งมีพิธีสองอย่าง คือ

(๑) พิธีบวชนาคหลวง เมืองเราก็มีตรงกัน ต่างกันแต่ชนิดบุคคลซึ่งทรงพระกรุณาโปรดบวชพระราชทาน ทางเมืองเราเป็นพระราชวงศ์ ทางพม่าเป็นสามเณรที่สอบพระปริยัติธรรมได้ครบปีบวช เห็นจะเป็นด้วยพระราชวงศ์สมัครบวชมีน้อยกว่าเมืองเรา

(๒) พิธีเข้าวัสสา ควรจะกล่าวถึงการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในทางพระพุทธศาสนา แต่หาได้กล่าวไม่ ได้กล่าวถึงแต่การเสด็จออกมหาสมาคม ดูจะบกพร่องอยู่

เดือน ๙ พิธี "สะเยดัน—เป๋ว" ดูจะเป็นเฉลิมพระชนม์พรรษา ถ้าเทียบด้วยกฎมนเทียรบาลของเรา ที่ก็จะได้แก่พิธีตุลาภาร

เดือน ๑๐ พิธี "เห๋ศดอ—เป๋ว" ดูจะตรงกับพิธีอาศวยุชซึ่งมีในกฎมนเทียรบาลของเรา คือพิธีแข่งเรือ แต่เราทำในเดือน ๑๑ ทางพม่าทำในเดือน ๑๐ อาจเป็นด้วยฤดูน้ำมาผิดกัน

เดือน ๑๑ พิธีออกวัสสา อยู่ข้างจะเข้าใจยาก ข้อที่หมาย ก. ข. ดูเฉียดพิธีอินทราภิเษกในกฎมนเทียรบาลของเราเข้าไปทีเดียว แต่ก็คงเป็นการฉลองบุญอย่างงานของพระสงฆ์ ซึ่งกล่าวไว้ในข้อ ง. ที่หมาย ค. เป็นผ้าป่าแน่ ที่หมาย ฆ. เป็นถือน้ำสารท ที่หมาย ง. เป็นฉลองบุญของพระสงฆ์ซึ่งอยู่จำวัสสา เมืองเราไม่ได้ทำ

เดือน ๑๒ ซึ่งมีสองพิธี คือ

(๑) พิธีทอดกฐิน ผิดกันอยู่ที่ทางพม่ามุ่งไปในทางทำผ้า ทางเรามุ่งไปในทางนำผ้าไปทอดถวายพระสงฆ์ ส่วนการที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปบูชาเทวรูปที่หอเทวาลัยนั้น ดูไปเข้าทางพิธีศรียัมพวายของเรา ซึ่งแต่ก่อนพระเจ้าแผ่นดินเสด็จตามส่งพระเป็นเจ้า ซึ่งนำเทวรูปออกแห่จนถึงเทวสถาน

(๒) พิธีเผารูปปราสาทจำลอง หมดปัญญาที่จะคาดเห็นว่าทำเพื่ออะไร เพราะเราไม่ได้ทำ แต่ทางมณฑลอุดรของเรามีพิธีแห่ปราสาทผึ้ง น่าจะเป็นพิธีอย่างเดียวกัน แต่พิธีปราสาทผึ้งของเราก็ยังไม่เคยได้ฟังคำอธิบายของใครเลย ว่าทำกันอย่างไร และทำเพื่ออะไร

เดือน ๑ ซึ่งมีสองพิธี คือ

(๑) พิธีถวายข้าวใหม่ เมืองเราไม่ได้ทำ หรือหนึ่งจะได้ทำพิธีถวายข้าวยาคูของเรา ซึ่งเราทำในฤดูสารท

(๒) พิธีกติเกยา ชื่อนี้เคยได้ยินที่ไหนนึกไม่ออก และจะทำอะไรก็จำไม่ได้ ที่ทางพม่าว่าบูชารูปพระขันธกุมารก็ควรแล้ว เพราะคำว่า การติเกยะ เป็นชื่อพระขันธกุมาร เป็นพิธีพราหมณ์แท้ เราไม่ได้ทำ

เดือน ๒ พิธีออกสนามใหญ่ ต้องกันกับที่มีในกฎมนเทียรบาลของเรา แต่เราทำเรียวลงมา มีแต่แห่ช้างแห่ม้า ลางคราวก็มีผัดช้างด้วย เรียกเสียว่าพิธีคเชนทรัศวสนาน แต่เดี๋ยวนี้เราก็เลิกไม่ทำแล้ว

เดือน ๓ พิธีทำข้าวยาคู เราเคยทำในฤดูสารท แต่ที่กล่าวนี้ดูใกล้ไปทางกวนข้าวทิพย์มากกว่า ซึ่งเราก็ทำในฤดูสารทเหมือนกัน

เดือน ๔ ซึ่งมีสองพิธี คือ

(๑) พิธีบวงสรวงเทพารักษ์ ทางเราก็มีประเพณีทรงบวงสรวงเหมือนกัน แต่ฝากอยู่ในพิธีอื่น ไม่มีพิธีทรงบวงสรวงโดยเฉพาะ

(๒) พิธีก่อพระทราย ทางเราก็มีเหมือนกัน แต่ทำในเวลาสงกรานต์ ซึ่งต่ำไปกว่าพม่าน้อยหนึ่ง

อันพิธีเลียบพระนครนั้นเป็นพิธีจร ซึ่งควรจะทำเมื่อไรก็ได้

นริศ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๗๗

◎ ◎ ◎

บ้านซินนามอน ปีนัง
วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ในจดหมายของหม่อมฉันฉบับนี้ เรื่องที่จะทูลเสนอเผอิญสบคราวเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์โดยมาก เมื่อสัก ๒ สัปดาหะมานี้ มีพระออกมาปีนังแล้วแวะมาหาหม่อมฉัน เป็นเปรียญวัดราชประดิษฐ์ชื่อมหาภุชงค์องค์ ๑ พระอันดับวัดเทพศิรินทร์ชื่อพระชมองค์ ๑ ต่อมาอีกสักสองสามวัน เปรียญวัด

เทพสิรินทรชื่อพระมหาเปรมออกมาอีกองค์ ๑ ไปพักอยู่
ปูโลติกุส พวกไทยทั้งพวกหม่อมฉันและพวกที่บ้านอื่นช่วย
อุปการะตามเคย เมื่อหม่อมฉันสนทนาปราศรัยพระภิกษุ ๓ อ
นั้น ถามถึงเรื่องที่เห็นในหนังสือพิมพ์ว่ามีพระสงฆ์เป็นเก๊กเหม็
ขึ้นอีกด้วยเหตุอันใด เธอตอบว่าเธอเข้าใจว่าเกิดขึ้นแต่มีพวก
คฤหัสถ์ยุยง แต่เลยมีผลมาถึงตัวเธอด้วย เพราะตั้งแต่เกิดเรื่อง
เก๊กเหม็งคราวหลังนี้ คนทำบุญต่อพระสงฆ์น้อยลง เธอออก
บิณฑบาตเดี๋ยวนี้ได้อาหารไม่ใคร่พอฉัน ถ้าไม่ได้อาศัยการ
เลี้ยงของวัดก็เห็นจะเดือดร้อน แต่ส่วนหม่อมฉันเองไม่ประหลาด
ใจอันใด ได้เคยบอกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กับพระพิมลธรรม
ไว้นานแล้ว ว่าให้ระวังเถิดมันจะเกิดรำคาญด้วยเรื่องเก๊กเหม็ง
เพราะมันอยู่ในหลัก ๓ ข้อของลัทธิคอมมิวนิสม์ ถือว่าข้อ ๑
ต้องทำลายศาสนา ข้อ ๒ ต้องทำลายความผูกพันในครัวเรือน
ข้อ ๓ ต้องทำลายวิธีการปกครองอย่างอื่น มีอยู่ดังนี้ เห็นใน
หนังสือพิมพ์หมู่นี้มีการทิ้งใบปลิวคอมมิวนิสม์แพร่หลาย มันก็
อยู่ในเรื่องเดียวกันนั่นเอง เป็นน่าอนาถใจอยู่อย่างหนึ่งที่ได้ยินว่า
มีเปรียญประโยคสูง ๆ แม้เป็นศิษย์พระพิมลธรรม

ธาตุไปเข้าชื่อกับเขาด้วย ช่างงมงายไม่พิจารณาข้อความในเรื่องราวที่เข้าชื่อกันยื่นนั้น ซึ่งที่จริงขอให้ทำการให้เกิดโทษแก่พระศาสนา และการที่ไม่พึงเป็นได้โดยวิสัยมนุษย์ หม่อมฉันได้ยินว่าเจ้าคณะสงฆ์ไม่รับเรื่องราวให้ไปยื่นต่อกระทรวงธรรมการฯ กำลังให้ไต่สวนอยู่ ทราบแต่เพียงเท่านี้

เรื่องเกี่ยวกับหม่อมฉันที่มีต่อมา เมื่อสองสามวันนี้หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ใบ ๑ ตรัสขอให้แต่งหนังสือเรื่องประวัติคณะสงฆ์ธรรมยุติกาถวาย ท่านจะทรงพิมพ์ด้วยทุนของท่านเอง ต่อนั้นมาอีกสองสามวันได้รับลิขิตของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์อีกฉบับ ๑ นำฉันทะของพระกรรมการคณะธรรมยุติ เชิญให้หม่อมฉันแต่งหนังสือนั้นอีกทาง ๑ หม่อมฉันก็ยอมรับจะแต่งถวาย เกิดเป็นกิจเพิ่มขึ้นสำหรับหม่อมฉันอีกอย่าง ๑ แต่ในเบื้องต้นจะต้องหาหนังสือซึ่งจะต้องเก็บความมาใช้เป็นหลักฐานเสียก่อน แล้วจึงจะลงมือแต่งได้ หม่อมฉันจะแต่งหนังสือนั้นเมื่อใด จะส่งไปถวายท่านเป็นตอน ๆ ขอให้ช่วยทรงตรวจแก้ไขและทักท้วง

หมู่นี้เขาเริ่มงาน Jubilee ที่เมืองปีนังแล้ว แต่หม่อมฉันจะรอเรื่องไว้ให้เสร็จงานจึงจะเขียนพรรณนารายการถวายท่าน

หญิงมารยาตรกับหญิงแก้วจะกลับวันจันทร์ที่ ๒ นี้ ด้วยได้ข่าวมาว่า หญิงจงอาการทรุดลงอีก จะต้องกลับเข้าไปกรุงเทพฯ น่ากลัวจะไม่เป็นการ หม่อมฉันได้สั่งหญิงมารยาตรไปว่าถ้ามีเหตุการณ์เกิดเกี่ยวด้วยหญิงจง ให้ทูลปรึกษาหารือ และขอพระบารมีท่านเป็นที่พึ่ง ด้วยหวังใจว่าจะทรงพระกรุณาโดยไม่รังเกียจ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

☆ ☆ ☆

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันเสาร์ เกล้ากระหม่อมได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑ เดือนนี้ จึงจะกราบทูลตอบเสียให้สิ้นโสดหมดความก่อนไปเที่ยว

เรื่องพระสงฆ์วุ่นวายนั้นน่ารำคาญจริง ดูประกาศแจ้งความของพระสงฆ์ที่ลงหนังสือพิมพ์ สำนวนไม่สมเป็นพระสงฆ์เลย อย่างไรก็ดี ในเรื่องนั้นดูสมเด็จพระสังฆราชเจ้าไม่ตกพระทัยเลย

นิทานประกอบการเล่นระเบง ที่ว่าพระอิศวรจะโสกันต์พระคเณศนั้นฟังไม่ได้ เพราะประเพณีโกนจุกไม่มีในอินเดีย ยิ่งกว่านั้น มีพิธีในกฎมนเทียรบาลหลายอย่างที่มีระเบงโหม่งครุ่มแต่ล้วนไม่เกี่ยวกับโสกันต์ทั้งนั้น เห็นได้ว่านิทานประกอบการเล่นระเบงนั้น ผูกขึ้นในกรุงเทพ ฯ นี้เอง เพราะว่าระเบงที่เล่นในกรุงเทพ ฯ มีแต่เล่นงานโสกันต์อย่างเดียว

กุดาตีไม้ เกล้ากระหม่อมเคยเห็นรูป ในสมุดฝรั่งเขียนถ่ายรูปเขียนรูปปั้นในอินเดียมา จะเรียกชื่อหนังสือนั้นว่ากระไรไม่ได้จำไว้ ในนั้นมีรูปหนึ่งเป็นเทวดายืนเป็นวงถือไม้สองมือตีกระทบไม้กัน ตรงกลางมีกลองตั้งบนขาอยู่ใบหนึ่ง พอเห็นเข้าก็ต้องออกปากร้องว่า "อ้อ นี่กุดาตีไม้" เขาจดหนังสือเป็นตัวสันสกฤตไว้ว่า "สิราสุ มณฑล"

อย่างไรก็ดี จะลองถามพราหมณ์ศาสตริดูในเรื่องการเล่นเหล่านี้

ขอทูลถวายรายงานต่อไป ในคดีรูปประกอบเรื่องสาวิตรี พระสุจริตสุดาส่งหนังสือนายกิมโรงพิมพ์พระจันทร์มาให้ ดูประหนึ่งว่าพระสุจริตจะให้นายกิมพิมพ์ และให้นายกิมไปติดต่อกับหอสมุดเอง ในหนังสือนายกิมว่า รูปนั้น หอสมุดให้นายมิกกี้ไปทำพิมพ์ยังไม่ได้คืนมาจนบัดนี้ เพราะฉะนั้นให้มาขอต้นรูปภาพที่เกล้ากระหม่อม เกล้ากระหม่อมต้องตอบว่า เกล้ากระหม่อมถวายต้นขึ้นไปทีเดียว ไม่ใช่ถวายสำเนา ไม่มีอะไรจะให้อีกแล้ว เป็นการประหลาดหนักหนา ทำไมมารีดเอาแก่เกล้ากระหม่อม ไม่ไปรีดเอาแก่นายมิกกี้

หม่อมอ่อนกรมราชบุรีถึงแก่กรรมเสียแล้ว ไปเที่ยวภูเก็ตแล้วขึ้นรถยนต์ไปเที่ยวตะกั่วป่า รถยนต์ไปตกถนนคว่ำทับตาย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวานนี้หญิงมารยาตรเชิญลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๕ ไปให้ และบอกว่าหญิงจงกลับกรุงเทพ ฯ แล้ว วันนี้เกล้ากระหม่อมไปเยี่ยมเธอ ดูร่างกายซูบผอมผิดกว่าเมื่อออกไปหัวหินมาก เกล้ากระหม่อมเห็นว่ากลับกรุงเทพ ฯ เสียนั้นดี ที่หัวหินกันดารทุกอย่าง ในการรักษาขัดด้วยหมอด้วยยา ในการเลี้ยงตัวก็ขัดอาหารที่จำเป็น เช่นนมสดเป็นต้น ทั้งอากาศทะเลก็สังเกตว่าหนัก คนเจ็บมากรับไม่ค่อยอยู่ กลับกรุงเทพ ฯ เสียก็ดีแล้ว ตัวเธอเองก็รู้สึกสบายขึ้นกว่าอยู่หัวหิน สงสารเธอ เธอคร่ำครวญถึงฝ่าพระบาทมาก

ต่อไปนี้จะกราบทูลตอบความในลายพระหัตถ์ ข้อที่จะทรงแต่งเรื่องธรรมยุตินั้นไม่ค่อยชอบ ด้วยเห็นว่าจะไม่เป็นการกระทำที่ราบรื่น เกรงจะมีภัย ขอได้ทรงระวังให้จงหนัก

เมื่อวานนี้เกล้ากระหม่อมไปหาพระพิมลธรรม พบนาย

กิมโรงพิมพ์พระจันทร์ที่นั่น ได้ต่อว่าแกเรื่องรูปสาวิตรี ว่าควรที่จะถามทวงเอาทางนายมิกกี้ ไฉนไม่ทำ กลับมาริดเอาแก่เกล้ากระหม่อม แกหัวเราะว่าถามทวงแล้ว นายมิกกี้ว่ารูปอยู่เมืองญี่ปุ่น ได้ความเท่านี้เกล้ากระหม่อมก็ดีใจ ด้วยเป็นอันนายมิกกี้รับว่าอยู่ที่ตัว ต้องรับผิดชอบที่จะส่งคืน ของไม่สูญหายอย่างคาด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๏ ๏ ๏

เรือวลัย

วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมเขียนหนังสือถวายมาเมื่อวันที่ ๑๐ มีเรื่องธรรมยุติอย่างหวุบหวิบ ไม่กล้าเขียนยาวด้วยเกรงไม่ปลอดภัย ตั้งใจจะมาเขียนเพิ่มเติมส่งถวายทางหัวเมือง จึงมาเขียนใน

เรื่องทูลถวายต่อไปนี้ ถ้าเป็นการที่เกล้ากระหม่อมคิดมากเกินไปแล้วขอประทานโทษ

ฝ่าพระบาททรงทราบหรือเปล่า เมื่อหลายเดือนมาแล้ว มีหนังสือพิมพ์ด่าเอาทูลกระหม่อมเบิ้ง เรื่องจัดตั้งพระธรรมยุติ และด่าเลยถึงพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสืบต่อลงมา ตลอดถึงพระราชวงศ์ เหตุว่านับถือพระธรรมยุติ เป็นถ้อยคำหยาบคายมาก มีคนอ่านเดือดเดือด เขาตัดส่งมาให้เกล้ากระหม่อมดูสองอาติเกอลเป็นของสองหนังสือพิมพ์ อ่านความปรากฏเป็นว่าที่เขาตัดส่งมาให้นั้นไม่ใช่เป็นคำแรก มีอ้างถึงคำที่ได้พูดมาก่อนแล้ว คงจะได้ด่ามาหลายตกแล้ว ไปฟังทางวัดว่าพระจะว่ากระไร ได้ทราบความจากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ว่าได้ร้องขออารักขากระทรวงธรรมการไป เรื่องก็สงบมาได้คราวหนึ่ง......

เมื่อเป็นดังนั้น จะแต่งหนังสือยกยอธรรมยุติประกาศออกไปจะไม่เท่ากับเอาฟืนไปใส่ไฟ ซึ่งเหือดลงแล้วให้กลับลุกฮือขึ้นอีกหรือ เกรงว่าจะเป็นทางกระทำที่ไม่ฉลาด เชื่อว่าฝ่าพระบาทยังไม่ทรงทราบความเป็นมาโดยตลอด จึงกราบทูลให้ทรงทราบ เพื่อทรงระวังพระวาจาที่จะแต่งไป อย่าให้เป็น

เหตุที่เขาจะด่าทูลกระหม่อมให้อีกได้ อันเป็นการไม่สนุกอย่างยิ่ง ถ้าจะใคร่ทรงทราบว่าเขาด่าอย่างไร ตรัสสั่งนายสมบุญให้ค้นหนังสือพิมพ์เก่าในหอสมุดส่งมาถวายก็จะได้ทรงทราบ เชื่อว่าพระโทสัคคิจะลุกโพลงทีเดียว

นอกจากนี้ก็ยังมีเรื่องซู่ซ่าซ้อนขึ้นมาอีก สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์สั่งในหน้าที่เจ้าคณะธรรมยุติแทนสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ให้ยุบเลิกวัดดวงแข (วัดธรรมยุติ) ไล่พระเณรออกไม่ให้เป็นวัดต่อไป ชาวบ้านพากันเดือดร้อนร้องแรกแหกกะแชงกันใหญ่ เมื่อเขาขอทราบเหตุที่สั่งยุบก็ได้คำชี้แจงว่า เพราะพระสงฆ์ในวัดนั้นไม่ปรองดองกัน ผู้น้อยกล่าวโทษผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่กล่าวโทษผู้น้อย คำชี้แจงโดยประการดังนี้ก็ดูเป็นว่า รำคาญใจขึ้นมาก็สั่งทำลายวัดเสีย ชาวบ้านคงเห็นเป็นการไว้อำนาจราชศักดิ์ ได้ร้องคัดค้านและวิงวอนให้ตั้งเป็นวัดต่อไป ในที่สุดก็อยู่แก่ชาวบ้านตกลงจะตั้งเป็นวัดขึ้นใหม่ แต่ว่าจะเป็นวัดธรรมยุติหรือมหานิกายนั้นแล้วแต่จะจัดได้ เกล้ากระหม่อมเห็นเป็นเรื่องทำให้ธรรมยุติเสียชื่อเสียงลงไปอีก เป็นการฆ่าตัวเองไม่ดีเลย

กราบทูลเรื่องขุ่นมัวมามากแล้ว ทีนี้จะกราบทูลเรื่องส่วนตัวที่มาเที่ยวตากอากาศต่อไป ได้ลงเรือวลัยในวันที่ ๑๑ เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเรือออก แล่นลอยเท้งเต้งมาในทะเลตลอดคืน

วันที่ ๑๓ ย่ำรุ่งเรือออกเดินต่อไป เช้า ๓ โมงครึ่งหยุดที่ตะโก เช้า ๕ โมงหยุดหลังสวน บ่าย ๓ โมงครึ่งหยุดที่ฝรั่งเรียก "ตาชี" ย่ำค่ำหยุดที่ฝรั่งเรียก "คิว" ชื่อตำบลที่ฝรั่งเรียกทั้งสองแห่งนี้สงสัยเหลือเกิน สงสัยตั้งแต่เมื่อมาเที่ยวเมื่อปีกลายนี้แล้ว จึงให้สอบสืบ ก็ไปได้ความจากคนโดยสารชั้นดาดฟ้าซึ่งเขาเป็นชาวปักษ์ใต้ เขาบอกว่า "ตาชี" คือท่าฉาง "คิว" คือตำบลกิ่ว อยู่ในอำเภอไชยา ทำให้โล่งใจไปมาก เวลายามครึ่งถึงอ่าวบ้านดอน เรือหยุดรับส่งสินค้าแล้วออกเดินต่อไป

วันที่ ๑๔ เวลาเช้า ๒ โมง เรือหยุดที่สิชล (ศรีชล) บ่ายโมงครึ่งไปหยุดที่นครศรีธรรมราช ขนไถ่สินค้าแล้วเรือออกเดินต่อไป

วันที่ ๑๕ ก่อนโมงเช้าถึงสงขลา กัปตันโวตาเบียนลงมารับ ฝ่ายเราปรึกษากัน ว่าจะขึ้นดีหรือจะลอยละล่องกินอากาศต่อไปดี กรรมาธิการในครอบครัวตกลงกันว่าไปต่อไป เพราะยังสบายจึงจัดส่งคนครัวและเครื่องครัวให้กัปตันโวตาเบียนพาขึ้นไปก่อน ด้วยในเรือไม่ต้องหาอาหารกินเอง จะได้เปลืองพระราชทรัพย์น้อยลง เมื่อเรือไล่สินค้าแล้วก็ออกเดินต่อไปถึงปัตตานีเวลาบ่าย ๕ โมง เรือหยุดขนไล่สินค้า ที่ปัตตานีนี้มีสินค้ามากกว่าท่าไหนหมดที่ได้หยุดขนไล่มาแล้ว ขนไล่กันตั้งแต่บ่าย ๕ โมง จน ๒ ยามจึงแล้ว เรือเลยจอดพักนอนอยู่ที่นั้นตลอดคืน

วันที่ ๑๖ เวลารุ่งสว่างเรือออกเดินต่อไป เวลาเช้าโมงหนึ่งกับ ๔๕ นาที เรือหยุดไล่สินค้าที่เตลูบิน แล้วไปถึงนราธิวาสเวลาเที่ยง ไล่สินค้าแล้วไปตากใบถึงในเวลาทุ่มครึ่ง ขนไล่สินค้าแล้วหยุดพักนอนที่นั้นอีกคืนหนึ่ง

วันที่ ๑๗ เวลารุ่งสว่างออกเรือ โมงเช้าถึงกะลันตันหยุดไล่สินค้าแล้วเดินต่อไป วันนี้เป็นวันวิสาขบูชา แต่มาเดินทางอยู่ในเรือ สุดปัญญาที่จะทำอะไรได้ ค้นได้ธูปเทียนซึ่งมี

ติดมา แต่ขาดดอกไม้หอม จึงจัดการเอาแป้งละลายน้ำอบเจิมเทียนแบบทูลกระหม่อม เรียกประชุมลูกเมียบูชาพระรัตนตรัยตามมีตามได้ ขอถวายพระกุศล

วันที่ ๑๘ เวลาย่ำรุ่ง เรือหยุดไถ่สินค้าที่ท่าอะไรเหลือที่จะรู้ กัปตันเรียก "เคร็เทร็" หนังสือฝรั่งเขียน ratray แล้วเรือออกเดินต่อไป

สังเกตดูสินค้าที่นำลงมาบรรทุกเรือ ตามท่าตอนแต่นครศรีธรรมราชและเหนือขึ้นไป มีข้าวกับปลาเค็มเป็นมากกว่าอื่น ตอนใต้นครศรีธรรมราชลงมา มียางกับหมูเป็ดไก่เป็นพื้น แต่ยางมากกว่าสิ่งอื่น ส่วนสินค้าที่บรรทุกมาจากกรุงเทพ ฯ ไถ่ลงตามท่าต่าง ๆ นั้น มีซิเมนต์มากกว่าสิ่งอื่น เป็นซิเมนต์ตราวัวหรือควายทำมาจากเดนมารค ไม่ใช่ซิเมนต์ไทยตราช้าง เห็นจะเป็นหาทางผลประโยชน์ของห้างอิสต์เอเซียติค จะได้กำไรปีละมากอยู่ รู้สึกประหลาดใจไม่ได้คิดถึงว่าเรามีการก่อสร้างที่ต้องใช้ซิเมนต์มากมายถึงเพียงนั้น

วันที่ ๑๙ เรือเดินเรื่อยมาไม่แวะที่ไหนอีก และว่าจะไม่แวะที่ไหนจนกระทั่งถึงสิงคโปร์ เมื่อถึงแล้วจะได้จัดส่งหนังสือ

นี้ถวายโดยทางไปรษณีย์ เกล้ากระหม่อมหมดทั้งครอบครัวต่าง มีความสุขรื่นเริงบันเทิงใจทั่วกัน เมื่อแรกมาแม่โตเมาคลื่น แต่ที่หลังค่อยหายไป เห็นจะเป็นด้วยชินเข้า อันนี้แหละเป็นเหตุให้ปรึกษากันอีกอีกเมื่อถึงสงขลาว่าจะขึ้นดีหรือไปต่อไปดี มีความระลึกบ่นถึงฝ่าบาทอยู่ด้วยกันทุกคน หวังว่าฝ่าพระบาทจะทรงพระสำราญพร้อมทั้งพระญาติ เมื่อขากลับจะเขียนหนังสือส่งมาถวายแต่สงขลาอีก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

สงขลา

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมขึ้นจากเรือมาอยู่สงขลาวันนี้แล้ว จะมีลายพระหัตถ์โปรดประทานไปก็ได้แล้ว จะเขียนอะไรกราบทูลมามากกว่านี้ก็จะไม่ทันส่งเมล์วันอาทิตย์ที่ ๒๖

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

☆

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๙ ซึ่งสังเกตว่าท่านทรงเขียนในเวลาว่างเมื่อเสด็จมาในเรือ วลัย และมาทิ้งไปรษณีย์เมื่อมาถึงเมืองสิงคโปร์ หม่อมฉันกับทั้งลูกทุกคนมีความยินดีอย่างยิ่ง ที่ทราบว่าเสด็จ

ประพาสทางเรือมีความสุขสบายทั้งพระองค์และผู้ที่โดยเสด็จ คือคุณโต โดยเฉพาะประหลาดที่หายเมาคลื่นเอาเป็นชนะหญิงพูนได้ จนได้ตามเสด็จลงมาประพาสถึงเมืองสิงคโปร์ นึกเสียดายอยู่นิดที่หม่อมฉันไม่ทราบก่อน ถ้าทราบก่อนเสด็จถึงเพียงสัก๒๔ ชั่วโมง คงจะพยายามไปเฝ้าที่นั่น เพราะจากเมืองปีนังนี้อาจไปได้ไม่ยาก ไปทางเรือหรือทางรถไฟระยะทาง ๒๔ ชั่วโมง ถ้าไปเครื่องบินระยะทางไม่ถึง ๕ ชั่วโมง แต่คิดดูเมื่อได้รับลายพระหัตถ์เห็นว่าเรือวลัยคงถึงแล้วสัก ๒ วัน เรือนั้นจะกลับจากสิงคโปร์วันใดก็ทราบไม่ได้ จึงเห็นว่าพ้นวิสัยที่จะไปเฝ้าที่เมืองสิงคโปร์ แต่ที่เมืองสิงคโปร์มีพระองค์หญิงพระภาวสิต เธอต้อนรับอาคันตุกะดีนัก หม่อมฉันเชื่อว่าคงได้มารับเสด็จด้วยความยินดี หลวงวุฒิสารกงสุลสยามเขาเป็นคนชั้นสมัยใหม่แท้ แต่เมื่อเขามาปีนังเคยมาหาหม่อมฉันดูวางอัธยาศัยไม่แสดงความรังเกียจเจ้า พระองค์หญิงประภาวสิตก็เคยออกพระโอษฐ์ชมกับหม่อมฉัน หม่อมฉันเข้าใจว่าเขาคงมาแสดงความเอื้อเฟื้อต่อพระองค์ท่านด้วยเหมือนกัน แต่อย่างไรก็ดี หม่อมฉันหวังใจว่าการที่เสด็จไปประพาสถึงเมืองสิงคโปร์ คงจะสนุกสบาย

ทั้งพระองค์ท่านตลอดจนผู้ไปตามเสด็จทุกคน หม่อมฉันขอทูลสั่งความถึงคุณโตข้อ ๑ ว่าอย่าเพ่อปลงใจว่า เมืองปีนังมันก็อย่างเดียวกับเมืองสิงคโปร์นั่นเอง เพราะที่จริง ๒ เมืองนี้ผิดกันหลายสถาน ตัวหม่อมฉันเองเคยไปนับครั้งไม่ถ้วนทั้ง ๒ แห่ง ไม่เคยชอบสิงคโปร์เพราะอากาศร้อนอับ และฝนตกไม่เป็นกิจจะลักษณะ ผู้คนพลเมืองก็เห็นแต่มุ่งหน้าหาเงินกันจ้าละหวั่นอยู่เสมอทั้งบ้านทั้งเมือง ไปหนไหนก็รู้สึกเช่นนั้น แต่ที่ปีนังนี้แม้เป็นเกาะเล็กกว่าสิงคโปร์ก็เป็นที่เงียบสงัดกว่า อากาศดีกว่า ถ้าอยู่เสียทางที่เขาตั้งบ้านช่อง อย่าเข้าไปซอกแซกทางตำบลค้าขาย ก็อยู่ได้อย่างเงียบสงัดเหมือนอย่างอยู่บ้านของตน นอกจากนั้น ที่ปีนังมี ราษฎรที่ เป็นไทย และมี พวกจีน ที่คุ้นกับ ไทยมาก ทั้งมีภูเขาสูงสำหรับขึ้นหาอากาศเย็น และที่สุดส่งของมาจากบ้านก็ใกล้ ใคร ๆ มาอยู่ปีนังจึงยอมว่าสบายกว่าสิงคโปร์ทุกคน แม้จนองค์หญิงประภาวสิตเสด็จมาครั้ง ๑ ก็ออกพระโอษฐ์ว่าอยากย้ายมาอยู่ที่นี่ เห็นสบายกว่าสิงคโปร์ เหตุใดหม่อมฉันจึงได้สั่งถึงคุณโต เหตุนั้นเพราะที่ปีนังนี้เป็นที่สำหรับชาวกรุงเทพ ฯ และสงขลาเขามักมาเที่ยวกัน มาจากหาดใหญ่ด้วย

รถไฟเวลาบ่าย ๑๓ นาฬิกา ถึงโปร ๑๗.๕๕ นาฬิกา ข้ามฟาก ถึงปีนัง ๑๘.๓๐ นาฬิกาได้ทุกวันอาทิตย์และวันพฤหัสบดี กลับไปหาดใหญ่ออกจากปีนังเวลาเช้า ๑๐ นาฬิการถไฟออกจากโปรไปถึงหาดใหญ่เวลาบ่าย ๑๕ นาฬิกาทุกวันจันทร์ และวันศุกร์ ถ้ามาอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นอย่างนักเที่ยวชอบมากันโดยมาก เพราะถือกันว่าไม่ต้องพบปะใคร คือมารถยนต์ หม่อมฉันเคยมาหลายเที่ยว รู้สึกว่าเวลาที่เหมาะแก่การมารถยนต์นั้น ออกจากหาดใหญ่เวลาเช้าราว ๘ นาฬิกามาตามสบายไม่ต้องรีบร้อน ราว ๒ ชั่วโมงครึ่งถึง Alorstar (เมืองไทร) แวะซื้ออะไรกินที่โฮเตลและให้รถไปเติมน้ำมันสักครึ่งชั่วโมง แล้วแล่นต่อมาทางสักชั่วโมงหนึ่งถึงสุไหงปัตตานี มีที่พักสำหรับผู้เดินทางจะแวะซื้ออะไรกินก็ได้ หรือถ้าไม่แวะเลยมาทีเดียวอีกชั่วโมงเศษก็ถึง Butterworth ท่าสำหรับเอารถลงเรือจ้างข้ามมาปีนัง ถึงปีนังพอทันเวลากินข้าวกลางวัน บางคนที่มาเขาเที่ยวปีนังจนกินอาหารเย็น แล้วจึงกลับไปหาดใหญ่ในวันนั้นก็มีแต่คงเหนื่อยเต็มที่ โดยมากจึงค้างพักคืนหนึ่งหรือสองคืนที่ปีนังเที่ยวเตร่จนพอใจแล้วจึงกลับ อีกประการหนึ่งถ้าจะซื้อหาสิ่งของ

เครื่องใช้เป็นของฝรั่งหรือญี่ปุ่น มาหาซื้อที่ปีนังดูเหมือนจะหาได้ดี และถูกกว่าให้ไปซื้อหาทางกรุงเทพ ฯ รายการที่ทูลมานี้คุณหญิงเหิมกับคุณนายเกสรคล่องแคล่วชำนาญดีทีเดียว

หม่อมฉันเตรียมเรื่องที่จะทูลสนองลายพระหัตถ์ ฉบับลงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๓ เรื่อง คือเรื่องที่พระมหาเถรธรรมยุติกาขอให้หม่อมฉันแต่งประวัตินิกายสงฆ์ธรรมยุติกาเรื่อง ๑ แต่ขอประทานรอไว้เขียนถวายในจดหมายฉบับอื่น ด้วยอธิบายจะยืดยาวอยู่บ้างจะทูลในจดหมาย ฉบับนี้แต่เรื่องทำพิธีวิสาขบูชากับเรื่องที่เขาทำการ Jubilee ฉลองรัชมังคลาของพระเจ้ายอร์ชที่นังปีนี้

เมื่อวันวิสาขะปีนี้ หม่อมฉันได้ไปถึงวัดไทยบรรดามีในเกาะปีนังนี้ทั้ง ๕ วัด ได้ถามเรื่องประวัติของวัดไว้ก่อนบ้างทราบในวันที่ไปบ้าง ตามเรื่องประวัติของวัด ๕ วัดดังจะทูลต่อไปนี้

๑. วัดปุโลติกุส อยู่ริมถนนกาเลไวกับตรอกพม่า วัดนี้เก่าก่อนเพื่อน เป็นที่สมเด็จพระราชินีวิคตอเรียพระราชทาน

ให้พวกไทยในปีนังสร้างวัด อยู่ตรงกันกับวัดพม่าซึ่งได้รับพระราชทานที่อย่างเดียวกัน

๒. วัดประตูดันจัง (สมเด็จกรมพระสวัสดิ์ ฯ ขนานนามใหม่ว่าวัดปีนบังอร) วัดนี้สร้างขึ้นเป็นวัดที่ ๒ อยู่ห่างวัดปูโลติกุสไปทางเหนือสัก ๒๐๐ เส้น คงเป็นเพราะพวกไทยที่ตั้งบ้านเรือนอยู่แถวนั้นจะมาทำบุญ ที่วัดปูโลติกุสลำบาก จึงขอที่สร้างวัดขึ้นใหม่ เมื่อหม่อมฉันมาปีนังครั้งแรกกว่า ๕๐ ปีมาแล้ว มีแต่วัดปูโลติกุสกับวัดประตูดันจัง ๒ วัดเท่านั้น

๓. วัดจันทาราม เขตอยู่ติดกับวัดประตูดันจัง ได้ยินว่าเหตุที่จะสร้างวัดจันทารามนั้น เกิดแต่พระสงฆ์ในวัดประตูดันจังรังเกียจกัน พวกสัปปุรุษจึงได้แยกวัดกัน แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีพระ หรือมีพระแต่องค์เดียว แม้วันวิสาขบูชาก็ไม่ได้ทำอะไรในวัดจันทารามนั้น

๔. วัดสว่างอารมณ์ อยู่ทางข้างใต้ไม่ห่างวัดปูโลติกุสนัก ว่าเศรษฐีจีนคน ๑ สร้างขึ้นเมื่อไม่ช้านัก ในเวลานี้มีพระอยู่รูปเดียว ชื่อท่านแดง บอกหม่อมฉันว่ามาแต่เมืองนครศรีธรรม

แต่สำเนียงพูดเป็นชาวบางกอก คำผู้อื่นพูดกันว่าพวก

นักสืบมักชอบอาศัยที่วัดสว่างอารมณ์นี้

๕. วัดบุบผาราม อยู่ติดต่อกับวัดสว่างอารมณ์มาทางข้างเหนือ โบสถ์รามทำเรียบร้อยกว่าวัดอื่น พระประธานเป็นแบบหล่อจำลองพระชินราชมีถึง ๒ องค์ มีพระอยู่ ๒ องค์ ๆ สมภารนับว่าเป็นคนสำคัญในปีนังนั้น ชื่อขรัวตาสีแก้ว นัยว่าอายุกว่า ๘๐ ปีแล้ว พอหม่อมฉันไปถึงก็ลงมาหา แสดงกิริยาอย่างคนคุ้นเคย บอกว่าเมื่อยังหนุ่มเคยอยู่วัดมกุฏ ฯ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณะยังประทับอยู่วัดนั้น บางทีก็ไปอยู่วัดราชบูรณะกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) ว่าสมเด็จพระมหาสมณะไม่ทรงรังเกียจจะอยู่ที่ไหนก็ได้ตามชอบใจ มาอยู่ปีนังกว่า ๒๐ ปี เดิมอยู่วัดสว่างอารมณ์ไม่ถูกกับพระในวัดนั้นจึงขอที่แยกมาสร้างวัดบุบผารามขึ้นใหม่

เรื่องยูบิลีทำกันใหญ่โตมาก ตามประทีปถึง ๗ คืน หม่อมฉันนึกว่าพวกอังกฤษเข้าไปอยู่กรุงเทพ ฯ เมื่อถึงวันเฉลิมพระชันษา เขาก็อุตส่าห์มีแก่ใจแต่งประทีปทุกปี เรามาอยู่นิ่งเฉยเสียในงานเช่นนี้ ดูใจจืดเต็มทีน่าอาย จึงให้หญิงพิลัยนายช่างคิดแต่งบ้านตามกำลัง เธอคิดทำเป็นธง ๒ คันไขว้กันติดที่หน้า

มุข Cinnamon Hall ธงอังกฤษข้าง ๑ ธงไทยข้าง ๑ คันธงเป็นไฟฟ้า ดูก็เป็นสง่าดี ในการต่าง ๆ ที่เขาทำ หม่อมฉันพยายามเที่ยวดูทุกอย่าง มีการแห่จีน แห่มลายู แห่นักเรียน แห่เรือ แต่ไม่มีอย่างใดที่น่าแต่งพรรณนามาทูล เพราะทั้งจีนและมลายูมักชอบคิดทำอย่าง "หัวหรั่ง" ไปเสียทั้งนั้น ไม่มีอะไรที่น่าดูที่เป็นของจีนแท้หรือมลายูแท้ เขาทำเหรียญที่ระลึกส่งมาขายจากประเทศอังกฤษ และพิมพ์สมุดรูปการตกแต่งยูบิลีที่ทำในปีนั้งนี้ หม่อมฉันจึงได้หาเหรียญที่ระลึกเหรียญ ๑ สมุดที่ระลึกเล่ม ๑ ส่งมาถวายท่านพร้อมกับจดหมายฉบับนี้

มีความเสียใจอยู่หน่อยหนึ่งที่ต้องทูลว่า หม่อมฉันเกิดมีอาการป่วยขึ้นเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๓ รู้สึกเสาะแสะคล้ายกับหวัดจะลงคอมา ๒ วัน ครั้นถึงวันพุธเวลาบ่ายอากาศร้อนอบ หม่อมฉันแต่งตัวเครื่องบางขึ้นรถไปตากอากาศกับหญิงเหลือเที่ยวอยู่จนเวลาค่ำรู้สึกเย็นคล้ายกับจะสะท้าน เอาเสื้อคลุมใส่ก็สงบไป กลับมาถึงบ้านหม่อมฉันเผลอตัวไปอาบน้ำเย็นตามเคย ไม่อาบน้ำอุ่น เวลาเข้านอนรู้สึกเหมือนอย่างกับจะเป็นหวัด ถึงตอนเช้ามืดเกิดหนาวเป็นกำลังห่มผ้า ๓ ผืนแล้วยังต้อง

ใส่เสวตเตอร์ ถึงต้องปลุกหญิงเหลือด้วย เสียงแห้งด้วย แสบคอกระหายน้ำเป็นกำลัง ลูกต่างเอะอะให้ไปตามหมอมาในเวลาเช้า หมอตรวจปรอท ๑๐๒ ว่าเป็นไข้หวัดให้ยาแล้ว บังคับให้นอนแช่วอยู่ในเตียง มีอาการทั้งไอทั้งจามทั้งขากถ่ายน้ำลายและเสมหะวุ่นตลอดวัน รุ่งขึ้นจึงค่อยคลาย แต่เกิดโรคกลัมเบโก คือปวดตะโพกเพิ่มขึ้นทำให้ลุกนั่งยากกว่าปกติ แต่อาการค่อยคลายมาโดยลำดับ ถึงเช้าวันนี้ได้รับลายพระหัตถ์ประทานมาแต่สงขลา ตั้งนัดเบิกเขียนจดหมายถึงกันตามเคยก็มีความยินดี ประจวบอาการค่อยคลายขึ้น ก็เขียนจดหมายฉบับนี้ส่งมาถวาย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

☆ ☆ ☆

ป. ล. กับได้ส่งตั๋วตรา ไปรษณีย์อังกฤษทำเป็นที่ระลึกในงานยูบิลีด้วย ๔ ดวง ได้ยินว่าทำตั๋วลายเดียวกันทั้งหมด ผิดกันแต่ที่หนังสือชื่อเมือง ดูลวดลายและความคิดที่ทำก็งดงามดีอยู่

แต่เหรียญยูบิลีกับสมุดยูบิลีที่ทำที่นั่ง ๒ สิ่งนี้ จะส่งทางไปรษณีย์ไม่ไว้ใจ จึงจะรอหาคนไปสงขลา พบที่จะไว้ใจเมื่อใดจะฝากไปถวาย.

ด. ร.

สงขลา

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานทูลถวายรายงานการเที่ยวต่อคราวก่อน วันที่-๑๙ เวลาบ่ายโมงถึงสิงคโปร์ วันแรกมาถึงนี้อยู่ข้างสนุก เวลาบ่าย ๒ โมง พากันขึ้นบกที่ท่ายอนสันเบี้ย โดยความเอื้อเฟื้อของ เอ เยนต์ ห้างอิสต์เอเซียติค ด้วยนายคริสเตียนเสนสั่งออกมา เราปรึกษากันว่าไปเยี่ยมหญิงเล็ก ประภาวสิต ก่อนจะเป็นติจับรถแท็กซี่บอกคนขับให้ไปที่ประทับกรมพระกำแพงเพชร เขาก็ไม่รู้จัก เอเยนต์ห้างอิสต์เอเซียติคก็ไม่รู้จัก ถามโปลิศก็ไม่

รู้จัก เรายักบอกให้ไปที่โรงงานทำไฟฟ้าโนดไดต์ ด้วยหวังว่าที่นั่นเขาคงบอกได้ แต่ก็เคราะห์ร้าย ทั้งเอเยนต์โปลิศและคนแท็กซี่ก็ไม่มีใครรู้จักอีกทั้งนั้น หญิงอามรู้มาว่า ที่ประทับกรมพระกำแพงเพชรอยู่นำเบอร์ ๑๐ ถนนอะไรก็ติดจะเลือนเมื่อบอกเขา เขาก็ว่าถนนชื่อนั้นไม่มี ตาเอเยนต์แนะนำว่าให้ไปหากงสุลสยาม อันเป็นทางที่ไม่พึงปรารถนาเราก็ไม่ไป เจ้าคนรถออกความเห็นว่าถางที่จะเป็นถนนอันหนึ่ง ซึ่งมีเสียงคล้ายกับชื่อที่หญิงอามบอก แต่ในการพูดจาปรึกษากันอยู่นั้น ทำความตื่งคูดเอาคนหย่อยกันเข้ามาล้อมฟัง ในที่สุดจะเป็นสัก ๓๐ คนไปได้ เราเห็นที่ไม่ดีจึงทำความตกลงกับคนขับรถแท็กซี่ให้เขาพาไปที่เขาคาด ถ้าไม่ถูกกับที่เราหมายก็ให้เขาพากลับมาส่งท่า จึงพร้อมกันขึ้นรถไป เขาพาเข้าถนนโซม ๆ สายหนึ่งหยุดที่นำเบอร์ ๑๐ เป็นตึกแถวโกโรโกโส ในห้องนั้นมีแต่แขกยาหยาไม่มีท่าที่กรมพระยากำแพงเพชรจะอยู่ได้ เราจึงสั่งให้กลับ แต่ตรงนี้จะต้องชมคนแท็กซี่ว่ามีปัญญาไวพาเรากลับมาแวะถามที่วัดพุทธคยา ซึ่งเรียกกันโดยสามัญว่าวัดเสือพอเห็นวัดเข้าก็ใจมา เพราะได้เคยเห็นรูปฉายาลักษณ์และรู้ว่า

เป็นวัดไทย จึงลงจากรถเข้าไปในวัด คนที่นั่นเป็นไทย ต้อนรับเราอย่างปีติ ถามถึงเจ้าอธิการเขาบอกว่าจำวัด ถามถึงที่ประทับกรมพระกำแพงเพชร เขารู้จักจะให้คนนำไป เราเกรงใจเขาบอกเขาว่าไม่ต้อง ชี้แจงกับคนขับรถให้เข้าใจก็แล้วกัน เขาว่าเห็นจะเข้าใจไม่ได้ เขาก็นำไปจนได้จนถึง หญิงเล็กตกใจตื่นเต้นมาก วุ่นวายต้อนรับ ให้ส่งรถแท็กซี่กลับ ให้รถของเธอพาลูก ๆ ไปเที่ยวร้านกลับมาก็เลี้ยงก๋วยเตี๋ยว อยู่จนเย็นเธอจึงให้รถของเธอมาส่งท่าเรือ

วันต่อไปหญิงเล็กต้อนรับเป็นรับซารวิช มิได้มีอนาทรร้อนใจอะไรอีกเลย

วันที่ ๒๐ พอเช้าขึ้น แม่โตกับลูก ๆ ก็พากันขึ้นรถไปเที่ยวร้านดูซื้อของด้วยความรื่นเริง ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมง หญิงเล็กมาพาไปเที่ยวดูทางที่เขาถมข้ามช่องทะเล แต่ยะโฮไปสิงคโปร์ และเลยเที่ยวชมเมืองยะโฮด้วย กลับมาพาชมสวนหลวงสำหรับเมือง และเลียบขึ้นทางบนเขาชมวิวทะเล แล้วไปบ้านเธอ วันนี้เธอเลี้ยงอาหารค่ำที่บ้านเธอ จนเวลา ๒ ทุ่มครึ่ง เธอจึงให้รถมาส่งท่าลงเรือ ได้ความพอใจมาก ที่ได้

ไปเห็นทางที่เขาถมใหม่ และได้เห็นเมืองยะไฮ ซึ่งยังไม่เคยไปเลยด้วย

วันที่ ๒๑ เวลาเช้าพากันไปวัดพุทธคยาบูชาพระ เพราะว่าไปวันก่อนไม่ได้บูชา พระอธิการวุฑฒิสารต้อนรับแข็งแรง ช่างพูดพอใช้ ในเวลาที่ไปอยู่ที่วัดมีอ้ายก๊ายนำฝรั่งผู้หญิงผู้ชายคู่หนึ่งไปที่วัด ดูอะไรลวก ๆ แล้วก็ไป ไม่เห็นว่าจะได้อะไรไป

ออกจากวัดไปเที่ยวร้านขายของ ของขายไม่มีอะไรที่ผิดจากกรุงเทพ ฯ มากนัก เห็นเครื่องรักญี่ปุ่นนั้นแหละมีดีกว่าที่กรุงเทพ ฯ จึงได้เลือกซื้อเครื่องรักมีกะบะใบหนึ่ง ซึ่งตั้งใจจะส่งมาถวายเป็นของฝาก เพราะเห็นว่าลายงามดีและเป็นของแปลกจากที่เคยเห็นซึ่งเป็นลายเขียน แต่นี่เป็นลายแกะ เกล้ากระหม่อมกลับเรือก่อน ลูกยังเพลิดเพลินจึงปล่อยไว้ให้กลับทีหลัง

เวลาบ่าย ๕ โมง หญิงเล็กมารับไปดูสวนสัตว์ ก่อนไปเกล้ากระหม่อมนึกประมาท คิดว่าก็จะอย่างเดียวกับสวนสัตว์ของตาฝรั่งอะไรที่หาดใหญ่นั้น แต่ครั้นไปถึงก็ผิดคาด ของเขา

ใหญ่โตมีสัตว์มาก ทั้งที่กักขังก็ทำเป็นของถาวรเรียบร้อย เสียดายไปเย็นเสียหน่อยดูไม่ทั่ว มืดต้องกลับ หญิงเล็กเลยพาไปกินโจ๊กที่ร้านเจ๊ก แต่เกล้ากระหม่อมต้องขอตัวกลับเรือ เพราะกลัวจะตายเสียด้วยเรื่องกิน อยู่บ้านกินสองเวลาเท่านั้น มาเที่ยวถูกให้กินวันละสี่ห้าเวลา ท้องร้องทุกข์ จึงปล่อยแต่ลูกไว้ ให้รื่นเริงเลี้ยงกันตามประสาพี่ ๆ น้อง ๆ

วันที่ ๒๒ เวลาเช้า เรือวลัยไปเกาะบูกูม อันอยู่ใต้สิงคโปร์ไปหน่อย รับเอาน้ำมันเชื้อเพลิง แล้วกลับมาทอดที่เก่าเร่งบรรทุกสินค้าลง ส่วนแม่โตกับลูกพากันขึ้นไปเที่ยวร้านซื้อของสั่งเมือง พอเวลาบ่าย ๔ โมง เรือก็ออกแล่นกลับเข้ากรุงเทพ ฯ ดีต่อก การบรรทุกสินค้าที่สิงคโปร์ เขาทำกันแต่เวลากลางวัน กลางคืนเขาหยุด ได้นอนสบายไม่หนวกหู

การที่มาเที่ยวถึงสิงคโปร์ เดิมที่คิดว่าจะขัดข้องอะไรต่าง ๆ เพราะไม่มีหนังสือเดินทาง แต่ที่แท้เปล่าทั้งนั้น กัปตันเอาใบอะไร อยากเรียกว่าใบเบิกด่านมาให้หญิงอามตรอกรายชื่อพวกเราที่ไป ยากมากในส่วนตัวเกล้ากระหม่อม เพราะจะลงชื่อไปตรง ๆ ก็จะเอิกเกริก จะลงนามแฝงก็เป็นขี้ปด คิด

อยู่เป็นนาน ตกลงลงชื่อไปเป็น N. Chitrabongs ลูก ๆ ก็เขียนไปแบบเดียวกัน พอเรือถึงก็มีเจ้าพนักงานลงมาหากัปตัน กัปตันเอาใบเบิกด่านส่งให้ก็เป็นแล้ว ต่อไปก็ไม่เห็นมีใครมารู้จักอะไร จะไปไหนก็ไปได้ จะทำอะไรก็ทำได้

วันที่ ๒๓ เวลาทุ่ม ๑ เรือเข้าจอดที่ตำบลเกรเตรับไก่สินค้า ชื่อตำบลนี้ที่จดระยะทางถวายมาก่อนนั้นผิดไป เจ็บใจที่ไม่รู้ตำแหน่งแห่งที่นอกพระราชอาณาเขต เมื่อไปถึงสิงคโปร์จึงหาแผนที่แหลมมลายูมาได้แผ่นหนึ่ง ตรวจดูแผนที่พบแม่น้ำลำที่ ๒ ในมณฑลตรังกานูนับแต่ชายแดนเบื้องใต้ขึ้นมา จดชื่อไว้ว่าสุไหงเกรเต (Kretay) และมีคนลงมาเดินสานเรือ ถามดูเขาก็บอกออกเสียงตรงกับที่อ่านได้ดังนั้น เมื่อได้สินค้าแล้วเรือก็ออกเดินต่อไป

วันที่ ๒๔ เวลาเที่ยง ถึงปากน้ำกลันตัน เรือจอดขนไก่สินค้า เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งหยุดที่ตากใบ ย่ำค่ำหยุดที่บางนรา ๔ ทุ่มหยุดที่เตลุบิน ขนไก่สินค้าทุกแห่งมา เวลา ๗ ทุ่มเรือออกเดินต่อไป ตามปกติเรือเคยหยุดนอนที่เตลุบิน แต่คราวนี้

ไม่พัก เป็นความเอื้อเฟื้อของกัปตัน ที่จะให้ไปถึงสงขลาพรุ่งนี้เวลาเย็นแทนที่เคยถึงกลางคืน เพื่อช่วยให้เกล้ากระหม่อมขึ้นบกได้สะดวก

วันที่ ๒๕ เวลาย่ำรุ่ง ถึงอ่าวปัตตานี เรือหยุดขนไถ่สินค้าจนเวลาเที่ยงเรือจึงออกเดินต่อไป การบรรทุกสินค้าที่เตลุบินและปัตตานีกินเวลามาก ด้วยมีสินค้าส่งลงมาบรรทุกมาก เป็นมะพร้าวแห้งที่ตัดเป็นชิ้นใส่กระสอบก็มี ที่เป็นลูก ๆ ก็มีเรือเดินถึงอ่าวสงขลาเวลาบ่าย ๕ โมง ปลัดจังหวัดกับผู้บังคับการตำรวจเอาเรือยนต์ของเมืองลงมารับ เพราะรู้ข่าวจากกัปตันโวตาเบียน ตัวกัปตันก็ลงมาด้วย ปลัดจังหวัดบอกว่าข้าหลวงประจำจังหวัด ไปราชการเสียกับรัฐมนตรีกระทรวงเกษตร ณ เมืองไทร เราก็ขอบใจ เขาพากันลงเรือที่เขาเอาไปรับมาขึ้นที่ท่าเมืองสงขลา แล้วพากันมาพักอยู่ที่ตำหนักหัวยางของสมเด็จหญิงน้อย ขี่รถมาตามทางสังเกตว่าถนนทรุดโทรมลงมาก จบรายงานการเที่ยวเท่านี้

พูดถึงเมืองไทร นึกขึ้นมาได้ เขาลงข่าวในหนังสือพิมพ์

เรื่องเจ้าพระยาไทรทำการฉลองอายุ เขาออกชื่ออย่างแขกยืดยาว มีคำ "บรฮุม" อยู่ในนั้น ทำให้นึกถึงที่ฝังศพแขกที่สงขลา ซึ่งเรียกว่า "มรหุ่ม" จะเป็นคำเดียวกันดอกกระมัง แปลว่ากระไรไม่ทราบ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูลสมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อวันที่ ๑ หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ซึ่งประทานมาแต่สงขลา ตรัสเล่ารายการที่ท่านเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ อ่านเพลิดเพลินสนุกดีมาก เห็นได้ว่าทั้งกระบวนเสด็จได้รับความสนุกนับเป็นชั้นที่ ๑ เพราะเป็นที่แปลกไม่เคยเที่ยวอย่าง ๑ ต้องรับความลำบากบ้างอย่าง ๑ ใน

ที่สุดได้เที่ยวสมประสงค์อย่าง ๑ ประกอบกันทั้ง ๓ ประการ เสด็จกลับมาพักที่ตำหนักสมเด็จหญิงน้อยก็ดูเป็นที่สบายดี หวังว่าจะทรงพระสำราญทั้งพระองค์ และพระหฤทัยตลอดเวลาที่เสด็จอยู่หัวเมือง หม่อมฉันไปเมืองสงขลาครั้ง ๑ ออกไปเที่ยวที่สะพานสำโรง พบราษฎรหาบของเข้าไปขายในเมือง ถามเขาว่าจะไปไหน เขาบอกว่าจะไป "บ่อยาง" เมื่อหม่อมฉันกลับถึงเมืองไปถามพวกข้าราชการเก่าว่าตำบล บ่อยาง อยู่ที่ไหน เขาบอกว่าคือตำบลที่สร้างเมืองสงขลานั้นเอง เดิมเรียกว่าตำบลบ่อยาง เมื่อสร้างเมืองขึ้นชาวบ้านนอกยังคงเรียกว่าบ่อยางอยู่ตามเดิม ต่อผู้อยู่ใกล้จึงเรียกว่าในเมืองหรือกลางเมือง ชื่อตำหนักสมเด็จหญิงน้อยซึ่งทรงเขียนมาในลายพระหัตถ์ว่า "ตำหนักหัวยาง" ก็น่าจะมาแต่บ่อยางนั้นเอง ขอให้ทรงสังเกตอย่างหนึ่ง ที่อากาศทางตอนเมืองสงขลากับทางตอนหาดใหญ่ผิดกัน ทางตอนเมืองสงขลาร้อนไม่เย็นเหมือนกับทางตอนหาดใหญ่ หม่อมฉันไปเมืองสงขลาทีไร ไม่เคยรู้สึกอยู่สบายเหมือนเมื่อไปอยู่บ้านพระเสนามหามนตรีคราวหลัง ปรารภขึ้นกับพวกที่อยู่สงขลาทั้งไทยและฝรั่งก็มีความเห็นอย่างเดียวกัน เห็นจะ

เป็นด้วยพื้นที่เป็นทรายมาก กับอีกอย่างหนึ่งมีเทือกเขาแดงอยู่ริมปากน้ำทางฝั่งตะวันตก ถึงฤดูลมตะวันตกลมพัดพาไอร้อนที่เขาแดงเป่ามาถงในเมือง หม่อมฉันยังจำเรื่องแก่ได้เรื่อง ๑ เดิมเจ้าพระยาสุรวงศ์วัยวัฒนสร้างตึกที่พักไว้ที่ปากน้ำหลัง ๑ ตึกที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ ฯ สร้างไว้ตามชายทะเลมีหลายแห่ง เจ้านายพวกเราเคยตั้งชื่อให้ทุกแห่ง ท่านยังทรงจำได้หรือไม่ เผื่อจะทรงจำไม่ได้หม่อมฉันจะทูลรายชื่อตามที่ขนานดังต่อไปนี้

๑. ตึก "ตระกรองกรีฑา" อยู่ปากน้ำบ้านแหลมเมืองเพชรบุรี

๒. ตึก "กามาภิรมย์" อยู่ปากน้ำเมืองปราณ

๓. ตึก "อุดมราคฤาดี" อยู่ปากน้ำชุมพร

๔. ตึก "นารีบำเรอรัก" อยู่ปากน้ำสงขลา

๕. ตึก "สมัคสังวาส" อยู่ที่อ่างหิน ดังนี้

ตึกที่เมืองสงขลานั้น อยู่ตรงบริเวณที่ตั้งโรงตำรวจภูธรเดียวนี้ แต่รื้อเสียหมดแล้ว พวกชาวเมืองเขาเล่าให้หม่อมฉันฟังว่าเป็นที่ผีดุนัก ใครไปอยู่มักเจ็บไข้ไม่สบาย ถึงตายก็มี

เช่นท่านผู้หญิงสุ่นของเจ้าพระยารัตนาธิเบศร ก็ไปเจ็บตายที่นั่น ได้ฟังเขาเล่ามาอย่างนั้น วันหนึ่งหม่อมฉันไปเรือพอผ่านตรงตึกหลังนั้น ลมพัดมาจากเขาแดงถูกตัวรู้สึกร้อนวูบเหมือนเปลวไฟ แทบหายใจไม่ออก จึงนึกรู้เหตุของความไข้เจ็บล้มตายที่ตึกนั้น เพราะไปอยู่ริมลมเขาแดงอยู่เสมอ แต่เมื่อสมเด็จชายออกอยู่สงขลาจึงคิดหาที่ย้ายสถานต่าง ๆ ไปตั้งให้ห่างลมเขาแดง ค่อยสบายขึ้น ถึงกระนั้น อากาศก็ยังสู้ที่หาดใหญ่ไม่ได้อยู่นั่นเอง

หมู่นี้ หม่อมฉันไป จับ อ่าน ลาย พระราชหัตถ์เลขา ของ ทูลกระหม่อมที่หอพระสมุดรวบรวมพิมพ์ไว้เป็นเล่ม ๆ พบขุมทรัพย์ความรู้เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายอย่าง จะคัดความมาลงในจดหมายฉบับนี้สำหรับทรงวินิจฉัยเรื่อง ๑ ว่าด้วยลักษณการเคารพ คือ

"อันการอ่อนน้อมคำนับในโลกนี้มีกิริยาทำต่าง ๆ กัน ฯลฯ ตามที่ว่าไว้ในหนังสือที่มีในพระพุทธศาสนา ในพระบาลีมีอยู่ ๕ อย่าง ตามชื่อ คือ อภิวาท ๑ วันทนาการ ๑ นิปัจจนาการ ๑ อัญชลีกรรม ๑ เป็นสำแดงกิริยาคำนับต่อหน้าผู้มีตัวประจักษ์

เฉพาะ ยังมีอีก ๒ อย่าง คือ นมการ ๑ นมัสการ ๑ สอง อย่างนี้ว่า ด้วยการนับถือ เป็นพระที่ยิ่งและแสดงความน้อมไปแด่พระนั้นด้วยไตรทวาร คือกายวาจาจิต จะหาที่ชื่ออุทาหรณ์เยี่ยงอย่างของคำที่สำแดงชื่อ ๖ อย่าง คือ อภิวาท วันทนาการ นิปัจจนาการ อัญชลีกรรม และนมการ นมัสการ นั้นก็ได้เห็นอยู่ชุกชุม คือ "ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา" ในที่นั้น ๆ และ "อภิวาทนสีลิสฺส" ที่เป็นคาถาและอื่น ๆ เป็นอุทาหรณ์ของอภิวาท "ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทามิ" ฤๅ "วนฺทติ" ในพระวินัยเรียกชื่อ "อวนฺทิโย ปุคฺคโล วนฺทิโย ปุคฺคโล" และอื่น ๆ เป็นอุทาหรณ์ของวันทนาการ ในพระบาลีว่า "ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา" และนิปฺปการํ กโรมิ" เป็นอุทาหรณ์ของนิปัจจนาการ "เยน ภควา เตนญฺชลิมฺปณาเมตฺวา" ฤๅ "อญฺชลิมฺปคยฺห" ฤๅ "อญฺชลิโก อฏฺฐาสิ" และในบทสวดมนต์ว่า "อญฺชลีกรณีโย" เหล่านี้เป็นอุทาหรณ์ของอัญชลีกรรม "นโม ตสฺส ภควโต นมตฺถุ นโม เต ปริสาชญฺญ" และอื่น ๆ เป็นอุทาหรณ์ของนมการ "นมนฺสนฺติ โคตมํ นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ" และอื่น ๆ เป็นอุทาหรณ์ของนมัสการ ฯ ก็ในชื่ออาการอย่างที่มาใน

บาลีนี้ คนทำอย่างไรจะเรียกว่าชื่อไรก็ไม่ได้ความชัด อภิวาท นั้นเห็นที่มาเป็นกิริยาที่เขาใช้ต่อหน้าและทำแก่ผู้สูงศักดิ์ คือพระพุทธเจ้า และพระสาวกผู้ใหญ่ และพระเจ้าแผ่นดินและพราหมณ์ มีคำอรรถกถาบางอันแก้ว่า "อภิวาเทตฺวา สุขํ โหหีติ วทาเปตฺวา" ก็มีบ้าง แต่ที่แก้ว่าอภิวาทนั้น ก็คือวันทนกิริยานั้นเองโดยมาก ถึงกระนั้นเห็นที่มาในบาลี อภิวาทดูที่จะเป็นการอย่างสูง และกาลต่อหน้าวันทนาการเป็นต่ำลงมา และมักมีในคำสั่งฝากไหว้คำนับไปอภิวาทและสงฆ์และคณะก็ไม่ใคร่จะมี มีแต่วันทนาการและอัญชลีกรรม จะชักอุทาหรณ์มาว่าให้เห็นได้แต่จะเพ้อมากนักไป ๆ อัญชลีนั้น อรรถกถาแก้ว่า "ทสนขสโมธานํ" พระราชนิพนธ์มีดังนี้ พระเจ้าพระสงฆ์ในชั้นหลังเช่นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ได้เคยวินิจฉัยลักษณะการเคารพที่ทรงพระราชนิพนธ์ต่อมาอย่างไรอีกบ้างท่านทรงทราบหรือไม่ ยังมีวินิจฉัยเรื่องอื่น ๆ อีก หม่อมฉันจะคัดทูลบรรเลงต่อไป

หม่อมฉันหวังใจว่าทั้ง พระองค์ท่านและ บรรดา ผู้ที่ มาโดยเสด็จ จะมีความสุขสบายดีอยู่ ส่งจดหมายคราวนี้มีโอกาส

ที่จะฝากของถวายได้ หม่อมฉันจึงฝากเหรียญกับสมุดรูปภาพงานยูบิลีของพระเจ้ายอร์ช ซึ่งรออยู่มาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ อีกประการหนึ่งเวลานี้กำลังเป็นฤดูผลเงาะออกที่บังหม่อมฉันจึงจัดฝากผลเงาะเข้ามาถวาย แต่ส้มจัฟฟานั้นขาดคราวมาช้านาน ได้ยินว่าสิ้นฤดูจึงไม่มาขาย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักหัวยาง สงขลา

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ได้รับประทานแล้วทำให้มีความชุ่มชื่นใจเหมือนได้รับประทานยาหอม เวลาที่ขาดไปออกจะมีใจหงุดหงิด เกล้ากระหม่อมคิดจะอยู่สงขลาจนวันที่ ๒๒ เดือนนี้ แล้วจะออกเที่ยวต่อไป

ทีแรกขอประทานตอบความในลายพระหัตถ์ก่อน ในการที่ไม่ได้กราบทูลล่วงหน้าว่าจะไปสิงคโปร์นั้น เพราะไม่เป็นการแน่นอนว่าจะไปถึงได้หรือไม่ ทั้งนั้นก็เป็นด้วยเรื่องเมาคลื่นของแม่โต ถ้าต้องทรมานหนักก็ต้องขึ้นเสียที่ไหนที่จะพ้นความทรมานได้เป็นอย่างน้อยที่สุด แม่โตสั่งให้กราบถวายบังคมรู้สึกในพระเมตตาบารมีที่ตรัสแนะนำให้มาเที่ยวปีนัง ได้ตั้งใจอยู่เหมือนกันว่าจะมาสักคราวหนึ่ง ในเมื่อโอกาสจะอำนวย

ในการที่ลอยละล่องไปจนถึงสิงคโปร์นั้น คิดจะเป็นการกำเริบเพราะได้ กราบถวายบังคมลา เพียงแต่ไปเที่ยว ปักษ์ใต้ เท่านั้น หากคิดเรือออกไปตั้งใจจะปิดความทั้งในกรุงเทพ ฯ และสิงคโปร์ จึงหลบหลีกไม่ให้พบใครนอกจากหญิงเล็ก ซึ่งจำต้องอาศัยความช่วยเหลือจากเธอบ้าง

ได้ทราบตามพระดำรัสเล่า ว่าวัดไทยที่ปีนังมีถึง ๕ วัด รู้สึกประหลาดใจมาก ไม่นึกเลยว่าจะมีมากถึงเท่านั้น ในการที่พระไม่ถูกกันและชาวบ้านก็นับถือจำเพาะตัวพระ นั่นแหละเป็นเหตุอันหนึ่งซึ่งทำให้เกิดมีวัดมากขึ้น แม้ในเมืองไทยวัดมากก็เป็นไปด้วยเหตุอย่างนั้นเป็นอันมาก

ในการที่ทรงพระดำริจัดแต่งที่ประทับ ช่วยการรัชดาภิเษกนั้น เป็นพระดำริชอบ สมควรแล้วที่จะพึงทำ การที่เขาแห่แหนกันนั้นไม่มีติดใจ เพราะเชื่อว่าไม่มีอะไรที่จะได้ใส่ใจ แต่เหรียญที่ระลึกซึ่งจะโปรดประทานไปนั้นแหละคิดใจมุ่งหมายอยู่มาก ว่าจะเป็นของดีมีฝีมือช่างอันจะพึงดูเป็นคติได้อยู่ในนั้นเป็นแน่แท้

ขอประทานกราบถวายบังคมที่ ทรงพระ เมตตาโปรด ประทานแสตมป์สเตรตส์ใหม่ไปชุดหนึ่ง ตั้งแต่ทราบว่าเขาจะออกก็ตั้งใจว่าจะทูลขอสักชุดหนึ่ง แต่ภายหลังได้เห็นเขาพิมพ์ตัวอย่างแสตมป์ที่จะออกในเมืองอังกฤษมาในหนังสือพิมพ์ก็ท้อใจ ด้วยผูกลายเป็นแมวต่างอย่างแบบโฆษณาสมัยนี้ ไม่มีลวดลายอะไรพิสดาร ไปวุ่นทำแต่พื้นแสตมป์ให้ต่างดำบ้างขาวบ้าง หนังสือที่ทับไปบนพื้นต่างนั้นก็ทำต่างให้ขัดกับพื้น ที่พื้นดำก็หนังสือขาว ที่พื้นขาวก็หนังสือดำ ความต่างที่กราบทูลนี้มิใช่ว่ามีระเบียบ ในหนังสือบรรทัดหนึ่ง เช่น ONE PENNY ที่ ON เป็นขาว E PEN ดำ NY ขาว ดังนี้ เห็นว่ามันเป็นตลกเท่านั้น ไม่เป็นช่าง และในหนังสือพิมพ์บอกว่าจะมีออกตามโกโลนีทั่วไปด้วยลวดลายเหมือนกันหมด แต่หนังสือจะผิดกัน ทำให้สำคัญว่าจะ

เป็นแมวต่างไปทั้งนั้น นึกเสียใจ แต่เมื่อได้ประทานแล้วกลับดีใจ เพราะเป็นแบบที่เขาผูกโดยฝีมือช่างอย่างน่าชม เป็นคติไม่ใช่เป็นแมวต่างอย่างเมืองแม่

เรื่องที่ประชวรไปเพราะความประมาทนั้นไม่ดี เพียงแต่เป็นหวัดเท่านั้นก็จัดว่าเป็นพระเคราะห์ดีแล้ว ควรจะระวังอย่างกวดขันเพราะชันษามากแล้ว

มีความสะดุดใจอะไรขึ้นอย่างหนึ่ง เมื่อไปไหว้พระที่วัดพุทธคยาสิงคโปร์ พระภิกษุวุฑฒิสารเขาให้รูปโปสต์กาดมาสำรับหนึ่ง ในแผ่นแสดงรูปปางพระพุทธเจ้าตรัสรู้มีหนังสือเขียนไว้ว่า Prince Siddbartha sat underia a big "Sye" tree คำในตัวลูกน้ำคู่นั้นน่าจะอ่านว่า "ไซ" เป็นภาษาอะไรก็ไม่ทราบทำให้เกิดสงสัยขึ้นว่า ต้นไทรกับต้นโพธิ์จะเป็นต้นไม้อย่างเดียวกันเสียดอกกระมัง น้ำหนักในความสงสัยนี้ อยู่ที่ต้นโพธิ์ได้ชื่อมาแต่พระเจ้าตรัสรู้ใต้ต้นไม้นั้น ไม่ใช่ชื่อโดยชนิดของมันเรามาแปลต้นนิโครธว่าไทรจะผิดไปได้หรือไม่ เรื่องชื่อต้นไม้นี้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เอาใจใส่มาก เมื่อท่านอ่านหนังสือ

พบที่กล่าวถึงต้นอะไร มีลักษณะอย่างไรท่านจดจำไว้เสมอ บางอย่างก็จับได้ว่าแปลผิด เมื่อท่านถูกเกณฑ์แปลนิบาตชาดก ท่านคิดจะรับเอากัณฑ์มหาพน เห็นจะเป็นเพราะท่านเอาใจใส่แก่ชื่อต้นไม้นั้นเอง เกล้ากระหม่อมเตือนว่าท่านจะต้องแปลชื่อต้นไม้อันมากมาย ถ้าแปลผิดจะเสียชื่อไปหรือไม่ ท่านเห็นด้วยเลยเลี่ยงไปรับเอากัณฑ์กุมาร

แม่เต่าแกจะออกมาส่งลูกและมาเฝ้าฝ่าพระบาทใน วันที่ ๖ เห็นได้ช่องดีจึงได้ฝากของฝากอันจัดมาจากสิงคโปร์ ตามที่กราบทูลมาในหนังสือฉบับก่อนให้แกนำมาถวายด้วย

เมื่อวานซืนนี้ให้นายสมบุญไปรับของประทานที่สถานีรถไฟ ได้มาทั้งลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ ด้วย ข้อความในลายพระหัตถ์มีจับใจอยู่หลายข้อ

เรื่องบ่อยางนั้นพระยาอภิรักษ์ราชอุทยานมาพูด อยู่เมื่อเจ็ดแปดวันนี้เองว่าเมืองสงขลาแต่ก่อนตั้งอยู่ฝั่งในทางเขาแดง ปากน้ำเมืองสงขลา เข้าทางเก้าเซ่งปรากฏในหนังสือหลวงอุดมสมบัติ ว่าสมเด็จเจ้าพระยามาตั้งอยู่ที่นั่น ที่เมืองเก่าไม่มีน้ำจืดใช้ ชาว

บ้านต้องข้ามมาตักน้ำจืดที่บ่อยางฝั่งนอก เมื่อจะตั้งเมืองสงขลาใหม่ จึงข้ามมาตั้งที่บ่อยาง เพื่อสะดวกในการใช้น้ำ พระยาสงขลา คนแรกได้ สร้างวัด ขึ้นเป็น วัดแรกใน สงขลาที่ บ่อยาง นั้นเรียก ว่าวัด ยางทอง ได้ ทำยักษ์ที่วัดนั้น คู่หนึ่งเอา อย่างจากกรุงเทพ ฯ (เข้าใจว่าเอาอย่างจากวัดอรุณ) มาทำ คนจึงเรียกกันไปอีกชื่อหนึ่งว่าวัดยักษ์ ประจวบกับได้ถายพระหัตถ์ตรัสถึงบ่อยางเข้าด้วยเล่นเอาอยู่นิ่งไม่ได้ ต้องแล่นไปดูวัดยักษ์แต่ไม่เห็นมียักษ์ ถามพระท่านว่าพังเสียหมดแล้ว ก็ควรแล้วที่จะพังเพราะคงปักไม้เป็นแกนปั้นปูนทับ พอแกนผุก็ล้มเท่านั้น บ่อซึ่งควรจะเป็นบ่อยางก็ไม่เห็นมี ถามพระท่านว่าถมเสียหมดแล้ว เพราะมันตื้นเขินไม่มีน้ำ ตกลงไม่ได้เห็นอะไร

ตำบลที่ตำหนักสมเด็จหญิงน้อยตั้งอยู่นั้น เรียกว่าหัวยางมีวัดหัวยางเยื้องข้ามถนนไปข้างใต้อยู่เป็นสำคัญ คงหมายความว่าที่นั่นเป็นหัวตำบล อันย่างเข้าแขวง บ่อยาง เมืองสงขลาอยู่สบายสู้หาดใหญ่ไม่ได้จริงอย่างพระดำรัส แต่เมื่อขึ้นจากเรือ

ที่ส่งขาดจะจับเอาที่ไหนเป็นที่อยู่ทันทีก็ไม่มีที่อื่นจะสะดวกกว่า ตำหนักสมเด็จหญิงน้อย ชื่อตึกเจ้าคุณทหาร เกล้ากระหม่อมจำได้ชื่อเดียวแต่ "กามาภิรมย์" ที่จดประทานไปจนครบนั้นเป็นพระเดชพระคุณหนัก น่าเสียดายที่ของชนิดนี้จะต้องสูญ เพราะเอาไปเขียนลงที่ไหนไม่ได้ เป็นที่กขปฏิสันถาร ได้ลองนึกถึงมงคลคาถา "อเสวนา พิเรนฺทานํ สรฺพาการญฺจเสวนา" อันเป็นเรื่องซุกซนแต่งด้วยกันก็นึกได้ไปไม่ตลอด เพราะกาลนานมาแล้ว

ปัญหาเรื่องการเคารพของทูลกระหม่อมนั้น เป็นเรื่องที่น่าพิจารณามาก เรื่องนี้เคยเข้ามาข้องใจเกล้ากระหม่อมคราวหนึ่งแล้ว มีพระราชาคณะองค์ใดองค์หนึ่งจำตัวไม่ได้เสียแล้ว ท่านพูดว่าอภิวันท์นั้นนั้นคือยืนไหว้ เหตุที่ได้พูดขึ้นนั้นมาแต่พระคอยรับเสด็จสมเด็จ พระมหา สมณเจ้า เมื่อลง จากรถพากันยืนประนมมือไหว้ ทำให้เป็นข้อจับใจเกล้ากระหม่อมนึกว่าชื่อแห่งการไหว้คงจะมีอาการที่ต่าง ๆ กัน แต่ไม่รู้ภาษาบาลีพอที่จะค้นหาเอาความได้ก็ต้องระงับไป กับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ก็ยังไม่เคยพูดกันในเรื่องนั้นเลย มาคนนี้มาได้เห็

พระราชนิพนธ์ของทูตกระหม่อม เป็นอันว่าทรงจับกิริยาไหว้อย่างใดไม่ได้ จึงมารู้สึกว่าที่พระราชาคณะองค์ที่ท่านกล่าวว่าอภิวันท์เป็นยืนไหว้นั้น ท่านนึกมาจากการวันทาเมื่อบวชนาคเท่านั้นเอง ไม่ใช่ค้นพบที่มาในพระบาลี ขอประทานผัดกลับกรุงเทพ ฯ จะปรึกษาหารือท่านผู้รู้ดู ตามความเห็นเกล้ากระหม่อมนึกตามความรู้อย่างป่า ๆ อภิวาท ดูเป็นสองคำต่อกัน คือ อภิ + วาท วาทเป็นคำกล่าวไม่น่าจะเป็นไหว้ แต่นมการ กับ นมสฺการ สมจะเป็นคำเดียวกัน หากต่างกันไปโดยภาษา ที่เป็นบาลี กับสันสกฤต แต่นี่เป็นนึกป่า จะต้องไปค้นหาหลักฐานที่ในกรุงเทพ ฯ

เหรียญรัชดาภิเษกของพระเจ้ายอร์ช ซึ่งประทานไป พิจารณาเห็นด้านหน้าซึ่งเป็นพระรูปนั้นเขาปั้นดี แต่ด้านหลังซึ่งเป็นรูปวังวินเซอนั้นไม่ค่อยชอบ เพราะมันชัดไปเสียหมด รูปวิวชนิดนั้นที่ไกลจะต้องเลือน ที่ใกล้จะต้องชัด ให้ค่อยเป็นชั้น ๆ เข้ามา แต่ว่าการปั้นนั้นเห็นจะยากกว่าการเขียนมาก ดูอัลบั้มการตกแต่งที่ปีนังเห็นปรากฏมีการตกแต่งมากมาย ที่สิงคโปร์เห็นจะแพ้เกล้ากระหม่อมไปถึงที่นั่น เขาก็เอาโปสตการ์ดมาขายให้นักเหมือน

กัน โครงซุ้มก็ได้เห็น เขายังรื้อลงไม่แล้ว แต่ทั้งที่เห็นซากและเห็นโปสตก๊าด ดูเหมือนว่าทั้งบ้านทั้งเมืองจะมีซุ้มแต่แห่งเดียว ขอบพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานเหรียญกับอัลบั้มนั้นไปให้ดูเล่นเป็นขวัญตา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

๏ ๏ ๏

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

แม่เฒ่าได้เชิญลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ มิถุนายน กับกะบะญี่ปุ่นของประทานฝาก จากเมืองสิงคโปร์ มาให้หม่อมฉันแล้วขอขอบพระคุณเป็นอันมาก ลูกเต้าที่ได้รับลายพระหัตถ์กับของฝากจากเสด็จอาก็พากันรื่นรมย์ตามกันทั่วหน้า แม่เฒ่าได้มาพักอยู่ที่ Cinnamon Hall จะกลับไปวันจันทร์ที่ ๑๐ นี้ บอกว่าจะไปแวะเฝ้าท่านที่สงขลา เป็นโอกาสฝากจดหมายฉบั

นี้กับซองบุหรี่ญี่ปุ่นใบ ๑ ซึ่งหม่อมฉันเตรียมจะถวายนานแล้ว เป็นแต่ยังไม่ได้ส่งไป ซองบุหรี่นี้เป็นของประหลาดที่ขายเพียงราคา ๒๕ เซนต์ ไม่ถึง ๒ สลึง ชายใหม่ไปซื้อมาใช้ก่อน หม่อมฉันพิจารณาเห็นประหลาดที่มันทำอย่างไร จึงสามารถขายได้ด้วยราคาเท่านั้น ดูเป็นของน่าใช้ด้วยเบาและแข็งแรง หม่อมฉันจึงได้ให้ไปซื้อมาอีก ๒ ใบ เอาไว้ใช้เองใบ ๑ เตรียมส่งมาถวายท่านใบ ๑ จะได้ทรงใช้เวลาเที่ยวเตร็จเตร่ หายก็ช่างมัน ของญี่ปุ่นที่ทรงหามาประทานจากสิงคโปร์ ก็ล้วนเป็นของน่าชม ทั้งความคิดและฝีมือ ดูจะยักย้ายไปอย่างไปอย่างไรมันมีแต่ดีและน่าชมไปเสียทั้งนั้น

จะทูลสนองความในลายพระหัตถ์ข้อ ๑ เรื่องวัดพุทธคยาที่เมืองสิงคโปร์ พระภิกษุวุฒิสารนั้นถ้าเป็นองค์เดียวกับผู้ที่สร้างวัดพุทธคยานั้นไซร้ เป็นพระมอญในกรุงเทพฯ ชื่อว่าท่านกร่าง หม่อมฉันเคยไปพบที่วัดชนะสงคราม รู้จักมาตั้งแต่ก่อนมาสร้างวัดที่สิงคโปร์ เป็นพระที่ชอบเที่ยวเตร่ไปเมืองไกล เคยไปเมืองมอญ เมืองพม่า ตลอดจนเมืองลังกาและเมืองอินเดีย เมื่อหม่อมฉันไปสิงคโปร์ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ เธอมาหาถึงโฮเต็ล และ

เอาโปสตการ์ดมาให้อย่างถวายท่าน จึงได้รู้ว่าท่านกร่างนั้นเองที่มาสร้างวัดพุทธคยา เวลานั้นพระมิตรกรรม (ซึ่งเดี๋ยวนี้เป็นราชทูตสยาม อยู่ที่เมืองโตเกียว) เป็นกงสุลเยเนอราลอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ กระซิบบอกหม่อมฉันว่าความประพฤติตัวไม่ใคร่เรียบร้อยในเรื่องเงินทอง และมีผู้กล่าวหาว่าเกี่ยวข้องกับสีกา ต่อมาถึงเป็นความในศาล ถูกหาว่าข่มขืนผู้หญิงจีนคน ๑ แต่ท่านกร่างชนะความคดีก็เป็นอันระงับไป จะอย่างไรต่อมาอีกไม่ทราบ คำที่เขียนในโปสตการ์ดว่าพระศรีธาตุเสด็จประทับใต้ต้น "Sye" นั้น คำว่า ไทร น่าจะเป็นภาษามอญ เพราะภาษาฝรั่งมักเรียกต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ในใต้ต้นว่า "โพธิ" เหมือนกับเรา ถ้ามีคำอธิบายก็ว่าเป็นต้น "Fig" อย่าง ๑ ส่วนต้นไทรนั้นก็มีชื่อเรียกในภาษาฝรั่งต่างหากว่า "Banyan"

หม่อมฉันได้ขอผัด ทูลสนองเรื่อง พระมหาเถรธรรมยุติกาขอให้หม่อมฉันแต่งเรื่องประวัตินิกายสงฆ์ธรรมยุติกา ว่าจะทูลต่อภายหลังนั้น จะทูลต่อไปในจดหมายฉบับนี้ หม่อมฉันได้คิดเห็นมาแต่ก่อนนานแล้วว่าเวลานี้ เป็นสมัยเกิดจราจลในวิชาวรรณคดีทั้งถ้อยคำและสำนวน ตลอดจนความคิดที่แต่งหนังสือกัน

จึงได้ตั้งปณิธานไว้ว่าจะไม่ให้มีชื่อเสียง หม่อมฉันในสมัยที่กล่าวนี้ เพราะฉะนั้นจึงเลิกแต่งหนังสือให้พิมพ์ แม้จนคำนำหรือประวัติใครมาขอก็บอกปัดมากว่า ๒ ปีแล้ว มูลเหตุที่พระมหาเถรธรรมยุติกา มาขอให้หม่อมฉันแต่งเรื่องประวัตินิกายสงฆ์ธรรมยุติกานั้น คงจะเกิดแต่เห็นคำปรามาสในหนังสือพิมพ์เป็นแน่ แต่ความปรารถนาของพระมหาเถรธรรมยุติกาอาจจะเป็น ๒ อย่างต่างกัน คือ อย่าง ๑ จะเอาหนังสือที่หม่อมฉันแต่งไปพิมพ์โฆษณาคัดค้านคำที่มีผู้แต่งลงพิมพ์ปรามาส ถ้าเป็นอย่างนี้ผิดกับปณิธานของหม่อมฉัน หม่อมฉันเตรียมจะร้องขออย่าให้ทำเช่นนั้นอันเหมือนเอาทองไปรู่กระเบื้อง เป็นเครื่องสำหรับร้อนใจเปล่า ๆ แต่คิดเห็นว่าพระมหาเถรท่านอาจปรารถนาอีกอย่าง ๑ ว่า ยังไม่มีหนังสือเรื่องประวัตินิกายสงฆ์ธรรมยุติกาอันแต่งไว้เป็นหลักฐาน เกรงว่านานไปจะไม่มีใครรู้เรื่องเดิมที่เป็นมาอย่างไร จะไปหลงเชื่อความเข้าใจผิดของคนชั้นหลัง ถ้าท่านปรารภกันอย่างนี้หม่อมฉันเห็นว่าเป็นความจริง และเป็นการสมควรที่จะให้มีหนังสือเช่นนั้นไว้ให้ปรากฏ เป็นการรักษาพระเกียรติ

...งทูลกระหม่อมด้วย หม่อมฉันจึงได้รับแต่ง แต่จะขอเป็น

คำขาดว่าอย่าเพิ่งให้พิมพ์จนให้พ้นสมัยจราจลของวรรณคดี จะต้องรอไปอีก ๑๐ ปี หรือ ๒๐ ปี ก็ตามที แต่การที่จะแต่งนั้นก็จะไม่สำเร็จได้โดยเร็วนัก คงจะไม่เกี่ยวข้องกับไปทะเลาะเบาะแว้งกับผู้หนึ่งผู้ใด ขออย่าทรงพระวิตกเลย

นึกเรื่องที่จะทูลบรรเลงในสัปดาหะนี้เรื่อง ๑ เมื่อสองสามเดือนมาแล้วหลวงภาษาพิรัชกงสุลสยามที่เมืองปีนัง มีจดหมายมาถึงหม่อมฉันฉบับ ๑ ว่ามีบัณฑิตในราชการอังกฤษที่สหรัฐมลายูถามมาว่าชื่อเมือง Klang อันเป็นเมืองหลวงของอาณาเขตสลางอ เป็นคำภาษาไทยหรือมิใช่ กงสุลรับเขาไปว่าในภาษาไทยมีคำว่า กลาง ตรงกัน แล้วจึงมาปรึกษาหม่อมฉัน ๆ มีจดหมายตอบกงสุลไปว่าชื่อเมือง Klang นั้น หม่อมฉันเคยได้ยินอังกฤษเขาเรียกออกเสียงว่า "กะลัง" ไม่ตรงกับคำ กลาง ของเรา ได้ตอบไปแต่เท่านี้ เมื่อตอบไปแล้วมาพิจารณาดูถึงชื่อเมืองและตำบลต่าง ๆ ในแดนไทยทางแหลมมลายู ทางทะเลตะวันตกตั้งแต่เมืองตะนาวศรี เมืองมริด ระนอง ตลอดลงมามันไม่ใช่คำภาษาไทยเสียเลย พิจารณาต่อเข้าไปทางด้านในชายทะเลปักษ์ใต้ตั้งแต่ สวี ตะโก เป็นต้นตลอดลงมาจนพัทลุ

สงขลา ก็ไม่ใช่คำภาษาไทยแทบทั้งนั้น แต่จะเป็นภาษาอะไรก็ไม่รู้แน่ ขอถวายให้ทรงพิจารณา

หม่อมฉันหวังใจว่าเสด็จมาประทับเที่ยวเตร่ที่สงขลา จะทรงเป็นสุขสำราญดีอยู่ทั้งผู้ที่ตามเสด็จด้วยทุกคน ถ้าหากที่ยอดเขาปีนังมีศาลเทพารักษ์ หม่อมฉันจะขึ้นไปบนบวงขอให้ดลใจคุณโตให้ออกมาปีนังโดยเร็ว ลูกเต้าเธอก็บ่นกันอยู่ทุกคนว่าอยากให้มา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

บ้านสุคนธหงส์ หาดใหญ่ สงขลา
วันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เกล้า กระหม่อม ย้าย ออก จาก สงขลา มา อยู่ที่ นี่วันนี้ แล้ว กราบทูลมาให้ทรงทราบ เพื่อจะได้ส่งลายพระหัตถ์ในวันหน้าตรง

ได้ทราบว่า ถาวรกับ แม่คลอง ลงเรือ กลับ จากยุโรป มาแต่กลางเดือนก่อนแล้ว ถ้าจริงดังนั้นก็คงมาถึงปีนังในราวกลางเดือนนี้ ได้ทรงพระเมตตาโปรดให้ใครคอยฟังข่าวดูด้วย เธอจะขึ้นรถไฟกลับกรุงเทพ ฯ วันไร โปรดมีโทรเลขไปให้เกล้ากระหม่อมทราบด้วย เกล้ากระหม่อมตั้งใจจะคอยดักพบเธอ ที่สถานีรถไฟหาดใหญ่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

\+ \+ \+

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เช้าวันพุธ ที่ ๑๒ นี้ หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ส่งมาจากหาดใหญ่โปรดให้ทราบว่าประทับที่บ้านสุคนธหงส์ หม่อมฉันรู้สึกยินดีมาก เพราะทราบว่าอาจจะส่งจดหมายไปมากับหาดใหญ่ได้ทุกวันจึงได้มีจดหมายฉบับนี้ทูลมาให้ทรงทราบว่า หม่อมฉัน

ขึ้นว่า ถ้าขูดสีทิ้งเสีย ขัดเงาให้ปรากฏเนื้อไม้จริง ๆ จะประเสริฐเลิศล้ำและถ้าจะให้ดีขึ้นไปอีก รื้อกรอบกำมะลอเดิมทิ้งเสียทำกรอบเงินประกอบใหม่ และติดตราเข้า อาจให้เป็นของกำนัลแก่ใครก็ได้ เพราะฉะนั้นขอประทานโทษที่จะรบกวนฝ่าพระบาท ได้ทรงพระเมตตาโปรดจัดซื้อส่งเข้าไปประทานอีกสัก ๔ ใบ เพื่อลองทำดู จะเป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

ของญี่ปุ่นที่ทำขายราคาถูกนั้นประหลาดหนักหนา จะทูลถวายตัวอย่างเทียบถ้วยแก้วอย่างกินน้ำ ฝรั่งทำมาขายโหลละ ๓ บาท ญี่ปุ่นทำมาขายแข่งขันโหลละ ๙๐ สตางค์ ทำได้อย่างไรไม่เข้าใจเลย เนื้อแก้วก็ต่ำกว่ากันแต่เพียงเล็กน้อย กรมพระกำแพงเพชรตรัสอธิบายว่า ของญี่ปุ่นขายในเมืองญี่ปุ่นราคาแพงกว่าที่ขายในตลาดต่างประเทศ เขายอมขายขาดทุนเพื่อเอาชนะต่างประเทศ ฟังดูก็ชอบกล แต่ไม่สามารถเชื่อลงไปได้ เพราะลดราคาต่ำกว่ากันตั้ง ๔๐๐ เปอร์เซ็นต์ เป็นทางที่จะล้มละลายมากกว่าเป็นทางที่จะชนะโลก

พระภิกษุวุฑฒิสารนั้น เป็นองค์ที่สร้างวัดพุทธคยานั้นเอง เธอบอกเหมือนกัน ว่าเดิมอยู่วัดชนะสงคราม แล้วไปเที่ยว

เมืองมอญ เมืองพม่า เมืองอินเดียและลังกา แล้วจึงมาสร้างวัดที่เมืองสิงคโปร์ ที่ซึ่งสร้างวัดนั้นเธอเช่าจากรัฐบาลสร้างเป็นวัดขึ้น ภายหลังนายห้างขายยาตราเสือซื้อที่ซึ่งได้สร้างวัดไปจากรัฐบาล แล้วมาไล่เธอให้ออกจากวัด เธอไม่ยอมออกเมื่อจะซื้อก็ไม่บอกให้เธอทราบ ต้องเป็นความต่อสู้กันในศาลคดียังค้างอยู่จนทุกวันนี้ การใส่โทษว่าเธอชั่วร้ายต่าง ๆ นั้น เธอว่าเป็นอุบายของนายห้างขายยาตราเสือทั้งสิ้น ประสงค์จะกำจัดให้เธอหลุดพ้นไปเสียจากวัด เพื่อจะให้ได้ที่เป็นสิทธิโดยไม่มีการขัดขวาง เธอดูแคลนพระมิตรกรรมกงสุลสยามคนก่อนเท่ากับที่กงสุลดูแคลนเธอ สงสัยว่าพระมิตรกรรมรับสินบนนายห้างขายยาตราเสือ แต่งคนเข้ากับตำรวจรัฐบาลช่วยกันกับเธอใส่กุญแจมือ ลักพาไปเพื่อเนรเทศส่งเข้ากรุงเทพ ฯ แต่ครั้นไปพักที่กวาลาลุมปูร์ เธอจึงร้องต่อรัฐบาลที่นั่น เขาทำการไต่สวนเห็นเธอไม่มีผิดเขาก็ปลดปล่อยเธอกลับ ข้อความทั้งนี้มิใช่ว่าเธอกล่าวโทษกงสุลขึ้นเอง เป็นด้วยเกล้ากระหม่อมซักถามเธอขึ้น ด้วยได้ทราบข่าวในหนังสือพิมพ์ว่าพระไทยถูกลักพา คือ

สอบดูว่าจะเป็นท่านองค์นี้หรือมิใช่ ตามคำที่เธอเล่าก็ตรงกับที่หนังสือพิมพ์ลงข่าวโดยมาก ในเรื่องเงินทองถ้าหากว่าเธอขี้ฉ้อเอาไปเป็นประโยชน์ส่วนตัวเสียมาก คงจะสร้างวัดขึ้นใหญ่โตถึงเท่านั้นไม่ได้ เกล้ากระหม่อมกลับเห็นไปว่าเธอมีอภินิหารมากเสียอีก แม้อยู่ในเมืองต่างประเทศซึ่งไม่ใช่เป็นเมืองที่ถือพุทธศาสนาเป็นหลัก เธอก็ยังอุตส่าห์หาเงินมาสร้างวัดให้ใหญ่โตถึงเพียงนั้น

เรื่องแต่งประวัติธรรมยุติกนิกายที่กราบทูลมานั้น ก็ด้วยปรารถนาที่จะให้ทรงระวังพระองค์ เมื่อได้ทรงระวังแล้วเรื่องนั้นก็เป็นอันระงับด้วยความพอใจ

เรื่องชื่อเมืองชื่อตำบลนั้น เป็นสิ่งที่ยุ่งเหยิงนัก ชื่อเดียวซ้ำกันหลายแห่งก็มี เช่นเมืองกลังที่อังกฤษถามมาก็ใกล้กับเมืองกรังของเรา (ซึ่งเราเขียนตรังน่าจะหลง) แล้วยังข้ามฟากไปคล้ายกับเมืองแกลงอีกด้วย เป็นชื่อที่แปลไม่ออกด้วยกันทั้งนั้น อย่างไรก็ดี ไม่ใช่เมืองกลางแน่ เมืองสงขลาก็ซ้ำกับสังขลบุรี เคยได้ยินสมเด็จชายทรงวินิจฉัยชื่อเมืองสงขลาว่า

แย่งชื่อกันกับเมืองสิงคโปร์ ไทยเรียกสงขลา แขกเรียกเสงคะละ ฝรั่งเรียกสิงโครา ตัว ป ตกไปตัวเดียว ที่แท้คือ สิงหปุระ

จะยึดเอาว่าเมืองใดตำบลใด เคยอยู่ในปกครองภาษาใด ย่อมจะมีชื่อเป็นภาษานั้นก็ไม่ได้ เช่นสทิงพระ เป็นคำเขมรแท้ๆ ทั้งสองคำ (เขมรอ่านออกเสียงว่าสตึงเปรียะ) สทิง ว่าลำน้ำ หรือลำคลอง พระก็ว่าพระคือพระธาตุ ควรหรือคำเขมรก็ข้ามมาอยู่สงขลาได้ แต่ที่จริงคำมลายูโดนกันกับคำเขมรก็มีมาก เช่นหมู่บ้าน มลายูเรียกกำปง เขมรก็เรียกกำปง (แต่เขียนกำพง) คำมลายูว่าอนะ เช่นอนะวิยดา ก็ตรงกับคำเขมรว่าอนัก เช่นอนักองค์วัดถา แต่ตัว อ ที่นำนั้นเขาไม่อ่าน เราเขียนจึงตัดทิ้งเสีย ภาษาไทยกับภาษาเขมรที่เหมือนกันก็มีมาก เช่น โคม เขมรก็เขียน โคม แต่อ่านว่า โกม กำแพงเขมรก็เขียนกำแพง แต่อ่านว่า กำแปง ชื่อตำบลแม้จะเป็นชื่อไทยก็ดี แต่เป็นภาษาไทยครั้งบรมสมกัลป์ถึงจะคงอยู่โดยตรงเราเดี๋ยวนี้ไม่เข้าใจกันก็มี หรือที่เรียกตามสำเนียงอันเสียงเพี้ยนกันก็มี เช่นทางโคราชเรียกบึงว่าบุ่ง เรียกเนินว่าโนน เป็นต้น ที่สามารถจะเดาได้ก็มี เดาไม่ออกก็มี เป็นเรื่องที่ยากยิ่งนัก

ได้เขียนหนังสือกราบทูลมาแล้ว ว่าได้ย้ายออกมาอยู่หาดใหญ่ เพราะพระเสนหามนตรี คุณหญิงเหิม และแม่เกสรชักชวนให้มาอยู่ ด้วยความตั้งใจจะรับรอง ยกตึกที่เคยอยู่ก่อนนั้นให้อยู่ เจ้าของตกแต่งหรูหราขึ้นอีกมาก สิ่งที่แต่ก่อนยังไม่สมบูรณ์ เช่นห้องน้ำเป็นต้น บัดนี้ได้ตั้งร้านม้าถังน้ำ มีสูบขึ้นถังตั้งชักโครก มีก๊อกไขน้ำลงอ่างอาบเสร็จเรียบร้อยแล้ว และได้ปลูกสร้างครัวถาวรขึ้นใหม่ด้วย ยังลานบ้านก็งามกว่าก่อน ตกแต่งเรียบร้อยขึ้นอีก ทั้งต้นไม้ก็เจริญขึ้นทำให้ชุ่มชื่นในใจมาก พอเหยียบเข้าบ้านก็รู้สึกเหมือนหนึ่งบ้านของตน อันจากไปเสียนานแล้วได้กลับมาถึงบ้านอีก ทั้งผู้ที่เคยอุปัฏฐากก็อยู่พร้อมหน้า จนกระทั่งแมวดำก็ยังอยู่ แต่มันไม่มารบกวนเหมือนคราวก่อน เพราะมันมีลูกขึ้นสองตัว มันมัวพะวงเลี้ยงลูกมันเสีย เย็น ๆ ออกเที่ยวเดินเล่นตามเคย รู้สึกว่าตลาดปสานเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน สิ่งปลูกสร้างปลูกใหม่ขึ้นก็มาก นายษณัยเดอเจ้าของสวนสัตว์ก็ไปปลูกบ้านขึ้นอยู่ใหม่ไปทางโรงฆ่าสุกร ได้ย้ายเอาสรรพสัตว์ไปไว้ที่นั่นแต่เอาไปยังไม่หมด และที่เอาไปแล้วก็ยังจัดไม่เรียบร้อย อากาศ

ดีกว่าในสงขลาหลายเท่า เวลากลางวันพอสบาย ตกกลางคืนถึงหนาว มีใจรำลึกถึงฝ่าพระบาทกับทั้งหลาน ๆ เป็นกำลัง เพราะเคยอยู่ด้วยกันชุลกชลักแล้วมาขาดไปเสีย

เกล้ากระหม่อมได้ส่งหนังสือพิมพ์ ซึ่งเขากล่าวถึงประวัติพระยาเสนาภิมุข ซึ่งเป็นญี่ปุ่นมาถวายทอดพระเนตร เห็นผิดกับข้อความที่มีในพระราชพงศาวดาร (๒ เล่ม) มาก เขาไปเอาความมาแต่ไหน หวังว่าจะตรัสพยากรณ์ให้ทราบเกล้าได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

◎ ◎ ◎

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๔ เวลาเช้า พอหญิงพิลัยกับชายใหม่ลาไปขึ้นรถไฟได้สักประเดี๋ยว พนักงานไปรษณีย์ก็เชิญลาย

พระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๒ มาส่ง ถ้าหม่อมฉันได้อ่านลายพระหัตถ์ก่อนเวลาหญิงพิลัยไป ก็จะสั่งให้ไปแวะซื้อซองบุหรี่ญี่ปุ่นที่ต้องพระประสงค์อีก ๔ ใบนำไปถวายได้ในวันนั้น แต่เผอิญมันคลาดกันไป จะต้องคอยหาใครกลับไปทางหาดใหญ่จึงจะได้ฝากเข้าไปถวาย ได้เห็นทรงพรรณนาบ้านสุคนธหงส์ในลายพระหัตถ์ เล่นเอานึกอยากกลับเข้าไปอยู่ด้วยกันอีก หม่อมฉันเชื่อว่าหญิงพิลัยคงจะไปรื่นรมย์เหมือนกัน เพียงรู้ว่าท่านเสด็จย้ายมาประทับที่หาดใหญ่ เธอก็ยินดีเสียแล้วว่าพอถึงสถานีก็จะเดินดุ่มไปเฝ้าได้ถึงพระองค์ เพราะรู้ตำบลหนทางที่หาดใหญ่เจนใจอยู่แล้ว

เรื่องชื่อเรียกตำบลต่าง ๆ เมื่อหม่อมฉันจดหมายตั้งปัญหาถวายไปฉบับก่อนแล้ว มาพิจารณาดูเอง นึกถึงเค้าเงื่อนแต่หนหลังได้เรื่อง ๑ เมื่อหม่อมฉันไปตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์ ๑๒ วันจึงถึงเมืองสระบุรี ทางน้ำสักที่ล่องมานั้นเปลี่ยวไม่เคยเห็นที่ไหนเหมือน ถามชื่อตำบลที่ผ่านลงมา ผู้ชำนาญทางที่นำหม่อมฉันลงมาบอกว่า ไม่มีชื่อเพราะ ยังไม่มีใครตั้งหลายแห่ง อาศัยเค้าเงื่อนที่ทูลนี้ เห็นว่าชื่อที่เรียกท้องที่ต่าง ๆ ตั้งแต่

ตำบลขึ้นไปจนถึงเมืองถ้วนเป็นของมนุษย์บัญญัติ มนุษย์ชาติใด ภาษาใดไปถึงก่อนก็ใช้คำภาษาของตนบัญญัติชื่อท้องที่ พวกอื่นมาทีหลังก็เรียกตาม เพราะฉะนั้นชื่อท้องที่แม้อยู่ในแถวเดียวกันเช่น แหลมมลายูนี้ บางแห่งชื่อจึงเป็นภาษาหนึ่ง บางแห่งชื่อจึงเป็นภาษาอื่น ยกเป็นอุทาหรณ์ดังเช่นชื่อที่เรียกว่า "สิงหปุระ" ก็ดี "ตรังกนะ" ก็ดี "ปัตนะ" ก็ดี พวกชาวอินเดียคงให้ชื่อนั้น ๆ ตามชื่อเมืองในอินเดีย ชื่ออันเป็นภาษาอื่นที่เราแปลไม่ออก คงเป็นคำพวกมิลักขูที่อยู่ตามเกาะเกียนในมหาสมุทรให้บ้าง พวกชวาและมลายูให้บ้าง แล้วเรียกตามกันมา และบางทีมาแก้ไขให้เข้ากับภาษาของตน เช่นเมืองตะกั่วป่าและตะกั่วทุ่งเป็นต้น ที่ทรงปรารภมาในลายพระหัตถ์ว่าทางหน้าในมีชื่อภาษาเขมรอยู่มากนั้น เป็นปัญหาสำคัญอันหนึ่งทีเดียว เพราะไม่ใช่แต่ชื่อท้องที่เท่านั้น การบังคับข้างทางแหลมมลายูนี้ทั้งไทยและมลายูใช้คำภาษาเขมรทั้งนั้น นอกจากนั้นยังมีสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ได้พบสำเนาพระราชกฤษฎีกาครั้งกรุงศรีอยุธยา ศักราชเพียงแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ว่าถึง

พระราชทานที่กัลปนาวัดในแขวงเมืองพัทลุง ใช้ภาษาและอักษรเขมรเก่า ต้นฉบับอยู่ที่ในหอพระสมุดวชิรญาณ พวกฝรั่งที่ศึกษาภาษาเขมร เช่นศาสตราจารย์เซเดส์พากันพิศวงมาก ว่าเหตุใดจึงใช้ภาษาเขมรลงมาข้างฝ่ายใต้ และใช้อยู่ใกล้ปัจจุบันถึงเพียงนั้น ปัญหานี้ยังไม่มีผู้ใดวินิจฉัยให้เห็นเหตุเป็นแน่นอน ใจหม่อมฉันนึกว่าบางทีจะเกิดแต่ต้อนเขมรเชลยลงมาอยู่ทางหัวเมืองเหล่านี้ในกาลครั้งใดครั้งหนึ่ง เหมือนอย่างเคยต้อนเชลยพวกลื้อลงมาเป็นชาวละคร จึงมีพวกเขมรลงมาอยู่ทางแหลมมลายูมาก จนภาษาเขมรแพร่หลาย และใช้หนังสือเขมรในหมู่คนเหล่านั้น ที่ทูลนี้เป็นแต่นึกยังไม่ได้สอบสวน

เรื่องออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา) ญี่ปุ่นที่ตรัสถามมาในลายพระหัตถ์นั้น หม่อมฉันทราบอยู่ แต่เป็นวินิจฉัยยาวสักหน่อย หม่อมฉันจะเอาไว้ทูลในจดหมายฉบับหลังต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

บ้านสุคนธหงส์ หาดใหญ่ สงขลา

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๒ ได้รับทราบเกล้าแล้ว หญิงพิลัยกับชายใหม่ไปถึงด้วยดี เกล้ากระหม่อมกับลูกไปรับที่สถานีรถไฟ ได้พบกันอย่างดีใจเหลือเกิน เกือบเท่ากับได้เฝ้าฝ่าพระบาท เท่านั้นก็พออย่างยิ่งแล้ว ที่ฝ่าพระบาทใคร่พระทัยจะเสด็จเข้าไปนั้น เห็นว่าถึงมิได้ประชวรก็เป็นการเกินสมควรที่จะเสด็จเข้าไป เสียดายที่หญิงพิลัยมาอยู่หวิบหวับเพียงสองวันก็กลับเสีย

รำคาญใจที่ได้ทราบข่าวว่า ฝ่าพระบาทประชวร ยังไม่หาย แต่เบาใจที่ประชวรพระโรคอันมิได้ร้ายแรง ซึ่งหวังว่าไม่ช้าคงจะหาย แล้วทรงสบายตามเดิม ได้ทราบข่าวความเป็นอยู่ของสมเด็จกรมพระสวัสดิ์จากหญิงพิลัย ให้มีจิตคิดสงสารเป็นกำลัง

ตามที่กราบทูลขอพระอนุเคราะห์มาเรื่องถาวรนั้น เป็นด้วยคิดว่าอาจดักพบกันได้โดยโอกาส แห่งเวลาที่เธอจะมาถึงหาด

ใหญ่ ในเมื่อเกล้ากระหม่อมอยู่จังหวัดสงขลา แต่เมื่อได้ทราบว่าเธอจะไปชวาก่อนกลับกรุงเทพ ฯ ก็เป็นอันสิ้นหวังที่ว่าจะได้พบกัน เพราะเกล้ากระหม่อมจะลงเรือ วันที่ ๒๓ เดือนนี้ ไปขึ้นเที่ยวที่บ้านดอนสัก ๗ วัน แล้วจะไปเที่ยวชุมพรสัก ๓ วัน แล้วจะไปหัวหินพักที่สำนักคิศกุฎ ตามที่โปรดประทานอนุญาตไว้ จนเข้าวรรษาแล้วจึงจะกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ โอกาสที่จะได้พบถาวรตามทางไม่มีแล้ว เพราะฉะนั้นตามที่ทรงพระเมตตาจะคอยสืบข่าวนั้น ไม่ต้องสืบเลยแล้ว ต่อแต่วันที่ ๒๓ ไป ลายพระหัตถ์ที่จะประทานไปถึงเกล้ากระหม่อมนั้นควรงด ไปต่อเอาเมื่อถึงหัวหิน ซึ่งจะได้กราบทูลมาให้ทราบฝ่าพระบาท

ได้ถวายรูปคณะอภิรัฐมนตรีมาด้วยแผ่นหนึ่ง พบเข้าในร้านที่หาดใหญ่ มีอยู่แผ่นเดียวเท่านั้น แล้วจะไม่มีต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๏ ๏ ๏

บ้านสุคนธหงส์ หาดใหญ่ สงขลา

วันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๕ พร้อมทั้งซองบุหรี่ ๒ ใบ ซึ่งโปรดประทานไปโดยทางไปรษณีย์แต่เมื่อวานนี้แล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ได้แต่สองใบก็ไม่เป็นไร ที่ทูลขอสี่ใบนั้นเตรียมไว้เผื่อทำเสีย ถ้าทำสำเร็จเหมือนคิด ใบแรกจะส่งมาถวายฝ่าพระบาทเป็นประเดิม

พระดำริในมูลเหตุเรื่องชื่อเมืองชื่อตำบลนั้น เป็นทางที่ถูกต้องแท้แล้ว เมืองในแหลมมลายูนี้ มีชื่อเห็นปรากฏเห็นรูปเป็นภาษาบาลีสันสกฤตอยู่อีกหลายแห่ง เช่น (Kuala) Lumpur รูปเป็น รมปุระ Negri Sembilan คำแรกรูปเป็นนครี เห็นได้ว่าชาวฮินดูเป็นผู้มาจับจองได้เหล่านี้ก่อนคน ส่วนเรื่องภาษาเขมรนั้นพระราชกฤษฎีกาอักษรเขมร ภาษาเขมร ซึ่งตรัสว่ามีอยู่ในหอพระสมุดนั้น เกล้ากระหม่อมไม่ได้เห็น แต่ได้เห็นฉบับอื่นมีอยู่มากตามวัดในหัวเมืองปักษ์ใต้ เอาเป็นแน่ได้ว่ามี

ชนชาติเขมรในปกครองอำนาจไทย ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในปักษ์ใต้คราวหนึ่ง ได้โปรดทรงกำหนดพระทัยไว้สอบสวนหาหลักฐานต่อไป หอสมุดเวลานี้ถูกนักเลงตลิงหนังสือพิมพ์แหนบเอายับ ด้วยแต่งคำนำหนังสือแจกงานพระศพองค์หญิงขาวออกมา จะว่ากระไรบ้างเกล้ากระหม่อมไม่เห็น เพราะไม่ได้รับสมุดนั้น ตามที่ฝ่าพระบาทจะได้ทรงรับ แต่ที่หนังสือพิมพ์ตลิงติว่าผิดนั้นผิดจริงแน่ เพราะเห็นตลิงหนังสือพิมพ์บอกแก้คำที่ผิดอยู่ชุดมุน

เรื่องภาษาของชาติที่อยู่ใกล้เคียงกันมีคำเหมือนกัน ตามที่กราบทูลมาก่อนแล้วนั้น ไม่ใช่มีซ้ำกันแต่คำ แม้เรื่องนิทานก็มีซ้ำกันอีกด้วย เช่นเรื่องพระยาแกรกและพระสี่เสาร์เป็นต้น เขมรก็มีเหมือนกัน เรื่องลูกกษัตริย์ที่ไปเที่ยวพิพาสป่าพบนางนาค ได้สมจรกับนางนาคเกิดบุตรเป็นผู้มีบุญ ซึ่งเรายกให้แก่พระร่วงนั้น เขมรก็มีเหมือนกัน เรียกว่าเรื่องพระโถงนางนาค แต่เป็นอยู่เองที่ลูกเกิดแต่นางนาคนั้นจะต้องไม่เป็นพระร่วง เรื่องนั้นนิยมชมชอบกันจนถึงเอามาให้ชื่อเพลง เราก็รับเพลงนั้นมาเล่นเหมือนกัน เพลงพระโถงเราเรียกเพี้ยนไปว่า

พระทอง เพลงนางนาคนั้นคงที่ บรรดาเพลงทั้งหลายที่เราเล่นอยู่ ก็มีเพลงของชาติต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงเข้ามาปะปนอยู่มาก ดุจถ้อยคำเหมือนกัน ตามที่กราบทูลนี้มิใช่หมายถึงเพลงเขมร มอญ ลาว ฝรั่ง ซึ่งพวกปี่พาทย์สมัยใหม่เก็บเอามาทำลูกหมด หรือติเกกัน อันเรียกว่า "ออกภาษา" นั้นก็หาไม่ กราบทูลหมายถึงเพลงที่เราถือกันว่าเป็นเพลงไทยแล้ว ดังจะถวายตัวอย่างซึ่งฝ่าพระบาทจะพึงทรงพิจารณาเห็นตามได้ เช่นเพลงพญาเดินเป็นต้น เกล้ากระหม่อมเห็นว่าเป็นเพลงจีนทีเดียว สรรพทั้งเนื้อเพลงและไม้กลอง

เกล้ากระหม่อมจะกลับเข้าไปตำหนักหัวยาง ในสงขลาเย็นวันนี้ จะอยู่ที่นั่นจนวันที่ ๒๓ จึงจะลงเรือไปสุราษฎร์ธานี

ได้ทราบความแต่หญิงพิลัย ว่าหญิงจงไปรักษาตัวอยู่โรงพยาบาล มีอาการพื้นขึ้น และหมอว่าโรคที่เจ็บไม่มากเกินกว่าที่จะพึงรักษาให้หายได้ เป็นข่าวดีที่ทำให้เบาใจไปมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ทรง

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หญิงพิลัยกับชายใหม่ไปเฝ้าท่านที่หาดใหญ่ กลับมาถึงปีนังเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๖ หน้าตาเบิกบานราวกับได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พวกหม่อมฉันอยู่ที่นี่ก็พากันเบิกบานด้วยทั่วหน้า ฟังเล่าเรื่องที่ไปตั้งแต่กลางคืนแล้วมาฟังตอนเช้าอีกก็ยังไม่จบ ลายพระหัตถ์ที่โปรดให้หญิงพิลัยเชิญมากับรูปหมู่อภิรัฐมนตรีสำหรับปลงพระไตรลักษณ์นั้น หม่อมฉันได้รับแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก

สังเกตดูระยะทางที่จะเสด็จกลับตามตรัสบอกมาในลายพระหัตถ์ หม่อมฉันประมาณว่าคงจะเสด็จโดยทางรถไฟจากชุมพรไปหัวหิน และถึงหัวหินราวสัปดาหะต้นของเดือนกรกฎาคม ดูจะไม่มีเวลาประทับที่หัวหินได้สักกี่วัน ก็จะถึงเข้าพรรษา แต่ถึงกระนั้นก็ยังยินดี หม่อมฉันได้ออกไปที่บ้านให้เขาสั่งให้เตรียมเรือนที่สำนักดิศกุลรับเสด็จแล้ว

ลักษณะที่ท่านเสด็จเที่ยวอย่าง "เพชรลอยล่อง" นั้นดูก็เข้าทีดีอยู่ ถ้าจะเที่ยวอย่างนี้ต่อไปก็คือว่าจัดของใส่หีบไว้เสมอ สบพระหฤทัยขึ้นมาเมื่อใดก็เสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ ได้ภายใน ๒๔ ชั่วโมง ไม่ต้องเสียเวลาตระเตรียม แต่เห็นจะต้องมีที่ประทับตามหัวเมืองให้หวังได้แน่นอนว่าเสด็จไปเมื่อใดก็เสด็จได้ ไม่ต้องเที่ยวสืบถามหาหรือขอยืมใคร หม่อมฉันขอถวายอนุญาตที่สำนักติศกุลประจำไว้แห่งหนึ่ง จะเสด็จไปเมื่อใด จงโปรดให้ไปบอกหญิงใหญ่ หรือหญิงมารยาตร หรือชายน้อยดิศศานุวัติก็เป็นได้กัน ขอทูลตักเตือนอย่างหนึ่งว่าหัวเมืองนั้นมีฤดูที่เหมาะและไม่เหมาะสำหรับที่ทุกแห่ง เสด็จไปที่ไหนไปให้เหมาะฤดูจึงจะสบาย เป็นต้นว่าฤดูมรสุมตะวันตกทางปักษ์ใต้ตั้งแต่หัวหินตลอดแหลมมลายูสบาย ถ้าถึงฤดูมรสุมลมเหนือทางแถบนั้นลมและฝนแรงเกินไป ฤดูน้ำแต่เดือนตุลาคมจนพฤศจิกายนทางอยุธยาสบาย ฤดูลมเหนือแต่เดือนพฤศจิกายนจนธันวาคม ทางทะเลตะวันออกเช่นเมืองชลลงไปจนเมืองจันทบุรีสบาย ถ้าล่าไปถึงเดือนมกราคม กุมภาพันธ์เสด็จไปเชียงใหม่ก็ได้ เวลานั้นไม่สู้หนาวจัดแล้ว

หม่อมฉันทูลผัดไว้ในจดหมายฉบับก่อน ว่าจะทูลอธิบายถึงเรื่องออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา ญี่ปุ่น) เมื่อเขียนจดหมายนี้หนังสือซึ่งปรากฏรายการเรื่องออกญาเสนาภิมุขมี ๒ เรื่อง คือจดหมายเหตุของวันวลิต พ่อค้าฮอลันดาซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเมื่อรัชกาลพระเจ้าประสาททองแต่งไว้เรื่อง ๑ จดหมายเหตุที่เมืองญี่ปุ่น เซอรเออเนสต์สะเตา ซึ่งเคยเป็นอุปทูตอยู่ในกรุงเทพ ฯ ไปค้นพบเมื่อไปเป็นราชทูตอยู่กรุงโตกิโอ แปลเป็นภาษาอังกฤษแล้วเรียบเรียงพิมพ์ไว้เรื่อง ๑

อธิบายตามเรื่องพงศาวดาร เดิมพวกญี่ปุ่นเป็นแต่ใช้เรือเล็กไปมาค้าขายตามประเทศ ที่ ใกล้ เคียง กับ เมือง ของ ตน เช่นเมือง เกาหลี และ เมือง จีน ครั้น พวก โปรตุเกสสามารถแล่นเรือกำปั่นออกจากยุโรปได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๔๐ เที่ยวค้าขายไปจนถึงเมืองญี่ปุ่น พวกญี่ปุ่นเข้ารับจ้างเป็นลูกเรือโปรตุเกส จึงเป็นเหตุให้พวกญี่ปุ่นไปเที่ยวหากินถึงต่างประเทศที่เป็นเมืองไกลมากขึ้นเป็นลำดับมา บางพวกก็ต่อเรือใหญ่ไปเที่ยวค้าขายเอง บางพวกก็ไปตั้งภูมิลำเนาหากินอยู่ในต่างประเทศ เช่นกรุงศรีอยุธยา

เป็นต้น ครั้นนานมาการที่พวกญี่ปุ่นที่ไปเที่ยวหากินถึงต่างประเทศเป็นเหตุร้ายขึ้น ๒ อย่าง คือพวกญี่ปุ่นไปเข้ารีตถือศาสนาคริสตัง แล้วพาศาสนานั้นเข้าไปตั้งในเมืองญี่ปุ่น เกิดวิวาทบาดทะเลาะกันเองขึ้นด้วยศาสนาอย่าง ๑ ญี่ปุ่นพวกที่แล่นเรือของตนเองเที่ยวค้าขายไป กลายเป็นสลัดปล้นสะดมตามหัวเมืองต่างประเทศ ในจดหมายเหตุของพวกฮอลันดามีว่าเคยปล้นเมืองเพชรบุรี เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรฐ และเข้าไปเกะกะถึงกรุงศรีอยุธยาก็ครั้งหนึ่ง (ในปูมโหรก็มีว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๓ "ญี่ปุ่นเข้าเมือง") ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐเหมือนกัน ตามคำฝรั่งว่าเพราะเมื่อตอนปลายรัชกาลนั้นในกรุงไม่สู้เรียบร้อย ด้วยสมเด็จพระเอกาทศรฐมีอาการประชวรเสียพระสติอย่างเราเรียกว่า "เดือนมืด" เป็นคราว ๆ

ฝ่ายเมืองญี่ปุ่นในสมัยนั้น วิธีปกครองมีอุปราชเรียกว่าโชกุนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน โชกุนเห็นว่าพวกญี่ปุ่นไปเที่ยวทำวุ่นวายต่าง ๆ ดังว่ามา จึงประกาศห้ามมิให้พวกญี่ปุ่นไปค้าขายต่างประเทศ และบังคับให้ตัดเสากระโดงเรือให้เตี้ยลงทั้งหมด มิให้แล่นใบไปไกลได้ ส่วนพวกญี่ปุ่นที่ไปตั้งภูมิลำเนา

อยู่ตามต่างประเทศ ก็ห้ามมิให้กลับไปบ้านเมือง จึงมีพวกญี่ปุ่นไปค้างเติ่งอยู่ตามต่างประเทศหลายแห่ง ที่ในกรุงศรีอยุธยาก็มีญี่ปุ่นเช่นนั้นอยู่มาก ได้พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ใต้ปากน้ำแม่เบี้ย เหนือบ้านพวกฮอลันดา และได้รับอนุญาตให้เป็นทหารอาสาพวก ๑ เหมือนอย่างชาวต่างประเทศชาติอื่น มีพวกจามเป็นต้น ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ยามาดาจะได้เป็นที่ออกญาเสนาภิมุขเจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น มาแต่ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรฐ หรือในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ข้อนี้หม่อมฉันจำไม่ได้ แต่เมื่อพระเจ้าประสาททองเป็นกบฏนั้น ได้อาศัยออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา) กับพวกอาสาญี่ปุ่นเป็นกำลังช่วยปราบปรามเอาชนะศัตรูได้ เมื่อพระเจ้าปราสาททองได้ราชสมบัติแล้วไม่ไว้พระทัยออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา) กับพวกอาสาญี่ปุ่น จึงอุบายตั้งให้ออกญาเสนาภิมุขเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ให้พาพวกญี่ปุ่นของตนออกไปอยู่เสียให้ห่างไกล ออกญาเสนาภิมุขออกไปตายที่เมืองนครศรีธรรมราช ลูกได้เป็นที่แทนต่อมา แต่ไม่สามารถจะควบคุมพวกญี่ปุ่นไว้ได้ ลงปลายเกิดวิวาทบาดทะเลาะกันเอง ล้มตายจนก็ร่อยหรอลงทุกที ในที่สุดปรากฏว่าญี่ปุ่นพวกออกญา

เสนาภิมุขพากันออกจากเมืองนครศรีธรรมราช ไปทางเมืองเขมรแล้วเลยศูนย์ไป เรื่องตามที่หม่อมฉันจำได้ดังทูลมา

มีเรื่องที่จะทูลบรรเลงอีกเรื่อง ๑ เดิมหม่อมฉันได้ทราบจากศาสตราจารย์ฟูแชร์ ฝรั่งเศส ผู้ชำนาญเรื่องศิลปทางพระพุทธศาสนาในอินเดีย ว่าแกแต่งหนังสือขึ้นใหม่แสดงอธิบายรูปภาพ เรื่องพุทธประวัติและรัฐบาลอินเดียได้พิมพ์หนังสือนั้นแล้ว ถ้าหม่อมฉันปรารถนาจะอ่านจะส่งมาให้ หม่อมฉันนึกว่าน่าดูจึงขอให้แกส่งมา หมายว่าจะถวายท่านในวันเฉลิมพระชันษาปีนี้ คอย ๆ ก็หายไป พึ่งได้มาเมื่อสามสี่วันนี้ ตัวสมุดนั้นเองไม่เป็นหนังสืออย่างใหญ่โตงดงาม ถึงสมควรเป็นของถวาย หม่อมฉันจึงมิได้ส่งมา แต่เมื่ออ่านดูอธิบายในหนังสือนั้นได้ความรู้แปลกดี จึงจะทูลปริยายพอเป็นเค้าต่อไปนี้ คือ

๑. มูลของรูปภาพในพระพุทธศาสนา ศาสตราจารย์ฟูแชร์ตรวจหลักฐานที่มีอยู่ เห็นว่าเดิมจะเกิดขึ้น ณ ที่บริโภคเจดีย์ ๔ แห่ง คือ ที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพานก่อนที่อื่น ด้วยมีเงินตอกตราเป็นรูปดอกบัวเป็นเครื่องหมายที่ประสูติ รูปต้นโพธิ์เป็นเครื่องหมายที่ตรัสรู้ รูปธรรมจัก

เป็นเครื่องหมายที่ปฐมเทศนา และรูปสถูปเป็นเครื่องหมายที่ปรินิพพาน ปรากฏเป็นของเก่าก่อนเจดีย์วัตถุของพระเจ้าอโศกมหาราชช้านาน เงินตราเหล่านั้น ตามประเพณีอินเดียแต่โบราณเป็นของพ่อค้าจำหน่าย (เหมือนเช่นทำในเมืองจีนชั้นหลัง) จึงสันนิษฐานว่าพวกพ่อค้าตามที่บริโภคเจดีย์ทั้ง ๔ แห่งนั้น คิดทำรูปภาพเช่นนั้นขึ้นตีตราเงินขายเป็นอนุสรณ์แก่ สัปบุรุษ ผู้อุตสาหะ ไปนมัสการถึง พระบริโภคเจดีย์ ณ ที่นั้น ๆ เป็นปฐมเหตุที่จะมีรูปภาพเครื่องหมายในพระพุทธศาสนา ครั้นต่อมาตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหา ราชยกพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นศาสนาสำหรับประเทศ และสร้างเจดีย์วัตถุใหญ่โตต่าง ๆ อันประกอบด้วยฝีมือช่าง พวกช่างเอาเครื่องหมายในเงินตรานั้นมาคิดประกอบเป็นลวดลายของเจดีย์สถาน ในสมัยนั้นยังห้ามมิให้ทำพระพุทธรูป จึงทำดอกบัวเป็นเครื่องหมายปางประสูติบัลลังก์กับต้นโพธิ์เป็นเครื่องหมายปางตรัสรู้ ธรรมจักรกับกวางเป็นเครื่องหมายปางปฐมเทศนา พระสถูปเป็นเครื่องหมายปางปรินิพพาน

๒. ครั้นจำเนียรกาลนานมา พวกช่างใช้รูปดอกบัว (เพราะอาจจะผูกเป็นลวดลายให้งามกว่าวัตถุอีก ๓ ปาง) เป็นเครื่องหมายกว้างออกไป จนกลายเป็นเครื่องหมายว่าพระพุทธศาสนา เมื่อจะต้องทำรูปภาพให้เห็นชัดว่าหมายตรงปางประสูติ ช่างบางคนก็ทำเป็นรูปรอยพระบาท หรือมิฉะนั้นก็ทำรูปม้าหลังเปล่าหมายเมื่อภิเนษกรมณ์ แต่โดยมากคิดเครื่องประกอบดอกบัวนั้นเอง เพิ่มเติมขึ้นต่าง ๆ เป็นชั้น ๆ มา คือทำเป็นรูปหม้อน้ำที่เกิดของกอบัวเพิ่มเข้าบ้าง เท่านั้นยังไม่พอเพิ่ม รูปพระ นางมายา ยืนหรือ นั่งขัด สมาธิ หรือนั่ง ห้อยเท้า (เรียกนั่งท่านี้ว่าลีลาสน์) บนดอกบัวบ้าง และที่สุดเติมรูปช้างพ่นน้ำร้อนน้ำเย็นเมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติเข้าด้วยบ้าง มาจนถึงสมัยเมื่อพวกโยนกชาวคันธารราษฎร์คิดทำพระพุทธรูปขึ้น จึงเอาเครื่องหมายอย่างอื่นออกเสีย คงไว้แต่รูปพระนางมายายืนและทำรูปพระโพธิสัตว์ประสูติจากสีข้างพระนางมายา

๓. รูปพระนางมายานั่งบนดอกบัว และมีช้างยืนพ่นน้ำ ๒ ตัวนั้น พวกถือศาสนาพราหมณ์ก็อ้างว่าเป็นรูปนางลักษมี แต่ศาสตราจารย์ฟูแชร์ยืนยันว่า พวกพราหมณ์เอารูป ในพระพุทธ

ศาสนาไปสมมต เพราะสายจำหลักที่มหาเจดีย์สถานต่าง ๆ มีรูปพระนางมายาเช่นว่านั้น เป็นเครื่องหมายปางประสูติอยู่เป็นสำคัญ ถ้าเป็นรูปนางลักษมีของพราหมณ์ จะเอามาเป็นวัตถุที่บูชาในพระพุทธศาสนาอย่างไรได้ ข้อนี้หม่อมฉันก็มีเหตุที่จะรับรองด้วยมีศิลาธรรมจักรที่พระปฐมเจดีย์ จำหลักรูปพระนางมายา กับช้าง ๒ ตัวไว้ตรงที่ต่อฐาน เห็นชัดว่าต้องเป็นปูชนียวัตถุในพระพุทธศาสนาด้วยกันมาแต่เดิม

เมื่อเร็ว ๆ นี้หม่อมฉันสะดุ้งใจด้วยเห็นในหนังสือพิมพ์เรียกทูลกระหม่อมหญิงกับกรมขุนชัยนาทว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ รู้สึกว่าถ้าเรียกตามแบบเก่า "เราก็เป็นพระเจ้าอัยกาเธอ แล้วหนอ" จึงเลยคิดตรวจถอยหลังขึ้นไป ว่าเจ้านายแต่ก่อนจะได้เป็นพระเจ้าอัยกาเธอ ในเวลาดำรงพระชนม์ อยู่สักกี่พระองค์ ดูเหมือนจะเริ่มมีในรัชกาลที่ ๓ พระองค์ ๑ คือเจ้าครอกวัดโพธิ์ ต่อมาในรัชการที่ ๔ ไม่มี ถึงรัชการที่ ๕ มีสมเด็จกรมพระยาสุดารัตนราชประยูร กับกรมหลวงวรเศรษฐสุดา ก็นับทางสมเด็จพระชนนี มาถึงรัชกาลที่ ๖ มีอีกพระองค์ ๑ คือ พระองค์

แม้นเขียน แล้วก็มาถึงพวกเรามีขึ้นถึง ๑๐ พระองค์ในคราวเดียวกันดูน่าพิศวงอยู่

จดหมายฉบับนี้ หม่อมฉันรีบเขียนส่งมาถวาย ในคราวเมล์วันศุกร์ที่ ๒๓ เพราะถ้ารอไว้จนวันจันทร์ตามเคย ท่านจะเสด็จไปจากสงขลาเสียแล้ว ต่อนี้ไปจะต้องหยุดจดหมายเสียคราวหนึ่งหรือสองคราว บางทีจะฝากชายแถมไปถวายที่ชุมพรได้สักคราว ๑ ด้วยเธอกำหนดจะกลับไปให้ทันรับเสด็จที่ชุมพร ต่อนั้นเมื่อเสด็จถึงหัวหินแล้วก็จะส่งจดหมายถวายได้ไม่ยาก

หม่อมฉันหวังใจว่าท่านจะทรงเป็นสุขสบายตลอดทางในขากลับเหมือนกับเมื่อขามา และคุณโตก็จะไม่เมาคลื่นหรือไม่มีคลื่นพอคุณโตจะเมาได้ให้ตลอดทาง เมื่อเสด็จถึงชุมพรถ้าโปรดโทรเลขถึงหญิงมารยาตร ให้ทราบก่อนว่าจะเสด็จถึงหัวหินวันใด เห็นจะเป็นการสะดวกดี

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

☆ ☆ ☆

๓๕๐

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ชายแถมจะกลับจากปีนังมารับเสด็จท่าน เป็นโอกาส หม่อมฉันจึงเขียนจดหมายฉบับนี้ฝากมาถวาย เรื่องราวอะไรที่จะทูลในจดหมายฉบับนี้ก็ไม่ใคร่มี เพราะเมื่อตอนหม่อมฉันป่วยเป็นลัมเบโก มักมีอาการเมื่อยขบติดตัว ไม่มีความผาสุกพอจะตรวจตราหาความรู้แปลก ๆ แต่มีเรื่องความขัดข้องอย่างประหลาดอยู่เรื่อง ๑ ซึ่งควรจะเล่าถวายได้ หม่อมฉันเคยทูลไปแต่ก่อนแล้วว่าได้สั่งหนังสือซึ่งศาสตราจารย์ฟูแชร์ ฝรั่งเศสแต่งขึ้นใหม่ว่าด้วยพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ หมายว่าจะเป็นหนังสือมีรูปภาพงดงามหรูหรา จะได้ถวายท่านในวันประสูติปีนี้ แต่กว่าจะได้หนังสือนั้นมาต้องรออยู่จนพ้นวันประสูติ ทั้งไม่เป็นหนังสือหรูหราน่าถวายเหมือนอย่างคาด หม่อมฉันจึงเป็นแต่เก็บเนื้อความใน หนังสือนั้น ทูลมาใน จดหมายฉบับก่อน เมื่อไม่ได้หนังสือ เป็นของถวายแล้ว ไปคิดขึ้นถึงไม้เท้าที่หม่อมฉันชอบใช้อยู่ เรื่องประวัติของไม้เท้าอันนั้นเมื่อหม่อมฉันกลับจาก

ชวาปีกลายนี้ โดยสารเรือบอริงเกียกำปั่นยนต์ของห้างอีสต์เอเซียติคจากสิงคโปร์มาปีนัง เรือนั้นแวะรับสินค้าตามระยะทาง เมื่อทอดอยู่หน้าเมืองมละกา มีแขกชาวเมืองคน ๑ เอาไม้เท้าหวายเทศลงมาขายคนโดยสาร หม่อมฉันนึกว่าหวายเทศนั้นฝรั่งเขาเรียกว่า "หวายมละกา" ไปถึงเมืองมละกาน่าจะซื้อมาเป็นที่ระลึก จึงไปเลือกเห็นเป็นหวายเทศลายแปลกตาและทำเป็นไม้เท้าด้ามกระดูกขัดเหมือนงา ลองถือดูก็พอใจ ด้วยได้ลักษณะทั้งเบาและเหนียวสมควรใช้ได้ หม่อมฉันถามราคามันบอกผ่านว่า ๕ เหรียญ ต่อมา ๒ เหรียญ มันไม่ให้ ต้องทำเชิงกันอยู่จนเรือถอนสมอมันจึงเข้ามาบอกว่าจะยอมขายให้ ๓ เหรียญครึ่ง หม่อมฉันก็ซื้อมา เมื่อซื้อแล้วมันจึงบอกว่าไม้เท้าอันนั้นทำที่เมืองไทร ตั้งแต่ได้ไม้เท้าอันนั้นมาถือก็คิดถึงท่าน ว่าถ้ามีไม้เท้าเช่นนั้นก็คงโปรดกว่าไม้เท้าเหล็กที่ทรงถืออยู่ เพราะเบากว่าแต่เหนียวเหมือนกัน หม่อมฉันจึงตั้งใจจะหาส่งไปถวายสักอัน ๑ เมื่อหม่อมฉันไปเมืองไทรให้เที่ยวหาซื้อตามร้านก็ไม่มี ก็ต้องรอมาจนถึงหาหนังสือถวายไม่สมประสงค์ หม่อมฉันหวนรำลึกขึ้นถึงไม้เท้า นึกว่า

บางทีจะหาได้ตามร้านในเมืองปีนังนี้ จึงไปที่ร้าน ดาลิดวา ชาวลังกาซึ่งขายของแปลก ๆ คล้ายกับร้านเกรเลิศครูช่างทองที่วังกรมหลวงสรรพศาสตร์ เอาไม้เท้าของหม่อมฉันไปให้ดู เขาบอกว่ามีขายที่ร้านนั้น แล้วเอาออกมาให้ดูอันหนึ่งเหมือนกัน แต่เมื่อไปถามราคาบอกว่าจะขายถึง ๑๕ เหรียญ หม่อมฉันก็ออกฉุน บอกว่าไม้เท้าอันที่หม่อมฉันซื้อมาแต่เมืองมละการาคาเพียง ๓ เหรียญครึ่งเท่านั้น เหตุใดจึงจะขายของเขาถึง ๑๕ เหรียญ เขาบอกอธิบายว่าไม้เท้าที่เขาขายนั้นด้ามงาแท้ ไม้เท้า อันที่หม่อมฉันถือ ด้ามเป็นของ ญี่ปุ่น ทำด้วยกระดูกสัตว์ปลอมเป็นงา ส่งมาขายให้ทำไม้เท้าในเมืองมลายู ราคาจึงผิดกัน ก็เป็นอันได้ความรู้ตลอดเรื่อง คือว่าญี่ปุ่นทำด้ามไม้เท้าเช่นนั้นส่งมาขายราคาราวเหรียญหนึ่ง พวกมลายูซื้อไปต่อกับหวายเทศทำเป็นไม้เท้า จึงขายได้เพียงราคา ๓ เหรียญครึ่ง ถึงกระนั้นก็ยังดี หม่อมฉันเที่ยวค้นคว้าหาต่อไปในเมืองปีนังนี้ก็ยังหาไม่ได้ จึงเป็นอันจนใจไม่สามารถจะถวายไม้เท้าสมประสงค์ได้อีกอย่างหนึ่ง จะรอหาอะไรต่อไปก็จะไม่ทันชายแถมกลับ จึงฝากบุหรี่รีอดไซดมาถวายหีบ ๑

พระยาอนุรักษ์ราชมนเฑียร ออกมา เมื่อ รถเมล์ คราวที่ล่วงมาแล้ว แวะมาหาหม่อมฉัน บอกว่าผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ทราบว่าสมเด็จกรมพระสวัสดิ์ ฯ ประชวรมาก จึงให้ออกมาอยู่ประจำ เหมือนอย่าง ท่านเคยโปรดให้มาเมื่อ ประชวรคราวตกรถ ที่จริงประชวรแต่คราวนั้นมาไม่ได้กลับหายเป็นปกติ อาการค่อยทรุดลงโดยลำดับ แต่ในวันสองวันนี้หมอว่าค่อยฟื้นขึ้นสักหน่อย พอหม่อมฉันออกจากบ้านได้ก็ได้ไปเยี่ยมแต่ขออย่าให้ใครไปทูลรบกวน ได้พบแต่พระองค์หญิงอาภาบอกว่าพระอาการบางวันก็ฟื้นขึ้น บางวันก็กลับทรุดลงด้วยโรคมีสมุฏฐานหลายแห่ง บางวันมีอาการพระหฤทัยอ่อน บางวันมีพระอาการบังคนเบาน้อยชักเชื่อมซึม ถ้าวันไหนไม่มีอาการเหล่านั้นก็ค่อยแจ่มใส ในสองวันนี้พอลุกขึ้นประทับได้

ซองบุหรี่ไม้อย่างที่ท่านโปรดนั้นมีมาขายอีกแล้ว คราวนี้ขายราคายิ่งถูกลงไปเพียง ๒๐ เซนต์ หม่อมฉันฝากชายแถมมาถวายอีก ๒ ซองพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ นึกว่าถึงมีเหลือกลับไปก็จะได้ประทานเป็นของฝาก เช่นพระงั่วเป็นต้นก็คงจะชอบ หม่อมฉันเคยฝากซองบุหรี่ไปถวายเธออย่างหนึ่ง ที่บุหรี่

กระโดดได้ เข้าใจว่าจะได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว แต่ซองอย่างนั้นเมื่อใช้นานเข้าพอฝาหลวมมันมักกำเริบ เปิดและกระโดดเอาเอง จุ้นจ้านที่ในกระเป๋าเสื้อ หม่อมฉันเลิกไม่ได้ใช้แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

สุราษฎร์ธานี

วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมได้รับลายพระหัตถ์ซึ่งลงวันที่ ๒๐ เมื่อวันที่ ๒๒ ซึ่งเป็นวันที่กระหม่อมจะออกจากสงขลา เร็วเข้ากว่าที่กราบทูลมาก่อนวันหนึ่ง โดยความเอื้อเฟื้อของกัปตันโวสเบียน ตามปกติเรือขาเข้าถึงสงขลาวันเสาร์เวลากลางคืน แกเห็นว่าจะลงเรือกลางคืนนั้นลำบาก แม้ถึงจะลงเอารุ่งเช้า

ก็ลำบากอยู่นั่นเอง เพราะตื่นนอนก็จะต้องตาลีตาลานเก็บของ ตั้งเวลาเย็นไม่ได้แกจึงมีโทรเลขไปถึงกัปตันเรือมาลินี ว่าควรรีบไปให้ถึงสงขลาในวันเสาร์ก่อนค่ำ กัปตันเรือมาลินีก็ตกลงรับจะให้ถึงสงขลาก่อนบ่าย ๔ โมง เพราะเหตุดังนั้นกำหนดกลับจึงได้ร่นเร็วเข้ามาวันหนึ่ง

ทีนี้จะกราบทูลตอบ ความตางข้อ ในลายพระหัตถ์ นั้นต่อไป ตามที่กราบทูลว่าจะกลับกรุงเทพ ฯ เมื่อเข้าวรรษาแล้วนั้น ใช่ว่าพอพ้นวันเข้าวรรษาแล้วจะกลับก็หามิได้ เป็นกำหนดถวายอย่างกว้าง ด้วยมีใจตั้งอยู่ว่าจะไม่กลับก่อนเข้าวรรษาเท่านั้น

ตามที่ทรงพระเมตตา โปรดปวารณา สำนักดิศกุล ให้เป็นที่พักได้ทุกเมื่อกับ ทั้งตรัสแนะ นำที่เที่ยว อันพึงเลือกให้ ชอบด้วยฤดูกาลนั้น เป็นหนทางที่มีประโยชน์ยิ่ง เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า แต่เข้าใจว่าที่มีพระดำรัสแนะนำในครั้งนี้ เพราะทรงพระดำริเห็นการ ซึ่งเกล้ากระหม่อมขึ้น ไปรับร้อนที่บาง ปะอินเมื่อตรุษสงกรานต์นั้นเป็นเหตุ จึงขอประทานกราบทูลให้เข้าพระทัยไว้บ้าง คือในการที่เกล้ากระหม่อมเที่ยว "เพชรลอยล่อง" นั้นไม่ใช่ต้องการความสนุกสบายอย่างเดียว ต้องการจะเล่

ระเบงด้วย เมื่อถึงบท "โอละพ่อขวางหน้าอยู่ไย โอละพ่อหลีกไปให้พ้น" ก็ทำท่าไปตามบท ที่ไปบางปะอินเมื่อตรุษสงกรานต์นั้นก็ตระหนักอยู่เหมือนกันว่าจะถูกร้อน แต่ก็ยอมทนเพราะต้องการหลีกแต่เพียงสี่ห้าวัน ด้วยจะรีบกลับเข้ากรุงเทพ ฯ เพื่อปฏิบัติบูชาพระปฐมบรมราชานุสรณ์ จะไปทางไหนในเวลาอันน้อยวัน เห็นว่าที่ไหนก็สู้บางปะอินไม่ได้ เพราะทางใกล้เสียเวลาเดินทางเพียง ๒ ชั่วโมง แล้วถ้าหากว่ามีกิจสิ่งใดก็ใช้คนวิ่งขึ้นล่องได้ตั้งวันละ ๕ เที่ยว และเที่ยวหนึ่งก็ ๙๐ สตางค์เท่านั้น

เรื่องพระยาเสนาภิมุข (ยามาดา) ตามที่ตรัสเล่าประทานนั้น เข้ารอยตามที่หนังสือพิมพ์เขากล่าว พระราชพงศาวดารของเราเห็นจะหลงบ้าง เอาโจรญี่ปุ่นครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐมาเป็นแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม

เรื่องของประทานวันเกิดนั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นของดีงาม อะไร ๆ ก็สำคัญอยู่ที่ความจำนงพระทัยรำลึกถึงนั้นเป็นยอดแห่งความดีใจ ความเห็นของศาสตราจารย์ฟูแชร์นั้นชอบกลหนักหนา แต่ว่าจะต้องตราไว้ก่อน เพราะเป็นแต่ความ

เห็น กงจักรที่มีรูปพระลักษมีกับช้างนั้น ทำให้เกล้ากระหม่อมยุ่งใจมาแล้วเหมือนกัน ทำให้เชื่อลงไม่ได้ว่าตราจักรนั้นจะเป็นของทางพุทธหรือทางไศย ตำนานก็มีอยู่ว่าพระเจ้าจักรพรรดินั้นทำตราจักรติดไว้ที่ประตูวัง เคยนึกสงสัยว่าธรรมจักรจะคิดทำขึ้นประมูลจักรพรรดิอุณาโลม จะเทียบประมูลตาที่สามของพระอิศวร หรือหนึ่งพวกพระอิศวรและพวกจักรพรรดิจะคิดทำประมูลพวกพระพุทธก็ได้เหมือนกัน การที่คลุมเอากันและกันนั้นมีเป็นแน่ทั้งสองฝ่าย เวลาศาสนาพระพุทธรุ่งเรือง ฝ่ายศาสนาพราหมณ์ก็ขอยืมไปจูงศาสนาของตน เช่นพุทธาวตารเป็นต้น เวลาศาสนาพราหมณ์รุ่งเรือง ศาสนาพระพุทธก็ยืมเทวดาพราหมณ์ไปจูงเหมือนกัน มีวัชรปาณีและศรัทธาศิวะ ในพุทธ-ศาสนาทางมหายานเป็นต้น เรื่องมันยุ่งอยู่อย่างนี้

เงินตราเมืองเรารุ่นก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เรียกกันว่าตรา "ราชวัต" นั้นมีสองตรา ตราหนึ่งเป็นจักรรถ จะหมายความว่าเป็นเมืองพุทธศาสนาก็ได้ หรือหมายว่าเป็นจักรพรรดิก็ได้

กรมหมื่นพิทยาลงกรณเธอเดาเรื่องพระพุทธบาทลงในหนังสือพิมพ์ประมวลมารค อ่านแล้วทำให้คิดถึงฝ่าพระบาท เธอว่-

ต้นโพธิ์หมายปางตรัสรู้ ธรรมจักรหมายปางปฐมเทศนา รอยพระบาทหมายปางพระพุทธจริยา คือเที่ยวจาริกไปโปรดสัตว์ สถูปหมายปางปรินิพพาน ปางประสูตินั้นเธอว่านับเข้าไม่ได้ เพราะยังไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า รอยพระพุทธบาทนี้ก็อีกอย่างหนึ่ง รอยวิษณุบาทก็มี เป็นของประมูลกัน ฝ่ายไหนจะทำแข่งฝ่ายไหนก็ไม่ทราบ ปัทมาสนะและกมลาสนะ ก็ต่างมีและชื่นชอบอยู่ด้วยกัน จะประมูลกันหรือเป็นของชอบทั่วกันมาแต่ไหนแต่ไรก็ไม่ทราบ

เกล้ากระหม่อมลงเรือออกจากสงขลาวันที่ ๒๒ เวลาบ่าย ๔ โมง เข้าไปถึงปากอ่าวบ้านดอนวันที่ ๒๓ เวลา ๒ ยาม รุ่งขึ้นเช้าวันที่ ๒๔ ผู้จัดการห้างอีสตเอเชียติคที่บ้านดอนเขาออกไปรับพาเข้ามาอยู่ที่เรือนพักในโรงเลื่อยของบริษัท สบายดังเทวดา แต่มีปัญหายุ่งใจอยู่ในเรื่องสุราษฎร์ธานี มีแต่ฝ่าพระบาทเท่านั้นที่จะแก้ปัญหาประทานให้แจ้งได้ เพราะได้ทราบความมาแล้วแต่ก่อนว่า ยกตำบลท่าทองขึ้นเป็นเมืองกาญจนดิษฐ์ แล้วตั้งเมืองกาญจนดิษฐ์เป็นที่ว่าการมณฑล เรียกว่ามณฑลสุราษฎร์ธานี เดี๋ยวนี้ถดลงเป็นจังหวัดสุราษฎร์

ธานี ควรจะอยู่ในที่อันเดียวกัน แต่เมื่อตรวจดูแผนที่เห็นกระจัดกระจายอยู่ จะว่าแต่ทางทิศตะวันออกมาก่อน เมืองกาญจนดิษฐ์ลงไว้ในแม่น้ำกะแดะ ตำบลกะแดะ บ้านท่าทอง จดลงไว้ในแม่น้ำอะไรอ่านไม่ออก อยู่ในตำบลทุ่งกง จังหวัดสุราษฎร์ธานีจดลงไว้ที่บ้านดอน ในแม่น้ำตาปี ตำบลบางกุ้ง เป็นการขัดกับความรู้ที่รู้มาก่อน คงจะมีความเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ ซึ่งฝ่าพระบาทอาจทรงอธิบายได้ อนึ่งตำบลท่าข้าม ซึ่งสถานีรถไฟตั้งอยู่บัดนี้ เป็นที่ข้ามไปไหนมาไหนกัน ขอประทานพระดำรัสอธิบายให้เข้าใจ จะเป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

เรื่องพระราชนิพนธ์ของทูลกระหม่อม ว่าด้วยการน้อมคำนับตามคำในภาษาบาลี ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดคัดประทานไปนั้น เกล้ากระหม่อมได้คัดส่งไปให้พระงั่วถวายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์พิจารณา เธอมีหนังสือตอบมาว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ไม่อยู่ออกไปเมืองชลฯ แต่พระงั่วก็ใส่ใจในเรื่องนั้นไม่น้อยเหมือนกัน เธอว่าเธอจะลองตรวจดู ในขณะเดียวกัน เธอคัดระเบียบการเคารพของพระ ซึ่งมีพระมหาสมณาณัติลงไว้

ในแถลงการณ์คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๕๘ ส่งมาให้ตามที่เกล้ากระหม่อมได้คัดสำเนาถวายมาอีกต่อหนึ่งนี้แล้ว แต่มีคำที่ต้องกับพระราชนิพนธ์บ้างไม่ต้องบ้าง เห็นจะเป็นด้วยคำกระทำการเคารพนั้นมีอยู่มากมาย แต่อย่างไรก็ดี พระมหาสมณาณัตินั้นทำความให้กระจ่างดีขึ้นมาก ศัพท์ อภิวาท และวันทนะ ท่านทรงตัดสินว่ายืนไหว้ เกล้ากระหม่อมชอบใจที่ท่านเอากิริยาระวังตรงทอดตาแลของทหารไปให้พระใช้ อ้างหลักว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติตามที่เรียกกันว่าพระถวายเนตร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๏ ๏ ๏

(สำเนาคัดจากแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๓ ภาค ๖
พ.ศ. ๒๔๕๘)

ระเบียบแห่งการแสดงความเคารพของภิกษุ

สมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระปรารภว่าการแสดงความเคารพเป็นธรรมเนียมอันดี ภิกษุรู้จักทำให้สมควรแก่คนแก่ท่านแก่กาละเทศะแล้ว จัดว่าเป็นปริสัญญูผู้รู้จักบริษัท อาจยังความเลื่อมใสของบริษัทให้เกิด เป็นเกียรติของพระพุทธศาสนา จึงทรงวางระเบียบไว้เพื่อเป็นทางสำเหนียกของภิกษุทั้งหลายดังต่อไปนี้ ฯ

๑. การแสดงความเคารพมาในบาลี ๔ อย่าง คือ อภิวาท หรือ วันทนะ คือกราบหรือไหว้ ๑ อุฏฐานะ คือลุกยืน ๑ อัญชลิกรรม คือประณมมือ ๑ สามีจิกรรม คือแสดงอัธยาศัย ๑ ฯ

๒. อภิวาท ในบาลีพระสูตร ไม่ได้กล่าวถึงท่าทางไว้ว่าทำอย่างไร มีแต่เพียงว่าแรกมาทำก่อนนั่ง เมื่อกลับ ลุกจากที่นั่งก่อน จึงทำ และกล่าวการหมอบฟุบแทบเท้าเมื่อขอขมาไว้

โดยโวหารอื่น น่าจะได้แก่ยืนไหว้ ใช้เป็นการไหว้อย่างสูงได้ เช่น ข้าราชการถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกาลก่อน นั่งคุกเข่าท่าพรหม ประณมมือยกขึ้นเหนือศีรษะสามคาบ แสดงเคารพแก่เจ้านาย ใช้หมอบกราบ คือหมอบลง ประณมมือ ก้มศีรษะลงบนมือคาบเดียว ๆ วันทนะนั้น ในบาลีพระวินัยบางแห่งบ่งว่ากราบ เช่นคำว่าให้วันทนะเท้าภิกษุทั้งหลาย ๆ สองศัพท์ นี้ในยุคอรรถกถาเข้าใจว่ากราบ ๆ ใช้แปลกันมาว่า กราบก็ได้ไหว้ก็ได้ ชอบแก่เหตุ ๆ

๓. อภิวาท คือกราบหรือไหว้นี้ ในพระวินัยให้ทำเฉพาะแก่ภิกษุผู้แก่พรรษากว่า แต่พระเถระมหานิกายโดยมาก ยอมทำแต่สมเด็จพระมหาสมณะก่อน แต่ทรงรับพระมหาสมณุตมาภิเษกมาแล้ว เป็นการผิดระเบียบพระวินัย แต่เป็นสามีจิกรรมแสดงความอ่อนน้อมแก่การปกครอง เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับภิกษุอื่นให้นิยมตาม ทั้งไม่ลักลั่นในเมื่อจะเข้าเฝ้าพร้อมด้วยผู้น้อย ๆ

๔. ในเวลาไปหาท่านผู้ใหญ่ ในสถานที่ใช้นั่งบนพื้นควรใช้กราบสามหนด้วยเบญจางคประดิษฐ์ คือจดหน้าผาก ฝ่า

๕๐๓

มือ ๒ และเข่า ๒ ลงที่พื้น ฯ พระเถระมหานิกายบางรูป เข้าเฝ้าสมเด็จพระมหาสมณะใช้หมอบกราบดังกล่าวในข้อ ๒ ไม่กราบด้วยเบญจางคประดิษฐ แสดงอาการอย่างทำแก่เจ้านาย ไม่ใช้ทำในทางพระ มีกฎเม็ดเข้าที่อยู่ดูไม่ขัดตา ฯ เข้าหาท่านในสถานที่ใช้นั่งเก้าอี้ ควรใช้ยืนไหว้ประณมมือ ยกขึ้นเหนือศีรษะหรือพอเสมอหน้า โดยฐานานุรูปของท่าน เป็นที่เคารพมาก ยกเหนือศีรษะ เป็นที่เคารพพอประมาณ ยกเสมอหน้า ก้มศีรษะลงน้อยหนึ่ง ทำคาบเดียว ฯ

๕. อภิวาทนี้ ไม่ควรทำในบ้านและตามทางนอกอาราม ไม่ควรทำเมื่อห่มจีวรคลุมสองบ่า ควรแสดงสามีจิกรรมดังจะกล่าวข้างหน้า ฯ

๖. อนึ่ง ขณะที่นั่งอยู่ในสำนักท่านผู้ใหญ่กว่า ไม่ควรทำอภิวาทแก่ท่านผู้อื่น เว้นไว้แต่มีบทให้ทำเช่นขมาลงมาโดยลำดับ ฯ

๗. อุฏฐานะ คือ ลุกยืนนั้น เป็นธรรมเนียมที่ใช้อยู่ครั้งพุทธกาล ก่อนแต่นี้ในเมืองเราใช้ธรรมเนียมหมอบคลานเป็นเคารพ ยืนไม่เคารพ ขัดกันอยู่จนไม่เข้าใจ หนังสือแต่งในปูน

หลัง แก้ประเพณีเทวดามายืนเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา ไกล นอกทางไปนอกจากเทวดา ภิกษุยืนรับเสด็จ ภิกษุณียืนเฝ้าก็ยังมี รูปพระสาวกที่ทำยืนหน้าพระพุทธรูปก็ยังมีเป็นตัวอย่าง ในบัดนี้ ประเพณีเมืองใช้ยืนเป็นเคารพ เข้ารอยกันแล้ว ฯ

๘. การลุกยืนนี้ ควรใช้เมื่อเห็นพระเถระผู้ใหญ่กว่ามาใน ที่ไม่ได้ใช้นั่งบนพื้น ยืนตรงตัวหันหน้าไปทางท่าน ท่านยังไม่ นั่งลงเพียงใด อย่าเพิ่งนั่งลงเพียงนั้น ต่อท่านนั่งลงแล้ว จึงนั่ง ได้ ฯ

๙. ในเวลานั่งเข้าแถว หรือเข้าประชุมอยู่ในหมู่สงฆ์บน อาสนสงฆ์หรือในสถานใช้นั่งบนพื้น เห็นพระเถระผู้ใหญ่กว่ามา ไม่ควรลุกยืน ควรแสดงสามีจิกรรมดังจะกล่าวข้างหน้า ฯ

๑๐. ในขณะนั่งอยู่ในสำนักท่านผู้ใหญ่กว่า เห็นท่านผู้ อื่นมา ไม่ควรลุกยืน ฯ

๑๑. อัญชลีกรรม คือ ประณมมือนั้น ยกขึ้นเพียงอก ทำแก่ท่านผู้ใหญ่ใช้ได้ทั้งขณะยืนขณะนั่ง แต่ไม่จำจะต้องทำอยู่ ตลอดคราว ควรทำเวลาฟังคำสั่งเป็นต้น ฯ ควรใช้เวลาว่าคำ การพระ สวดมนต์ ทำวินัยกรรม ฟังพระปาติโมกข์ ฟัง

พระธรรมเทศนา และกิจอื่นอันควรแก่เคารพ ฯ ใช้ทำแก่ผู้น้อย หรือแม้แก่คฤหัสถ์ก็ได้ เช่นรับกราบไหว้ ประสิทธิพรให้เขา ขมาโทษเขา แต่ควรยกขึ้นไม่ถึงอก ฯ

๑๒. ถ้านับการไหว้เข้าในอัญชลีกรรมด้วย เป็นอัญชลีกรรมอย่างสูง ควรทำเฉพาะแก่ผู้ใหญ่กว่า อัญชลีกรรมอันกล่าวแล้วในข้อ ๑๑ เป็นอัญชลีกรรมอย่างต่ำ ใช้ทำได้ทั่วไป ฯ

๑๓. สามีจิกรรม คือ การแสดงอัธยาศัย เช่นเดินหลัง นั่งหลัง ให้ที่นั่ง หลีกทาง ลดร่ม ถอดรองเท้า เป็นตัวอย่าง พึงรู้จักทำ แก่ผู้แก่กว่าและอ่อนกว่าโดยสมควรแก่ประเภทแห่งการบางอย่างควรทำแม้แก่คฤหัสถ์ เช่นมีเป็นวัตรของภิกษุ ไม่สวมรองเท้า ไม่กั้นร่ม เข้าไปในบ้าน ในที่นี้จักแสดงเฉพาะบางประการ ฯ

๑๔. ในขณะนั่งเข้าแถวหรือเข้าประชุมอยู่ในหมู่สงฆ์ บนอาสนสงฆ์หรือในสถานที่ใช้นั่งบนพื้น เห็นท่านผู้ใหญ่กว่ามา พึงนั่งท่าตรง มีอาการสำรวม ทอดตาดูท่าน แสดงมนสิการในท่าน ฯ พบท่านในบ้าน ที่ไม่ควรจะลุกยืน ไม่ควรอภิวาท ก็พึงทำเช่นนั้น ฯ

๑๕. เดินไปตามทาง พบท่านเข้า พึงหยุดยืนหันหน้าไปทางท่าน และทำอาการดังกล่าวแล้วในข้อ ๑๔ นั้น อาการเช่นนี้มีมาในปกรณเป็นปางพระถวายเนตร กล่าวว่าสมเด็จพระศาสดาทรงแสดงเคารพแก่พระมหาโพธิพฤกษ์ด้วยอาการอย่างนั้น ฯ ถ้ากั้นร่มอยู่ พึงหุบลง หรือเบนจากศีรษะ โดยฐานานุรูปของท่าน ถ้าสวมรองเท้า พึงถอดออก ถ้าท่านสวมด้วย ไม่จำเป็น ฯ นั่งอยู่ในที่ควรจะลุกยืนได้ พึงทำอย่างนั้น และแสดงอาการแห่งสามีจิกรรม ฯ

๑๖. เดินไปตามทาง พบสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินหรือพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่เสด็จผ่านมา พึงหยุดยืนแสดงอาการถวายเนตรเช่นแสดงแก่พระเถระผู้ใหญ่ ดังกล่าวแล้วในข้อ ๑๕ นั้น ถ้าไปในยาน พึงนั่งท่านั้น ฯ

๑๗. พบ ผู้อื่น แสดง ความ เคารพ ตามทาง ควร แสดงมนสิการในเขา ด้วยยกมือขวาขึ้น หรือเบนร่ม แต่อย่าใช้พยักหน้า ฯ

๑๘. ไปพบศพ พึงหยุดยืน หรือนั่ง สุดแต่สถานที่ แสดงอาการดุษณี คือนิ่ง ทอดตาดูศพ นึกให้ส่วนบุญ หรือนึกปลงกรรมฐานก็ตาม ฯ

๑๙. ภิกษุอันประเพณีห้ามไม่ให้อภิวาทผู้อื่น จากภิกษุผู้แก่พรรษากว่า ไม่ควรจะทะนงตัวทำเย่อหยิ่ง สมเด็จพระบรมศาสดาหาได้ทรงส่งเสริมในทางนั้นไม่ ชะรอยจะมีเหตุ เช่นเป็นธรรมเนียมของบรรพชิตมาแต่เดิมแล้ว ควรแสดงความเคารพแก่ท่านผู้อื่น โดยควรแก่ฐานของตนแก่ฐานของท่าน ฯ

๒๐. อันการแสดงความเคารพ ของบางหมู่ ย่อมมีพิธีแปลกจากของหมู่อื่น เช่นของทหาร ของภิกษุก็เป็นเช่นนั้น ควรทำตามระเบียบของตน ไม่เพิกเฉยเสียแล้ว ก็เป็นใช้ได้ ฯ

ระเบียบที่ทรงวางไว้ ณ วันที่ ๑๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๕๗

(ลงพระนาม) กรม-วชิรญาณวโรรส

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ตั้งแต่ท่านเสด็จไปจากสงขลาแล้ว หม่อมฉันไม่ได้คาดว่าจะได้รับลายพระหัตถ์ก่อนเสด็จไปถึงหัวหินในสัปดาห์แรกของเดือนกรกฎาคม มาได้รับลายพระหัตถ์ซึ่งประทานมาจากสุราษฎร์ธานีก็ประหลาดใจและดีใจทั้ง ๒ สถาน หม่อมฉันไม่ได้ไปเมืองสุราษฎร์ธานีที่บ้านดอนกว่า ๑๕ ปีมาแล้ว แต่นึกจำได้อยู่บ้างว่าห้างอีสตเอเซียติกเขาตั้งต่างฟากกับบ้านดอน แต่เรือนชานสถานที่จะเป็นอย่างไรหม่อมฉันไม่ได้เห็นเมื่อเขาสร้างแล้ว

เรื่องตำนานเมืองสุราษฎร์ธานีนั้น หม่อมฉันพอจะทูลให้ทรงทราบได้ตามพระประสงค์ เดิมมีเมืองท่าทองเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งอยู่ริมทะเลในอ่าวบ้านดอนนอกเกาะปราบออกมา หม่อมฉันไม่เคยไปดูเคยแต่แล่นเรือผ่าน เขาชี้ให้ดูว่าบ้านท่าทองอยู่ตรงนั้น และว่าเดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรเป็นปึกแผ่นแล้ว ตรงที่ตั้งเมืองเดี๋ยวนี้เดิมเรียกว่าบ้านดอน เพราะเป็นที่ดอนเหมือนกับเกาะกลางที่น้ำท่วมโดยรอบ ปรากฏในพงศาวดารว่าเจ้าพระยานครน้อยไปตั้งต่อเรือรบและเรือพระที่นั่งถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่บ้านดอน คือเรือรบพวกที่ทำโรงรักษาไว้ที่คลองมหานาคและคลองบางกอกใหญ่ แต่หม่อมฉันสันนิษฐานว่า ที่บ้านดอน เห็นจะเป็นที่ต่อเรือ สำหรับใช้ทางทะเลแหลมมลายูมานานแล้ว เพราะทางน้ำหลวงหรือที่เรียกว่าลำน้ำตาปีเดี๋ยวนี้หาไม้แก่นได้ง่าย แม้เมื่อเสร็จการต่อเรือรบในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ก็คงมีพวกต่อเรือขายตั้งทำการที่บ้านดอนสืบมาจนเป็นที่มีภูมิลำเนาบ้านช่องแน่นหนา ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อเจ้าพระยานครน้อยกลางถึงอสัญกรรม การปกครองเมืองนครศรีธรรมราชอ่อนลง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรด ฯ ให้ย้ายเมืองท่าทองไปตั้งที่บ้านดอน แล้วยกฐานะเป็นเมือง

จัดว่าขึ้นกรุงเทพ ฯ พระราชทานนามว่าเมืองกาญจนดิษฐ์ และทรงตั้งบุตรเจ้าพระยานครน้อยคน ๑ ชื่อพุ่ม เป็นพระกาญจนดิษฐบดีผู้ว่าราชการเมือง อยู่มาจนรัชกาลที่ ๕ ตำบลท่าข้าม (ตรงที่ทำสถานีรถไฟ) อยู่เหนือบ้านดอนสัก ๒๐๐ เส้น ลำแม่น้ำหลวงตื้นกว่าแห่งอื่น ที่ตรงนั้นจึงเป็นทางหลวงที่ข้ามช้างม้าผู้คนเดินทางบกระหว่างเมืองไชยากับเมืองนครศรีธรรมราช และเป็นด่านสำคัญของเมืองนคร ฯ ในเวลามีศึกสงคราม เช่นเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองนครศรีธรรมราช กองทัพเมืองนคร ฯ ก็มาตั้งรับและได้รบกับกองทัพของกรุงธน ฯ ที่ท่าข้ามนี้ เมื่อทำทางรถไฟจึงกะทางผ่านท่าข้าม ด้วยสะดวกแก่การทำสะพานข้ามแม่น้ำหลวง

จะทูลต่อไปถึงวินิจฉัยเรื่องรอยพระพุทธบาท ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ที่ท่านตรัสมาในลายพระหัตถ์ หม่อมฉันไม่ทราบว่ากรมพิทยเธอได้หลักมาจากไหน แต่หม่อมฉันเห็นว่าเธอทิ้งหลักเดิมเสีย หลักเดิมนั้น คือพระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตเจดีย์สถานไว้ ๔ แห่ง คือ ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่ประทานปฐมเทศนา และที่เสด็จปรินิพพาน (พระธาตุเจดีย์หาได้ทรงอนุญาตไม่) เมื่อพระพุทธองค์เข้าพระนิพพานแล้ว พุทธสาวกบูชาแต่ที่เจดีย์สถาน

ทั้ง๔แห่ง เพราะฉะนั้นพระธาตุเจดีย์ที่แบ่งแจกไปก่อพระสถูปประดิษฐานไว้ ณ ที่ต่าง ๆ ๘ แห่ง จึงทรุดโทรมถึงสาปสูญไปบ้าง มาจนถึงพระเจ้าอโศกมหาราชจึงไปเที่ยวค้นหา รวบรวมเอาพระพุทธสรีรธาตุมาแจกจ่ายให้ไปเที่ยวทำพระสถูปประดิษฐานไว้ ณ ที่ต่าง ๆ พระธาตุเจดีย์เป็นของเกิดนับถือกันขึ้นภายหลังพระบริโภคเจดีย์ทั้ง ๔ แห่งที่กล่าวมาข้างต้น รูปเครื่องหมายในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นที่บริโภคเจดีย์ก่อน ต้องเกิดมีทั้ง ๔ แห่ง ที่ไหนจะเว้นที่ประสูติ รูปเครื่องหมายปางประสูติชั้นเดิมทำเป็นดอกบัวกับรอยพระบาท มีปรากฏอยู่ในลายจำหลักที่พระสัญจิเจดีย์ ก็ถูกตามวิเคราะห์ในหนังสือปฐมสมโพธิว่าพระโพธิสัตว์ยืนเปล่งอุทาน"อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส"บนดอกบัวเมื่อแรกประสูติ รอยพระบาทก็หมายความว่าเมื่อทรงพระดำเนินไป ๗ ก้าว บนแผ่นทองที่ท้าวมหาพรหมเอามารองรับเมื่อแรกประสูติ หม่อมฉันเห็นว่ามูลเดิมของรูปรอยพระบาทจะเกิดขึ้นดังกล่าวมา ภายหลังจึงมาตีความกันอย่างอื่น

ระเบียบแสดงเคารพของพระภิกษุ ที่สมเด็จพระมหาสมณฯ แสดงอธิบายและทรงแนะนำนั้น หม่อมฉันพิจารณาดูตามสำเนาคัดจากแถลงการณ์คณะสงฆ์ที่ประทานมา เห็นว่ามีทั้งที่ควรชม

และควรติ ที่ควรชมนั้น คือทรงพิจารณากิริยาแสดงความเคารพแต่โบราณเอามาเทียบใช้ ในสมัยปัจจุบันที่ควรตินั้นที่ทรงอนุมัติในการที่พระมหานิกายสูงพรรษาถวายบังคมพระองค์ ถ้าห้ามอย่าให้ถวายบังคมดีกว่า

ในจดหมายฉบับนี้หม่อมฉันจะทูลบรรเลงคดีอันหนึ่ง สำหรับทรงพิจารณา คือว่าด้วยระเบียบจัดท้องที่ในการปกครอง หม่อมฉันพิจารณาดูวิธีปกครองของไทย แต่เดิมเห็นจะกำหนดเขตเป็น ๓ ชั้นโดยลำดับกันเรียกว่า เมือง บ้าน ช่อง (ที่เอามาใช้เรียกว่า "บ้านช่อง") คำที่เรียกว่าอำเภอหรือตำบลเป็นของเขมร ไทยรับใช้ต่อภายหลัง อธิบายของเขตต่าง ๆ ที่ทูลมาเห็นจะกำหนดดังต่อไปนี้ คือ

ช่อง เป็นที่คนแรกไปตั้งรวบรวมกันอยู่ ยังไม่เป็นปึกแผ่น

บ้าน เป็นที่ซึ่งคนไปตั้งบ้านเรือนอยู่ประจำเป็นปึกแผ่นแล้ว แต่ราษฎรปกครองกันเอง

เมือง รวมที่หลายบ้านมีรัฐบาลและโรงศาลปกครอง

เมืองยังกำหนดต่างกันเป็น ๓ ชั้น คือเมืองขึ้น (หรือเมืองออก) หัวเมือง และเมืองหลวง

พิเคราะห์คำที่เรียกว่าเมืองขึ้นและเมืองออกนั้น หมายความอย่างเดียวกัน เช่นใช้คำทั้ง ๒ นั้นเรียกตะวันขึ้นและตะวัน

ออก หมายความว่ามีขึ้นใหม่ เมื่อผู้ปกครองประเทศใดให้จัดตั้งหมู่บ้านใดเป็นเมือง หรือมิฉะนั้นเมื่อไปตีได้เมืองใด หรือมีเมืองใดมาขออ่อนน้อมยอมอยู่ใต้บังคับ ก็เรียกเมืองเหล่านั้นว่าเมืองขึ้นหรือเมืองออก เพราะเพิ่มขึ้นใหม่ท่านองเดียวกัน หัวเมืองนั้นคือเมืองใหญ่อันมีเมืองขึ้นอยู่ในอาณาเขต เมืองหลวงนั้นเป็นที่สถิต ของพระราชามหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศหม่อมฉันคิดเห็นดังนี้

หม่อมฉันหวังใจว่าท่านเสด็จไปประทับที่สำนักดิศกุล จะทรงสบายดี สำหรับหัวหินขอให้ทรงระวังอย่างหนึ่งด้วยบางปีมีตัวบึ้ง ถ้าบึ้งกัดพอเป็นตุ่มรู้สึกคันขึ้นมา ต้องหาอะไรจะเป็นปูนกินกับหมากก็ได้หรือขมิ้นผงก็ได้ ทาที่ตรงตุ่มเสียทันที หม่อมฉันเคยหลงไปว่าบึ้งมันกัดกินเลือดเหมือนยุงและมด จะเป็นตุ่มอยู่หน่อยแล้วก็ยุบหายไปเอง แต่มันไม่เป็นเช่นนั้น ทิ้งไว้มันเลยกำเริบเป็นแผลอักเสบ หม่อมฉันเองถึงต้องหามกลับเข้าไปรักษาที่ในกรุงเทพ ฯ ถ้าเอาอะไรแต้มเสียก่อนแล้วก็ไม่เป็นไร ขอได้โปรดกำชับผู้ที่ไปโดยเสด็จให้รู้กันไว้ แต่ว่าบางทีปีนี้จะไม่มีบึ้งก็เป็นได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

หัวหิน

วันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมมาถึงหัวหินแล้ววันนี้ เป็นโอกาสที่จะรับลายพระหัตถ์ได้ตามเคยแล้ว

ขอประทานทูลถวายรายงานการเที่ยวให้ทราบฝ่าพระบาทต่อไป ตั้งแต่ถึงบ้านดอน วันที่ ๒๔ มิถุนายนแล้ว

วันที่ ๒๕ ไปเที่ยวโรงเลื่อยของบริษัท แต่ไปเวลาเย็นไม่ได้เห็นเขาทำงาน

วันที่๒๖เช้าไปดูโรงเลื่อยของบริษัท บ่ายไปเที่ยวขุนทะเล

วันที่ ๒๗ ฝนตกไปไหนไม่ได้

วันที่ ๒๘ ไปเที่ยวบ้านท่าทอง ตามที่กราบทูลมาคราวก่อน มาได้ทราบบัดนี้ว่าเขาเรียกท่าทองใหม่ ยังมีท่าทองอุแทต่อไปอีก ซึ่งเป็นท่าทองเก่าอันจะได้ทูลบรรยายที่หลัง บ้านท่าทองใหม่นี้เป็นหมู่บ้านใหญ่มีทั้งไทยทั้งแขก มีทั้งวัดและสุเหร่า ถามแขกผู้สูงอายุว่ามาแต่ไหน เขาบอกว่ามาแต่เมืองไทรเมื่อครั้งไทยไปตีเมือง ตามแจ้งความเช่นนี้ทำให้เข้าใจว่าแขกพวกนี้

เป็นเชลยถูกต้อนมาไว้ที่นี่ จากบ้านท่าทองใหม่นี้ มีทางใหญ่ตัดตรงไปทางตะวันออก ถามเขาว่าเป็นทางไปอำเภอ (เดิมเป็นเมือง) กาญจนดิษฐ์ที่คลองกะแดะ

วันที่ ๒๙ ไปเที่ยวอ่างอุแท อยู่ในแม่น้ำอีกลำหนึ่ง ในอ่าวบ้านดอน แต่นอกคลองกะแดะออกไปทางตะวันออก เหตุที่พาให้ไปที่นั้น เพราะได้ความว่ามีโบราณวัตถุ ทำให้สงสัยว่าจะเป็นเมืองเก่า คำอุแทนั้นแปลก สงสัยว่าจะเป็นอุทัย และที่ก็จะถูก เขาว่าชาวบ้านเรียกท่าทองออก หมายความว่าอยู่ตะวันออกแห่งท่าทองใหม่ แต่ไปยากเหลือเกินเกือบไปไม่ถึง ด้วยอ่าวบ้านดอนถึงเป็นทะเลก็จริง แต่น้ำตื้นเหลือเกิน เรือใหญ่ไปไม่ได้ ต้องไปเรือยนต์เล็ก แล้วไปถูกพายุฝนคลื่นซัดน้ำเข้าเรือ แต่กระนั้นเรือก็อุตส่าห์ไปติดโคลน เข้าปากน้ำไม่ได้เพราะเดินผิดร่อง ต้องเข็นกันอีกที่กอยู่ช้านานจึงหลุดเข้าปากน้ำไปได้ เข้าไปได้ไม่ไกลก็ถึงหมู่บ้านปากน้ำท่าทอง รับคนนำทางจากนั้นนำไปอีกเดี๋ยวเดียวก็ถึงเขาเทวดาลงมาตกน้ำ ที่เชิงเขามีสะพานน้ำแต่พังเสียแล้ว ขึ้นทางสะพานพังนั้น ที่เชิงเขามีบ้านเรือนปลูกอยู่ เขาพาข้ามเนินไปถึงเขาอีกลูกหนึ่ง เรียกว่าเขาพระนิ่ม ที่เชิงเขามีโคกรูปสี่เหลี่ยม บนโคกมีแท่นศิลาเหลือง มีพระพุทธรูปศิลา

แดงชำรุดตั้งอยู่บนแท่นบนโคกนั้น ส่อให้เห็นว่าเคยเป็นโบสถ์หรือวิหารมาก่อน ต่อแต่วิหารนั้นไปก็เป็นทางขึ้นเขา ไปไม่สูงนักก็ถึงถ้ำ ที่ปากถ้ำทำเป็นกำแพงแก้วกั้น ตรงกลางเป็นช่องเดิมเป็นซุ้มประตูแต่พังเสียแล้ว เหลือแต่บานประตูอยู่บานหนึ่งสลักเป็นรูปยักษ์ยืนบนหลังเสือ ฝีมือต้น ๆ แต่เก่า ชาวบ้านว่าอีกบานหนึ่งเป็นรูปมนุษย์ ข้าหลวงประจำจังหวัดเอาไปไว้ในเมือง ตามช่องนั้นมีบันไดลงถ้ำเป็นพื้นต่ำ ในถ้ำและที่กำแพงแก้วเต็มไปด้วยพระพุทธรูปต่างๆ แต่จะสังเกตว่าทำด้วยอะไรเมื่อครั้งไหนนั้นไม่ได้ เพราะถูกซ่อมใหม่เสียหมดแล้ว ฟังชาวบ้านแสดงความประหลาดถึงพระนอนองค์ซึ่งเป็นประธานอยู่ในถ้ำ ว่าพระองค์นี้เดิมนุ่มนิ่มไม่เหมือนเดี๋ยวนี้ ซึ่งได้พอกซิเมนต์เสียใหม่แล้ว เหตุนั้นจึงเรียกว่าเขาพระนิ่ม เมื่อจะพอกซิเมนต์ได้ขูดปูนเก่า (ซึ่งผุยุ่ยนุ่มนิ่ม) ออกพบปูนชั้นในมีปิดทองอีกทีหนึ่ง คำบอกอันนี้ทำให้เข้าใจว่าได้ถูกซ่อมแซมมาเสียหลายยุคแล้ว แต่สังเกตดูทรงฐานพระที่มีอยู่ กับทั้งลางองค์เป็นพระทรงเครื่องสังเกตเห็นว่าทั้งหมดนั้นจะไม่ได้ทำก่อนยุคกรุงเก่าขึ้นไป ตามฐานมีจารึกขูดปูนบ้าง เขียนด้วยสีบ้าง เป็นหนังสือไทยก็มี จีนก็มีแต่โดยมากไม่มีแก่นสารอะไร นอกจากบอกว่าใครบูรณะ มี

แต่ที่พระนอนองค์หนึ่งค่อยมีสาระ แต่ก็เป็นจารึกใหม่ ๆ มีความว่าดังนี้

"ขุนประกิจกาญจนเขต เป็นผู้ปฏิสังขรณ์พระองค์นี้สำเร็จเมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ อุทิศผลถึงพระวิสุทธสงครามรามภักดี เจ้าเมืองท่าทองคนก่อน ผู้สร้างวัดนี้ ได้เสียเมืองแก่พม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙"

พ.ศ. ๒๔๗๘ นั้นจารึกผิด ถามชาวบ้านก็ว่าเพิ่งแล้วเมื่อต้นปี อันควรจะเป็น พ.ศ. ๒๔๗๗ แต่อย่างไรก็ดี ให้มีใจผูกพันอยู่ที่ขุนประกิจเห็นว่าจะเป็นผู้รู้อะไรอยู่มาก ถามนายชิตคอมประโดร์ของห้างอีสต์เอเซียติกที่บ้านดอน ซึ่งนายห้างที่นั่นให้เป็นผู้พาเที่ยวว่าตัวยังอยู่หรือตายแล้ว ก็บอกว่ายังอยู่ เดิมเป็นกำนันตำบลทุ่งกง เดี๋ยวนี้ออกจากราชการไปค้าขายอยู่ที่ท่าข้าม ได้กำหนดใจไว้ว่าจะไปตามหาตัวสนทนากันสักที

วันที่ ๓๐ เย็นไปเที่ยวตามถนนในเมือง ค่านายชิตมาหาไปเที่ยววิ่งถามคนแก่ได้ความมาบอกว่า เดิมเมืองท่าทองตั้งอยู่ที่ท่าทองอุแท ต่อมาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชตั้งนายพุ่มมาเป็นเจ้าเมืองท่าทอง นายพุ่มย้ายมาตั้งอยู่ที่เขาน้อยคลองกะแดะ ในรัชกาลที่ ๔ โปรดตั้งให้เป็นเมืองกาญจนดิษฐ์ แล้วนายพุ่มได้ช้าง

เผือกเข้าไปถวายในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นที่พระกาญจนดิษฐ์บดี ข้อความทั้งนี้ได้เห็นได้ฟังมาอย่างไรก็เล่ามาถวาย สันนิษฐานว่าเดิมมีเมืองท่าทองตั้งอยู่ที่ท่าทองอุแท แล้วย้ายเมืองมาตั้งที่เขาน้อย เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองกาญจนดิษฐ์ แล้วย้ายมาตั้งที่บ้านดอนเพราะเป็นแม่น้ำใหญ่ที่สะดวกกว่าทุกแห่งหมดในจังหวัดนี้ ช้างเผือกที่ว่านั้นเห็นจะเป็นพระมหาพิรพรรณคชพงษ์

วันที่ ๑ กรกฎาคม ไปขึ้นรถไฟที่ท่าข้าม ถามหาขุนประกิจกาญจนเขตไม่ได้ตัวว่าไปท่าทองอุแท ไขว้โรงกันไปเสียเช่นนี้ เสียใจขึ้นรถไฟไปลงไชยา ไปนมัสการพระบรมธาตุแล้วไปพักนอนที่โรงเรียนในวัดนั้น โดยความอนุเคราะห์แห่งข้าหลวงประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี เพราะขอให้เขาช่วย ด้วยรำลึกถึงพระธาตุไชยา เห็นว่ามาใกล้แล้วไม่ควรผ่านไป เมื่อได้เห็นองค์พระธาตุก็มีใจเบิกบานเลื่อมใสเป็นล้นพ้น

วันที่ ๒ เวลาเช้าไปดูวัดแก้ว ศาลหลักเมือง วัดเวียง เวลาบ่าย ไปดูวัดศาลาทิ้ง แล้วไปสถานีรถไฟ "อะไร ๆ พระองค์ก็ทรงทราบอยู่หมดแล้ว" ไม่จำต้องทูลบรรยาย คอยจนรถไฟมาจึงขึ้นรถไฟไปชุมพร ถึงที่นั้นชายแถมชายเติมมารับไปสวนแม่ใหญ่ ชายแถมนำลายพระหัตถ์กับบุหรี่และซองของประทาน

มามอบให้ ได้รับไว้แล้วเป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ พักเที่ยวอยู่ที่สวนนั้น พบสิ่งที่ประหลาดอยู่สองอย่าง คือเห็นเขาไถนากันด้วยช้างอย่างหนึ่ง ว่าเป็นของทำกันขึ้นใหม่ ใช้ไถฝรั่ง กับเห็นแม่ใหญ่อีกอย่างหนึ่ง อายุ ๗๗ เดินคล่องแคล่วไปไหนก็ไปทันถึงกัน ผิวพรรณผ่องใส ถูกแดดถูกฝนไม่เจ็บไม่ไข้ ผู้อ่อนอายุกว่าพาลจะแพ้เสียด้วยซ้ำไป

วันที่ ๖ เช้าขึ้นรถไฟไปถึงหัวหิน เวลาบ่ายพักที่สำนักดิศกุล

เกล้ากระหม่อมสิ้นทั้งครอบครัวสนุกสบาย ไม่มีสิ่งใดขัดข้อง คิดถึงฝ่าพระบาทเป็นอย่างยิ่ง

ได้ส่งรูปโปสการ์ดมาถวายรูปหนึ่ง ตรงข้ามกับที่ถวายมาก่อนพบที่ชุมพร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระองค์...

× × ×

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อคราวเมล์วันจันทร์ที่ ๘ หม่อมฉันได้ส่งจดหมายไปถวายที่หัวหิน ด้วยประมาณว่าคงจะเสด็จไปถึงแล้ว ในรถเมล์เที่ยวนั้นเอง เมื่อลงมาก็เชิญลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๖ ซึ่งประทานมาจากหัวหิน พนักงานไปรษณีย์นำมาส่งหม่อมฉันเมื่อวันจันทร์พอหม่อมฉันส่งจดหมายไปแล้ว หญิงนิดลงมาถึงปีนังเมื่อคราวเมล์วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ บอกว่า เมื่อรถไฟผ่านหัวหิน ได้พบคุณโตกับหญิงอามฝากเนื้อกับปลามาให้หม่อมฉัน ขอได้โปรดบอกด้วยว่าหม่อนฉันขอบคุณเป็นอันมาก หญิงพิลัยบอกว่าหญิงอามมีจดหมาย มาบอกว่าท่านเสด็จไป ประทับที่สำนักดิศกุล ทรงสบาย หม่อมฉันก็ยินดีด้วย

ความในลายพระหัตถ์ที่ตรัสเล่าถึงเสด็จไปประพาสเมืองท่าทองเก่าเป็นการดีหนักหนา ด้วยไม่ปรากฏว่าบุคคลชั้นสูงใครเคยไป เรื่องตำนานก็ได้ความดีขึ้นกว่าที่หม่อมฉันทราบ ที่เขาเรียกนายพุ่มนั้น ก็คือพระกาญจนดิษฐ์ฯ (พุ่ม) ลูกเจ้าพระยานครน้อยที่หม่อมฉันทูลนั่นเอง แล้วได้เลื่อนเป็นพระยาเมื่อได้ช้างเผือกเข้า

ไปถวาย คือ "พระเศวตสุนทรสวัสดิ์" เมื่อเอาเขาไปกรุงเทพฯ หม่อมฉันได้ไปดูเมื่อจะเอาขึ้นจากเรือไปท่าเตียน ไปเห็นช้างอยู่ในท้องเรือ ประหลาดใจว่าเอาลงไปอย่างไรและจะเอาขึ้นอย่างไร ถามเขาบอกอธิบายว่า เมื่อจะเอาช้างลงเอาดินและหยวกกล้วยผสมกันถมระวางตรงที่ จะบรรทุกช้างนั้นจนเต็มขึ้นมาเสมอดาดฟ้าเรือ ให้ช้างลงยืนตรงที่ถมนั้นแล้วค่อยขนดินและหยวกกล้วยขึ้น พื้นที่ช้างยืนก็ต่ำลงโดยลำดับจนถึงท้องเรือ แล้วกั้นคอกกันตัวช้างในท้องเรือ เมื่อจะเอาช้างขึ้นบกก็จะถมท้องเรือยกพื้นตรงที่ช้างอยู่ให้สูงขึ้นถึงดาดฟ้าอย่างนั้นเหมือนกัน ได้ฟังอธิบายเขาบอกเมื่อคราวนั้น มาอ่านหนังสือเก่ากล่าวว่าไทยเคยส่งช้างไปขายถึงอินเดียแต่โบราณ ก็เข้าใจได้ว่าเอาไปอย่างไร

ฟังตรัสเล่าถึงเรื่องเสด็จไปเมืองท่าทอง ว่าเรือไปติดและต้องลำบากในทะเลอ่าวบ้านดอน ทำให้หม่อมฉันนึกถึงความหลังที่หม่อมฉันครั้นคร้ามเคยเข็ดมาช้านาน เพราะอ่าวบ้านดอนเป็นอ่าวกว้างใหญ่แต่น้ำตื้นและมักมีลมและคลื่นใหญ่ บางทีท่านจะทรงลืมไปเสียแล้ว คราวแรกเราเคยไปด้วยกันเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ (ร.ศ. ๑๐๗) เมื่อครั้งยังอยู่ในยุทธนาธิการ ไปเรือแคลดิส งขุนมรุพงศ์ ฯ และพระยาชลยุทธ ฯ ก็ไปด้วย ได้แวะที่อ่าว

บ้านดอนทอดสมออยู่ตรงเกาะปราบ แล้วลงเรือกรรเชียง หมายจะขึ้นไปดูเมืองกาญจนดิษฐ์ ตีกรรเชียงไปได้สักชั่วโมงหนึ่งทวนลมทนคลื่นโต้หน้าไม่ไหวต้องกลับ ต่อมาปี ๑ หม่อมฉันไปตามเสด็จสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จไปเมืองกาญจนดิษฐ์ จากเมืองไชยามีเรือไฟจูง กะเวลา ๔ ชั่วโมงจึงไปถึง ไปถูกติดตื้นต้องเข็นกันเรื่อยไป กลายเป็น ๘ ชั่วโมงจึงไปถึง ต้องเปลี่ยนโปรแกรมเป็นประทับแรม เป็นคราวแรกของการเสด็จประพาสต้น รุ่งขึ้นขาเสด็จกลับก็ไปถูกพายุฝน ไปเต็มวันจึงถึงเรือพระที่นั่งที่เมืองไชยา หม่อมฉันจึงระอาอ่าวบ้านดอนแต่นั้นมา ต่อเมื่อพระยามหิบาล ฯ เป็นเจ้าเมือง เขามีเรือไฟและมีอุบายคือกำหนดให้ขึ้นจากเรือใหญ่แต่กำลังน้ำขึ้น ไม่เลือกว่าเวลาใด หม่อมฉันเคยขึ้นเวลา ๓ ยามก็ครั้งหนึ่ง จึงไปถึงเมืองได้สะดวก หม่อมฉันไปทางเรือคราวหลังที่สุดเมื่อจะสร้างทางรถไฟ ด้วยมีปัญหาว่า เมื่อมีทางรถไฟการค้าขายเจริญจะควรตั้งเมืองอยู่ที่บ้านดอน อันน้ำท่วมรอบ เหมือนที่เกาะ จะขยายให้ใหญ่ออกไม่ได้ หรือจะคิดย้ายเมืองไปตั้งที่ท่าข้ามให้ใกล้กับทางรถไฟ หม่อมฉันไปพิจารณาดูครั้งนั้นเห็นว่าที่ท่าข้ามมี "ควน" (คือเขาดิน) เป็นที่ดอนและที่งาม จึงสั่งให้จองเตรียมไว้เป็นที่สร้างเมืองข้างตอน

ใต้ ให้ปล่อยเป็นที่ทำเลค้าขายไว้ข้างดอนเหนือ แล้วให้รอดูต่อไป ถ้าพวกพ่อค้าทิ้งบ้านดอนย้ายขึ้นไปใกล้ทางรถไฟ จึงจะย้ายเมืองตามขึ้นไป การค้างอยู่เพียงนั้นหม่อมฉันก็ออกจากกระทรวงมหาดไทย ออกแล้วไม่ช้าในเวลาพระยามหาอำมาตย์ ฯ เป็นผู้รั้งกระทรวงมหาดไทย สมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เสด็จประพาสหัวเมืองแหลมมลายู พระยามหาอำมาตย์ ฯ ทราบความคิดของหม่อมฉันอยู่ก่อน จึงสั่งให้ทำพลับพลารับเสด็จที่ควนท่าข้ามซึ่งหม่อมฉันสั่งให้จองไว้นั้น สมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เสด็จไปประทับโปรดที่นั้น จึงตรัสสั่งให้ย้ายเมืองจากบ้านดอนไปตั้งที่ท่าข้าม และพระราชทานนามใหม่ว่า เมืองสุราษฎร์ธานี แต่เมื่อย้ายสถานที่ในราชการไปตั้งที่ควนท่าข้ามแล้ว พวกพ่อค้าไม่ย้ายตามไป เพราะการค้าขายที่บ้านดอนยังดีกว่าที่ท่าข้าม พวกข้าราชการไปอยู่ที่ท่าข้ามได้ความลำบาก พวกพ่อค้าที่บ้านดอนก็พากันร้องทุกข์ว่าจะหาอาณาประชาบาลยากนัก จึงย้ายเมืองกลับมาตั้งที่บ้านดอนตามเดิม เป็นจบเรื่องประวัติเมืองสุราษฎร์ธานี ที่หม่อมฉันได้ทูลเรื่องตอนข้างต้นไปในจดหมายฉบับก่อน

ในเวลานี้ นับว่าท่านได้เสด็จ เที่ยวประพาส หัวเมืองปักษ์ใต้ในแหลมมลายูทั่วทุกแห่งแล้ว หม่อมฉันจะทูลบรรเลงถึงเรื่องโบราณสถานที่มีตามหัวเมืองเหล่านี้ต่อไป

โบราณสถานที่ปรากฏอยู่ในหัวเมืองปักษ์ใต้ ที่ทำให้น่าเชื่อว่าจะเคยตั้งเป็นบ้านเมืองแต่โบราณมีแต่ ๓ แห่ง คือที่เมืองไชยาแห่ง ๑ (ที่เรียกว่าเมืองเวียงสระ นับอยู่ในเขตนี้ด้วย) เมืองนครศรีธรรมราชแห่ง ๑ เมืองยะลาแห่ง ๑ ใน ๓ แห่งนี้ เมืองไชยาดูจะเคยเป็นเมืองใหญ่โตกว่าเพื่อน เมืองนครศรีธรรมราชเพิ่งมาเป็น เมืองใหญ่ เมื่อรับ พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ร่วมสมัยสุโขทัย แต่เมืองยะลาไม่มีหลักฐาน นอกจากพระนอนประหลาดอยู่ที่เมืองชุมพร ถ้าว่าตามระยะอยู่ห่างเมืองไชยามาข้างเหนือ ไปได้ขนาดกับเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ห่างไปข้างใต้ ถ้าว่าโดยภูมิประเทศ ก็เป็นที่ข้ามแหลมมลายูได้ง่ายกว่าแห่งอื่น ควรจะมีเมืองโบราณอยู่ที่ชุมพรอีกสักเมือง ๑ หม่อมฉันได้ให้ค้นทั่วทุกหนทุกแห่งก็ไม่พบสิ่งอันใดในแขวงเมืองชุมพร ที่จะส่อให้เห็นว่าเคยเป็นบ้านเป็นเมืองแต่โบราณ จะเป็นเพราะเหตุใดยังฉงนอยู่ ถ้าว่าด้วยโบราณวัตถุ คือของที่เคลื่อนที่ได้ ของฝีมือชาวอินเดียสมัยคุปตะพบเรี่ยรายในที่หลายแห่ง แต่โบราณสถานที่ปรากฏอยู่ยังบริบูรณ์แต่พระธาตุไชยา เป็นฝีมือสมัยศรีวิชัยภายหลังสมัยคุปตะมา ถึงกระนั้นพระธาตุไชยาก็เป็นโบราณสถาน

เก่ากว่าเพื่อนที่ยังปรากฏอยู่ในเวลานี้ พระมหาธาตุนครศรีธรรมราชนั้นหม่อมฉันเคยทราบจากพระครูเทพมุนี (ปาน) ว่าเมื่อทำการปฏิสังขรณ์จะปูพื้น "วิหารพระม้า" ได้ขุดพื้นลงไปพบบันไดพระธาตุอีกองค์ ๑ อยู่ใต้พระมหาธาตุ หม่อมฉันก็เข้าใจว่าพระมหาธาตุเดิมคงเป็นมณฑปอย่างเดียวกับพระธาตุไชยาและสร้างในสมัยศรีวิชัยด้วยกัน ครั้นพวกลังกาวงศ์มาถึงเมื่อฟื้นศาสนาในคราวนั้น จึงก่อพระสถูปอย่างพระเจดีย์ลังกาสวมพระธาตุ ของเดิมโบราณ วัตถุ ครั้งสมัย ศรีวิชัย มีพระพิมพ์ ดินดิบอีกอย่าง ๑ นอกจากนั้นวัดวาที่เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงที่ปรากฏอยู่ ดูเป็นของสมัยศรีอยุธยาแทบทั้งนั้น

เมื่อเร็ว ๆ นี้หญิงเหลือเอาหนังสือพิมพ์มาให้หม่อมฉันดู มีเรื่องเจ้าพระยาวรพงศ์ ฯ ฟ้องพวกคณะหนังสือพิมพ์เทอดรัฐธรรมนูญเป็นคดีหมิ่นประมาท หม่อมฉันนึกว่าเรื่องนี้คงจะได้ผ่านพระเนตรท่านแล้ว ดูเป็นน่าอนาถใจในความดำเนินของโลก ถึงกล้าใส่ร้ายคนว่ารื้อถอนยักยอกของอันยังปรากฏอยู่ต่ำตา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

สำนักดิศกุล หัวหิน

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

พอเกล้ากระหม่อมถึงหัวหินในวันเสาร์ก่อน ก็ได้ส่งหนังสือมากราบทูลให้ทรงทราบ โดยหวังที่จะได้รับลายพระหัตถ์สัปดาห์ละฉบับตามเคย ตั้งแต่วันเสาร์นี้เป็นต้นไป แต่ประสบเคราะห์ดีเกินหวัง คือพอวันอังคารก็ได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ ซึ่งประทานไปดักหน้าเสียแล้วทำให้ดีใจมาก จะกราบทูลตอบลายพระหัตถ์นั้น ตามที่มีใจผูกพันจะกราบทูล

ห้างอีสต์เอเซียติกที่บ้านดอน ซึ่งทรงจำได้ว่าตั้งอยู่ต่างฟากกับเมืองนั้น เดี๋ยวนี้เขาตั้งทางฟากเมืองแล้ว ว่าเช่าที่หลวงซึ่งเคยปลูกพลับพลาแต่ก่อนอยู่ตรงสุดถนนริมน้ำหน้าเมือง ใกล้ปากน้ำท่ากูบซึ่งไปสู่ขุนทะเลมาต่อกับแม่น้ำหลวงทีเดียว ถ้าเดินตามถนนริมน้ำหน้าเมืองไปทางเหนือน้ำ พอสุดถนนก็เข้าประตูห้างพอดี เขาเลือกที่ดี เขาแบ่งที่ห้างเป็นสองแปลง แปลงหนึ่งเป็นที่อยู่ อีกแปลงหนึ่งเป็นโรงงาน แปลงที่อยู่ตอนหัวถนนมีเรือนชั้นเดียวพื้นสูงสองศอกสองหลัง หลังหนึ่งอยู่ริมแม่น้ำผู้จัดการอยู่ที่นั่น อีกหลังหนึ่งอยู่บนดอนห่างแม่น้ำขึ้นไปหน่อย

รักษาไว้ เป็นที่พักคน ของห้างในกรุงเทพ ฯ เมื่อออกไปตรวจการ เวลาไม่มีใครออกไปก็ว่าง เขาจึงรับเราให้ไปอยู่ที่เรือนหลังนั้นได้โดยสะดวก พื้นที่ทำเป็นสวนเรียบร้อยมีทางเดินถึงกัน นายห้างชื่อมิสเตอร เฮ่นริก ภนุดเสน กิริยาอัชฌาสัยดี มีความเออเฟื้อที่จะช่วยเหลือมาก พูดไทยได้ดี มีข้อขันที่ควรจะกราบทูล เมื่อเกล้ากระหม่อมไปอยู่ที่นั่น ข้าหลวงประจำจังหวัดมีหนังสือไปถึงนายห้างขออนุญาตนำข้าราชการกรมการเข้าเฝ้า นายห้างหนักนำความมาบอกเกล้ากระหม่อม เกล้ากระหม่อมก็อนุญาตให้มา นายห้างมีหนังสือไปนัดเขาก็พากันมา นายห้างตกที่นั่งกลายเป็นกรมวังไปฉิบ โรงงานตั้งต่อแปลงซึ่งจัดไว้เป็นที่อยู่นั้นไปใกล้ปากน้ำที่สองสายมาร่วมกัน เป็นการสะดวกที่ไม้ตกมาทั้งสองทางก็รวมกันถึงโรงเลื่อยทีเดียว

ตำนานเมืองสุราษฎร์ธานี ตามที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานอธิบายไปก็ลงรอยกับที่เกล้ากระหม่อม ได้เที่ยวและถวายรายงานมาเมืองท่าทองมีมาเก่าอยู่ทางตะวันออก แล้วย้ายมาตั้งที่เขาน้อยในย่านกลางเป็นเมืองท่าทองใหม่ น่าจะได้ชื่อเปลี่ยนเป็นเมืองกาญจนดิษฐ์ในตอนนี้ (เพราะยังเป็นชื่ออำเภอปรากฏอยู่ที่นั่น) แล้วย้ายมาตั้งที่บ้านดอนเป็นเมืองกาญจนดิษฐ์ แล้วยิ่ม

ชื่อไชยามา เปลี่ยน เป็นเมือง ไชยา แล้วเปลี่ยน เป็น สุราษฎร์ธานี แล้วอีกไม่ช้าสุราษฎร์ธานีจะต้องย้ายไปอยู่ท่าข้าม การย้ายเมืองนั้นไม่เป็นการยากการใหญ่อะไร เจ้าเมืองไปตั้งบ้านลงที่ไหนที่นั้นก็เป็นเมือง ใช่ว่าจะต้องอพยพครอบครัวพลเมืองไปด้วยก็หามิได้ ที่จริงพลเมืองเขาไปตั้งอยู่ก่อนตามความสะดวกของเขาเจ้าเมืองตามไปหาพลเมือง เขาไปอยู่ที่ไหนกันมาก เจ้าเมืองก็ไปอยู่ด้วย เดียวนี้ที่ว่าการอำเภอพุนพินก็ย้ายไปตั้งที่บ้านท่าข้ามแล้ว เพราะพลเมืองย้ายไปติดที่นั่น ด้วยรถไฟดึงดูดไป ตรงท่าข้ามพิจารณาเห็นไม่ใช่เป็นท่าข้ามเพราะน้ำตื้นอย่างเดียว เกี่ยวแก่ความสะดวกที่จะต้องข้ามแม่น้ำแต่สายเดียวด้วย ถ้าจะหาที่ตื้นข้ามเหนือนั้นขึ้นไปก็จะต้องหาได้ดีกว่า แต่จะต้องข้ามถึงสองแม่น้ำ คือแม่น้ำพุมดวงกับแม่น้ำหลวง ทำให้ลำบากมากขึ้น ประหลาดใจที่ได้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ไปทรงสร้างที่ประทับประพาสไว้ที่ท่าข้ามนั้น พระราชทานชื่อว่าสวนสราญรมย์ ไม่เคยได้ทราบมาแต่ก่อนเลย บัดนี้พระธรรมวโรดมไปรื้อเอาพระตำหนักมาสร้างวัดใหม่ เรียกว่า "สำนักตรัณาราม" (ออกจะอ่านไม่ออก)

ระเบียบจัดท้องที่ในการปกครองอย่างเดิม ตามที่ทรงพิจารณาเห็นว่าแบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ เมือง บ้าน ช่อง นั้นดีนัก เกล้ากระหม่อมเห็นด้วยตามกระแสพระดำริว่าถูกทีเดียว โดยจำเพาะ คำช่อง ทรงพระดำริค้นเอามาได้นั้นดีนัก เกล้ากระหม่อมไปเที่ยวแม่น้ำท่ากุบเมืองสุราษฎร์ เห็นมีคนอยู่ราย ๆ ไป แต่จะจดหมายว่ามีบ้านรายไปตามแม่น้ำก็จดไม่ลง เพราะรู้สึกว่ามันไม่เป็นบ้าน มีมะพร้าวปลูกไว้เก้าต้นสิบต้น มีจากยี่สิบสามสิบต้น มีที่คนอาศัยอยู่ จะเรียกว่ากระท่อมหรือร้านหรือห้างอะไรก็ไม่แน่ใจ จะเรียกว่าบ้านหรือว่าสวนอะไรก็ไม่ได้ ที่แท้ควรเอาคำช่องมาใช้กับที่อย่างที่กราบทูลนี้เป็นถูกที่สุด คำช่องเป็นซ่องไปนั้นก็ไม่ประหลาด ตัว ซ กับตัว ช สับเปลี่ยนกันอยู่เสมอ เช่น บ้านซ่าง บ้านช้าง เซือเมือง เชื้อเมือง เป็นต้น กับพระดำริที่ว่า เมืองขึ้น กับ เมืองออก เป็นความหมายอันเดียวกันนั้นก็ถูก ขอประทานเสนอคำเขมรถวายสนับสนุน ทิศตะวันออก เขมรเรียก ทิศเกิด ข้างเกิด ข้างขึ้น (เดือนหงาย) เขมรเรียก แขเกิด คำขึ้นหรือออกหรือเกิดเป็นคำหมายอย่างเดียวกัน

เรื่องพระพุทธบาทตามความเห็นกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์นั้น เธอถือเอาพระบาท ๕ ร้อยในที่ต่างๆ เช่นสุวัณณมาลิกเป็นหลัก ว่าหมายความว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกไปถึงที่นั้น เหยียบรอยพระบาทไว้เป็นเครื่องหมาย ที่เธอกล่าวตัดปางประสูติออกเสียก็เป็นความเห็นของเธอเอง อันกล่าวเพื่อตัดคำที่มีคนคิดว่ารูปรอยพระบาทเป็นเครื่องหมายปางประสูตินั้นเอง

พระดำริตรัสติชมพระมหาสมณาณัติ เรื่องระเบียบการเคารพของพระนั้นถูกต้อง

เมื่อวันมาถึงหัวหินประสพลมจัด พัดอู้ ๆ เข้าทางลูกกรงหัวฝาตลบลงมาในห้องจนตะเกียงชนิดหลอดจุดไม่ติด ราวกับว่าอยู่กลางแจ้ง ในการนอนต้องเอาผ้ามาวงทับมุ้งเสียอีกทีหนึ่งจึงนอนได้ รุ่งขึ้นต้องให้ไปตลาดพิจารณาเอาผ้ามาม้วนหนึ่งกรุหัวฝาเสีย ที่จริงฝาพระบาทก็ได้ทรงกรุไว้ แต่มีเพียงสองด้านคือด้านเหนือกับตะวันออก เวลากรุฝ้าสองด้านนั้นคงเป็นฤดูลมว่าว เวลานี้ลมหัวเขาพัดเข้าทางตะวันตกแรงดังกราบทูลแล้ว จึงต้องกรุซ้ำทางด้านตะวันตกและใต้ เป็นอันได้กรุฝาโดยรอบ ในการทำทั้งนี้ด้วยมิได้กราบทูลก่อนนั้นเป็นการละเมิดอยู่ แต่เห็นว่าไม่ได้ทำให้เสียหายอย่างไร ไม่โปรดก็ทิ้งออกเสียก็แล้วกัน

มาอยู่หัวหินรู้สึกไม่สบาย จวนจะเจ็บไปเสียด้วยซ้ำ จะโทษเอาอะไรก็ยังแลไม่เห็น แต่ไม่ใช่เป็นด้วยที่ประทับนั้นแน่นอน เพราะได้ทรงทำไว้ดีทุกอย่าง สมควรที่จะอยู่เป็นสุขอย่างยิ่ง

ตามพระดำรัสประทานโอวาทในเรื่องรักษาบึงกัด เป็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง แต่วิตกจะไม่ทราบว่าบึงกัดหรือยุงกัด เพราะยากที่จะเห็นตัวมัน

รัตนาวลี ของพระนาคารชุน ซึ่งประทานต้นฉบับเข้าไปให้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์จัดการแปล และท่านได้มอบให้พระสารประเสริฐแปลนั้น บัดนี้ได้แปลแล้ว และผู้แปลได้ศึกษาพราหมณ์ศาสตร์และพระพินิจวรรณการด้วยเสร็จซ้ำปรึกษาสวามี นันทบุรี ("ปรัชญาเมธี") ด้วย ได้พิมพ์ขึ้นเสร็จแล้ว สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านมีเมตตาส่งมาให้เกล้ากระหม่อมฉบับหนึ่ง แน่ใจว่าท่านคงจะได้ส่งถวายฝ่าพระบาทแล้ว เกล้ากระหม่อมยังอ่านไม่ทันไปถึงไหน แต่เห็นรูปว่าเขาแปลดี แปลเป็นภาษาบาลีแล้วแปลเป็นภาษาไทยอีกชั้นหนึ่งด้วย เป็นการลงแรงมากทีเดียว

มีข้อสะดุดใจที่ พระสารประเสริฐ ใช้คำ ทักษิณยาน แทนคำ หีนยาน เพราะแกรังเกียจคำ หีนยาน แต่ความหายาน

ยังคนใช้อยู่ เกล้ากระหม่อมเห็นว่าเข้ากันไม่ได้ ถ้าหากใช้คำ มหายาน ก็จะต้องทนใช้คำหีนยาน ถ้ารังเกียจคำ หีนยาน จะเปลี่ยนเป็นทักษิณยาน ก็ควรจะเปลี่ยนคำ มหายาน เป็น อุตตรยาน เข้าคู่กันไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๓ มีความยินดีที่ทราบว่า โปรดเรือนที่หม่อมฉันสร้างไว้ ณ สำนักดิศกุล แต่ออกรำคาญที่ทราบว่ามีอาการไม่ทรงสบายอยู่บ้าง น่าจะเป็นด้วยฤดูกาลปีนี้วิปริต ตั้งแต่ต้นปีมาลูกหมากรากไม้อะไรบกพร่องไม่บริบูรณ์ทั้งนั้น แต่ก่อนมาพอเปลี่ยนเป็นฤดูลมตะวันตกยืนที่ฝนตกแล้วอากาศก็เย็น แต่ปีนี้หม่อมฉันได้ยินจากคนที่ออกมาจากกรุงเทพ ฯ พูดต้องกันหลายคนว่า ฤดูกาลไม่เป็นปกติ ฝนก็ตกแต่ยังร้อนและมักมีไข้จับ สังเกตดูที่ปีนังนี้ก็ผิดกับปีกล-

เมื่อปีกลายพอฤดูลมตะวันตกลงเต็มที่แล้ว กลางคืนก็เย็นต้องนอนห่มผ้าทุกคืน มาในปีนี้กลางคืนยังร้อนไม่ต้องห่มผ้ามาจนบัดนี้ คนที่ปีนังก็บ่นกันอยู่เหมือนกัน หรือมันจะเป็นเรื่องเนื่องจากภูเขาไฟอะไรระเบิดที่ช่องเกาะชวาเมื่อเร็ว ๆ นี้ แต่ที่ปีนังก็ไม่ห่างเท่าใด ไม่ได้รู้สึกว่ามีเหตุการณ์เป็นอย่างใด นอกจากในหนังสือพิมพ์

เรื่องประวัติเมืองสุราษฎร์ธานี เมื่อมาเห็นความในลายพระหัตถ์ฉบับนี้ จึงรู้สึกว่าหม่อมฉันทูลอธิบายขาดไปข้อ ๑ คือเรื่องที่เปลี่ยนชื่อเมืองกาญจนประดิษฐ์เป็นเมืองไชยา หม่อมฉันเองเป็นผู้เปลี่ยน เพราะมณฑลชุมพรอาณาเขตน้อย จัดเป็น ๔ เมือง คือ ชุมพร หลังสวน ไชยา กาญจนดิษฐ์ ตามเมืองที่มีอยู่เดิมสิ้นเปลืองโดยไม่จำเป็น จึงให้รวมเมืองไชยากับเมืองกาญจนดิษฐ์เข้าเป็นเมืองเดียวกัน ให้ชื่อเมืองไชยาด้วยเป็นชื่อเก่า เอาชื่อเมืองกาญจนดิษฐ์ซึ่งเป็นชื่อใหม่ไปให้เป็นชื่ออำเภอรักษาชื่อนั้นไว้ไม่ให้สูญเสีย

หนังสือรัตนาวลีของพระนาคารชุน หม่อมฉันได้มาเล่ม ๑ เหมือนกัน นึกสรรเสริญความรู้ความอุตสาหะของพระสารประ-

เสริฐที่แปลได้ถึงอย่างนั้น หวังใจว่าสมุดเล่มนั้นจะเป็นเครื่องพิสูจน์คุณวุฒิของพระสารประเสริฐอยู่ต่อไป

เรื่องคำที่เรียกมหายานและหีนยานไปต่างๆอย่างอื่นนั้น ต้นตำนานดูเหมือนจะมีมาแต่ครั้งทุติยสังคายนาเมื่อ พ.ศ.๑๐๐ เมื่อสังคายนาแล้วพวกพระสงฆ์ที่ทำสังคายนา (ซึ่งมาได้นามว่าหีนยานเมื่อภายหลัง) เรียกนามพวกของตนเองว่า นิกายเถรวาท เรียกพวกที่ไม่เข้าทำสังคายนาว่า นิกายอาจริยวาท ครั้นต่อมาพวกหีนยาน เรียกตนเองว่า สถวีระ เรียกพวกอื่นๆ ว่า มหาสังฆิกะ พระเจ้าอโศกฟื้นพระศาสนากำจัดพวกมหาสังฆิกะ เหลือแต่พวกสถวีระ แต่พวกมหาสังฆิกะนั่นเอง ไปเฟื่องฟูขึ้นในคันธารราษฎร์เมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ เกิดเป็นนิกายมหายาน จึงเรียกพวกสถวีระว่าหินยาน มันเป็นแล้วแต่ที่ของใครก็ให้ชื่อยกย่องพวกของตนกดพวกโน้นให้เลวลง แต่คำที่เรียกมหายานและหินยานในเวลานี้ดูมันเหมือนกับคนชื่อดำชื่อแดงเรียกกันเสียแพร่หลายแล้ว ในหนังสือที่ฝรั่งแต่งที่เขาพยายามจะแก้เรียก ว่านิกายเหนือและนิกายใต้ เหมือนเช่นพระสารประเสริฐจะเรียกว่าอุตตรยานและทักษิณยานก็มี แต่ก็ไม่สามารถจะเปลี่ยนชื่อมหายานและหินยานได้ ด้วยเรียกกันเสียเคยปากมานานแล้ว

หม่อมฉันนึกถึงกถามรรคที่จะทูลในจดหมายฉบับนี้ สำหรับทรงพิจารณาได้เรื่อง ๑ ว่าด้วยลักษณะพระเจดีย์ สังเกตดูลักษณะพระเจดีย์ที่สร้างในเมืองเรามาแต่โบราณมี ๕ อย่าง คือ

๑. พระเจดีย์อินเดีย ก่อฐานเป็น ๔ เหลี่ยมยกสูงขึ้นไปชั้นหนึ่งหรือสองชั้น แล้วตั้งองค์พระสถูปบนนั้น พระเจดีย์ทรงอินเดียเก่าที่สุด เป็นพระเจดีย์ศิลาทราย จะได้มาจากที่ไหนหม่อมฉันจำไม่ได้ มีอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานองค์ ๑ สูงสักศอกหนึ่ง

๒. พระเจดีย์ทรงมณฑปแบบศรีวิชัย มีพระธาตุไชยาเป็นตัวอย่าง

๓. พระปรางค์ ได้แบบมาแต่เขมร

๔. พระเจดีย์ลังกา แปลงมาจากพระเจดีย์อินเดียนั่นเอง แต่ทำทรงระฆังสูง ฐานต่ำลง

๕. พระเจดีย์เหลี่ยม พระเจดีย์เหลี่ยมนี้เดิมทีเดียวทำเป็นยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ตั้งบนฐาน ๓ ชั้น เกิดขึ้นในอาณาเขตสุโขทัย หม่อมฉันเห็นรูปในหนังสือพิมพ์จึงทราบว่าพระเจดีย์สุโขทัยนั้นได้แบบมาจากเมืองจีน คงจะมาครั้งพระเจ้ารามคำแหง แต่มาเลิกสร้างเพียงสิ้นสมัยกรุงสุโขทัยนั่นเอง พระเจดีย์เหลี่ยมมา

เกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นทรงสถูป แก้แต่ทำเป็นเหลี่ยม คิดดูตามตัวอย่างที่พบว่า จะเกิดขึ้นไม่ก่อนรัชกาลพระเจ้าปราสาททองช้านานนัก

คราวนี้จะทูลต่อลงถึงพระเจดีย์ในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ นี้ให้ทรงพิจารณาว่าหม่อมฉันจะสังเกตผิดหรือถูก คือในรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ สร้างแต่พระปรางค์ เช่น พระปรางค์วัดระฆัง วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นต้น กับพระเจดีย์เหลี่ยม เช่นพระเจดีย์ทองในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระเจดีย์ศรีสรรเพชญในวัดพระเชตุพน ฯ เป็นต้น แต่พระเจดีย์ลังกาหาได้สร้างในวัดสลักสำคัญอันใดไม่ มาจนถึงรัชกาลที่ ๓ น่าจะอาศัยเหตุที่ทูลกระหม่อมเสด็จไปเที่ยวเมืองเหนือ จึงริสร้างพระเจดีย์ทรงลังกาในกรุงเทพ ฯ นี้ น่าจะเป็นองค์ที่วัดบวรนิเวศ ฯ และวัดประยูรวงศ์ฯ เป็นก่อนเพื่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงสร้างพระเจดีย์ทรงลังกาเลยสักองค์เดียว หม่อมฉันขอถวายคติเรื่องนี้ได้ทรงพิจารณาหาหลักฐานต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

สำนักดิสกุล หัวหิน

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

หัวหินเวลานี้อยู่ไม่สบาย ไม่สบายเพราะอากาศโดยฤดู ไม่ใช่เพราะตำหนัก ตำหนักนั้นทรงจัดทำไว้ดีเกินคาด มีทางหนีทีไล่ทุกท่า และเครื่องใช้ไม้สอยก็พร้อมเพรียง ควรที่จะอยู่เป็นสุข หากฤดูไม่อำนวยเท่านั้น มีความเสียใจที่จะต้องถวายบังคมลากลับกรุงเทพ ฯ ในวันที่ ๒๐ เพราะกลัวจะล้มเจ็บลง มดหมอก็ไม่มี หมอขุนทองก็ไม่อยู่ เอาไว้ปีหน้าเวลาตรุษสงกรานต์จะออกมาเล่นระเบ็งใหม่ ในกาลนั้นแน่ใจว่าจะอยู่สบายที่สุด ที่นั้นคงอยู่ได้นาน ลายพระหัตถ์ที่เคยประทานไปวันจันทร์นั้น วันจันทร์หน้าได้โปรดส่งประทานไปกรุงเทพ ฯ ทีเดียว

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๕ ได้รับประทานเมื่อวานนี้แล้ว จะเขียนตอบถวายไม่ทัน ขอประทานเลื่อนไปเขียนส่งถวายในวันเสาร์ ในการเขียนหนังสือถวายนั้นไม่เบื่อเลย รู้สึกสนุกทุกคราว ข้อใดที่ตรัสไป แต่แล้วพาให้เกิดความคิดแตกต่ออกไปอีกมากนัก

มาถึงหัวหินคราวนี้ รู้สึกว่าหัวหินทรุดโทรมลง ร้านรวงที่เคยคึกคักก็ปิดเสียมาก เห็นจะเป็นด้วยผู้ลากมากดีไม่มีใครออกมาอยู่อย่างแต่ก่อน เวลานี้มีแต่กรมหมื่นอนุวัตน์ออกมาอยู่ ได้อนุญาตให้ลามาแล้ว ลาต่ออีกถึงสองคราว คราวหลังกำหนดกลับในวันที่ ๓๐ เดือนนี้

เป็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานขนมปังดำเข้าไป ได้ประโยชน์มาก ขนมปังสดที่เคยซื้อได้กินดีที่หัวหินเดี๋ยวนี้เลวเต็มที แป้งเปรี้ยว รับประทานไม่ได้กลัวเสียท้อง เหตุนี้กันกว่าเพราะไม่มีผู้ลากมากดีมาอยู่กินนั้นเหมือนกัน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

หญิง

สำนักดิศกุล หัวหิน

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานกราบทูลตอบลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๔ เรื่องท่าทอง–กาญจนดิษฐ์–บ้านดอน–สุราษฎร์ธานี จะจบลงยังไม่ได้ จะต้องกราบทูลต่อไปเพราะยังสนุก

เมื่อไปเที่ยวด้วยเรือ "แคถดิส" ครั้งกระโน้น อันมีอินสิเดนต์ ร้อยแปดนั้นจะลืมเสียมิได้ คำที่พูดกันเล่น เช่น "แคะ" "โกบีโหบ" และ "ฮ่า วู้วู้" อะไรเหล่านั้น มันเกิดขึ้นคราวนั้นเตือนใจอยู่ อ่าวบ้านดอนนั่นมันตื้นจริงทีเดียว เมื่อเกล้ากระหม่อมไปถึงที่นั่นคราวนี้ นายห้างอีสตเอเซียติกที่นั่นออกไปรับเข้าบ้านดอน ต้องถ่ายเรือถึงสามทอด ทีแรกลงเรือสตีมลอนช์เข้าไป ยังไม่ทันถึงเกาะปราบต้องถ่ายลงเรือยนต์ที่ย่อมลง นายห้างอธิบายว่าจะเอาเรือยนต์รับจากเรือ "มาลินี" มาทีเดียวไม่ถนัด เพราะมีคลื่นลม เรือเล็กโยนตัวมาก ไม่สะดวกในการขนของ แต่เรือยนต์ที่กราบทูลแล้วนั้นก็เข้าได้เพียงพ้นเกาะปราบไปหน่อยเดียว วัดน้ำมีสองฟุตเศษ ต้องถ่ายลงเรือสำปั้นเครื่องติดท้ายอีกทีหนึ่ง จึงเข้าไปถึงบ้านดอนได้

เมื่อได้เห็นการอันเป็นเช่นนี้ ทำให้นึกถึงเรือ "นริศ" ซึ่งเขาว่าเดินเข้าไปจอดจนถึงบ้านดอน จะเข้าได้อย่างไร ครั้นเรือที่เราไปล่วงเข้าถึงลำแม่น้ำ เห็นมีไม้ต่อเป็นรูปสามเหลี่ยมบ้างเป็นต้นกาบ้าง ทาขาวตอกไว้กับต้นลำพู เรือที่เราไปก็เดินมุ่งหัวหาเครื่องหมาย จึงเข้าใจได้ว่าบริษัททำเครื่องหมายบอกร่องน้ำทำไว้ให้แก่เรือ "นริศ" พอถึงบ้านดอนก็เห็นสะพานท่าสูงตระ

หง่านมีสลากบอกไว้ว่า "บริษัทเรือไฟไทย" ทำให้รู้ได้ว่าเรือ "นริศ" มาจอดที่สะพานนี้อันอยู่ใกล้ติดกับตลาดทีเดียว เมื่อวันเกล้ากระหม่อมไปถึงนั้นเป็นวันจันทร์ ล่วงถึงวันศุกร์นายห้างบอกว่าวันนี้เรือ "นริศ" จะมาถึง จะไปดูหรือไม่ กำหนดเวลายามหนึ่ง เกล้ากระหม่อมเห็นว่าเปลืองชีวิตหนัก จึงบอกเขาว่าจะไปดูพรุ่งนี้ ครั้นรุ่งขึ้นจึงไปดูที่ท่าอันเรือจอดเทียบอยู่เรียบร้อย เรือ "นริศ" นี้ เป็นสิ่งที่นิยมชมชอบแก่ชาวบ้านดอนมาก ว่าเป็นเรือลำเดียวที่จะไปถึงกรุงเทพ ฯ ได้โดยสะดวก เป็นความจริงดังนั้น ถ้าไปเรือกลไฟที่มาแวะตามท่าจะต้องหาเรือออกไป ถ้าเป็นเรือใหญ่ก็ดี ถ้าเป็นเรือเล็กก็จะจมได้ แล้วยังจะต้องไปเท้งเต้งคอยอยู่ในทะเลอีกกว่าเรือกลไฟจะมาถึง เป็นการเสี่ยงภัยมาก

เกล้ากระหม่อมอยากทราบเหมือนกันว่าเรือ "นริศ" เดินอย่างไร แม้จะได้ทำเครื่องหมายไว้ก็ดี แต่เวลาน้ำโดยมากเป็นเวลากลางคืน จะเห็นเครื่องหมายได้อย่างไร จะมิลำบากหนักหรือ พอดีเมื่อวันเรือ "นริศ" กลับจากบ้านดอน เกล้ากระหม่อมไปเที่ยวท่าอุแท ต้องอุปสรรคต่าง ๆ กลับถึงบ้านดอนเกือบยาม

หนึ่ง ส่วนกับเรือ "นริศ" ซึ่งเพิ่งออกจากท่าแล่นล่องน้ำไป เขามีไฟฉายติดที่หัวเรือ แล่นประคุจค่อยๆคลานไป ไฟฉายนั้นสอดส่ายไปรอบๆ ดูฝั่งแม่น้ำ ดูเรือชาวบ้านซึ่งไม่มีไฟแจวผ่านไปมา ดูน่าสงสารเห็นว่าลำบากที่สุด เขาว่าที่ปากอ่าวยิ่งลำบากกว่าในแม่น้ำขึ้นไปอีก มืดไม่เห็นอะไรที่จะหมายร่องน้ำ แต่ก่อนเอาหลักไปปัก เอากระบุงทาขาวไปครอบปลายหลักหมายร่องน้ำ แต่ไม่ค่อยสำเร็จผล เห็นจะเป็นด้วยลมจัดพัดเอาหลักครอบกระบุงหลุดลอยไปเสีย เดี๋ยวนี้เขาใช้เอาเรือเล็กเดินนำคลำหาร่องไป ในการที่บริษัทจัดเรือ "นริศ" เดินเข้าไปจนถึงบ้านดอนนั้น เดิมเกล้ากระหม่อมสำคัญว่าบริษัทคิดขึ้นเอง แต่เมื่อได้พังตรัสเล่าว่า พระยามหิบาลเขาเดินเรือ และกำหนดเข้าออกตามเวลาน้ำมาก่อน จึงเข้าใจได้ว่าบริษัทเรือไฟไทยไม่ได้คิดขึ้นเอง เอาอย่างพระยามหิบาลมาอีกทีหนึ่ง ในการนำเรือ "นริศ" มาเดินเข้าถึงบ้านดอนได้ประโยชน์มากนี้ เป็นทางให้บริษัทมีความคิดต่อไปอีก เดี๋ยวนี้เขาต่อเรือมาใหม่อีกลำหนึ่ง ให้เหมาะสำหรับเดินเข้าได้ถึงปากพนัง ให้ชื่อเรือว่า "ปากพนัง" เดินแต่กรุง

ตรงถึงปากพนัง ดูจะทำดีกว่าเรือ "นริศ" ขึ้นไปอีก

เพราะเรือนริศมีที่รับคนโดยสารมากไป ที่บรรทุกสินค้าน้อยไป เรือปากพนังทำแก้เพราะได้ความรู้ขึ้น มีที่รับคนโดยสารน้อย ที่บรรทุกสินค้ามาก ตรงกันข้าม เห็นจะเหมาะแก่การดี ฟังพระดำรัสเล่าถึงเอาช้างบรรทุกเรือใบ การเอาช้างขึ้นลงนั้นใหญ่ยากเย็นมาก เดี๋ยวนี้การลำเลียงใช้เรือกลไฟ จะเอาช้างไปไหนสบายเฉิบ เอาผ้าใบรัดท้องช้างชักรอกเอาขึ้นลงสูงต่ำเท่าไรก็ได้ง่ายที่สุด

การสร้างพระตำหนักสวนสราญรมย์ที่ท่าข้าม ตามที่กราบทูลมาโดยหนังสือฉบับก่อน มาได้พระดำรัสตรัสอธิบายสวนไปว่าพระยามหาอำมาตย์สร้างถวายประทับ เหตุดังนั้นเกล้ากระหม่อมจึงไม่ทราบว่าได้ทรงสร้าง และยังได้ทราบตามพระดำรัสอธิบายต่อไปอีกด้วยว่า นามสุราษฎร์ธานีนั้น พระราชทานแก่ท่าข้าม ไม่ใช่พระราชทานแก่บ้านดอน เรื่องนี้ได้เกิดสงสัยใจแล้วเมื่อไปขึ้นรถไฟที่ท่าข้าม ด้วยเห็นป้ายซึ่งปักไว้ที่สถานีเขียนว่าสุราษฎร์ธานี ไม่ได้เขียนว่าท่าข้าม

เรื่องเมืองโบราณในแถวปักษ์ใต้ เกล้ากระหม่อมสงสัยมาแต่ก่อนแล้วจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ว่าที่ชุมพรจะต้องเป็นเมืองเก่าแห่งหนึ่งมาก่อนเป็นแน่นอน ได้เพียรถามหาเมืองร้างแก่ข้าราช

การในเมืองนั้นมาหลายหน ก็ได้คำตอบแต่ว่าไม่มี แต่เกล้ากระหม่อมไม่มีความเชื่อท่านพวกข้าราชการเลย ไม่เห็นมีใครเอื้อในทางโบราณคดี อย่าหาแต่ว่าจะรู้ถึงเมืองเก่าที่ร้างแล้วเลย แต่อะไรหมิ่น ๆ ถามดูยังไม่ค่อยรู้ เกล้ากระหม่อมเคยพบมาแล้ว ไปเที่ยวนางรองเพื่อดูเมืองต่ำและเทวสถานพนมรุ้ง เขากะโปรแกรมให้ไปนอนค้างที่บ้านผ้าย พอย่างเข้าเขตบ้าน เกล้ากระหม่อมก็เห็นคูและเชิงเทินดิน จึงออกปากว่านี่มันเมืองไม่ใช่บ้าน เขาพากันแลดูตาค้างเห็นจะไม่เชื่อ แต่เกล้ากระหม่อมแน่ใจที่สุด และเห็นว่าเมื่อเป็นเมืองแล้ว ก็ต้องมีเทวสถานหรือพุทธาวาส พอถึงที่พัก เกล้ากระหม่อมก็เรียกพวกผู้ใหญ่บ้าน ที่คอยรับมา ไล่เลียง ว่าในแขวงนี้ใครเคยเห็นกองอิฐหรือกองศิลามีอยู่ที่ไหนบ้างหรือเปล่า มีตาคนหนึ่งบอกว่ามีอยู่ใกล้ ๆ นี่เอง เกล้ากระหม่อมจึงให้พาไปดูก็สำเร็จเป็นเทวสถานลักษณะเป็นสามหลังติดกัน จะกราบทูลมากไปกว่านี้ไม่ได้ ย่อมทรงทราบอยู่แล้วว่าสิ่งที่ทิ้งรกร้างไม่ได้รักษานั้นย่อมจะเห็นอะไรจะแจ้งไม่ได้ ที่เกล้ากระหม่อมได้ไปพบเข้าเองในทางที่ไปนางรองคราวนั้นหมดด้วยกันถึง ๑๒ แห่ง มิใช่เล็กน้อย อีกแห่งหนึ่งก็พิลึก ไปหยุดนอนที่บ้านกงจักร ใกล้แม่น้ำไพรมาศ เกล้ากระหม่อมนึกมะลึกตึกขึ้น

มาแล้วออกปากว่า ทำไมบ้านนี้จึงได้ชื่อว่าบ้านกงจักร ผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งตอบสอนขึ้นมาว่า มีคนไปพบหินในป่าเข้าแห่งหนึ่งรูปร่างเหมือนกงจักร เขาจึงยกเอาใส่เกวียนมาไว้ที่โคกหลังหมู่บ้าน เลยเป็นที่หมายแห่งบ้านนี้เรียกว่าบ้านกงจักร เกล้ากระหม่อมก็ทิ้งเหลือประมาณ ถามแกว่าพรุ่งนี้แกจะพาไปดูได้หรือไม่ แกก็รับว่าได้ แต่ความจริงในเวลานั้นนึกว่าจะเป็นหินมีลักษณะกลมแบบเท่านั้น พอรุ่งเช้าเกล้ากระหม่อมจะเดินทางต่อไป จึงให้แกพาไปดู หินที่ว่ารูปเหมือนกงจักรนั้นก็กงจักรจริง ๆ อย่างที่พระปฐมเจดีย์นั่นเอง และยิ่งกว่านั้น ข้างกงจักรยังมีเศียรพระนารายณ์กลิ้งอยู่อีกเศียรหนึ่ง จึงเอาไม้ท้าวเขี่ยต้นไม้ที่ขึ้นรกอยู่โดยรอบนั้นดู ก็ปรากฏว่าโคกที่เอากงจักรขึ้นไปไว้นั้นเป็นเทวสถานเก่า เกล้ากระหม่อมข้องใจเป็นอย่างยิ่ง ว่ารูปกงจักรหรือธรรมจักรทั้งหลายนั้น เดิมแท้ตั้งไว้ในสถานที่อย่างไร บรรดาที่ได้เห็นก็เห็นของที่เขายกพ้นที่มาแล้วทั้งนั้น ถ้างที่ขอนจะตรัสบอกได้กระมัง เมืองเก่าที่ชุมพรนั้น เกล้ากระหม่อมสงสัยว่าจะเป็นที่ตำบลถคะเงาะ เหตุที่ทำให้สงสัยเช่นนั้น ก็เพราะชื่อพระยาเคางะธราธิบดี เห็นใกล้คำคะเงาะมากนัก ได้เคยถามพระยาวร

สิทธิเสรีวัตร (โต๊ะฮัก) ว่าจะเจาะเป็นอย่างไร แกตอบว่าเป็นป่าช้า ก็เลยเลิกพูดกันไป

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธรูปที่ทำด้วยศิลาทรายแดง พบที่ไหนที่ไหนมากมายนัก หวังว่าจะทรงพยากรณ์ได้ ว่าทำมาจากไหนแต่เมื่อไร สังเกตว่าไม่รู้เป็นของเก่ามากนัก ที่เมืองไชยาเก่ามีมากเหลือเกิน มีคนที่ไชยาคนหนึ่งชื่อนายละออง แสงเดชเป็นผู้เอาใจใส่ในทางโบราณคดีมาก เป็นไกด์นำดูอะไรได้มากโปรเฟสเซอร์ และดอกเตอร์อะไร ๆ ตลอดถึงกุมภกรรณก็รู้จักทั้งนั้น อยู่ข้างดีพอใช้

ในที่สุดแห่งลายพระหัตถ์ตรัสเรื่องเจ้าพระยาวรพงศ์ ฯ ฟ้องคณะหนังสือพิมพ์เทอดรัฐธรรมนูญเป็นคดีหมิ่นประมาท เข้าพระทัยว่าเกล้ากระหม่อมจะได้ทราบเรื่อง ขอประทานกราบทูลให้ทรงทราบว่า นับแต่วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ซึ่งเกล้ากระหม่อมได้ออกจากกรุงเทพฯ มาแล้วหาได้พบปะกับหนังสือพิมพ์ใหม่ จนกระทั่งมาถึงหัวหินจึงได้พบหนังสือพิมพ์บ้าง แต่ก็ไม่พบเรื่องที่ตรัสถึงนั้น ไม่ได้ทราบอะไรเลย

มีความสงสัยมานานแล้ว ในเรื่องชื่อวัดมงกุฏกษัตริย์ วมกุฏกษัตริย์ เห็นเขียนกันอยู่สองอย่างดังนั้น เหตุที่สงสัย

ของเกล้ากระหม่อมก็คือว่า แม้มีพระราชกำหนดให้ใช้ตัวหนังสือตามแบบกรมศึกษาธิการก็ดี จะต้องเขียนตามจำเพาะแต่ที่ใช้ในคำพูด ส่วนชื่อคนหรือชื่อสถาน จะต้องเขียนตามที่พระราชทานไว้แต่ก่อน เปลี่ยนไม่ได้ เช่นพระนามกรมหลวงประจักษศิลปาคม จะเขียนเปลี่ยนให้ถูกเป็นกรมหลวงปรัตยักษ์ศิลปาคมย่อมไม่ได้ ก็วัดมงกุฎกษัตริย์หรือมกุฎกษัตริย์นั้น ได้ทราบว่าเดิมพระราชทานชื่อท่านองนั้น แต่จะเป็นมกุฎหรือมงกุฎหาทราบไม่ หากไม่มีคนกล้าเรียก จึงพระราชทานเปลี่ยนให้เรียกวัดพระนามบัญญัติ แต่มีข้อไขว่าเมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว ให้กลับเรียกวัดมกุฎ หรือมงกุฎกษัตริย์ตามเดิม อะไรจะถูกตามที่พระราชทานไว้เดิมก็ไม่ทราบ บัดนี้มีคดีเกิดขึ้น กระทรวงธรรมการทักกระทรวงวังว่า ว่าเขียนมงกุฎไม่ถูกต้องเขียนมกุฎ กระทรวงวังก็ตื่นขลุกขลัก จะยอมหรือจะโต้ก็ไม่ทราบหลักเดิม เขาปรึกษามาเกล้ากระหม่อมขอประทานพระเมตตา ได้ทรงพบประกาศหรือพระราชหัตถเลขาอย่างใดอย่างหนึ่งในเรื่องวัดนั้นหรือไม่ ถ้าได้ทรงพบมีอยู่ที่ไหน ตรัสชี้ให้ตรวจดูได้ จะเป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า เมื่อหลับตานึกโดยยังไม่พบเห็นหลักฐาน ก็เห็นว่าชื่อ

วัดนั้นโปรดเลื่อนพระปรมาภิไธยลงมาพระราชทาน คำในชื่อวัดจะต้องเหมือนพระปรมาภิไธย เมื่อระลึกถึงพระปรมาภิไธยดูก็จะลักลั่นกันอยู่ พระปรมาภิไธยเดิมเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ พระปรมาภิไธยในเมื่อเสวยราชสมบัติ แล้วดูเหมือนเป็นสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ แต่มาอยู่หัวหินไม่มีเครื่องมือสอบ ถ้าเป็นตามที่เข้าใจอย่างนี้น่าจะต้องยอมกระทรวงธรรมการ เพราะควรจะต้องถือเอาพระปรมาภิไธยในเมื่อเสวยราชสมบัติแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่ จะโปรด

นริศ

× × ×

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

จดหมายฉบับนี้ หม่อมฉันทูลตอบลายพระหัตถ์ที่ประทานมาจากสำนักติศกุล หัวหิน เมื่อวันที่ ๑๗ ฉบับ ๑ กับวันที่ ๒๐ ฉบับ ๑

หม่อมฉันเสียดายที่ต้องเสด็จกลับจากหัวหินก่อนกำหนดเดิม เพราะไม่ทรงสบายด้วยฤดูกาลวิปริต หญิงอามก็มีจดหมายบอกหญิงพิลัยมาว่า พากันเป็นหวัดไปหลายคน เห็นจะตรงตามที่หม่อมฉันทูลปรารภไปในจดหมายฉบับก่อน ว่าปีนี้สังเกตฤดูกาลมันออกจะวิปริตไปทุกหนทุกแห่งแม้จนในยุโรป ขอให้ทรงถือเอาเป็นนิสัยปัจจัยไว้ ถ้าเหมาะพระหฤทัยเมื่อใดก็เสด็จลงมาประทับที่สำนักดิศกุลได้ทุกเมื่อ งาน "ระเบ็ง" ของท่านนั้นบางที จะต้องมีเมื่อเทศกาล ทอดกฐินอีก คราวหนึ่ง ก่อนขึ้นปีใหม่ดอกกระมัง ขอให้ทรงพระดำริเตรียมไว้

จะทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๐ ต่อไป เรื่องเมืองเก่าที่เมืองชุมพรซึ่งทรงสงสัยว่าจะอยู่ที่ตำบลคะเงาะนั้น ประหลาดใจหม่อมฉันนักหนาทีเดียว ด้วยไม่เคยได้ยินชื่อตำบลคะเงาะมาแต่ก่อน จะเป็นเพราะเหตุใดก็แปลไม่ออก หม่อมฉันเคยไปชุมพรนับครั้งไม่ถ้วน เรื่องเมืองเก่าก็ได้เอาใจใส่สืบสวนมาช้านาน ถามถึงท้องที่อันเป็นภูมิลำเนาสำคัญในแขวงเมืองชุมพร เขาก็บอกแต่ชื่อตำบลอื่น เช่น รับร่อ และท่าแซะ เป็นต้น แต่ตำบลคะเงาะนี้ไม่เคยมีใครบอกให้ได้ยิน ถ้าเคยได้ยินแล้วจะลืมเสียไม่ได้เลย เพราะพ้องกับชื่อ ออกญาเคางะธราธิบดีศรี

สุรัตวฤมุ หนัก ส่อให้เห็นว่าเมืองคงจะอยู่ภรงนั้น แม้เป็นเวลาหมดโอกาสและสิ้นกิจแล้วก็ยังอยากรู้ หม่อมฉันคิดจะวานให้ชายแถมและชายเติมที่อยู่ชุมพรให้ช่วยสืบต่อไป

เรื่องพระพุทธรูป ทำด้วยศิลาทรายสีแดง ซึ่งตรัสถามมานั้น หม่อมฉันเคยเอาใจใส่พิจารณามาบ้าง สังเกตศิลาที่ใช้ทำพระพุทธรูปในเมืองไทยแต่โบราณ ใช้หินปูนที่เป็นศิลาเนื้อแข็งอย่าง ๑ ใช้หินทรายที่เป็นศิลาเนื้ออ่อนอย่าง ๑ พระพุทธรูปและเจดีย์วัตถุอย่างอื่น เช่นพระธรรมจักรเป็นต้น ชั้นเก่าที่สุดทำด้วยหินปูนทั้งนั้น และหินปูนที่ใช้นั้นมีเป็น ๒ อย่าง คืออย่างสีเขียวเนื้อละเอียด มักทำพระพุทธรูปทางเมืองลพบุรี มีตัวอย่างประดิษฐานอยู่ที่มุข พระระเบียงวัดเบญจมบพิตร ข้างด้านนอกหลายองค์ หินปูนอย่างสีเขียวจะได้มาจากไหน แต่แรกหม่อมฉันไม่ทราบ ต่อได้เห็นศิลาที่เขาถมเป็นอับเฉาทางรถไฟสายเหนือมีชั้นศิลาเขียวอย่างนั้น จึงทราบว่าคงมีอยู่ตามภูเขาในแขวงเมืองลพบุรีนั้นเอง หินปูนอีกอย่างหนึ่งที่ใช้ทำพระพุทธรูป เป็นศิลาเนื้อหยาบสีจางใช้ทำเครื่องศิลาที่พระปฐมเจดีย์ หม่อมฉันเข้าใจว่าคงเอามาจากเขาในแขวงเมืองราชบุรี พอจะกล่าวเป็นยุติได้ว่าในสมัยทวารา

วัดใช้หินปูนทั้งนั้น หินทรายพึ่งมาใช้เมื่อสมัยขอมมาเป็นใหญ่ คงเอาวิธีการก่อสร้างทางเมืองเขมรมาทำในประเทศนี้ และทำที่เมืองลพบุรีก่อนแห่งอื่น ภูเขาหินทรายในแขวงเมืองลพบุรีก็มีมาก แต่หินทรายทางเมืองลพบุรีเป็นสี (เป็นสีอะไรหม่อมฉันเรียกไม่ถูก จะสมมติเรียกว่า) โคลน เครื่องศิลาจำหลักซึ่งสร้างในสมัย ขอมใช้ศิลาทราย สีโคลนทั้งนั้นมิใช้ศิลาทรายสีแดงแต่ที่เมืองราชบุรี เพราะเขาศิลาทรายสีแดงมีอยู่ใกล้ ๆ ถ้าว่าตามแบบอย่างของที่สร้าง การที่ใช้สร้างด้วยศิลาทรายสีแดงเห็นจะเริ่มใช้เมื่อปลายสมัยขอมต่อกับกรุงศรีอยุธยา และมาใช้มากต่อในสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อหม่อมฉันไปที่พระมหาธาตุเมืองไชยา ได้นึกประหลาดใจแล้วอย่างท่านทรงสังเกตว่าที่นั่นมีพระพุทธรูปศิลาทรายแดงมากกว่าที่ไหน ๆ ทางข้างใต้ เมื่อหม่อมฉันไป เขาเพิ่งขุดพบพระพุทธรูปศิลาทรายแดงองค์ใหญ่ในลานพระมหาธาตุนั้น ๒ องค์เอาขึ้นตั้งไว้ องค์หนึ่งหน้าตักกว่า ๓ ศอก แปลกเพื่อนที่ทำด้วยศิลาแท่งเดียวไม่มีที่ต่อตรงไหน หม่อมฉันเห็นเป็นของอัศจรรย์ ได้แนะเขาไว้ว่าให้ตั้งไว้ทั้งเป็นศิลาอย่างนั้น อย่าให้ไปตกแต่งปั้น

พอกหรือปิดทองให้เสียโฉม แต่เขาจะได้ทำตามคำแนะนำนั้นหรือไม่ หม่อมฉันไม่ทราบ มูลเหตุที่มีพระศิลาทรายแดงที่เมืองไชยามา ก็คงเป็นเพราะมีภูเขาศิลาทรายสีแดงอยู่ใกล้ ๆ หาได้ง่ายเหมือนอย่างทางข้างเหนือหาศิลาทรายแดงได้ง่าย ๆ ที่เมืองราชบุรีพิเคราะห์ลักษณะพระพุทธรูปศิลาทรายแดงที่เมืองไชยามีทำชั้นเก่าถึงปลายสมัยศรีวิชัยซึ่งพอทันสมัยขอมอยู่บ้าง เช่นพระพุทธรูปที่พระพักตร์แบบเดียวกันกับพระนาคปรกสัมฤทธิ์ ที่หม่อมฉันได้ไปจากวัดเวียง ตั้งอยู่ในพิพิธภัณฑสถานที่กรุงเทพ ฯ เดี๋ยวนี้ แต่ของที่สร้างชั้นนั้นมีน้อย เป็นแบบของสร้างสมัยอยุธยามีมาก ส่อให้เห็นว่า ในสมัยเมื่อสร้าง พระพุทธรูป ศิลาทรายแดง ที่เมืองไชยานั้น เมืองไชยาคงจะยังบริบูรณ์มีผู้คนมาก และพระมหาธาตุไชยาจะยังนับถือกันเป็นมหาเจดียสถาน แต่ถ้าจะชี้ลงไปจนถึงเมื่อราวศักราชเมื่อใด หม่อมฉันยังหาหลักฐานไม่ได้

ที่ตรัสถามปัญหาเรื่องชื่อวัด มกุฎกษัตริย์ หรือ มงกุฎกษัตริย์ ว่าอย่างไหนจะถูกนั้น หม่อมฉันพิจารณาด้วยอาศัยเอกสารต่าง ๆ ที่มีติดตัวอยู่ที่นี่ ได้ความพอจะถือเป็นยุติได้โดยมีหลักฐานดังจะทูลต่อไปนี้ คือ

คำว่า มงกุฎ ใช้เป็นภาษาไทยมาแต่โบราณ เหมือนเช่นพระนามทูลกระหม่อมที่ได้พระราชทานแต่แรกก็เรียกว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ พระนามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏเมื่อเสวยราชย์ก็ใช้ว่า สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ มีลายเซ็นพระราชหัตถเลขาเป็นหนังสือฝรั่งจำลองพิมพ์ไว้ในหนังสือประวัติวัดมกุฏกษัตริย์ ซึ่งพระคำสนโสภณพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ นี้ ก็ใช้ตัวอักษร Mongkut ตรงกับ มงกุฎ ดังนี้ คำว่า มกุฎ ใช้เป็นภาษามคธ แต่ทูลกระหม่อมทรงเซ็นพระนามด้วยอักษรไทยทรงเซ็นว่า สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ มีจำลองพิมพ์ไว้ในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนที่ ๕ ซึ่งสมเด็จพระพันวัสสาทรงพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ดังหม่อมฉันวานหญิงพิลัยวาดเส้นส่งมาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ ทูลกระหม่อมเองทรงเขียนพระนามพระองค์เองทั้ง มงกุฎ และมกุฎ ดังทูลมาคิดดูว่าจะทรงถือเกณฑ์อย่างไรก็ไม่เห็นชัด หรือจะใช้ว่า มงกุฎ ในทางราชการ เพราะตรงกับพระนามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ และทรงเซ็นว่า มกุฎ เมื่อใช้เป็นส่วนพระองค์ด้วยถูกต้องในทางภาษาเดิม จะเป็นอย่างนี้ดอกกระมัง แต่อย่างไรก็ดีสำหรับวัด

มกุฎกษัตริย์นั้น ในหนังสือประวัติวัดที่พระศาสนโศภนพิมพ์ มีสำเนาประกาศพระราชทานที่วิสุงคามสีมา ในประกาศนั้นเรียกว่า วัดมกุฎกษัตริยาราม เพราะฉะนั้น หม่อมฉันเห็นว่าที่ถูกควรใช้ว่า วัดมกุฎกษัตริย์ แต่ถึงจะใช้อย่างนั้นคำคนเรียกก็คงเรียกว่า วัดมงกุฎ อยู่นั่นเอง

สัปดาหะนี้ไม่มีเรื่องอะไรจะทูลนอกจาก มีหนัง มาฉายเล่นเป็นหนังแปลกประหลาดน่าดูเรื่อง ๑ เรียกว่า Sequoia ผูกเรื่องคล้ายกับเรื่องเสือโคของเรา คือเดิมมีลูกเสือกำพร้าตัว ๑ ลูกกวางกำพร้าตัว ๑ เด็กหญิงคน ๑ ได้มาเลี้ยงไว้ด้วยกันแต่เล็ก จนสัตว์ทั้งสองนั้นคุ้นเคยรักชอบกัน ครั้นสัตว์ทั้ง ๒ นั้นเติบใหญ่ขึ้นจะเลี้ยงไว้ในบ้านไม่ได้ ต้องพาไปปล่อยป่า สัตว์ทั้งสองนั้นก็เลยไปเป็นมิตรกันและคิดถึงคุณคนที่เลี้ยง ที่หลังมามีพรานไปพยายามจะยิงกวาง เสือกับกวางนั้นช่วยกันต่อสู้ประหารพรานได้ หนังเรื่องนี้ประหลาดที่พยายามหัดเสือกับกวางให้ชอบกันได้ถึง ๓ ชั่ว คือ คู่แรกหัดลูกเสือลูกกวางที่ยังเล็กให้ชอบกันสำหรับถ่ายรูปตอนต้นเรื่อง แล้วหาเสือกับกวางที่พอรุ่นมาหัดให้ชอบกันสำหรับถ่ายรูปตอนกลางเรื่องอีกคู่ ๑ คู่ที่สุดที่เป็นเสือใหญ่กวางใหญ่นั้นหัดเสียจนชอบกันเหลือเกิน จนหยอกเอิญเล่นกันเหมือนพี่น้อง

น่าดูมาก ได้ยินว่าหนังเรื่องนี้เคยเข้าไปเล่นในกรุงเทพ ฯ แล้ว แต่ไปเล่นเมื่อท่านเสด็จไม่อยู่ หม่อมฉันนึกว่าท่านยังไม่ได้ทอดพระเนตรจึงเล่าถวาย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๘ เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว

ว่าด้วยอากาศ อากาศที่หัวหินคล้ายกรุงเทพ ฯ เพราะใกล้กัน ผิดกันมากกับอากาศทางสงขลา อากาศที่หาดใหญ่รู้สึกว่าสบายกว่าที่อื่น ขออ้างหญิงพิลัยกับชายใหม่ ซึ่งไปเยี่ยมเกล้ากระหม่อมที่นั่นมาเมื่อเร็ว ๆ นี้เป็นพยาน หญิงจงก็เชื่อมั่นว่าถ้าได้ไปอยู่ที่นั่น ความเจ็บไข้ของเธอคงจะทุเลาเบาบาง จะว่าถึงที่ประทับหัวหิน เกล้ากระหม่อมประหลาดใจมาก ตาป่องคน

เดี๋ยวเป็นผู้รักษา ไม่มีใครดูแลว่ากล่าวอยู่เหนือแก แต่แกเอาใจใส่รักษาเรียบร้อย พื้นที่ก็สะอาดราบรื่น เคยไปเห็นมาก่อนอย่างไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น ข้าวของบนตำหนักก็เก็บรักษาไว้ดีเทียบกับบ้านเกล้ากระหม่อมที่กรุงเทพ ฯ พอกลับไปเห็นก็ฉุน รกเป็นพงเสื่อ เพราะปลัดกรมซึ่งเป็นผู้ดูแลเจ็บเสีย ดูงานไม่ได้ อ้ายกรรมกรกินเงินเปล่าไม่ทำอะไร รู้สึกได้ว่าคนกรุงเทพ ฯ อารยธรรม วัฒนธรรม ฯลฯ นำไปให้ฉลาด รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดีเหนือคนบ้านนอกมาก

เรื่องเมืองกาญจนดิษฐ์ยังไม่จบ ตามที่ได้กราบทูลมาก่อนแล้วว่าตามหาตัวขุนประกิจกาญจนเขตไม่พบ จึงได้สั่งนายชิตคอมประโดร์ของบริษัทอิสต์เอเซียติกไว้ ว่าถ้าพบตัวเมื่อไรช่วยบอกด้วย ว่าขุนประกิตรู้เรื่องเมืองกาญจนดิษฐ์เพียงไร ช่วยจดหมายตามรู้ตามเห็นให้ทราบด้วย ต่อมาเมื่อวานซืนนี้ ได้รับหนังสือแม่ชื่น ศรียาภัย นำส่งหนังสือขุนประกิต พรรณนาถึงเมืองกาญจนดิษฐ์มาให้ข้อความในนั้นจะถูกหมดหรือไม่ก็ตามทีแต่เป็นสิ่งที่ควรรู้ไว้ จึงได้คัดสำเนาส่งมาถวายตามความในนั้นเดิมเมืองท่าทองตั้งอยู่ที่บ้านท่อน ในคลองท่าทองอุแท แล้วย้าย

ตั้งที่บ้านกะแดะริมเขาน้อย ในคลองกะแดะ แล้วจึงย้ายมาตั้งที่คลองมะขามเตี้ยในตำบลบ้านดอน การย้ายนี้กชั่วแต่บ้านเจ้าเมืองเท่านั้น ถ้าศักราชที่ขึ้นประกิตเป็นถูกต้อง การย้ายก็เสร็จอยู่ในรัชกาลที่ ๑ ที่ได้นามเปลี่ยนเป็นเมืองกาญจนดิษฐ์นั้นได้ในรัชกาลที่ ๔ เมืองกาญจนดิษฐ์ก็คือที่บ้านดอน ที่อำเภอกะแดะได้ชื่อว่าอำเภอกาญจนดิษฐ์นั้น ฝ่าพระบาทตรัสอธิบายว่าฝ่าพระบาทได้ทรงจัดย้ายเอาชื่อนั้นไปใช้ เพื่อไม่ให้ชื่อนั้นสูญเสีย ก็เป็นอันแจ่มแจ้งว่าประวัติท่าทอง-กาญจนดิษฐ์ตามที่รู้มา เป็นอันถูกต้องแล้ว

ที่นี้จะกราบทูลตอบพระปรารภในเรื่องเจดีย์ สามารถจะกราบทูลได้ทันทีโดยไม่ต้องคิด เพราะได้คิดมานานแล้ว เห็นว่าอันเจดีย์นั้นเกิดขึ้นแต่การฝังศพหรือการฝังกระดูก ฝังเถ้าถ่านอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะรวมเรียกเสียว่าฝังผีนั้นเป็นเหตุ เมื่อผีนั้นเป็นผีคนสำคัญ เกรงที่ฝังจะลบเลือนเสีย จึงทำอะไรทับไว้บนนั้นเป็นเครื่องหมาย เรียกว่าเจดีย์ อันว่าเจดีย์นั้นมีลักษณะเป็นสองสาขา คือ กองดินเป็นลอมขาหนึ่ง ทำเป็นเรือนขาหนึ่ง

ภายหลังมีคนทำเอาลักษณะทั้งสองขานั้นผสมกัน เป็นอีกขาหนึ่ง จะตั้งชื่อว่า "ลอมเรือน" หมดเพียงสามอย่างเท่านี้

ลักษณะที่เป็นลอมนั้น เป็นโดยธรรมชาตินำไป คือว่า การฝังผีก็ต้องขุดหลุม เอาผีใส่หลุมลงไปก็ใช้เนื้อแทนดินอยู่มากแล้ว และดินที่ขุดขึ้นก็มีเนื้อฟูขึ้น เมื่อเอากลับถมทับผีลงไปก็ย่อมต้องเหลือเป็นโคกอยู่เหนือหลุม นั่นเองเป็นที่สังเกตว่าฝังผีไว้ตรงนั้น แต่นานเข้าฝนชะเอาโคกน้อยนั้นราบไปได้ ผีที่สำคัญคนไม่อยากให้ที่หมายสูญหาย จึงไปโกยเอาดินทรายหรือหินที่อื่นมากองสุมเติมให้สูงขึ้นอีก มีพระทรายเป็นตัวอย่าง เขาว่าที่ฝังพระศพพระเจ้าแผ่นดินญี่ปุ่นก็ไม่มีอะไร เอากรวดขาวมากองสุมเป็นลอมขึ้นไว้เท่านั้น อันว่ากองปฐวีธาตุอันใหญ่มากนั้น น้ำหนักย่อมดันเชิงให้ผายออกไปทำให้ตัวกองทรุดลงได้ เขาจึงแก้ไขลงเขื่อนกันเชิงผาย มีเจดีย์สัญจิให้เห็นเป็นตัวอย่างอยู่แล้ว เขื่อนนั้นเองก็ทำแก้ไขกันไปกลายเป็นฐานรองลอม และเพราะเครื่องหมายลอมนั้นเป็นเครื่องหมายที่ฝังผีทั่วไป เมื่อถึงที่ฝังธาตุพระพุทธเจ้าทำอย่างไรจึงจะรู้ได้ จึงทำบัลลังก์ คือ พุทธอาสน์ตั้งไว้บนลอม แล้วก็มีคนเลื่อมใสทำฉัตรไปปักบูชาบนบัลลังก์ แต่การปักฉัตรบนบัลลังก์นั้น ถ้าบัลลังก์ทำด้วยหินก็จะปักยากอยู่

เขาจึงคิด ทำด้ามฉัตร ปักไว้เสร็จบนบัลลังก์ อย่างพระเจดีย์เมือง ชวามีใครศรัทธาจะถวายฉัตรก็ทำแต่กงฉัตรประดับผ้าหรือดอกไม้ ที่สุดเป็นเครื่องทองไปสวมลง แต่ฉัตรทำชั่วคราวเช่นนั้นไม่ถาวร นานเข้าก็ทำให้ขาดร่องแร่งกลายเป็นของสกปรก จึงเปลี่ยนเป็น ทำฉัตรหินเสียทีเดียว ดังที่มีตัวอย่างอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ แล้วฉัตร หินนั้นเองรู้สึกว่าเป็นของยากแก่การทำหิน จึงยักทำเป็นดอกบัว ซ้อน ๆ กัน หรือลูกแก้วซ้อน ๆ กันซึ่งเรียกว่าปล้องไฉน เป็น เสร็จสิ้นทางไปแห่งเจดีย์ชนิดลอมเท่านี้

ส่วนชนิดที่มีลักษณะเป็นเรือนนั้น เกิดแต่ญาติห่างผู้มี ความสงสาร ว่าผีผึ่งตากแดดตากฝนอยู่กลางดิน จึงไปปลูก โรงครอบคลุมไว้ พระศพเจ้านายของเราแต่ก่อน ถ้าต้องเอาไป ฝังก็ปลูกหลังคาจากครอบไว้เหมือนกัน แล้วโรงที่ไปทำครอบผี ไว้นั้น ก็จำเริญขึ้นเป็นของถาวรไปตามกำลังคน ที่สุดก็เป็น เรือนชั้นหรือปรางค์ปราสาทอย่างเขมรเป็นต้น

ส่วนชนิดเรือลอมนั้น เป็นความคิดประดิษฐ์ของพวก ช่างในภายหลัง เอาเจดีย์ทั้งสองชนิดมาทำผสมกัน คือเจาะลอม ให้กลวงในที่ช่องเจาะทำซุ้มประกอบไว้ อันนี้ที่ไหน ๆ ก็มีอยู่ ดาษดื่น ล่างที่ก็ทำเป็นเรือนทีเดียว แต่ยอดทำเป็นเจดีย์ลอม

แล้วยังมีเจดีย์ลอมประกอบเป็นบริเวณยอดนั้นอีกด้วย เช่นพระธาตุไชยาเป็นต้น

รวมหมดเท่าที่ตรองเห็น เจดีย์มีเพียงสามประเภทเท่านี้ ส่วนการยักย้ายเปลี่ยนรูปเป็นต่าง ๆ ไป เช่นลอมทำเป็นรูปกลม หรือเป็นสี่เหลี่ยมแปดเหลี่ยม เป็นไม้สิบสอง เป็นไม้ยี่สิบ หรือเป็นเฟืองและอื่นอีก แล้วมีฐานรองสองชั้นสามชั้นนั้น เป็นส่วนความคิดของช่างทำยักย้ายที่จะให้แปลกตาตามสมัยเหมือนกับแฟชั่นเครื่องแต่งตัวผู้หญิง ประเดี๋ยวตัดคอกลม ประเดี๋ยวตัดคอเหลี่ยม ประเดี๋ยวตัดคอแหลม แขนยาว แขนสั้น แขนด้วน หลังโหว่ ท้องหวะ แล้วก็ไม่มีผ้าเลย เป็นที่สุดฉะนั้น และในการที่เปลี่ยนแฟชั่นนั้นเองทำให้รู้อายุได้โดยสังเกต เช่นว่า "ขาหมูแฮม" เกิดในจุลศักราชเท่านั้นอยู่จนเท่านั้น "ปากช้าง จีบน้ำแกง" เกิดในจุลศักราชเท่านั้นอยู่จนเท่านั้น และแฟชั่นถ่ายทอดมาแต่ไหนก็รู้ได้ไปในตัว เช่น นุ่งซิ่น ก็คือเอาอย่างลาว นุ่งถุงเอาอย่างมอญ นุ่งกระโปรงก็เอาอย่างฝรั่ง ทั้งนี้ก็เหมือนกับเจดีย์ต่าง ๆ ตามที่ทรงสังเกตยุคได้นั้นก็ถูกต้องทุกอย่างแล้ว

ข้อที่กราบทูลถาม เรื่องประกาศชื่อวัดมงกุฎหรือมกุฎกษัตริย์นั้นมาพบหลักแล้ว พอถึงบ้านพระงามก็เอาหนังสือซึ่งพระ

ศาสนโศภนฝากไว้ให้มาให้ เป็นหนังสือ๓เล่ม ท่านพิมพ์ในการฉลองอายุ๖๐ปีเล่มหนึ่งเป็นประวัติวัดมกุฎกษัตริย์ มีประกาศพระราชทานที่วิสุงคามสีมาอันมีออกชื่อวัดอยู่ในนั้น แต่สำเนาที่ลงพิมพ์สังเกตว่าเขียนอักษรแก้ตามที่ใช้ในปัจจุบัน ซึ่งถือว่าเป็นการถูกไปเสียแล้ว จะต้องไปขอดูต้นฉบับที่ท่าน ต้นฉบับอันนั้นจะเป็นหลักที่รู้ความแท้จริงได้ เพราะฉะนั้นฝ่าพระบาทไม่ต้องเอาเป็นภาระที่จะทรงค้นหาอีกแล้ว

เรื่องเจ้าพระยาวรพงศ์ฟ้องหนังสือพิมพ์นั้น เกล้ากระหม่อมกลับไปถึงบ้านจึงได้ทราบความที่หญิงอี่ ว่าเขาลงว่าเจ้าพระยาวรพงศ์รื้อตำหนักอย่างไทยที่สวนกุหลาบ มาปลูกให้เกล้ากระหม่อมที่บ้านคลองเตย เมื่อได้ทราบความดังนี้จึงได้เข้าใจ ว่าที่ตรัสถึงเรื่องนั้นก็เพราะชื่อเกล้ากระหม่อมเข้าไปพัวพันอยู่ในคดี เกล้ากระหม่อมนึกเห็นขันอยู่มาก เรือนอย่างไทยของเกล้ากระหม่อมที่คลองเตย ปลูกขึ้นก่อนที่สวนกุหลาบเป็นไหนๆ

อากาศที่กรุงเทพ ฯ ก็ไม่สบาย หญิงไอพอกลับมาถึงได้สองวันก็เจ็บ แต่เป็นไข้หวัดเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

[illegible]

[illegible] ทั้งเกิด [illegible] พระประธานถึงพระศอ พระ [illegible] เป็นศิลาแดง ที่ยังบริบูรณ์อยู่ก็มีที่หักพังเสียก็มาก [illegible] เดิมจะเป็นบ้านเมืองเมื่อ พ.ศ. เท่าใดไม่ทราบเกล้า (แต่ในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวถึงเมืองท่าทองเหมือนกัน) คงทราบเกล้าแต่ว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ เป็นปีที่เมืองท่าทองเสียแก่พม่า พระวิสูตรสงครามรามภักดี เจ้าเมืองต้องหนีพม่าในครั้งนั้นมาตั้งบ้านอยู่ที่บ้านท่าทอง ใกล้กับสถานดอนหิน

หมุย (ในเขตหลังสวน) เหตุที่เรียกบ้านนั้นว่าบ้านท่าทอง ก็เพราะพระท่าทองมาอยู่เป็นคนแรกสร้างบ้านนั้นเอง

๒. พวกพม่าข้าศึกได้จับบุตรของพระวิสูตรไปขังไว้ที่ค่าย ๒ คน ชื่อนกกับชื่อแถมเป็นผู้หญิงทั้งสองคน คนชื่อแถมได้พยายามหนีจากที่คุมขังออกมาได้

๓. ต่อมาเมื่อทหารทางกรุงเทพ ฯ ออกไปช่วย พวกพม่าหนีไปหมดแล้ว ทางบ้านเมืองได้ตั้งให้นายสมไปเป็นผู้รั้งเมืองท่าทอง นายสมไม่ได้อยู่ที่เมืองเก่า เพราะถูกพม่าเผาเสียหมดแล้ว ได้มาตั้งบ้านอยู่ที่บ้านกะแดะ (ซึ่งเดี๋ยวนี้ตั้งที่ว่าการอำเภอกาญจนดิษฐ์) นายสมได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิเศษ และได้กับแถมบุตรของพระวิสูตร คนที่หนีจากที่คุมขังของพม่าในข้อ ๒ เป็นภรรยา

๔. หลวงวิเศษได้รื้อบ้านจากบ้านกะแดะมาตั้งบ้านอยู่ที่ในคลองมะขามเตี้ยตรงวัดโพธิ์ข้ามเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๖ ในระหว่างนั้นทางเมืองนคร ฯ เกณฑ์คนไปซ่อมแซมพระธาตุ เพราะถูกพม่าเผาเสียมาก จึงหลวงวิเศษคิดสร้างวัดในเมืองท่าทองขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อประสงค์ไม่ต้องส่งคนไปซ่อมแซมพระธาตุที่เมืองนคร ฯ และในเวลานั้นเจ้าเมืองเป็นผู้อนุญาตให้ผังพัทธสีมาได้

โดยไม่ต้องขอพระบรมราชานุญาต หลวงวิเศษได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระวิสูตรสงครามรามภักดี และได้ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕

๕. หลวงเทพพิทักษ์สุนทร (เดช) บุตรของพระวิสูตร (สม) เป็นผู้รั้งเมืองต่อมา

๖. เวลา นั้น ตรงที่ ตลาดบ้านดอน เดี๋ยว นี้ยังเป็น พรุหล่มเป็นป่าหวายและผักคราด น้ำและ ยังตั้งบ้านอยู่ไม่ได้ จึงไม่ได้อยู่ที่เมืองเดี๋ยวนี้

๗. อาณาเขตของเมืองท่าทองเวลานั้น ทิศตะวันออกถือเอาคลองครามเป็นเขตจดเขาขิมวลกับทะเล ผ่าสันเขาไปลงต้นน้ำคลองหวาดแล้วขึ้นเขาใหญ่ไปเขาไฟไหม้ เขารอยคน เขาพนันเมีย เขาไม้ไผ่ เขาสายหูช้าง เขาลิงนั่ง เขาผ้าย แล้วลงตามลำห้วยเรียน พอถากต่อเหยียบราก แล้วออกห้วยรัตนโก-ไสย (ตรงสถานีเขาพลูเดี๋ยวนี้) แล้วไปออกคลองแม่น้ำตาปีที่บ้านปากพุนเดี๋ยวนี้ แล้วไปตามคลองถึงคลองลำใน ตามคลองลำในไปแพรกคลองจิกใช้แล้วตัดป่าไปทะเลหอย แล้วตัดป่ามาออกตรงปากท่าเรียงในคลองพุมดวง ถือตามคลองพุมดวงมาออกทะเลที่ปากพันธุหา คิดประมาณระยะเหนือกับใต้ จากทะ

เถถึงเขาไม้ไผ่ประมาณ ๒๐๐๐ เส้น คิดทิศตะวันออกกับตะวันตก จากคลองครามกับปากคลองท่าเรียง ระยะประมาณ ๕๐๐๐ เส้น อาณาเขตตามกราบทูลในข้อ ๗ นี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเที่ยวตรวจมาและประมาณโดยที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็น จะคลาดเคลื่อนกับความเป็นจริงประการใด แล้วแต่จะทรงโปรดเกล้าขอพระบารมีปกเกล้า

(ลงนาม) ขุนประกิตกาญจนเขตร

× × ×

ปีนัง

วันที่ ๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

จดหมายสำหรับถวายในสัปดาหะนี้ ดีดพิมพ์แล้วเอามาตรวจหม่อมฉันไม่ชอบใจ จะแก้ไขใหม่ให้แล้วทันส่งเมล์วันศุกร์ที่ ๒ นี้ไม่ได้ขอประทานดไปส่งวันจันทร์ที่ ๕ ทูลมาให้ทรงทราบ หาไม่จะทรงคอย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรง

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๗ กรกฎาคม แล้วเรื่องตำนาน เมืองสุราษฎร์ธานี ที่ขุนประกิตกาญจน เขตรจด ถวายนั้น ดูเป็นหลักฐานดีอยู่พอจะลงเนื้อเห็นเข้ากับเรื่องพงศาวดารได้ ว่าที่บ้านดอนนั้นคงตั้งเป็นหลักแหล่งเมื่อครั้งเจ้าพระยานครน้อยยกมาต่อเรือรบในรัชกาลที่ ๓ และคงให้ย้ายเมืองท่าทองมาตั้งที่บ้านดอนแต่ครั้งนั้นไม่ได้มีการย้ายเมื่อยกเมืองท่าทองเป็นเมืองกาญจนดิษฐ์ขึ้นกรุงเทพ ฯ ในรัชกาลที่ ๕

เรื่องพระเจดีย์ที่ประทานอธิบายมานั้นดีหนัก หม่อมฉันเห็นชอบด้วย

เรื่องปัญหาชื่อวัด มงกุฎกษัตริย์ หรือ มกุฎกษัตริย์ จะเป็นถูกต้องนั้น เมื่อหม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับลงวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ถวายไปแล้ว ได้ตรวจดูหนังสือต่าง ๆ ที่ออกพระนามเดิมของทูลกระหม่อมก็เกิดนึกสงสัยขึ้นอย่างท่านทรงดำริ ว่าผู้ที่เขียนหนังสือหรือตรวจเมื่อพิมพ์หนังสือในชั้นหลัง จะแก้คำ มงกุฎ เป็น มกุฎ เอาตามใจมาก แม้สำเนาประกาศที่พระ

ศาสนโศภนเอามาพิมพ์ในประวัติวัดอาจถูกแก้ก็เป็นได้ แต่หม่อมฉันมาคิดเห็นหลักที่จะตัดสินมีอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือวัดนั้นได้ใช้นามว่า วัดพระนามบัญญัติ มาช้านาน จนถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ร.ศ. ๑๐๙ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงโปรด ฯ ให้ประกาศสั่งให้กลับเรียกชื่อเก่า หม่อมฉันเห็นว่าข้อสำคัญอยู่ที่ประกาศ ร.ศ. ๑๐๙ นั้น ถ้าโปรด ฯ ให้เรียกอย่างไร ถึงจะไม่ตรงกับชื่อเดิม ก็ต้องเรียกต่อไปตาม ในประกาศ ที่ดำรัสสั่ง ให้เรียกเพราะพระบรมราชโองการเป็นกฎหมาย ว่าโดยย่อเรื่องนี้ควรค้นดูประกาศ ร.ศ. ๑๐๙ ถ้าในประกาศนั้นโปรด ฯ ให้เรียกนามอย่างไรก็ควรใช้อย่างนั้น ถ้าประกาศ ร.ศ. ๑๐๙ ไม่มีต้นฉบับเขียนจะสอบ ก็ต้องถือเอาตามที่พิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเป็นสำคัญ หม่อมฉันเห็นดังนี้

ข่าวคราวอันใดในปีนี้หมู่นี้ก็ไม่ใคร่มี เมื่อเข้าพรรษาหม่อมฉันเลี้ยงพระทำบุญตามเคย เวลาบ่ายวันแรมค่ำ ๑ เขาเชิญให้ไปจุดเทียนวัสสาที่วัดปูโลติกุส เหมือนอย่างเคยจุดเมื่อปีกลายนี้ พิธีมีการแห่เทียนวัสสา พวกสัปปุรุษทั้งชายหญิงพากันจับด้ายสายสิญจน์เดินเป็นทำนองชักเทียนวัสสาซึ่งมีคนยกตามแห่ ๓ รอบสีมาแล้วเอาเข้าไปตั้งตรงหน้าพระในโบสถ์ พระ๙

พรรษานี้มี ๖ รูป ถึงประชุมพร้อมกัน พอหม่อมฉันจุดเทียน
วัสสาแล้วมีการพิธีถวายผ้าอาบน้ำฝนต่อไป สังเกตพวกสัปปุรุษ
ไทยที่เมืองปีนังแปลกตากว่าเมื่อปีกลาย ด้วยเมื่อปีกลายผู้หญิง
แต่งตัวเป็นอย่างยอหยาทั้งนั้น เพียงแลดูไม่รู้ว่าเป็นไทย ต่อพูดกัน
จึงรู้ มาในปีนี้พวกผู้หญิงสาวพากันแต่งเป็นไทยเหมือนอย่างชาว
กรุงเทพ ฯ มากขึ้น เมื่อเห็นพวกหม่อมฉันก็รู้จักไหว้เป็นอันคุ้น
เคยกันขึ้น มีเรื่องเบ็ดเตล็ดซึ่งขบขันอยู่บ้างจะทูลต่อไปอีก ๒
เรื่อง เรื่องหนึ่งมีพวกจีนชาวปีนังมากระซิบถามจีนลูกจ้างของ
หม่อมฉัน ว่ามีไทยในพวกที่อยู่ซินนามอนฮอลใครทำเสน่ห์เป็น
บ้างหรือไม่ ที่ชาวปีนังเชื่อเสน่ห์และเชื่อว่าไทยถนัดทำเสน่ห์เป็น
เรื่องที่รู้กันแต่บรมปฐมกัลป์ นึกว่าจะเสื่อมสูญไปแล้ว ประ
หลาดที่ยังเชื่อกันอยู่จนทุกวันนี้ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อสัปดาหะก่อน
เวลา เย็นวัน หนึ่งหม่อม ฉันขึ้นรถยนต์ ไปเที่ยวเล่น กับลูกตามเคย
เมื่อรถผ่านไปในสวนน้ำตกเห็นชายหนุ่มคน ๑ นุ่งกางเกงจีนใส่
เสื้อปิดคอ มีกล้องชักรูปอย่างใหม่ที่ราคาแพงแขวนคอ เที่ยว
เดินเล่นอยู่ในสวนกับผู้หญิงคน ๑ และเด็กอีกคน ๑ เห็นแปลกตา
หม่อมฉันถามลูกว่าไทยมิใช่หรือ ลูกบอกว่าไทย แต่จะเป็นใครไม่
ยเห็นมาแต่ก่อน ต่อมาเมื่อเมล์มาจากกรุงเทพฯ คราวหลัง ได้

เห็นรูปชายหนุ่มคนนั้นพิมพ์อยู่ในหนังสือบางกอกไตมส์และหนังสือพิมพ์ไทยอื่น ๆ ว่า รัฐบาลบน ๕๐๐ บาทให้จับตัว ด้วยต้องหาว่าเกี่ยวข้องกับการยักยอกเงินลอตเตอรีเมืองชลบุรี แต่เดี๋ยวนี้ดูเหมือนจะหลบไปจากบีนังแล้ว เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม มีเหตุทำให้สลดใจเกิดขึ้น ด้วยไทยที่มาจากกรุงเทพ ฯ มาตายลงคน ๑ ชื่อว่านายประกิต บุตรพระยาสรรพกิจเกษตรการเป็นหลานพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ออกมาเรียนวิชาพานิชการ อยู่ในโรงเรียนรัฐบาลด้วยกันกับชายใหม่ ดูก็เป็นคนแข็งแรง อายุเพียง ๒๓ ปี และกิริยาอัชฌาสัยเรียบร้อย ใคร ๆ พากันชอบทั้งนั้น อยู่มาว่ารู้สึกเจ็บในท้อง หมอตรวจว่าเป็นโรคไส้ตัน แนะนำให้ผ่า ครั้นผ่าแล้วเลยเป็นไข้และเป็นบิดทับถึงแก่ความตายน่าสงสารเมื่อวันที่ ๓๑ เอาศพไปฝังไว้ที่วัดบีนบังอร ตำบลบาตูลันจัง ซึ่งเป็นวัดใหญ่มีป่าช้า พวกหม่อมฉันและคนอื่นที่มาจากกรุงเทพ ฯ ไปช่วยฝังศพกันโดยมาก พิธีทำการฝังศพคือสวดธรรมสังคิณีเป็นต้น ดูก็ทำเรียบร้อยถูกต้องตามธรรมเนียมไทย เมื่อเล่าถึงงานศพ หม่อมฉันนึกขึ้นถึงได้สังเกตของที่แปลกตาในบีนังนี้อย่าง ๑ คือเครื่องกงเต๊กที่ทำสำหรับงานศพจีนในบีนังนี้เขาทำงาม ๆ แรกหม่อมฉันเห็นรู้สึกว่าแปลกตา ผิดกับเครื่

ธงเรือที่ทำกันในกรุงเทพ ฯ อย่างใดอย่างหนึ่ง พิจารณาไปจึงเห็นว่าที่นี่เขาไม่ใช้กระดาษสีแดง ใช้สีเขียวอ่อนจึงแปลกตา เลยนึกขึ้นถึงคำพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (ซิมบี้) เคยบอกว่าเรือสำเภาของจีนฮกเกี้ยน กับจีนแต้จิ๋วผิดกัน เรือของจีนฮกเกี้ยนที่ปากปลาทาสีเขียว เรือของพวกจีนแต้จิ๋วทาสีแดง แลเห็นไกล ๆ ในทะเลก็รู้ได้ว่าของพวกไหน เรื่องถือสีเขียวและสีแดงคงเลยขึ้นมาถึงบนบก จีนที่ในกรุงเทพ ฯ เป็นแต้จิ๋วเป็นพื้นเครื่องธงเรือจึงใช้สีแดง พวกจีนที่ปีนังเป็นฮกเกี้ยนเป็นพื้นจึงชอบใช้สีเขียว แต่เหตุใดจึงนับถือสีเขียวและสีแดงต่างกันยังไม่ทราบ

สัปดาหะนี้หม่อมฉันมีเรื่อง ที่จะทูลถวายสำหรับทรงพิจารณาเรื่องหนึ่ง ด้วยมานึกถึงประเพณีที่เจ้านายทูลเกล้า ฯ ถวายต้นไม้ทองเงินและดอกไม้ธูปเทียนเมื่อรับพระสุพรรณบัฏ แต่ขุนนางถึงแม้รับสุพรรณบัฏหรือหิรัญบัฏ ก็ไม่มีประเพณีที่จะถวายต้นไม้เงินทองหรือดอกไม้ธูปเทียน จะผิดกันด้วยเหตุใด หม่อมฉันไม่เคยได้ยินหรือได้เห็นเค้าเงื่อนว่าจะเกิดประเพณีนั้น ขึ้นอย่างไรและเมื่อใด ได้แต่คิดสันนิษฐานเห็นว่าน่าจะเป็นประเพณีเก่ามาก ด้วยการถวายดอกไม้ทองเงินนอกจากเจ้านาย ถวายเมื่อ

รับพระสุพรรณบัฏ มีแต่เจ้าประเทศราชถวายเป็นราชบรรณาการ เพราะฉะนั้นประเพณีที่เจ้านายถวายต้นไม้ทองเงิน น่าจะเกิดขึ้นแต่เมื่อรับยศออกไปครองเมือง (ก่อนแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง) ดอกกระมัง ส่วนการที่ถวายดอกไม้ธูปเทียนเมื่อรับพระสุพรรณบัฏนั้นก็น่าจะมาแต่ทูลลาออกไปครองเมือง เพราะยังมีประเพณีข้าราชการทูลลาออกไปมีตำแหน่ง อยู่หัวเมืองถวายดอกไม้ธูปเทียนทูลลาอยู่จนชั้นหลังขอให้ทรงพิจารณาดู

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระยา

× × ×

บ้านซินนามอน ปีนัง
วันที่ ๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศรฯ

ในคราวเมล์มาเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๔ นี้ ลายพระหัตถ์ที่เคยมีประจำสัปดาหะขาดไป หม่อมฉันออกรำคาญใจ จะเป็นด้วยมาหายหกตกหล่นที่กลางทาง หรือเป็นด้วยมีเหตุขัดข้องไม่สามารถจะเขียนลายพระหัตถ์ได้ตามเคยก็ไม่ทราบ จะเป็นด้วยเหตุใดยิ่น

ก็ทำนา หวังใจว่าจะไม่เป็นเพราะพระองค์ไม่ทรงสบาย และจะได้รับลายพระหัตถ์ในสัปดาหะหน้าต่อไปตามเคย

Mr. James Baxter ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังลาออกจากราชการแล้วจะกลับไปยุโรป เขาผ่านมาทางปีนังแวะมาหาหม่อมฉัน เมื่อสนทนากันเขาถามถึงพระองค์ท่าน ว่ายังเสด็จเที่ยวเตร่อยู่หรือเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ แล้ว หม่อมฉันตอบว่าได้ยินว่าเสด็จกลับแล้ว แต่ก่อนเขาออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม เขาบอกว่าเช่นนั้นก็เสียใจ ด้วยเขาตั้งใจว่าจะไปทูลลา แต่เข้าใจว่าเสด็จไม่อยู่จึงไม่ได้ไป เขาสั่งหม่อมฉันว่าถ้าเขียนจดหมายถวายท่านขอให้ช่วยทูลไปให้ทรงทราบด้วย

เมื่อวันเสาร์ที่ ๓ นี้ที่ปีนังแผ่นดินไหวเวลาเช้า ๘.๓๐ นาฬิกา เวลานั้นหม่อมฉันยังไม่ตื่น หญิงพูนกับหญิงเหลือตื่นแล้วอยู่ในห้องเล่าว่าบานประตูหน้าต่างสั่นหมด โคมไฟฟ้าแกว่ง น้ำในถ้วยกระฉอกเป็นอยู่ครู่เดียว แต่หญิงพูนไม่เคยเห็นแผ่นดินไหวมาแต่ก่อน รู้สึกออกจะเวียนหัว จะเป็นด้วยตกใจหรือมิฉะนั้นก็เมาแผ่นดิน เพิ่มกับเมาอากาศเมาคลื่นด้วยอีกอย่างหนึ่ง ที่ปีนังเวลานี้อากาศวิปริต ฝนแล้งร้อนจัดมาสักเดือนหนึ่งแล้ว เมื่อปีกลายถึงฤดูนี้กำลังเย็นสบาย กลางคืนต้องนอนห่มผ้าทุกคืน

ปีนี้เกือบจะต้องถอดเสื่อลงนอนกับกระดาน เวลากลางคืนดูปรอทในห้องนอนไม่ต่ำกว่า ๘๕ บางคืนถึง ๘๘ กลางวันก็ร้อนไม่สบายเลย พวกชาวเมืองเขาว่าอากาศเช่นนี้ นาน ๆ มีครั้งหนึ่ง ลมตะวันตกแปรไปเป็นลมใต้มักเป็นอย่างน้อยราว ๔๐ วัน แล้วฝนจึงกลับตกอีก แล้งมาจนวันอังคารที่ ๖ ฝนจึงตกค่อยหายร้อนไปแล้ว

คดีที่จะถวายทรงพิจารณาคราวนี้ มีเรื่องเก่าค้างมาเรื่องหนึ่ง คือหลวงบริบาล ฯ มีจดหมายบอกมายังหม่อมฉันว่า พระยานครพระราม ตรวจศิลาจารึกสุโขทัย พบเรียกเฉลิมพระเกียรติ "พระธรรมราชา" มาแต่พระเจ้าเลอไทอันเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าลิไท เห็นว่าที่นักเรียนโบราณคดีทั้งไทยและฝรั่งเศส ลงยศเรียกพระเจ้าลิไทว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๑ และเรียกพระองค์อื่นว่าที่ ๒ ที่ ๓ ต่อนั้นคลาดเคลื่อน ควรจะเรียกพระเจ้าลิไทว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๒ หม่อมฉันได้เขียนอธิบายตามความเห็นของหม่อมฉันตอบไป ดังทูลต่อไปนี้

"ปัญหาเรื่อง พระธรรมราชา ที่พระยานครพระรามเขียนบันทึกนั้นอุตส่าห์ค้นคว้าดีอยู่ ฉันขอเตือนแต่ว่าอย่าเพิ่งลงญัตติ

ขอให้คิดค้นต่อไปอีกก่อน หลักของปัญหานี้ตามความเห็นของฉันมีดังจะกล่าวต่อไป

๑. นามว่า "ธรรมราชา" เดิมเป็นนามสำหรับเรียกพระพุทธเจ้า จะยกอุทาหรณ์เช่นในคาถาโพชฌงคปริตที่พระสงฆ์สวดมนต์กันอยู่เสมอ ก็มีคำเรียกพระนามว่า ธรรมราชา

๒. ที่มาเรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า ธรรมราชา ฉันเข้าใจว่าจะเกิดขึ้นในลังกาก่อน (แต่ฉันไม่มีหนังสืออะไรที่จะสอบที่บ้านนี้ จึงไม่กล้ายืนยัน) เหตุใดจึงเรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า ธรรมราชา ฉันสันนิษฐานว่าเดิมเห็นจะถวายพระนามนั้นเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงรอบรู้พระธรรมคือพระพุทธวัจนะ เป็นพระคุณวิเศษเฉพาะพระองค์ ต่อมามีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นทรงนิยมอยากจะมีพระเกียรติเช่นนั้น คำที่เรียกว่า ธรรมราชา จึงหย่อนลงจนถึงพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเลื่อมใสทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาก็เรียกว่า ธรรมราชา คำที่เรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า ธรรมราชา พระสงฆ์ลังกาคงนำเข้ามาใช้ในประเทศสยามเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จะเรียกมาตั้งแต่พระเจ้ารามคำแหงมหาราชก็เป็นได้ เพราะทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา (ซึ่งลังกากลับฟื้นเป็นอย่างหินยาน) ทุก

พระองค์ แต่มาเกิดพระนามขึ้นใหม่ในครั้งกรุงสุโขทัยอีกพระนามหนึ่งว่า "มหาธรรมราชา" อันความหมายว่า ทรงพระเกียรติคุณวิเศษกว่าพระธรรมราชาพระองค์อื่น ๆ ดังนี้ ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า พระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัยพระองค์ไหนที่ได้รับพระเกียรติยศยกย่องว่าเป็น "มหาธรรมราชา" องค์แรก เมื่อมีเกียรติยศมหาธรรมราชาเกิดขึ้นแล้ว พระเจ้าแผ่นดินภายหลังไม่อยากจะเลวลงก็ใช้พระนามมหาธรรมราชานั้นต่อมา นามพระมหาธรรมราชาจึงเลยเป็นพระนามเรียก พระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัยสืบมา แม้จนเมื่อเป็นเจ้าประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา ความคิดของฉันเห็นว่าจะเป็นเช่นว่ามานี้

๓. เมื่อค้นต่อไปว่า พระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัยพระองค์ไหน ที่จะได้ยกย่องพระเกียรติยศว่าเป็น "มหาธรรมราชา" องค์แรก พิเคราะห์ทั้งในศิลาจารึกและในเรื่องพงศาวดาร ส่อให้เห็นชัดว่าต้องเป็นพระยาลิไท ด้วยทรงพระเกียรติคุณทั้งทรงรอบรู้พระพุทธวัจนะ และทรงบำรุงพระพุทธศาสนายิ่งกว่าพระองค์อื่น ๆ แต่หลังมา ทั้งได้นิมนต์พระมหาสวามีสังฆราชเข้ามาแต่ลังกา เป็นผู้ที่จะเฉลิมพระนาม เพราะฉะนั้นฉันจึงยังเห็

ญัติเดิมที่ลงว่าพระยาลิไทเป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๑ นั้นถูกต้อง ไม่เห็นควรจะแก้ไข

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๒๕ กรกฎาคม เป็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง ขอประทานกราบทูลสนองต่อไปนี้

เรื่องศิลาทำวัตถุต่าง ๆ เมื่อระลึกตามพระดำรัส ก็เห็นว่าถูกต้องแล้วในส่วนอายุแห่งวัตถุนั้น ๆ แต่ภูเขาที่เป็นศิลาแดงในแขวงปักษ์ใต้นั้น เกล้ากระหม่อมก็ได้สืบถามเหมือนกัน นายละอองผู้ ซึ่งเอาใจใส่ ในโบราณคดีอยู่ที่เมืองไชยาว่า มีที่เขาพนมแบก จริงหรือไม่นั้นไม่ทราบเป็นแน่นอน

ที่วัดพระธาตุไชยา เขาตั้งพระพุทธรูปไว้ที่นอกพระระเบียงด้านหน้าข้างซ้ายวิหารสามองค์ ตั้งเป็นสามเส้า อยู่ข้างหลัง

องค์หนึ่ง อยู่ข้างหน้าสององค์ที่ตรัสถึงเอง อีกสององค์นั้นองค์บวกปูน

เกล้ากระหม่อมกลับกรุงเทพ ฯ ไปนมัสการพระแก้ว แล้วเที่ยวเดินดูในวัดเห็นรูปตุ๊กตา ๔ คู่ มีเจ้าเงาะรจนาเป็นต้น ทำด้วยศิลาทรายเนื้อเป็นสีเทาเหลือง คงเป็นชนิดที่ตรัสเรียกว่าสีโคลน เครื่องถนิมพิมพาภรณ์สึกหรอไปมาก เพราะถูกฝนชะเอาทรายในเนื้อดินศิลาร่วงหลุดไป ได้บอกกับกรรมการรักษาวัดคนหนึ่งว่าควรจะย้ายตุ๊กตา ๔ คู่นั้นไปตั้งเสียในร่มแห่งใดแห่งหนึ่ง แต่จะเป็นการสำเร็จไปได้หรือไม่นั้นไม่ทราบ

เกล้ากระหม่อมได้ยินฝ่าพระบาทตรัส หรือพระยาโบราณพูด ว่าได้พบเขาอะไรที่ไหน มีหินฉลักเป็นพระพุทธรูปทำค้างๆ อยู่ เวลานั้นไม่ได้ใส่ใจจำ บัดนี้อยากทราบก็จับไม่ติด

เขาสรรพลึงค์ ได้เคยเสด็จไปถึงหรือไม่

เกล้ากระหม่อมไปหาพระเถระ เยี่ยมเยียนถวายของเข้าวรรษา ได้สนทนากับท่าน ได้เรื่องต่าง ๆ มาทูลถวาย ในเรื่องการทำเคารพตามพระราชหัตถเลขาของทูลกระหม่อม ซึ่งโปรดประทานไปนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ว่า อภิวาทกับวันทนเป็นคำเดียวกัน ตามที่เห็นปรากฏในหนังสือเมื่อเข้ามาทำ

วาทก่อนแล้วจึงนั่ง เมื่อจะไปลุกขึ้นก่อนทำอภิวาทแล้วจึงออกไป เป็นอันว่าการทำอภิวาทนั้นย่นทำ อัญชลีนั้นกระพุ่มมือ นิบัจนาการนั้นยอบตัวฟุบตัว นมการ นมัสการเป็นคำเดียวกัน เป็นการกล่าวคำสรรเสริญโดยเคารพไม่มีปัญหา ได้ความเข้าใจจากในหนังสือเพียงเท่านี้ ท่านว่าการทำเบญจางคประดิษฐ์ก็ดี หรืออัฏฐางคบาตก็ดี มาในอรรถกถา หาใช่มาทางบาลีไม่ ได้เรื่องจากสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ก็ชอบกล ท่านเล่าว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงจัดโรงเรียน ตรัสสั่งให้พระลุกขึ้นยืนเมื่อผู้ใหญ่เข้าไปสู่โรงเรียน ต่อมาไม่ช้าได้ทรงรับไปรษณีย-บัตรเป็นสนเท่ห์กล่าวว่านี่จะทรงถือเอาคำบาลีที่ว่า สิรสา นมามิ เป็นก้มศีรษะคำนับอย่างฝรั่ง หรือประการใด เมื่อได้ทรงรับถ้อยคำอันนั้น แทนที่จะกริ้วกลับพอพระทัย ใคร่จะได้ทรงพบปะสนทนากับผู้เขียน ด้วยทรงพระดำริเห็นว่า เป็นผู้มีความคิด แต่ก็พ้นวิสัยที่จะทรงพบได้ เพราะเป็นบัตรสนเท่ห์ไม่ลงชื่อ อีกข้อหนึ่งสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์กล่าวด้วยสงสัยว่า อาสนะนั้นจะไม่ใช่ผ้าลาด ในหนังสือกล่าวว่า ภิกษุนั่งอาสนะแล้วล้างเท้า ถ้าอาสนะเป็นผ้าลาดปูกับพื้นแล้วก็ทำการล้างเท้าไม่ได้ อาสนะ

้วงเป็นของสูงทำนองตั่ง

เขาเอาตำราราชาภิเษกครั้งกรุงเก่ามาให้ดู ก็คือจดหมายเหตุราชาภิเษกครั้งกรมขุนพรพินิต ซึ่งทรงทราบอยู่แล้วนั่นเอง ไม่ประหลาดอะไร แต่ประหลาดที่ใจเกล้ากระหม่อมไปจับเอาเมื่ออ่านถึงพระแสงอัษฎาวุธ ว่าพระแสงดาบที่ชื่อว่าดาบเชลยนั้น จะต้องเป็นของพัทธยาที่ได้มาแก่การตีทัพจับศึกคราวใดคราวหนึ่งจึงมีชื่อเช่นนั้น คิดจะตั้งปัญหาทูลถามก็เห็นว่าจะหาหลักที่อาศัยแก้ปัญหาได้ยากเต็มที

ลืมกราบทูลรายงานเรื่องหลานมด น่าเอ็นดูเต็มที มีไฟฟ้าอะไรดูดถึงกันก็ไม่ทราบ เกล้ากระหม่อมก็รักแก แกก็รักเกล้ากระหม่อม พัวพันอยู่ไม่ห่างเลยจนออกจากชุมพร

หนังเรื่องเสือกวาง ตามที่ตรัสไปเล่าไป หญิงอี่ได้ดูบอกว่าดีมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูลสมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓ ส่งมาถึงปีนังในคราวเมล์วันศุกร์ที่ ๙ ทำให้สิ้นวิตกที่ไม่ได้รับลายพระหัตถ์ดังทูลไปในจดหมายของหม่อมฉันฉบับก่อน จะทูลสนองความบางข้อที่ตรัสมาในลายพระหัตถ์ฉบับนี้

เรื่องตุ๊กตาภาพไทยทำด้วยหินทรายที่อยู่ในวัดพระแก้ว ๔ คู่นั้น หม่อมฉันเห็นชอบด้วยตามที่ทรงพระปรารภว่าควรจะเอาเข้าไว้เสียในร่ม หาไม่นานไปจะยิ่งสึกหรอจนเสียโฉม แต่เมื่อนึกดูที่จะตั้งในวัดพระแก้ว ก็ยังคิดไม่เห็นว่าจะเหมาะที่ตรงไหน เรื่องตำนานของตุ๊กตาหิน ๔ คู่นี้เคยได้ยินเล่ากันว่า เจ้า (อะไรจำชื่อไม่ได้เสียแล้ว) คนหนึ่งซึ่งเป็นน้องหรือเป็นลูกหลานของเจ้าอนุเวียงจันทน์ ต้องโทษจำอยู่ในคุกเพียรจำหลักถวาย เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานอภัยโทษด้วยโปรดฝีมือทำรูปภาพนั้น ตามสำนวนเล่าราวกับว่าเจ้าคนนั้นคิดประดิษฐ์ขึ้นเอง แต่พิเคราะห์ลักษณะภาพและการที่หาศิลาเอามาทำ ส่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นของซึ่งทรงพระราชดำริให้ทำขึ้น

เจ้าพวกเวียงจันทน์เป็นแต่อาสาเข้าจำหลักแล้วเลยทำมาจนสำเร็จ จึงได้พระราชทานอภัย

ภูเขาที่ขุดหินทรายอย่างสีโคลนที่ทำรูปภาพ ๔ คู่นั้น อยู่ในแขวงจังหวัดลพบุรี ในท้องที่อำเภอสนามแจงหลังบ้านหมี่ไปทางตะวันออก พระยาโบราณ ฯ ได้เคยไปเห็นของที่ทำค้างทิ้งอยู่ที่ภูเขานั้น

เขาสรรพลึงค์ อยู่อีกทางหนึ่งข้างฝ่ายตะวันออกเฉียงใต้เมืองลพบุรี ในหนทางที่จะมาเขาพระพุทธบาท หม่อมฉันเคยผ่านมาใกล้ ๆ เขานั้น เดิมตั้งใจจะแวะดู เพราะเคยได้ยินเล่ากันว่าตามชะง่อนเหมือนรูปลึงค์หลายแห่ง จึงเป็นเหตุให้เรียกชื่อว่าเขาสรรพลึงค์ แต่พวกคนในท้องที่บอกว่าไม่เป็นความจริงอย่างนั้น และไม่มีอะไรแปลกประหลาดน่าดูที่เขานั้น หม่อมฉันสันนิษฐานว่าเดิมเห็นจะชื่อว่า "เขาศิวลึงค์" ด้วยมีเทวสถานที่พวกขอมได้ทำศิวลึงค์ไว้ (เขาว่าทูลกระหม่อมพระราชทานนามเปลี่ยนว่า "เขาสรรพนิมิตร" ก็เห็นจะจริง) ท้องที่แถบนั้นงาม มีเขาขนาดย่อม ๆ รายไปในท้องทุ่งนาซึ่งเรียกว่า ตำบลหนองศาลา แต่เดิมคงจะมีเทวสถานของพวกขอมหลายแห่งในแถบนั้น หม่อมฉันได้ไปแวะที่เขาหนึ่ง (จำชื่อไม่ได้เสียแล้ว) ซึ่งมีถ้ำ ในถ้ำนั้นมีรู-

พระโพธิสัตว์ และพระพุทธรูป เทวรูป ของชำรุดขนไปเก็บสะสมไว้มาๆ หม่อมฉันได้เลือกย้ายเอามาไว้พิพิธภัณฑสถานกรุงเทพ ฯ ก็มี คือรูปพระโพธิสัตว์โลเกศวรขนาดใหญ่เหมือนรูปยักษ์จำหลักพระพุทธรูปเป็นลายติดตัว ซึ่งตั้งอยู่ทางช่องออกจากพระวิมานไปทางพระที่นั่งอิศเรศร ฯ คู่หนึ่งนั้นเป็นต้น บางทีท่านคงจะทรงจำได้

ที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์คิดเห็น "อาสน" เป็นที่ยกพื้นสูงนั้นหม่อมฉันคิดดูเห็นว่า อาสน น่าจะหมายความแต่ว่าที่อันจัดไว้ให้นั่งเท่านั้นเอง จะสูงหรือต่ำเห็นจะไม่ถือเป็นประมาณ

ตำราราชาภิเษกครั้งกรมขุนพรพินิตนั้น หม่อมฉันจำได้ว่าเป็นคำให้การข้าราชการครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรด ฯ ให้ถาม คดีเรื่องราชาภิเษกหม่อมฉันได้ตรวจตำราต่างๆ และได้เขียนอธิบายไว้ในหนังสือพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ โดยพิสดาร ถ้าจะใคร่ทรงทราบขอให้ทรงพลิกดูในหนังสือนั้นเถิด

ชื่อพระแสงที่เรียกว่า "ดาบเชลย" นั้นชอบกลอยู่ พิเคราะห์ตามศัพท์ ความส่อว่าเป็นดาบได้มาจากผู้ซึ่งต้องตกอยู่ในอำนาจดังพระดำริ แต่มิใช่อีกนัยหนึ่งหมายว่าเป็นรูปของ

ดาบชนิดหนึ่ง ดังปรากฏในริ้วกระบวนแห่เลียบพระนครว่า มีทหารพวกหนึ่งถือ "ดาบเชลย" ดังนี้ น่าจะตรวจศัพท์เชลยนั้นเองที่เอามาใช้กับดาบ จะเพี้ยนมาจากศัพท์อื่นหรือใช้ศัพท์นั้นเองมาแต่เดิม ถ้าใช้คำเชลยมาแต่เดิม ทางที่จะสันนิษฐานก็จะต้องพิจารณาต่อไปว่า ดาบเชลยนับ เป็นพระแสงอัษฎาวุธมาแต่เมื่อใด สมมติว่าถ้านับมาแต่ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เหมือนอย่างพระแสงปืนข้ามแม่น้ำสะโตง และพระแสงของง้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่ายไซร้ ก็น่าจะลงเนื้อเห็นว่าเป็นดาบได้มาจากพวกพม่ามอญหรือไทยใหญ่ที่เป็นเชลยในครั้งนั้น แต่ถ้านับดาบเชลยเข้า ในพระแสงอัษฎาวุธ เมื่อภายหลัง ความหมายก็กลายเป็นอย่างอื่น จะทูลต่อไปในเรื่องพระแสงอัษฎาวุธ เมื่อรัชกาลที่ ๕ หม่อมฉันได้เห็นจดหมายเหตุเก่าซึ่งกรมพระสมมต ฯ ทรงพบในห้องอาลักษณ์ ปรากฏว่าครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างเครื่องราชูปโภค เมื่อจะทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ได้โปรด ฯ ให้ส่งรายชื่อพระแสงอัษฎาวุธไปหารือสมเด็จพระสังฆราช ว่าจะถูกหรือยังเป็นข้อส่อ ให้เห็นว่าเมื่อกรรมการข้าราชการเก่า ปรึกษา กันเขียนรายการเรื่องราชาภิเษกครั้งกรมขุนพรพินิตถวายนั้น จะไม่มี

นั้นหลักแน่นอนนักว่า พระแสงอะไรบ้างที่นับในอัษฎาวุธ เพราะพระแสงที่เข้าพระแท่นมณฑลมากด้วยกัน จะเลือกกำหนดแต่ ๘ อย่าง ความสำเหนียกอาจจะต่างกัน จึงโปรด ฯ ให้สมเด็จพระสังฆราชสอบสวนอีกชั้นหนึ่ง หม่อมฉันสันนิษฐานว่าตำราอัษฎาวุธคงมาแต่อินเดีย เดิมทีเดียวก็เห็นจะกำหนดเครื่องประหารอันเป็นคู่มือ ๘ อย่าง ที่ใช้ในการรบพุ่งในสมัยเมื่อตั้งตำรานั้น ครั้นจำเนียรกาลนานมา มีเครื่องใช้รบที่วิเศษกว่าของเดิมเกิดขึ้นเช่นปืนไฟเป็นต้น ก็เอาของใหม่ที่ดีเปลี่ยนอย่างเดิม เอาแต่จำนวน ๘ ไว้เป็นเกณฑ์ เพราะฉะนั้นพระแสงอัษฎาวุธจึงมีเครื่องรบตั้งแต่อย่างเก่า เช่นจักรมาจนปืนไฟ แล้วเลือกเอาของวิเศษอันมีต้องตำราเข้าใช้ในพระแสงอัษฎาวุธอีกชั้นหนึ่ง ยกตัวอย่างดังเช่นปืน ตามตำราก็จะกำหนดแต่ว่าปืนไฟ ครั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีพระแสงปืน ซึ่งยิงข้ามแม่น้ำสะโตงได้เป็นของวิเศษ จึงเอาพระแสงปืนกระบอกนั้นเข้าใช้ในพระแสงอัษฎาวุธ พระแสงของ้าวก็ท่านองเดียวกัน ว่าโดยนัยนี้พระแสงดาบเชลยตามตำราก็จะมีแต่ว่าดาบ ครั้นได้ดาบดีมาจากเชลยเล่มหนึ่งเห็นเป็นของวิเศษ จึงเอาเข้าเป็นพระแสงอัษฎาวุธ เรียกว่าดาบเชลย เป็นแต่เครื่องหมายเหมือนอย่างเรียกพระแสงดาบเล่ม

อื่นว่า ดาบค่าย ใจเพชร และพระแสงเวียด (นัม) บางทีดาบทหารที่เรียกว่าดาบเชลยนั้น จะเป็นเพราะทำรูปตามอย่างพระแสงดาบเชลย ก็เป็นได้ดอกกระมัง ขอให้ทรงพิจารณาดู

เมื่อร่างจดหมายนี้แล้วหม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๐ มาถึงเมื่อวันที่ ๑๒ นี้ ขอรอไว้ทูลตอบในเมล์คราวหน้าต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว

เกล้ากระหม่อมอยากจะกราบทูลถึง พระปฐมพระประโทนตั้งแต่คราวก่อน เมื่อกราบทูลถึงกำเนิดพระเจดีย์นั้นแล้ว หากเห็นว่าเป็นแต่ส่วนน้อยในสาขาหนึ่งเท่านั้น จะทำให้ยาวความไปจึงงดเสียมาทูลเอาบัดนี้ แรกได้เห็นรูปจำลองพระปฐมเจดีย์องค์

เดิม ซึ่งตอนล่างเป็นลอมตอนบนเป็นเรือนนั้น ทำให้ตกใจเป็นอันมากด้วยไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อนเลย แต่ฝ่าพระบาททรงพระวิจารณ์ว่าพระปรางค์นั้นเป็นของทำต่อเติมขึ้นภายหลัง ทีแรกก็ยังลังเลใจ ต่อได้ไปเห็นพระประโทนเข้าอีก ซึ่งทำปรางค์ขึ้นไปหลิมเล็กอยู่บนลอม จึ่งยินยอมพร้อมใจว่าฝ่าพระบาททรงพระวิจารณ์ถูก แต่ก็ยังเก็บเอามาคิด ว่าถ้าดีทรงปรุงให้ดีอาจจะงามได้มาก เพราะสิ่งทั้งหลายอาจปรับลงที่กันได้ คือ ฐานของปรางค์ก็ได้แก่บัลลังก์เหนือลอม เสาเรือนปรางค์ก็ได้แก่ลูกมะหวด ที่ค้ายอดปรางค์ก็ได้แก่ยอดซึ่งสมมติแต่ฉัตร แม้ยอดพระปฐมเจดีย์ซึ่งปรากฏอยู่บัดนี้ ทูลกระหม่อมก็ทรงทำไว้มีรูปเป็นที่ยอดปรางค์อยู่แล้ว นึกผูกใจไว้ว่าถ้าจะต้องทำพระเจดีย์ที่ไหนจะต้องลองผูกแบบลอมยอดปรางค์ขึ้นทำให้ดีให้ได้ แต่ก็เผอิญไม่มีงานทำพระเจดีย์มาถึงตัวเลย ชื่อพระปฐมเจดีย์นั้นย่อมทรงทราบอยู่แล้วว่าก่อนนี้เรียกกันว่า พระประทม ซ้ำมีนิทานประกอบว่าพระเจ้าเสด็จมาประทม (เข้านิพพาน) ที่นั่น พระประโทนว่าเป็นที่ฝังทะนานตวงพระสารีริกธาตุ เป็นนิทานแต่งขึ้นประกอบชื่ออย่างโง่ๆ ตามเคย เกล้ากระหม่อมสงสัยว่าเป็นคำเขมร คือ พระธม แปลว่าพระ (เจดีย์) ใหญ่ พระโทล แปลว่าพระ (เจดีย์)

แข็งแรงหรือมั่นคง เขมรอ่านตัว พ. ออกเสียง ป. จึงเป็นประชุมประโทล เป็นสิ่งที่ควรสังเกตว่าเขมรได้เข้ามาวอแวอยู่ในแขวงนครราวหนึ่ง

เรื่องชื่อวัดมงกุฎกษัตริย์ หรือวัดมกุฎกษัตริย์นั้น ได้ความแน่นอนแล้ว เกล้ากระหม่อมไปหาพระศาสนโศภณ ขอดูต้นหนังสือสำคัญ ท่านหยิบให้ดูได้ถึง ๓ ฉบับ คือ (๑) ประกาศรัชกาลที่ ๔ พระราชทานที่วิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๑๑ (๒) ประกาศรัชกาลที่ ๔ บอกเลื่อนหลักเขตวัด พ.ศ. ๒๔๑๑ (๓) ประกาศรัชกาลที่ ๕ ให้เปลี่ยนเรียกนามวัด และทำพระมหามงกุฎเฉลิมยอดพระเจดีย์ พ.ศ. ๒๔๓๓ เขียนชื่อวัดมกุฎกษัตริยาราม ต้องกันทั้ง ๓ ฉบับ

ตามที่ตรัสเล่าถึงที่เขาแห่เทียนวรรษากันนั้นดีอยู่ เกล้ากระหม่อมไม่เคยทราบเลย แม้ที่ในกรุงเทพ ฯ ว่าเขาทำอย่างไรกัน เคยเห็นแต่ที่ตั้งอยู่ในโบสถ์บางวัดเมื่อไปทอดกฐิน เห็นรูปร่างแปลกรู้แต่ว่าเป็นเทียนราษฎร

เรื่องทำเสน่ห์ "หมอเน้" ได้ยินเล่ากันว่าเชื่อถือต้องการกันมากในหัวเมืองปักษ์ใต้ของเรา และก็พวกปักษ์ใต้นั้นเอ

สาดออกไปอยู่ ปีนังยังคงต้องการทำเส้นห้อยุ่ดูก็ไม่ประหลาดนัก แต่เห็นเป็นการเหลือเกินเต็มทีที่มาหา "หมอเน้" ในซินนามอนฮอล

เมื่อได้อ่านทราบเรื่องตามพระดำรัส ว่าได้ทรงประสบคนสำคัญเข้าที่สวนน้ำตก รู้สึกเหมือนอะไรมันขึ้นมาจุกอยู่คอหอย ต่อมาอีกวันหนึ่งอ่านบางกอกไตมส์ลงว่าหนังสือพิมพ์ภาษาไทย ๒ ฉบับ สงสัยว่าหลบไปอยู่หาดใหญ่ ต่อมาอีกวันหนึ่งลงว่าเข้าหาเจ้าหน้าที่หาดใหญ่แล้ว ทำให้โล่งใจไป

เรื่องนายประกิตตายนั้นน่าสงสาร ที่ว่าเป็นบิดนั้นเกล้ากระหม่อมสงสัยว่าแผลมันจะไม่ติดไม่หาย เน่าลามปามไปทำให้สิ่งสกปรกออกมาจากลำไส้คล้ายโรคบิด ที่เป็นไรก็คือพิษอักเสบแห่งแผลนั้นเอง ตั้งใจจะทูลถามแต่เมื่อคราวตรัสเล่าถึงวัดในปีนังมาแล้ว ว่าคนตายเขาทำอย่างไรกัน แต่ลืมเสียไม่ได้ทูลถาม ศพนายประกิตนั้นฝัง ถ้าต้องการจะเผาแล้วเผาได้หรือไม่ พวกแขกฮินดูประเพณีของเขาก็เผากัน ในปีนังแขกฮินดูก็เข้าใจว่ามีมาก เมื่อตายลงเขาทำอย่างไรกัน

พระดำรัสเรื่องสีซึ่งจีนต่างภาษาถือใช้ต่างกันนั้น ประหลาดหนักหนาอยู่ ฝันว่าได้เคยเห็นที่ไหนพูดถึงเรื่องสี ดูเหมือน

เขาคัดมาลงพิมพ์ในบางกอกไตมส์นานแล้ว จำได้ว่าคำกล่าวในที่นั้นว่าทางจีนถือว่าสีแดงเป็นสีที่ผีเกลียดหรือกลัว เพราะฉะนั้นในการที่จะไล่ผีและกันผีแล้วก็ใช้สีแดง มาเห็นสมอยู่น้อยหนึ่งที่ขึ้นปีใหม่แล้วใช้กระดาษแดงเขียนหนังสือปิดหน้าร้าน กับถ้าร้านไหนมีการตายขึ้นก็เปลี่ยนเป็นกระดาษสีน้ำเงิน จะเอาหลักนี้ไปปรับกับสำเภาจีนก็ติดจะขัดข้อง สำเภาจีนแต้จิ๋วทาหัวสีแดงจะว่าเพื่อให้ผีทะเลหรือพรายน้ำไม่กล้ากรายได้อยู่ ส่วนสำเภาจีนฮกเกี้ยนทาหัวสีเขียว จะว่าเพื่อให้ผีรักไม่นำอันตรายมาให้ดูก็กระไรอยู่ นึกขึ้นมาได้ว่าได้เคยเห็นในตำนิดิกชันนารีจีน มีบอกไว้ด้วยเรื่องสีเสื้อยศ จึงพลิกดู กลายเป็นลูกดุมไป ว่ายศที่ ๑ ที่ ๒ ดุมแก้วสีแดง ที่ ๓ ที่ ๔ แก้วสีน้ำเงิน ที่ ๕ ที่ ๖ แก้วสีขาว ที่ ๗ ที่ ๘ ที่ ๙ ทอง ลายเสื้อกมีกำหนดเป็นชั้นเหมือนกัน ถ้าฝ่ายพลเรือนลายเป็นพวกนก ถ้าฝ่ายทหารลายเป็นพวกสัตว์ร้าย แต่สีเสื้อไม่ได้กล่าวไว้ ในเรื่องสีทางข้างจีนนี้น่ารู้ จะต้องสืบถามผู้รู้ทางข้างจีนต่อไป

เรื่องเจ้านายถวายต้นไม้ทองเงินกับดอกไม้ธูปเทียนในเมื่อรับพระสุพรรณบัฏนั้น เป็นไปตามเหตุอย่างที่ทรงพระดำริถูกต้องแน่

นอน แต่จะถวายตัวอย่างให้ทรงพระดำริอีกทางหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายต้นไม้ทองเงินเล็ก ๆ แต่เจดียถานที่สำคัญก็มี ดูเหมือนทุกคราวสงกรานต์ มีพระมหามณีรัตนปฏิมากรเป็นต้น ตลอดออกไปจนหัวเมืองต่าง ๆ มีพระธาตุพนมเป็นที่สุด นั้นจะแปลว่าอย่างไร คิดดูก็เห็นว่าดอกไม้ทองนั้นเป็นของทำได้โดยทั่วไป เช่นในกฎมณเฑียรบาลกล่าวด้วยพิธีอาษยุชมีว่าเวลากลางวันทรงพระสุพรรณมาลา เวลาเย็นทรงพระมาลาสุกหร่ำ อันพระมาลาสุกหร่ำนั้นเข้าใจว่าดอกไม้สด อย่างที่ว่าดอกไม้เครื่องอาภรณ์ของเทวดานั้นไม่รู้จักเหี่ยว ถ้าเหี่ยวเมื่อใดก็เป็นนิมิตแสดงว่าจะจุติ แต่นั่นเป็นดอกไม้ทิพย์ ดอกไม้ธรรมดาในเมืองมนุษย์จะต้องเหี่ยว ทรงเวลาเย็นแดดไม่ร้อนดอกไม้สดจะไม่มีอาการเหี่ยว เวลากลางวันแดดร้อนจึงยังใช้ดอกไม้ทองอันจะเหี่ยวไม่ได้ บรรดาเครื่องอาภรณ์ทั้งหลายของมนุษย์เดิมก็จะใช้ดอกไม้สดทั้งนั้น ภายหลังคิดทำทองเทียมดอกไม้ขึ้นใช้แทนทองเป็นสิ่งงามและหายากราคาแพง จึงนิยมว่าดีกว่าดอกไม้สดถึงเวลาที่สำคัญพระเจ้าแผ่นดินถวายเครื่องบูชาด้วยดอกไม้ที่ทำด้วยทอง เจ้านายที่ครองเมืองหรือเจ้าประเทศราชที่ถวายต้นดอก

ไม้เงินทองแด่พระเจ้าแผ่นดิน ก็คือถวายเครื่องบูชาอย่างเลิศตามคติที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง เห็นด้วยเกล้าดังนี้

เห็นหนังสือพิมพ์เขาลงว่า เมื่อวันที่๓แผ่นดินไหว รู้สึกกันที่เมืองสงขลา ปัตตานี และตรัง ตลอดถึงปีนัง ข่าวว่าที่เมืองตรังยังมีพายุซ้ำเอายับเยิน หวังว่าที่ปีนังคงไม่เรียวแรงถึงทำให้ตกใจกัน

ได้ไปเยี่ยมหญิงจง เห็นอาการฟื้นขึ้นแช่มกระปรี้กระเปร่าขึ้นเป็นอันมาก ดีใจพ้นวิตก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

จิตร์ นริศรานุวัดติวงศ์

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมล์นี้หม่อมเจิมจะออกมาปีนัง จึงได้ถือโอกาสฝากของมาถวาย เป็นของฝากที่ได้มาแต่การไปเที่ยวทางหัวเมืองปักษ์ใต้ คือเสมารูปพระธาตุไชยา ได้มาด้วยออกเงินถวายใช้ในการปฏิ

สังขรณ์และรักษาพระธาตุนั้น พระครูเจ้าอธิการที่วัดนั้นท่านได้ตอบแทนเป็นที่ระลึกหลายอัน จึงแบ่งถวายมาอันหนึ่ง พร้อมทั้งถวายพระกุศลในการบุญอันได้ทำไปแล้วนั้นด้วย กับได้ถวายเศษชามแตกมาอีก ๒ ชิ้น เป็นของที่ได้ในบ่อซึ่งชาวบ้านเมืองไชยาขุดเพื่อหาน้ำไว้รับประทาน ได้แวะไปดูเมื่อไปเที่ยวถึงที่นั้น ตามที่ได้กราบทูลรายงานมาก่อนแล้ว พบเศษชามแตกจึงเก็บมาถวายทอดพระเนตร สังเกตเห็นเนื้อเป็นสองชนิด เป็นสีเทาเหลืองชนิดหนึ่ง เป็นสีเทาเขียวชนิดหนึ่ง จะเป็นของทำในเมืองนั้นเองหรือจะเป็นของทำที่อื่นส่งมาขาย ฝ่าพระบาทคงจะทรงพระวินิจฉัยได้ ใบที่สมบูรณ์ไม่แตกแตนก็มี แต่ก็ต้องไปสู่ที่สำคัญโดยธรรมดา พวกข้าราชการในเมืองนั้นเชื่อกันว่าที่นั่นเป็นเตาเผาถ้วยชาม เพราะมีชามอยู่มาก ซ้อนกันเป็นตั้งๆ แต่เกล้ากระหม่อมเห็นว่าไม่ใช่เตา เพราะไม่มีรอยอิฐก่อเป็นวงหรือเป็นเหลี่ยม และไม่มีเชิงสำหรับรองชามเผา เหมือนอย่างที่เห็นที่สวรรคโลก และถ้าที่นั่นเป็นเตาเผาแล้วจะขุดพบชามที่สมบูรณ์ไม่ได้เลย จะมีแต่ของเสียบกพร่องใช้ไม่ได้แล้วเขาทิ้งไว้ ที่ทำขึ้นได้ดีเขาก็เก็บเอาไปขายหมด

แรกเริ่มคิดจะไปเที่ยวเมืองไชยา ก็ให้คิดถึงพระไชยาภิวัฒน์เป็นกำลัง ก่อนนี้ท่านเคยเข้าไปกรุงเทพ ฯ ดูเหมือนจะทุกปี ไปพักที่วัดมหาธาตุ เกล้ากระหม่อมได้เกื้อหนุนท่านตลอดจนกลับทุกคราวมา แต่หายไปนานแล้ว ไม่ทราบว่ายังอยู่หรือมรณภาพแล้ว สืบถามที่บ้านดอนก็ไม่ได้ความ ไม่มีใครรู้จักจนกระทั่งไปถึงท่าข้ามคอยขึ้นรถไฟ จึงได้ไปทราบความ ด้วยไปพบพระธรรมปรีชาเจ้าคณะจังหวัด ถามดูจึงได้ความว่ายังอยู่แต่กำลังอาพาธหนัก เมื่อไปถึงเมืองไชยาจะไปหาเยี่ยมเยียนก็ขัดข้อง ด้วยอยู่ถึงพุ่มเรียง ว่าทางไปไกลและกันดาร เพราะถนนพังเสียมาก จึงได้จัดของฝากปลัดอำเภอให้ช่วยส่งไปถวายพร้อมด้วยจดหมายเมื่อวันจะกลับจากไชยา คือวันที่ ๒ กรกฎาคม ครั้นไปถึงหัวหินได้เห็นหนังสือพิมพ์ว่า พระไชยาภิวัฒน์ถึงมรณภาพเสียแล้ว เมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม ภายหลังวันฝากของไปถวายวันเดียว ของคงไปถึงไม่ทัน มีความสลดใจเป็นอันมาก

ไปเห็นที่มณฑปปูนหลังองค์พระธาตุไชยา มีรูปพระไชยาภิวัฒน์หล่อด้วยทองเหลืองตั้งไว้บนนั้น การที่ทำรูปไว้เป็นที่ระลึกนั้นก็ดีดอกแต่ทำเต็มที่ ห่มผ้าพาดควาย มีมือถือเกรียงไม่เป็นพระ ออกจะฉุน ๆ จึงได้บ่นขึ้น พระธรรมปรีชาชี้แจงว่า

ตัวท่านเองสั่งให้ทำดังนั้น พระธรรมปรีชาก็ไม่ชอบเหมือนกัน ได้พูดคัดง้างท่านแล้วท่านก็ไม่เชื่อ

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๘ เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว เมื่อคราวเมล์วันเสาร์ที่ ๓ เดือนนี้ ได้เขียนหนังสือส่งมาถวายตามเคยไม่ได้ขาด เมื่อได้ทราบว่าไม่ได้ทรงรับก็ได้ไต่สวนทางบ้าน ได้ความปรากฏว่าได้ส่งถึงออฟฟิศไปรษณีย์แล้ว ต่อนั้นไปพ้นกำลังที่จะไต่สวน ในวันนั้นเผอิญเป็นวันที่ในกรุงเทพฯเกิดวุ่นวายขึ้นด้วย อาจทำให้หนังสือพลัดเพริดไปสูญเสียหายเพราะเหตุนั้นก็ได้ แต่ไม่เป็นไร ร่างมีอยู่ จึงได้เขียนส่งถวายมาใหม่บัดนี้แล้ว และต่อไปถ้าไม่ได้ทรงรับคราวใดโปรดตรัสบอกไปให้ทราบ จะเขียนซ้ำมาถวาย

ประหลาดใจที่หญิงพูนไม่เคยรับแผ่นดินไหว พลัดพลาดไปข้างไหนเสีย พวกลูก ๆ เกล้ากระหม่อมซึ่งเป็นน้องหญิงพูนเสียอีก ยังได้เคยรับกันมาถึงคนละ ๓ ครั้งแล้ว ที่กรุงเทพ ฯ ๒ ครั้ง ที่นครศรีธรรมราชครั้ง ๑

ข้ออื่นในลายพระหัตถ์ จะกราบทูลสนองมาในเมล์วันเสาร์

ข่าวกรุงเทพ ฯ มีแต่เรื่องตายกันจนใจหดหู่ กรมหมื่นอนุวัตน์สิ้นพระชนม์แล้ว เจ้าเพิ่มก็สิ้นชีพแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

หญิง

× × ×

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมเจิมกับลูกหญิง ๓ คนออกมาถึงปีนัง เมื่อวันที่ ๑๕ เชิญลายพระหัตถ์ฉบับ (พิเศษ) ลงวันที่ ๑๔ กับเสมารูปพระมหาธาตุไชยา และชิ้นชามของโบราณขุดได้ที่นั่น เป็นของประทานฝากมาให้แล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก

ลายพระหัตถ์ที่เข้าใจว่าหายฉบับหนึ่งนั้น ที่จริงไม่ได้หาย เห็นจะเป็นเพราะถูกพนักงานไปรษณีย์ในกรุงเทพ ฯ เขากักไว้ด้วยมีเหตุอันใดอันหนึ่ง คลาดเมล์ไปคราวหนึ่งเท่านั้นเอง

ข่าวที่กรมหมื่นอนุวัตน์ ฯ สิ้นพระชนม์ เดิมหม่อมฉันได้ทราบจากโทรเลขของหม่อมเจ้าศัสตาวัสบอกว่าประชวรลม แ

มาทราบเหตุที่จริงจากลูกที่มาจากกรุงเทพ ฯ รู้สึกเศร้าโศกเสียใจมาก แต่หม่อมเจ้าเพิ่ม ลดาวัลย์นั้น แก่ชราอายุเกือบ ๘๐ แล้ว ไม่มีเหตุที่จะอาลัยมากนัก ถึงกระนั้นก็ยังนึกเสียดาย

อ่านเรื่อง ที่ตรัส เล่าเรื่อง เสด็จไป บูชา พระมหาธาตุไชยา หม่อมฉันประหลาดใจที่ทราบว่าพระไชยาภิวัฒน์ยังมีชีวิตอยู่เมื่อท่านเสด็จไปนั้น ด้วยสำคัญว่าถึงมรณภาพเสียนานแล้ว นึกขึ้นถึงเรื่องที่ได้ความรู้จากท่านไชยาภิวัฒน์เรื่อง ๑ ควรจะทูลบรรเลงได้เมื่อ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ครั้งหนึ่ง ถึงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม (ซึ่งทรงถือว่าเป็นวันอัปมงคลสำหรับพระองค์) ทอดเรือพระที่นั่งทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ณ อ่าวแม่น้ำเกาะสมุย โปรด ฯ ให้เรือไปรับพระสงฆ์เมืองไชยามาในการนั้น มีรับสั่งให้นิมนต์พระไชยาภิวัฒน์เมื่อยังเป็นพระครูถวายเทศน์ ดำรัสกับกรมพระสมมต ฯ ว่า "จะได้ฟังเทศน์ท่านองชาวนคร ฯ แปลกดี" กรมพระสมมต ฯ ทรงทราบอยู่ว่าพระไชยาภิวัฒน์พูดได้ทั้งสำเนียงชาวกรุงเทพ ฯ และสำเนียงชาวนครฯ เกรงว่าจะไปถวายเทศน์ด้วยทำนองกรุงเทพฯ จึงไปบอกให้ทราบพระราชประสงค์ พระไชยาภิวัฒน์ก็ถวายเทศน์อย่างสำเนียงชาวนคร ฯ พอพระราชหฤทัยต่อเทศน์เสร็จแล้ว

จึงมากระซิบบอกหม่อมฉัน ว่าแบบทางหัวเมืองปักษ์ใต้โดยปรกติเทศน์ธรรมวัตร เขาใช้ท่านองกรุงเทพ ฯ กันทั้งนั้น จะทรงฟังเทศน์สำเนียงอย่างชาวนคร ฯ ท่านจึงแกล้งเทศน์ถวายทรงฟังตามพระราชประสงค์

เสมารูปพระธาตุไชยาดูท่าดีอยู่ ชั้นซ้ามทั้ง ๒ ชั้นนั้นหม่อมฉันพิจารณาเห็นหินพื้นม้าที่ปั้นเนื้อละเอียดและน้ำเคลือบใส ทั้งปั้นก็บางส่อว่าเป็นของทำมาแต่เมืองจีน มิใช่ของทำในประเทศนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ขอเสนอลายพระหัตถ์ ซึ่งทูลผัดมาเมื่อคราวเมล์วันที่ ๑๕ ต่อไป

เกล้ากระหม่อมขอบใจมิสเตอร์แบกสเตอร์เป็นอันมาก ที่แม้จะไปแล้วก็ยังอาลัยระลึกถึงเกล้ากระหม่อม อุตส่าห์มากราบทูลสั่งไว้

เรื่องอากาศ เกล้ากระหม่อมรู้สึกว่าหน้าฝนเป็นเลวกว่าทุกหน้าหมด หน้าร้อนแม้จะร้อนหนัก ก็ยังมีลมโชยมาให้ชื่นใจ หายใจก็คล่อง หน้าฝนถ้าว่าลงได้อัดฝนแล้ว ร้อนอัดลมไม่มีเลย หายใจก็ไม่ออก พอฝนตกหนาวชื้นและไม่สบายอีก ผิดกว่าหน้าหนาวถึงแม้จะหนาวกว่ามากก็หนาวแห้ง หายใจคล่อง สมเขาเรียกเดือน ๔ เดือน ๕ ว่า "หน้าเผา" เรียกเดือน ๖ เดือน ๗ ว่า "หน้าเพาะ" คือไปเที่ยวมัดเพาะไว้เผาในเดือน ๔ เดือน ๕ ซึ่งจะมาถึงคราวหน้า นี่เป็นทางพิสูจน์ว่าคนตายในระหว่างเดือน ๖ เดือน ๗ ซึ่งเป็นฤดูไม่ดีมาก นึกว่าที่บีนังจะดีกว่าที่กรุงเทพ ฯ แต่ได้ฟังตรัสก็เป็นอันเข้าใจได้ว่าคล้ายคลึงกัน

ปัญหาเรื่องพระนาม "ธรรมราชา" แห่งเมืองสุโขทัยนั้น เกล้ากระหม่อมไม่มีความรู้ หรือไม่มีใจใฝ่ที่จะรู้พอที่จะกราบทูลอะไรได้ อย่างไรก็ดี เห็นว่าการนับที่ ๑ ที่ ๒ นั้น คนภายหลังนับ โดยเหตุที่พระนามซ้ำกันหลายองค์ เรียกแต่พระนามเปล่าไม่สามารถจะเข้าใจกันได้ว่าองค์ไหน จึงต้องเหน็บเลขที่เข้าด้วย ก็เมื่อเข้าใจกันทั่วไปแล้ว ว่าพระนามไหนที่เท่าไรเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์นั้น ถึงจะมารู้สึกภายหลังว่าลงเลขผิดไปก็

ไม่ควรเปลี่ยน เพราะจะทำให้ยุ่งเกิดความเข้าใจผิดกันขึ้นไม่มีประมาณ

ฝ่าพระบาทตรัสแปลพระนาม "ธรรมราชา" ว่าเป็นพระนามพระพุทธเจ้า ทำให้เกิดสะดุ้งใจ รู้สึกต่อไปว่าที่เอาพระนามพระพุทธเจ้ามาถวายเป็นพระนามพระเจ้าแผ่นดินนั้น ไม่ใช่มีแต่พระธรรมราชาพระนามเดียว "สรรเพชญ" "โลกนาถ" ก็เป็นพระนามพระพุทธเจ้าเหมือนกัน เมื่อคิดหาเหตุว่าทำไมจึงทำดังนั้น หรือจะหลงก็เห็นว่าไม่หลง เพราะมีคำออกพระนามว่า "พระพุทธเจ้าอยู่หัว" และมีคำกราบบังคมทูลว่า "ข้าพระพุทธเจ้า" ซ้ำยังมีคำเรียกพระราชโอรสรัชทายาทว่า "สมเด็จหน่อพุทธเจ้า" อีกด้วย ประกอบให้เห็นว่าถือกันว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นองค์พระพุทธเจ้าทีเดียว เมื่อคิดดูว่าที่ถือดังนั้นมูลมาแต่ไหน ก็เห็นว่ามาได้ทางเดียวแต่ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นเป็นองค์บรมโพธิสัตว์ อันจะได้ตรัสเป็นพระพุทธในภายหน้า เสด็จจุติลงมาเสวยพระชาติเป็นพระมหากษัตริย์ ฝันว่าได้เห็นหนังสืออะไรจำหน่ายไม่ตก มีคำเป็นทำนองว่า "....สมเด็จพระมหากษัตริย์ อันจะได้ตรัสเป็นพระพุทธในภายภาคหน้า"

เมื่อความคิดนี้เกิดขึ้นก็นึกเลยไปถึงพระนามพระมหากษัตริย์ทั้งหลาย เท่าที่นึกได้โดยไม่ได้สอบหนังสือก็เห็นว่าจะมาสามทาง

๑. มาทางพราหมณ์เขาตั้งถวายทางหนึ่ง เอานามเทวดามาถวายบ้าง เช่น "อินทรราชา" เป็นต้น เอานามวีรกษัตริย์ในอินเดียมาตั้งถวายบ้าง เช่น "ราม" เป็นต้น

๒. มาทางพระสงฆ์หรือราชบัณฑิตในพระพุทธศาสนาตั้งถวายทางหนึ่ง อาศัยหลักทางพระพุทธศาสนา ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

๓. มาอาศัยเหตุในพื้นเมืองเองอีกทางหนึ่ง เช่นพระนาม "ทรงธรรม" "ปราสาททอง" เป็นต้น

พระนามทุกพระนาม อาจคิดกันขึ้นในเมืองเองก็มี จะจำอย่างมาแต่เมืองใกล้เคียงก็มี เช่นพระนามธรรมราชา ฝ่าพระบาทประทาน ตัวอย่าง พระนามเจ้านายใน เมืองพม่าไปด้วยกับกฎมณเฑียรบาลพม่า มีพระนามธรรมราชาทุกองค์ เกล้ากระหม่อมยังได้ทักมาถวาย ว่าเหมือนกันกับทางสุโขทัย และเมื่อเกล้ากระหม่อมไปเมืองพม่า พระพม่าปราศรัยว่า พระเจ้าปราสาททองทรงพระสำราญอยู่หรือ ทำให้รู้สึกว่าคำพระเจ้าปรา

สาททองนั้น ทางพม่าเขาหมายถึงพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ไป เช่นลาวเรียกเจ้าหอคำก็เป็นความอันเดียวกัน อาจฉวยคำที่พม่าเรียกมาเป็นพระนามเสียก็ได้

ข้อความตามที่กราบทูลในตอนหลังนี้ กราบทูลไปตามความคิดอันฟุ้งซ่านเกิดขึ้นชั่วขณะให้ทรงทราบเท่านั้น แม้ว่าผิดพลาดประการใดก็ขอประทานอภัยโทษ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระ

x x x

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๗ สิงหาคมแล้ว แต่จดหมายฉบับนี้ข้างตอนต้นหม่อมฉันเขียนตอบลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๐ ก่อนตามที่ได้ทูลผัดมา ความในลายพระหัตถ์ฉบับนั้นทรงปรารภถึงเรื่องพระปฐมเจดีย์ ทำให้หม่อมฉันนึกขึ้นถึงเหตุที่อยากจะไปเมืองพม่า ด้วยหมายว่าถ้าไปพบปะกับพร

นักปราชญ์หรือผู้บัญชาการโบราณคดีที่นั้น จะบอกเค้าเงื่อนชวนให้เขาคิดอ่าน ตรวจแก้พงศาวดารพม่า ที่ผิดเป็นข้อสำคัญอยู่แห่งหนึ่ง ดังจะทูลอธิบายต่อไปนี้

ในพงศาวดารพม่าว่าเมื่อพระเจ้าอนุรุธเสวยราชย์ ณ เมืองพุกาม (พ.ศ. ๑๕๕๓) เกิดเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงทราบว่ามหาราชเจ้าเมืองสะเทิม (Thathen) ประเทศมอญมีพระไตรปิฎก พระเจ้าอนุรุธให้ไปขอ เจ้าเมืองสะเทิมไม่ยอมให้ จึงเกิดรบกัน พระเจ้าอนุรุธตีได้เมืองสะเทิม กวาดต้อนผู้คนและเก็บริบทรัพย์สมบัติเอาไปยังเมืองพุกาม จึงได้พระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในประเทศพม่า ถือคติตามแบบอย่างเมืองสะเทิมต่อมา ความที่กล่าวในพงศาวดารข้อนี้ถึงสมัยเมื่อเมืองพม่าเมืองมอญตกเป็นของอังกฤษ พวกนักเรียนโบราณคดีได้ไปตรวจค้นที่เมืองสะเทิม อันอยู่ข้างเหนือเมืองเมาะตะมะ ไม่เห็นมีโบราณวัตถุ อันใดเป็นสำคัญ ซึ่งควรจะเชื่อว่า เคยเป็นราชธานีของมหาราชอย่างกล่าวในพงศาวดารพม่า พากันสงสัยว่าเมืองที่พม่าได้พระพุทธศาสนาไป จะเป็นเมืองอยู่ที่อื่นมิใช่เมืองสะเทิม ในชั้นนั้นหม่อมฉันก็ไม่ได้นำพาเท่าใดนัก ครั้นเมื่อหม่อมฉันอำนวยการสร้างเมืองนครปฐม ได้เห็นของโบราณต่าง ๆ ซึ่งขุด

พบ ณ ที่นั้น จึงเริ่มเอาใจใส่สืบสวนเรื่องตำนานเมืองนครปฐม ครั้งหนึ่งให้ถ่ายรูปฉายาลักษณ์เงินเหรียญตราสังข์ ซึ่งมักขุดพบในแถวพระปฐมเจดีย์ (กับที่เมืองอู่ทองอีกแห่งหนึ่ง) ส่งไปยังพิพิธภัณฑสถานอังกฤษซึ่งเรียกว่า British Museum ณ กรุงลอนดอน ถามผู้ชำนาญว่าเงินตราอย่างนั้นเขารู้หรือไม่ว่าเป็นเงินของประเทศไหน ได้รับตอบมาว่าเงินตราอย่างนั้นขุดพบแต่เมืองพุกามแห่งเดียว หามีที่อื่นไม่ ก็สะดุดใจหม่อมฉันขึ้นเป็นครั้งแรกว่า เมืองนครปฐมน่าจะเคยเกี่ยวข้องกับเมืองพุกามมาแต่ก่อนอย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อมาได้เห็นพระพิมพ์ดินเผาที่ทำพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทอย่างนั่งเก้าอี้ มีรูปปรางค์พุทธคยาอยู่เบื้องบน พบที่พระปฐมเจดีย์ (กับที่พงตึก) เป็นแบบเดียวกันกับพระพิมพ์ที่เมืองพุกามอีกอย่างหนึ่ง และที่สุดได้อ่านหนังสือเรื่องเมืองพม่า ซึ่ง เซอร์ เจมส์ สกอตต์ แต่ง ออกความเห็นว่าพระเจ้าอนุรุธเห็นจะรับ พระพุทธศาสนาไปจากนครธมเมืองเขมร หม่อมฉันจึงกล้าอ้างว่าที่จริงได้ไปจากเมืองนครปฐมนี่เอง แต่ความนั้นยังไม่ได้บอกแก่พวกนักปราชญ์ที่เมืองพม่า จึงคิดว่าถ้าได้ไปจะไปบอกให้เขารู้ และบางทีจะไปค้นหาโบราณวัตถุที่มีเหมือนกันได้ในเมืองพม่าอีก

ว่าถึงโบราณวัตถุที่สร้างไว้ ณ เมืองนครปฐม พึงสังเกตอีกอย่างหนึ่ง ที่ไม่มีของแบบขอมเหมือนเช่นที่เมืองลพบุรี ของที่พบ ณ เมืองนครปฐมเป็นแบบอย่างทางอินเดียทั้งนั้น แต่ประหลาดอยู่ที่ของแบบขอม ข้ามไปมีสร้างไว้ทั้งที่เมืองราชบุรีและเมืองเพชรบุรี ข้อนี้ส่อให้เห็นว่าพวกขอมเข้ามาปกครองประเทศสยาม เมื่อเมือง นครปฐมถูกพระเจ้าอนุรุธ กวาดต้อน เอาผู้คนไปหมด เป็นเมืองร้างมาเสียช้านานแล้ว (เหมือนเช่นนครธม เป็นเมืองร้างมาตั้งแต่พระเจ้าสามพระยากวาดต้อนเอาผู้คนมาหมดฉะนั้น) ที่ว่านี้เห็นได้ในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งบอกชื่อเมืองทางข้างใต้เป็นลำดับมา เมื่อออกชื่อเมืองสุพรรณภูมิ (อู่ทอง) แล้วข้ามไปออกชื่อเมืองราชบุรี หามีเมืองอะไรอยู่ในระหว่างไม่ การที่สร้างพระปรางค์ยอดพระปฐมเจดีย์ หม่อมฉันสันนิษฐานว่าจะสร้างในสมัยขอมปกครอง เมื่อเมืองนครปฐมเดิมร้างแล้ว คือในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐ จนถึง ๑๘๐๐

ว่าต่อไปถึงข้อที่เรียกชื่อว่า "พระปฐม" จะมาแต่คำ "ปฐม" ภาษามคธหรือ "ปธม" ภาษาเขมรนั้น หม่อมฉัน

พิจารณาเห็นว่าที่ถูกน่าจะเป็นคำ "ปฐม" ภาษามคธเช่นใช้ทุกวันนี้ เพราะเป็นภาษาทันสมัยที่สร้าง เปรียบว่าเมื่อสร้างบ้านเมืองมีพระเจดีย์ขึ้นหลายองค์ อาจจะขนานนามองค์ที่สร้างก่อนเพื่อนว่า "ปฐมเจดีย์" ทำนองเดียวกับเราเรียกชื่อวัดว่า "วัดเดิม" แต่ในสมัยนั้นเองก็เป็นได้ ถ้าเป็นคำ "ปธม" ภาษาเขมรหมายความว่า "เจดีย์ใหญ่" ก็จะเกิดขึ้นเพราะพวกเขมรที่อยู่ในแถบนั้นเรียกต่อชั้นหลัง เห็นจะไม่แพร่หลาย และคงจะไม่มีคำว่า "พระปฐม" เรียกซ้อนมาแต่โบราณ หม่อมฉันคิดไปอย่างหนึ่งว่าคำ ปธม นั้นน่าจะมาแต่คำ ปฐม นั้นเอง เกิดแต่สำเนียงพวกมอญและพวกเขมรเรียกแปร่งไปจึงกลายเป็น ปธม แล้วพวกนักปราชญ์ "ซึมทราบ" ก็เลยเอาสำเนียงนั้นตีความต่อไปว่าเป็นที่พระพุทธองค์นอน

ในลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๗ ทรงปรารภถึงประเพณีที่ชอบเอาพระนามพระพุทธเจ้าและพระนามเทพเจ้ามาใช้เป็นพระ-นามพระเจ้าแผ่นดินนั้น เมื่อหม่อมฉันได้ไปเห็นปราสาทหินต่างๆ ที่เมืองเขมรแล้วมาคิดพิจารณา ดูเหมือนจะจับหลักเรื่องที่ทรงปรารภได้ คือเดิมไทยเรารับแบบอย่างมาจากเขมรแล้วมาแก้ไข

บ้างตามพฤติการณ์ในบ้านเมือง แต่รูปก็ยังคงอยู่ในหลักเดิมนั้นเอง หลักเดิมในเมืองเขมรนั้น เมื่อครั้งสมัยขอมมีลัทธิศาสนาถือกันเป็น ๓ อย่าง คือ พระพุทธศาสนาอย่างมหายานอย่าง ๑ ศาสนาพราหมณ์อย่างศิวเวทอย่าง ๑ ศาสนาพราหมณ์อย่างวิษ-ณุเวทอย่าง ๑ ตามคติศาสนาพราหมณ์พวกศิวเวทถือว่าพระศิว (คือพระอิศวร) แบ่งภาคมาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึงเอานามพระอิศวรมาถวายเช่นว่า พระนเรศวร เป็นต้น คติศาสนาพราหมณ์วิษณุเวท ก็ถือว่าพระวิษณุ (คือพระนารายณ์) แบ่งภาคมาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึงเอานามพระนารายณ์ถวายเช่น พระรามาธิบดี เป็นต้น คติของพวกถือพระพุทธศาสนาก็ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงเอาพระนามพระพุทธเจ้ามาถวายเช่นว่า พระไตรโลกนาถ เป็นต้น และใช้คำเรียกพระเจ้าแผ่นดินตามพระเกียรติของพระอิศวร พระนารายณ์และพระพุทธเจ้า เป็นคำต่างกันว่า "พระเดช" "พระคุณ" และ "พระกรุณา" เขมรยังเรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า "พระกรุณา" อยู่จนทุกวันนี้ ไทยเราก็ยังเรียกเช่นว่า "กราบทูลพระกรุณา" เป็นไม่มีกว่าคำ กรุณา นั้นเป็นสรรพนาม หลักพระนามเช่นว่า

มาเสื่อมในเมืองไทย เพราะการถือคติศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาอย่างมหายานมาเรียงลงด้วยกัน จึงเหลือแต่คำแต่กระบวนที่ใช้แปรเป็นอย่างอื่นตามสมัย

ข่าวคราวทางปีนังในสัปดาหะที่ล่วงมานี้ ไวส์กงสุลสยามเปลี่ยนตัวใหม่ หลวงภาษาพิรัชกลับเข้าไปรับราชการในกรุงเทพ ฯ นายยิ้ม พึ่งพระคุณ ซึ่งเป็นบุตร หลวงบุรีรัฐวิจารณ์ (เชริฟ Sheriff) และเป็นน้องหลวงอดุลเดชจรัสออกมาเป็นแทน เขาได้มาร่ำลาหาสู่หม่อมฉันทั้ง ๒ คน นายยิ้มไวส์กงสุลคนใหม่นั้นสังเกตดูอัธยาศัยก็สุภาพเรียบร้อยดี หลวงภาษาพิรัชนั้นเห็นอยู่ข้างจะอะร้าอะร่าม ด้วยแกอยู่ที่นี่มาถึง ๘ ปี มีบ้านเรือนและสมบัติวัตถาของตนเองอยู่ ทั้งที่ในเมืองและบนเขา ต้องทิ้งไปคงลำบากอยู่บ้าง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

× × ×

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับนี้เป็นฉบับ "นอกเกณฑ์" เพราะมีข่าวที่จะทูลเป็นส่วนพิเศษ และประจวบมีเรือจะส่งจดหมายไปถวายได้โดยมิต้องใช้ไปรษณีย์

ที่ปีนังมีไทยที่ไปมากับต่างประเทศ ผ่านอยู่เนือง ๆ แต่รายอื่นไม่อื้อฉาวเท่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมผ่านไปเมื่อเร็วๆนี้ ด้วยหนังสือพิมพ์ทั้งที่ปีนังและที่สิงคโปร์เอาใจใส่มาก ตั้งแต่หลวงประดิษฐ์ออกจากกรุงเทพ ฯ มาทางรถไฟเมื่อวันที่ ๑๐ ในบ่ายวันนั้นเองผู้ส่งข่าวก็โทรเลขมาบอกหนังสือสะเตรต์ส์เอโก พอรุ่งขึ้นเช้าวันที่ ๑๑ หนังสือพิมพ์นั้นก็โฆษณาว่าหลวงประดิษฐ์จะมาถึงปีนังวันนั้น เป็นเหตุให้มีชาวปีนังที่เคยได้ยินแต่ชื่อเสียงอยากเห็นตัว พากันไปคอยดูที่ท่าเรือก็มี ที่ข้ามไปถึงสถานีรถไฟตำบลไปรก็มี ถึงมีจีนแส่คนหนึ่งอุตส่าห์ข้ามไปด้วยใคร่จะดูลักษณะตามตำรา ไปเห็นแปลกตากลับมาพูดว่า "ลักษณะเป็นเจ๊กไม่เหมือนไทย" แต่หลวงประดิษฐ์หาได้ข้ามมาถึงเมืองปีนังไม่

คอยอยู่ที่รถไฟจนออกจากไปรไปสิงคโปร์เมื่อเวลา ๒๐ นาฬิกาในวันนั้น

การที่หลวงประดิษฐ์มนูธรรมมาครั้งนี้ ได้ยินว่าระวังตัวอย่างกวดขัน เป็นต้นแต่รถที่มาก็เช่าหมดทั้งหลัง แต่ในรถนั้นมีพรรคพวกพิทักษ์รักษาทั้งที่ในห้องอยู่และคอยเฝ้าประตูรถ ข้างฝ่ายอังกฤษก็ระวัง แต่พอรถไฟถึงปาดังเบซาร์เข้าแดนอังกฤษก็ให้โปลิศลับไปควบคุมมาและวางคนล้อมวงเมื่อรถจอดอยู่ที่ไปร ได้ยินว่ามีใครคนหนึ่ง (นัยว่าเป็นไทย) เดินเซ่อซ่าเข้าไปดูใกล้เกินไป ถูกจับตัวค้นหาอาวุธไม่มีอะไรจึงจะปล่อย

ผู้คนที่มารับส่งหลวงประดิษฐ์ ถึงบีนังก็อยู่ ข้างแปลกกว่าปกติ เป็นต้นว่าหลวงวุฒิสารเนติณัติ กงสุลเยเนอราลสยามที่สิงคโปร์ก็มารับถึงปีนัง (เพราะเขาเป็นเพื่อนรักกันส่วนตัว) พระสารสาสน์พลขันธ์ก็ตามมาส่งจากกรุงเทพ ฯ เดิมพูดว่าจะไปส่งถึงสิงคโปร์ ต่อไปถึงสิงคโปร์จึงขยายความว่าจะไปคอยรับครอบครัวจะตามไปยุโรปด้วย นอกจากนั้นยังมีพวกชายหนุ่มเป็นผู้แทนในสภาบ้าง ผู้อื่นบ้าง ตามมาส่งอีกก็มาก ล่วงหน้ามาคอยอยู่ปีนังบ้าง มารถไฟกับหลวงประดิษฐ์บ้าง มารถยน

จากสงขลาบ้าง มาทันก็มีไม่ทันก็มี ดูเหมือนโดยมากจะเพิ่งรู้ข่าวว่าหลวงประดิษฐ์จะไปจากเมืองไทย ใครมาได้ก็รีบมาฟังเหตุการณ์

ได้เห็นในหนังสือพิมพ์ว่าในตอนเมื่อหลวงประดิษฐ์ไปจากปีนัง โปลิศลับอังกฤษก็ควบคุมไปตลอดทาง จนถึงสิงคโปร์มีนายโปลิศลับมารับที่สถานีพาไปส่งที่สถานกงสุลสยาม และล้อมวงรักษาอยู่จนหลวงประดิษฐ์ลงเรือเมล์ออกจากสิงคโปร์ไป และเมื่อหลวงประดิษฐ์อยู่ที่สิงคโปร์ พวกหนังสือพิมพ์ได้ไปขอสนทนาแล้วเก็บความที่หลวงประดิษฐ์พูดมาลงพิมพ์ หม่อมฉันได้ตัดส่งมาถวายพร้อมกับจดหมายนี้ด้วย

อนึ่ง ที่ปีนังมีหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษ ๒ คณะ ชื่อปีนังกาเสต (Pinang Gazette) เป็นหนังสือพิมพ์ของฝรั่ง ไม่ชอบไทยมาแต่ไร ๆ คณะ ๑ ชื่อสะเตรตส์เอโค (Straits Echo) เป็นหนังสือพิมพ์ของจีน ชอบและช่วยไทยมาเสมอคณะ ๑ แต่เมื่อวันที่ ๑๙ นี้ หนังสือพิมพ์สะเตรตส์เอโค พิมพ์คำนำจำเรื่องว่า "เผยข่าวประเทศสยาม" Revelations from Siam ใส่ร้ายเมืองไทย จะมีใครส่งข่าวนี้มาจากกรุงเทพ ฯ หรือจะมีใคร

ออกมาจากกรุงเทพฯ เอาข่าวนี้มาให้แก่หนังสือพิมพ์ หม่อมฉันไม่ทราบ แต่ดูแปลก หม่อมฉันจึงตัดส่งมาถวายด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ (ปกติ) ลงวันที่ ๑๕ สิงหาคม กับลายพระหัตถ์ (พิเศษ) ลงวันที่ ๑๘ สิงหาคม ได้รับประทานแล้ว

ดีใจที่ไม่ลงพระทัยเชื่อตำนานการสร้างตุ๊กตาศิลาทราย๔คู่ เกล้ากระหม่อมได้ทราบตำนานแต่เล็กมาแล้ว และก็ไม่เชื่อมาแต่เล็กเหมือนกัน เพราะเหตุที่เกล้ากระหม่อมรักศึกษาการช่างแต่เล็กมา รู้เสียแล้วว่ากระบวนช่างทางไทยกับทางลาวนั้นผิดกัน ตุ๊กตา๔คู่นั้นจะหาว่ามีกระบวนช่างทางลาว ติดแกมอยู่แม้แต่น้อยหนึ่งก็ไม่มีเลย จึงไม่เชื่อ ต่อไปนี้จะกราบทูลความเห็นขณะนี้เมื่อแ

แล้ว ตุ๊กตา ๔ คู่นั้นสำคัญมิใช่น้อย นับตั้งแต่คิดว่าจะทำรูปอะไรลงมาทีเดียว ย่อมประกอบด้วยปัญญาอย่างฉลาดที่สุด ที่กะให้ทั้ง ๔ คู่ดูรูปร่างแปลกตาต่าง ๆ กัน และเลือกเอาจำเพาะแต่ที่ผู้ดูจะรู้ได้ด้วยตัวเอง โดยไม่ต้องมีใครบอกว่าเป็นรูปอะไร เช่นว่าถ้าทำรูปพระไชยเชษฐกับนางสุวินชาแล้ว จะเป็นปัญหาที่โจษกันไม่รู้จบว่านี่รูปอะไร ข้อนี้เห็นว่าเกินปัญญาที่เจ้าลาวจะคิดได้และเกินปัญญาใครหมดในยุคนั้น เท่าที่รู้เห็นว่าจะเป็นความคิดของคนอื่นไม่ได้ นอกจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถัดลงมาอีกข้อหนึ่ง เจ้าลาวคิดทำถวายเองแล้ว จะไปเอาหินที่ไหนมา ก้อนใหญ่มิใช่น้อย ต้องเป็นผู้มีอำนาจที่จะสั่งให้หัวบ้านหัวเมืองเลือกหาศิลาขนส่งเข้ามา จะต้องเป็นพระราชโองการเท่านั้นจึงจะสำเร็จผล ประการที่สุดรูปนั้นก็มิใช่สักแต่ว่าเป็นรูปเท่านั้น มีท่วงทีเป็นกระบวนช่างไทยอย่างงามที่สุดในยุครัชกาลที่ ๓ ซึ่งถึงเป็นครูได้ด้วย ไม่ใช่คนฝีมือต่ำ ๆ จะทำได้ เกล้ากระหม่อมสังเกตเห็นท่วงทีคล้ายรูปภาพฝีมืออาจารย์ใจ ซึ่งเป็นหลวงพรหมพิจิตรเข้าไปมาก อาจารย์ใจผู้นี้เป็นช่างเขียน คือผู้ที่เขียนหนังพระนครไหวซึ่งลือกันมาก ฯ และรูปภาพจำหลักศิลาเรื่องรามเกียรติ์ที่พนักรอบพระอุโบ

สถวัดพระเชตุพนนั้น อาจารย์ใจผู้นี้ก็เป็นนายด้านกำกับการทำ เข้าใจว่าตัวอาจารย์ใจเป็นผู้เขียนให้ช่างฉลัก แต่งานที่ว่านี้ เป็นงานครึ่งเขียนครึ่งฉลัก อาจารย์ใจจึงเข้าดูแลกำกับการได้ถนัด ส่วนการทำรูปภาพ ๔ คู่นั้น เป็นงานช่างหุ่นซึ่งอยู่นอกทางของช่างเขียน แต่ก่อนจะทำก็คงต้องอาศัยช่างเขียน เขียนรูปขึ้นถวายตัวก่อน ว่าอย่างนี้จะโปรดหรือยังถ้าโปรดแล้ว รูปเขียนนั้นก็ต้องไปเป็นอย่างให้ช่างหุ่นทำ คนเขียนก็จะต้องไปดูกำกับช่างหุ่นคอยร้อง "อ้าว" บ้าง "เออ" บ้าง ไปวันยังค่ำ เพื่อให้ทำถูกตามความคิดเห็นที่ตนเขียนอย่างขึ้น เห็นว่าจะพ้นจากอาจารย์ใจไปไม่ได้ ยิ่งกว่านั้น อันวิชาช่างเขียนนั้นอยู่เหนือวิชาช่างทั้งปวง ถ้าเขียนเป็นแล้วก็สามารถที่จะเอื้อมไปทำการปั้นแกะฉลักได้บ้าง เว้นแต่งุ่มง่ามทำได้ไม่คล่องแคล่ว เหมือนช่างที่หัดชำนาญ มาในทางปั้นแกะฉลักจริง ๆ แต่ช่างเขียนผู้นั้นฉลาดกว่าช่างปั้นแกะฉลักจริง ๆ แล้ว ผลที่ทำได้ในที่สุดย่อมดีกว่าที่ช่างปั้นแกะฉลักจะทำเสียอีก ถ้าหากว่ารูปภาพ ๔ คู่นั้นอาจารย์ใจเป็นผู้เขียนอย่างแล้ว อาจารย์ใจคงมีมือเอื้อมเข้าไปฉลักด้วยบ้าง อย่างที่ฝรั่งเขาเรียกว่า **Finishing touch** เจ้าลาวเห็นจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับรูป ๔ คู่นี้ไม่ได้เลย แต่ก็อาจไม่ใช่ไม่มีมูลเสียเลย อาจเป็นเ

ลาวรู้ว่าต้องพระราชประสงค์รูปฉลักศิลาโปรดให้ทำขึ้น ตัวเองทำเป็นอยู่บ้าง จึงฉลักแมงกะชอนอะไรตัวเล็กๆ ขึ้นถวายตัวหนึ่ง ทรงพระกรุณาเห็นน้ำใจสวามิภักดิ์ และก็ติดโทษ มานานแล้ว จึงโปรดปล่อย รูปที่เจ้าลาวฉลักนั้นอาจเป็นตัวอะไรตัวหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ตามเขามอ อันเคยสังเกตเห็นอยู่ว่าไม่ใช่ตุ๊กตาจีนก็มี หากเป็นคราวเดียวกันกับทำรูปภาพ ๔ คู่นั้น ผู้เล่าประวัติหลงเอามาปนกันเข้าก็เป็นได้

รูปพระโพธิสัตว์ในพิพิธภัณฑสถานซึ่งตรัสอ้างถึงนั้น รู้จักจำได้ดี ที่ขนเอาไปหมกไว้ในถ้ำในป่านั้นเห็นจะแปลว่า เมื่อจัดตกแต่งเมืองลพบุรีคราวใดคราวหนึ่ง ปรารถนาจะกำจัดศาสนาพราหมณ์ให้สูญสิ้นไป จึงขนเอาเทวรูปออกไปเสียจากเมือง รวมทั้งพระพุทธรูปที่ชำรุดด้วย พระโพธิสัตว์นั้นเขาเข้าใจว่าเป็นเทวรูปทางศาสนาพราหมณ์จึงขนไปทิ้งเสียด้วย ก็ยังดีดอกที่ไม่ได้ทุบทำลายเสีย การแปลงพุทธสถานเป็นพราหมณสถาน และแปลงพราหมณสถานเป็นพุทธสถานนั้น เป็นการที่ทำกันอยู่เสมอในนครธม ตามคราวที่ความนับถือเวลานั้นหนักไปทางศาสนาไหน

ตำราราชาภิเษกครั้งกรมขุนพรพินิตนั้น เป็นคำให้การข้าราชการที่เห็นการครั้งกรุงเก่า เขียนถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าถูกตามที่ทรงจำได้เช่นนั้นแล้ว เหตุที่เกล้ากระหม่อมดูหนังสือนั้นเพราะพระยาเทวาเขาพูดถึงพระเต้าเบญจคัพย์ ในคำพูดอ้างว่ามีมาแล้วแต่ครั้งกรุงเก่า เกล้ากระหม่อมก็อยากรู้ขึ้นมาว่าพระเต้าเบญจคัพย์ครั้งกรุงเก่าทำด้วยอะไร รูปร่างเป็นอย่างไร ถามเขาว่าเห็นกันที่ไหน กล่าวไว้ว่าอะไร เขาจึงส่งคำให้การราชาภิเษกครั้งกรมขุนพรพินิตมาให้ดูซึ่งเป็นหนังสือที่เคยอ่านแล้ว ไม่ตั้งใจจะดูแบบราชาภิเษกครั้งนั้นนั้นมิได้ แม้พระเต้าเบญจคัพย์ที่อยากรู้ก็ไม่ได้ความอะไร นอกจากว่า "ตั้งพระเต้าเบญจครรภ์มียันต์รอง ๕ แผ่น" เท่านั้น ตามที่ทรงพระเมตตาโปรดแนะนำให้ดูพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ในเรื่องราชาภิเษกซึ่งได้ทรงเรียบเรียงไว้นั้น พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ กำลังตรวจดูตามพระราชดำรัสที่ตรัสแนะนำไปนั้นอยู่แล้ว

เรื่องพระแสงอัษฎาวุธก็เป็นสิ่งที่ เกล้ากระหม่อมสงสัยมานานแล้ว จดหมายซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โปรดให้ไปถามสมเด็จพระสังฆราชนั้นก็เคยเห็น แต่ไม่เชื่อแน่ลงไปได้ว่าจะผิดถูกประการใด เพราะเห็นเป็นของใหม่ปนของเก่า

อย่างที่ฝ่าพระบาทตรัสทัก คิดว่าหลักเดิมจะมาแต่ตำราอินเดีย จึงได้ค้นตำราทางอินเดียต่าง ๆ ก็หาพบไม่ ในตำราพิชัยสงครามฮินดูซึ่งอาจารย์เยรินีแต่งไว้มีแบ่งอาวุธไว้เป็น ๓ ประเภท คือ อาวุธยิงซัด เช่น ธนูและจักรเป็นต้น สำหรับกับพลรถ อาวุธยาว เช่นทวนและหอกเป็นต้น สำหรับกับพลช้างม้า อาวุธสั้น มีดาบ ตะบอง เป็นต้น สำหรับพลเดินเท้า ไม่เข้ารูปพระแสงอัษฎาวุธ พระแสงอัษฎาวุธนั้นดูบุบสลายอยู่มาก เช่นพระแสงธนูกับพระแสงปืนนั้นก็ซ้ำกัน ไม่เป็นท่าว่าเอาของใหม่เปลี่ยนใช้แทนของเก่า

เป็นพระเดชพระคุณมาก ที่ตรัสแนะนำให้พิจารณาศัพท์เชลย เพื่อแปลชื่อดาบเชลย ในดิกชันรีเขมร แปลคำเชลยว่าหาได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง แล้วแจกคำประกอบไว้ให้ดูดังนี้ ออกเชลย แปลไว้ว่านักโทษที่ได้ในการสงคราม รบอสเชลยแปลไว้ว่า ของที่ได้ในการสงคราม จบับ-เชลย แปลไว้ว่า วิธีตีเอาอย่างหนึ่ง (จบับ ก็คือฉบับ เข้าใจว่าตำราพิชัยสงคราม) ในภาษาเขมรซึ่งฝรั่งเขาแปลไว้ตามความเข้าใจของเขา เป็นอันว่าคำเชลยหมายถึงการศึกทั้งนั้น แต่ในภาษาไทยดูจะเลือนเป็น
ไปได้ ดูในปทานุกรมของกระทรวงธรรมการ ชะเลย แปล

ว่าข้าศึกที่จับมาได้ หรือว่า ชะล่า และเถินเถ่อ แล้วแจกคำประกอบให้ไว้ดังนี้ ชะเลย-ใจ ชะล่าใจ เถินเถ่อ ชะเลย-ศักดิ์ อยู่นอกทำเนียบ ที่นจะกราบทูลโดยอัตโนมัติ เมื่อนึกถึงคำที่เคยใช้ได้ เชลยศึก เชลยทาส สองคำนหมายถึงคนที่ได้มาแต่การทำศึกเชลยศักดิ์ คำนี้เป็นอย่างอื่นไป ใช้คู่กับคำหลวง เช่น หมอหลวง หมอเชลยศักดิ์ ปี่พาทย์หลวง ปี่พาทย์เชลยศักดิ์ ดังนี้เป็นต้น คำเชลยจะแปลว่าชาวเมืองได้หรือไม่ หมอเชลยศักดิ์ เป็นหมอชาวเมืองที่สามารถ ปี่พาทย์เชลยศักดิ์ เป็นปี่พาทย์ชาวเมืองที่สามารถ เชลยศึกเป็นชาวเมืองที่กวาดต้อนมาได้จากการไปทำศึก เชลยทาส เป็นชาวเมืองที่ตได้จากการทำศึกเอามาเป็นทาส ถ้าคำแปลเช่นนี้ถูก ดาบเชลยก็เข้าได้ เป็นอย่างสามัญที่ชาวเมืองใช้กันอยู่ทั่วไป พระแสงดาบเชลยนั้นก็ไม่วิจิตรอย่างพระแสงดาบค่ายใจเพชร เป็นดาบสามัญฝักหุ้มตาดเท่านั้น และทั้งนั้นก็สมกับที่ตรัสทักว่ารั้วกระบวนแห่ก็มีพลถือดาบเชลยด้วย แต่แนวความคิดนี้ เข้าคำเชลยใจไม่ถนัด แต่คำนั้นก็เห็นมีใช้แต่ในคำพูด ไม่ได้เข้าสู่หนังสือทางการงาน เกรงจะเป็นคำแสลงพูดผิด ๆ

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01831 1269